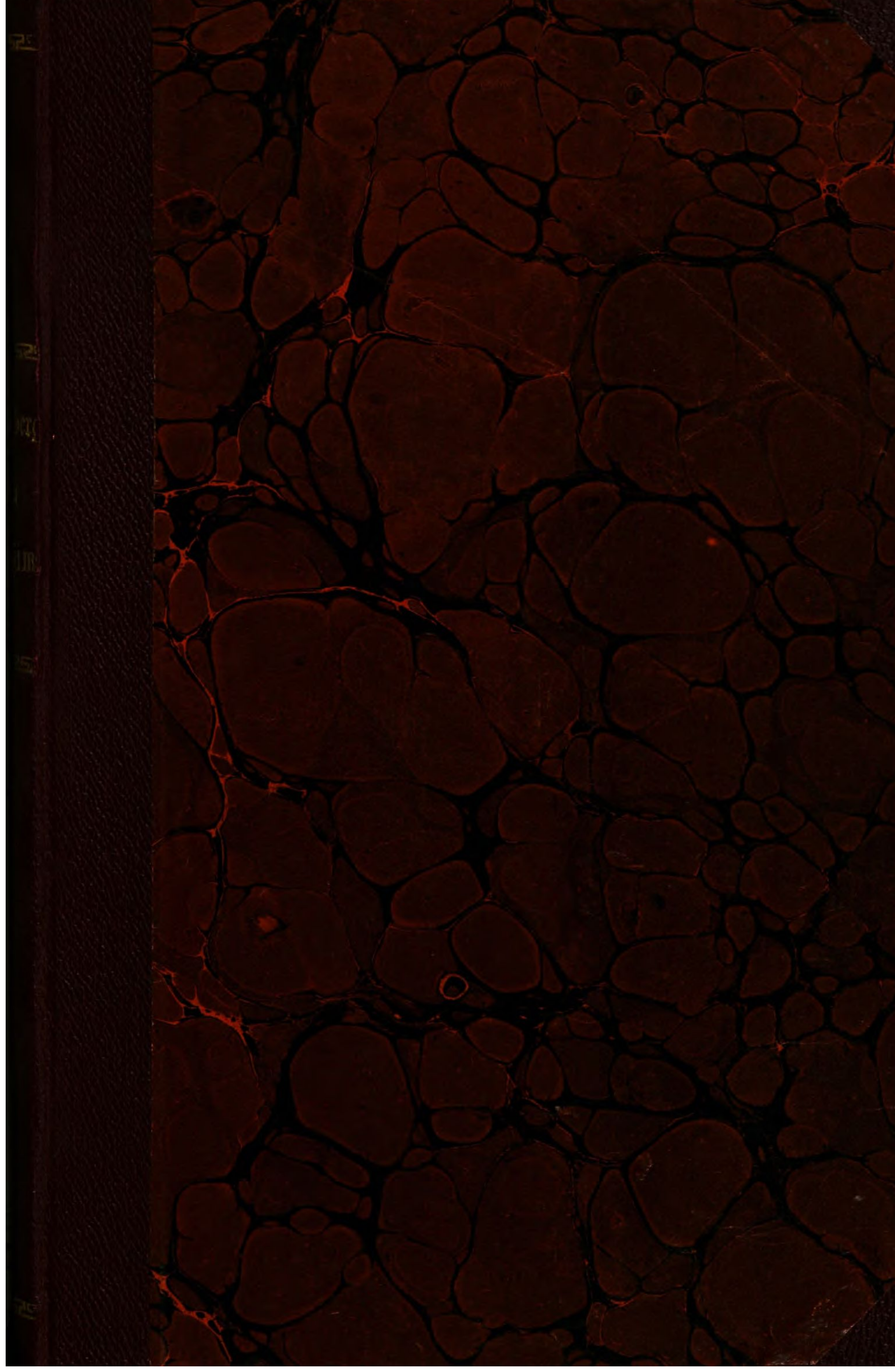

Jud

501

הערר זאלאמאן מאיר קוילא

= י' פאן קוילא

= י' מ' הויסמייסטער

= לענויא

מאדאם לעא, קאמערציענראטהין

הערר מ' בענעדיקט.

שטיינבאך, ביימ האלל.

מוהר"ר ירוחם ליב לאָווענשטיין.

שטראַסבורג.

הערר פראָזידענט דעז יידישען קאָנגרעס

זיטאָריזמו לויז ראדיזובאָן, באנקיע

הערר י' ז' נעטטער

הערר יאזעף ווייל

= יאקאב ווייל

= יאזעף קאסמאן

= י' ל' קאסמאן

= פֿה' טאָרעסט

ר' פֿייס בן כ"ה רפאל זצ"ל

ר' צדוק בכ"ה יהודה לאָב זצ"ל

הערר דאָפֿיד שארנשטיין

= מיכאל הויסמאן

= מיכאל פֿאלק

= שטיעפֿעל הענרי

שפייער.

הערר זאמועל מאזעז שפייער.

Eleves de l'école
normale de Strasbourg

פֿולדא.

הערר ב' י' העסדארפֿר, זינא
גאָגענאָלטעסטער

דניאל עפשטיין

הירש עפשטיין, זינאָגאָגענאָ
אַלטעסטער

מאַריטץ ליאָן

משה וויסבאָדען, קרייספֿאַר

שטעהער אונד פֿארשטעהר
אמטסמיטגליעד

פֿיורדא.

ר' זנוויל אפֿפֿעלטער

י' מאנהיימער

י' לעהמאיער

מאָדאָם מינא הענדל

פֿריידענשטאל.

הערר אמזאן, ראבינאָטפֿערוועזער

קאָלמאר.

הערר אברהם מאיר, פו"ט

מארקס קאהן

Mr. Jacques Levy.

קאַרלזרוהע.

הערר דיסטריקטסראבינער מוה'
בנימן ווילשטעטער

מוה' אברהם גונצענהויסען

הערר אראן לעפֿים

א' א' עטטלינגר

ב' ה' ווארמזער

העררען געברידער ווילשטעטער

הערר וועסטהיימר, לעהרער

הערר זאמזאן שווייצער

= זיגיסמונד זעעליגמן

= ז' א' וואללערשטיין

= יאָנאַס עטטלינגר

= י' העררמן, וויטווע

= י' הענלע

= ל' היילברוננער

= ליב הומברגר

= ל' י' עטטלינגר

= ליב ע' ווילשטעטער

= ל' ביעלעפֿעלד

= מאיר זעליגמן

= נ' ל' האמבורגר

= ע' ל' ווילשטעטער

= קויפֿמן וואַרמזער

= שטערן, לעהרער

קאָניגזבאָך ביי דורלאַך.

הערר זאמועל ריעס, לעחרער 4

ראַנדעקק.

הערר ראבינער ל' שאַטט

= ראפֿיד וויעלער, זינאָגאָענראטה

= ראפֿיד נייאמאן, פֿארשטעהער

= גידעאן מאָאָס, קראנעווירטה

= הירש ל' נייאמאן

= יאעל לעוי נייאמאן

= יאָקאב ז' בלאך

= לעאפאלד ווייל

= מאזעס גונענהיים

= מאריטץ בלאך

= יאָקאב בלאך

שטוטגארט.

הערר קירכענראטה מאיר

= ז' י' קוילא

הערר זאלאמאן מאאם, פארשטעהער
 * זאמאן אטטערבורג
 * יאזעף האהענעמזער, פאר-
 שטעהער

* י' ה' קארלעבאך
 * י' דארמשטאטטער
 * י' א' עטטלינגער
 * יאזעף נעטהער
 * מ' א' נויז
 * ע' ה' לעפוי
 * עליאם מאיר, פארשטעהער
 * פייסט אבערלע

מאינץ.

הערר דיסטריקטסראבינער מוה'
 ליב עללינגן

* א' ל' מאיער
 * עמאנועל אפפענהיים
 * אלב' מאיער

מיללהיים חין ברייגוויא.

* י' יוסף ב"כ יעקב ז"ל מייער, פו"מ
 * י' יצחק בן ישראל זצ"ל

נייענברייזאך.

מוהר"ר מרדכי בר משה

ענדינגען במדינת שווייץ.

הערר ראבינער מוהר"ר ליב ווילער
 * י' איצק בן כ"ה משה זצ"ל גוגענהיים
 * איצק בן יודעל וויללער
 * אליקים ב"ה יחיאל ז"ל טרייאפוס
 מוהר"ר בן ציון דרייאפוס
 * י' דוד בן כ"ה זלמן טרייאפוס
 * וואלף בן יוולה גוגענהיים
 חברה דביקור חולים

מוהר"ר יחיאל בן כהר"ר מנחם
 זצ"ל גוגענהיים

* י' יודעל בן שמואל ז"ל
 * ליפמן בן כ"ה שמואל גוגענהיים
 פו"מ 2

* ליפמן בן כ"ה זלמן טרייאפוס
 מוהר"ר משה בר ברוך גוגענהיים
 מוהר"ר מיכל בן געטש דרייאפוס
 * משה בן כ"ה זלמן דרייאפוס
 * מיכל בן מרדכי טרייאפוס
 * מיכל בן יעקל פאללאק
 * מיכל בן כ"ה חיים טרייאפוס ז"ל
 * שמואל גרענר ש"ץ

פראנקפורט.

הרב הגאון מוה' זלמן טריר כהן
 מוה' אהרן פולד
 מוה' בער אדלר כהן
 הירש לעדערען מק"ק
 אמשטרדם

הערר איצק אויב
 * בנימן נידערהאפהיים
 * ווילער
 * וואלף בן כ"ה קלונימוס באראן
 פאן ראטהשילד

* י' מ' גומבערטין
 * י' יודא בן כ"ה מיכל קולפא ז"ל
 הערר יאקאב הירש קן
 הערר יעקב בן כ"ה משה קן
 * ליב באם
 * מאיר בענדיט גאלדשמידט
 * משה ראב
 * משה ישראל וואללאך
 * פהליפ אלעקסנדר כהן
 * קירכהיים.

לודוויגסבורג.

הערר וואָלף יאָרדאָן

ליך.

הערר ייטעל קונרייטער, רעליגיאַנס-
לעהרער.

לענגנויא.

ר' אייזק בן יוסף בלאָך
= אייזק בן מאיר בערנהיים
הערר הערמאָן בערנהיים, פֿאַר-
שטעהער

ר' זלמן בן יוסף בלאָך
ר' זלמן בן שמואל בן אייזק גוגענהיים
ר' יעקב בן ליפמן, פֿאַרשטעהער
ר' יהושע בן מרדכי גוגענהיים,
גבאי דצוקה

ר' יודא בראַנדייס
ר' יעקב אברהם גוגענהיים
ר' משה בערנהיים, אָבערלעהרער
ר' משה בן חיים גוגענהיים
ר' שמואל בן חיים גוגענהיים

מאָנהיים.

הערר דיסטריקטסראַבינער מוה'
הירש טרויב
= קלויספרימאָטאָר מה"ו אברהם
ראָזענפֿעלד

= א' ביטץ
= אלעכסאַנדר נאָטהאָן
= בעני בלאָק
= וואָלף דינקעלשפּיעל
= וו' ה' לאַרענבורג
= זאָלאָמאָן אַבערלע, פֿאַרשטעהער

הב"ח כ"ה משה פיקארד
פו"מ כהר"ר שמואל.

וואָרמז.

הערר דיסטריקטסראַבינער מוה'
יעקב קאפל באַמבערג
= דאקטאר אדלער, פֿרעדיגער
= אברהם לעוו
= בערנהארד הערמאָן
= היינריך בלין
= מאַריטץ שייער

ווירצבורג.

הערר יאעל פֿאן הירש
= יאָזעף מאיער

וויעזבאדען.

הערר מ' ווינדראָזען

זולצבורג מין ברייזגויא.

הערר בעצירקסראַבינער מוהר"ר
מנחם דרייפֿוס
ר' איצק בר דניאל כ"ץ
ר' בערלה בר נחנאל
ר' וואָלף ווייל

חברה קדישאַ

ר' משה בלאָך
ר' מהרם בר דניאל הכהן
הערר עפּפינגר, לעהרער.

טרייכלינגען.

הערר ראַבינער מוה' אייזק סקיטש
= פו"מ מרדכי בנ"מ ז"ל לאַנג
= דאָפּיד גוטמאַן, גבאי, פֿיר ח"ק
= עלקאָן שטעטאויער

הערר ז' עלז' ביעדערמאן

= יאזעף קויפּמאן

= יאקאב נייאבורג

= יאזעף ערלאנגער

= יאנאס עלקאן ביעדערמאן

= מאזעס וואלף, זינאגאגנראטה

= מאיער זאקס, זינאגאגנראטה

= מאזעס נייאבורגער, זינאגאגנע

ראטה

ר' מאיער בלאך, זינאגאגנראטה

הערר מאטהיאס וואלף

= עליאס ביעדערמאן

= עליאס הארבורגער.

גונצענהויסען.

ר' אברהם ליב זעעמאן

דירקהיים.

הערר דיסטריקטסראבינער מוה'

אהרן מערץ

דימטענהיים.

ר' דיסטריקטסראבינער מה"ו אורי

ליב פייטל

= הירש ראזענפעלדער

האנויא.

הערר פראפּינציאלראבינער מה"ו

שמשון פעלזנשטיין

= יעקב האמבורג

ר' נטע זאנדהיימער

האגענויא.

ר' אברהם מאיר שטרויס

= אליעזר בר נתן, פאָרוואַנגער

הערר ג' הייאמאן, שולדירעקטאָר

מוהר"ר זנוויל ליב גוגענהיים,

גבאי דא"י

מהור"ר יאודה ליב בלא"מ כ'

משה וואלף שעפּס זצלה"ה מעיר

אמירספארט

ר' יוסף בן מוהר"ר נתנאל ווייל

= י' לעוועל, גענאנט ליאָן, לעהרער

= מ' א' רעהנס

מוהר"ר שמואל בן הרב הגאון

מוהר"ר אנשיל שאפּפּלך סג"ל

מק"ק פּעגרשהיים.

האָהעבאָך בייז קינצעלזאוי.

הערר יאקאב לאָווענשטיין, לעהרער.

האָכבערג.

הערר בענעדיקט זעעליגמאן

= ווייל, פאָרוואַנגער אונד לעהרער

= יאקאב הערץ

= י' ה' הערץ

העררען געברידער פעללהיימער

הערר לויז פעללהיימער, צור ראָזע

= זאלאמאן רעשער

= זעליגמן שטרויס

האָרבורג.

ר' לימה בר ישי ביקארט, פו"מ.

היידענהיים.

הערר א' ב' לעהמאיער

= א' נייאבורגער

= יאזעף גוטמאיער

וואַנגען.

הערר הארבורגער, לעהרער

ברוכזאל.

הערר עליאם נעטהער, פארשטעהער

= פריעדמאן נעטהער

= ליב הערץ

ברעטטען.

הערר דיסטריקטסראבינער מה"ו
פייטל פלעהינגר

= ב' הערצבערגר, פארשטעהער

= י' היינסהיימר, אמטסרעגיר

סטראטאר א שפארטעלעקס

טראהענט

= י' ל' לעמלע

= קויפמן, לעהרער

= מארקס נאטהאן פייס

מאזעס ווינגארטנער

= זעליגמן רייס

בעראלצהיים.

הערר יואל הענד ראטטענהיימער,
שו"ב.

גאלינגען.

הערר דיסטריקטס ראבינער מה"ו
קאפל לאווענשטיין

= אבראהם מעטצגער

= בערנהארט דעטטעלכאך

מוהר"ר דניאל לעפלינגר

הערר דניאל ראטחשילד

= הירץ הילב

= זאלאמאן וואלף, זינאגאגענראטה

= זאלאמאן נייאבורג

= זעליגמאן וואלף

הערר מארקוס אלטשוהל, מיט

גליעד דעז פארשטעהערמטס

= מארקס אלטשוהל

ר' משה צבי בר חיים מלאנדווא

באזעל.

ר' אברהם ראנגענבורגער ש"ץ שו"ב

= ליב סג"ל דרייאפוס

= ליפמאן נאדל'ינגר, לעהרער

בהעגענהיים

באיערשדארף.

הערר דיסטריקטסראבינער מה"ו

שמעון דיזבעק

הערר גאטטליעב פראגהיימער

העררען געברידער מערצבאכער

הערר וואלף ליכטענשטעטער, פארשטעהער

שטעהער

= וואלף כהן, קאנדידאט דער

טהעאלאגיע, פארזאנגער.

= מאנועל כהן

= פייפל לוי רויא.

באבענהיים.

הערר היינריך נייאמאן, קולטוס

פארשטאנדר.

ביסהיים ביי נייאברייזאך.

הערר ראבינער מוהר"ר גרשון

וואלף נר"ו

= מוהר"ר יחיאל צבי סג"ל

ר' ישי בן כ"ה רפאל ציפי

= מוהר"ר רפאל ציפי

= מוהר"ר שמשון סג"ל

אלה נדיבי העם.

אשר נרבה רוחם אותם להיות מן המסייעים לדבר מצוה, כבואם
על החתום לקנות ספר **שדה חיים**. יצו ה' אתם את הברכה, ויעלו
על במתי האושר נצח.

אייכשטעטען.

ר' אברהם ווייל, פו"מ
הערר אברהם לוי עפשטיין
= דאפיד האפעללער, ווינהאנדלער
= זיגמונד ווייל, ראבינאטוקאנדידאט
= זימאן לעוי עפשטיין
= מארקס לעוי עפשטיין
= שמעי בלאך & זאמועל עפשטיין,
זינאגאנראטה

איהרינגען.

ר' זעליגמן בר חיים גייסמאר

אינגענהיים ביי לאנדויא.

ר' אברהם פייט
הערר בערנארד ראָאָס, פראָזידענט
דעז איזראַעליטישען פֿארשטאנד
העררען בלום & ראָס זאָהנע
הערר זאמועל בלום

חברא קדישא, ר' אברהם פייט
חברא עץ חיים
חברא תלמוד תורה
חברא אהבת רעים

אויגזבורג.

הערר איזידאר אָבערמאיער
= אמזאן היימאן
= דאפיד בוטטענוויער
= פֿארנבאך 2

אלטענמוהר.

הערר איזאק ריינעמאן
= איצק פליישמאן
= אנשיל וויינשענק פיר ח"ק
= הערץ שמעון וויינמאן
= זוסמאן היינעמאן, קולטוספֿארש
שטעהער
= זוסמאן וויינמאן.

אלדינגען.

הערר לעוי, פֿארזאָנגער.

אנשבאך.

הערר דיסטריקטס-ראבינער, מה"ו
א' ב' גרינבוים
= ג' קיטצינגר, קולטוספֿארשטעהער
= מ' אָבערנדרפֿער.

י"ב קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ב

100

י"ג קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ג

101

י"ד קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ד

102

י"ה קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ה

103

י"ו קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ו

104

י"ז קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ז

105

י"ח קל"א

והשם הזה שיהא חסוד חסוד חסוד

סימני י"ח

106

אילן י"ט.

מאתו חקת חובת אדם נגד עצמו,

166 . . . . . עם ה' ענפים

אילן כ'.

עבודת האדם לבוראו יתברך בימי שמחתו,

174 . . . . . עם י"ד ענפים

אילן כ"א.

עבודת האדם לבוראו יתברך בימי אכלו,

190 . . . . . עם ד' ענפים

אילן כ"ב.

עשיית החשובה עם כל פרטיה,

194 . . . . . עם י"ב ענפים

אילן כ"ג.

חקות הגאולה וביאת משיח,

208 . . . . . עם ה' ענפים

אילן כ"ד.

אלון בכות, זכירת יום המיתה,

215 . . . . . עם ה' ענפים

אילן כ"ה.

אמונת החיית המחים,

219 . . . . . עם ל"ח ענפים

אֵילָן יָ.

מאתו תקח מצות בטחון והסתפקות,
עם ה' ענפים . . .

98

אזילן י"א.

המעיקים בעבור השם יחב', העצלה, הכעס, לה"ר והדומים,
עם י"ג ענפים 104

104

אילן י"ב.

עובר אמתי אינו משגיה על לעג הלועגים,
עם ה' ענפים . . . . .

120

אילן י"ג.

עבודת האלהים האמתית,
עם ז' ענפים

126

אילן י"ד.

קבלת הרעה בשמחה,
עם ד' ענפים

135

אילן מ"ו.

השם יתברך משלם הכל מדה כנגד מדה,
עם ד' ענפים

140

אילן מ"ז.

חובת אדם נגר זולתו,
והיא מצות אהבת יְרֵעִים וכל אדם,
עם י' ענפים . . . . .

145

אילן ר"ז.

מעלת הנדיבות, יחוסה חוקים חזקים סגל חסד
עם ד' ענפים * * * * *
158

158

אילן ח"י.

מצות הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא,
עם ג' ענפים

162

לוח הענינים.

אילן א'

עמוד

מאתו תקח מציאות האל ב"ה,

עם י"ג ענפים, כמנין אחר . . .

1

אילן ב'

השאת הנפש ונחיתה ותכונת אברי האדם ותועלתם,

עם י"ב ענפים . . .

20

אילן ג'

תעודת האדם עלי ארץ,

עם ו' ענפים . . .

37

אילן ד'

התרוממות התורה האלהית וגדל ערכה וחלקיה,

עם ו' ענפים . . .

46

אילן ה'

יסודי וראשי האמונה,

עם ח' ענפים . . .

56

אילן ו'

התקשרות האומה לבורא יתברך,

עם ג' ענפים . . .

68

אילן ז'

חובת אדם נגד בוראו במצות וראה אהבה ושמוחה,

עם ח' ענפים . . .

71

אילן ח'

חובת אדם במצות דביקות הבורא ב"ה וענוהו,

עם ו' ענפים . . .

82

אילן ט'

מצות תפלה וקדושת השם ב"ה,

עם ו' ענפים . . .

89

הושע חזק

158	1	שם	שם	שם	שם
161	14	שם	שם	שם	שם
167	8	שם	שם	שם	שם
170	1	שם	שם	שם	שם
172	22	שם	שם	שם	שם
=	23	שם	שם	שם	שם
190	1	שם	שם	שם	שם
212	4	שם	שם	שם	שם
=	12	שם	שם	שם	שם
=	18	שם	שם	שם	שם
231	18	שם	שם	שם	שם
=	7	שם	שם	שם	שם
239	14	שם	שם	שם	שם
240	17	שם	שם	שם	שם
262	8	שם	שם	שם	שם

לוח הטעות

וַיִּטַע	158	1	פָּאָן אָבען	שטאַטט	טחן	וּלְלֹהִים עֵן מִתֵּן
	161	17	ש	והדרלו	והדרלו	וחדלו
	167	3	פָּאָן אונטען	ובגלויז	ובגלויז	ובגלויז
	170	1	ש	ושאלך	ושאלך	ישאלך
	175	22	פָּאָן אָבען	ועבד	ועבד	ועבדו
		23	ש	לאו	לאו	לא
	196	1	פָּאָן אונטען	העזיכר	העזיכר	העזיבה
	217	4	פָּאָן אָבען	חזרדים	חזרדים	חזרדים
		15	ש	חאדם	חאדם	חאדם
		18	ש	חדרכה	חדרכה	חדרכה
	224	13	פָּאָן אונטען	לו	לו	לא
		7	ש	לשואל	לשואל	לשואל
	239	14	ש	החנתו	החנתו	חחנתו
	240	17	ש	וחח	וחח	וחח
	263	6	ש	וללמוד	וללמוד	וללמוד

לוח הטעות

וויטע 6	ציילע 18	פאָן אָבען	שטאַטט הוצה זאָלל הייסען הוצה
19	7	פאָן אונטען	התקין
32	11	=	ותשמה
40	5	פאָן אָבען	בהשבו
41	10	=	כנפש
65	7	פאָן אונטען	ושנא
83	3	פאָן אָבען	שאמן שִׁאָן (געטייטעט)
88	16	פאָן אונטען	הוכל
119	20	פאָן אָבען	הברת
121	14	=	ויבין
121	16	=	משורת מְבִיִּי הדעת
136	—	=	אילן י"ג אילן י"ד
137	12	פאָן אָבען	אינו
143	2	פאָן אונטען	אין
144	10	=	לכל
149	12	פאָן אָבען	לשפּוך
151	9	פאָן אונטען	חמדות
151	1	=	אַל (גחטט)

על פלאי הטבע הקרובים אלינו בתכל ארצה, ויותר אשר העמיקו חכמי לב לתור ולחקור בכל הנעשה תחת השמש, המה ראו כן תמהו על גדלו חכמתו ויכלתו ויכלתו בלתי בעלת תכלית, והשגחה עליונה ראתה בחכמתה לקשור כל הפרטים בקשר אמיץ וכוננה אותם במצב ערוך ומסודר זה לזה בזמן ובמקום, עד כי יעזרו איש את אחיו, וכל אחד יעבוד עבודתו אשר יעדה לו, למענו ולמען המציאות כלו, ומזאת תתרבה יופי ותועלת הכלל, ואין אבר באדם שאין סמני החכמה נראים בהרכבתו ותכונתו וחבורו למי שמתבונן בהם. ואחרי שנפתחו לפניך דלתי שמים וארץ, הואל נא ושוט בעשתנותיך בהיכלות הנשגבות ההנה, ותן תודה לכוראם, שנתן בלבך להבין מציאותם שהם לתכלית יקר, וללך בחצרות קדשו בהודאות וברכות, כי כל משרתיו הקדושים פותחים את פיהם באימה וביראה, וכל מחונני דעת ומלומדי בינה מכירים בוראם, ומתפללים על גדלתו, מקדישים ומעריצים את שם כבוד מלכותו, מנשאים נפשם אליו, להיות להם לעזר ולמחסה, ומשבחים גבורותיו ונפלאותיו בצבא מרום במרום ובצאצאי האדמה באדמה, ומבשרים תהלתו לכל תראה שחת נפשם, ויעמדו לנצח. וגם על תולעת ולא איש כמוני הוספת ה' אלהי החסד והאמת חסד וטוב, והביאתני עד הלום, וכאשר החילות להראות את עבדך טובך ועזרתך בספרי **מקור חיים**, כן אזרתני חיל במחברת הזאת, והייתי עתה לשני מחנות. ובמה אקדם פניך ה', כי הגדלת חסדך עמדי, כי עמך מקור חיים הנובע מים חיים, והשקה את **עדה חיים**, ונתת ליעף כה לגמור המלאכה! על כן אספרה שמך **אֵלֵי**, בתוך קהל אהללך! ואתם אנשי אמת! אוהבי תורת ה', אהבו האמת והשלום, ותקבלו האמת בשמחה ממי שאמרה, כי הוא חותמו של הקב"ה, ודורשיו לא יכשלו ולא יכלמו, והנוסע והולך לאור האמת, ה' יהיה לו לאור עולם, ויברך אותו בברכת חיים ושלום.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן!!

אדם מפקידין אצלו פקדונות הוא מחליף את של זה בזה, אבל הקב"ה אינו כן; שמא עמד אחד שחרית ובקש נפשו ולא מצאה? או שמא מצא נפשו ביד אחר? לא זה' אלהים אמת (ילקוט תהלים כ"ה), ובבקר ימצא אדם נחת רוח מכל עמלו, כאשר אמר (ליוז ג') ישנתי און ינוח לי, וחזרה לו בכל עת ובכל שעה על כל הטובות והחסדים, כי טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ר' אליעזר בן יעקב אומר מקל ט היה כתוב בפרשת דרכים, כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם, ר"ל בפרשת דרכים ללכת בדרך טוב או בדרך רע היה כתוב מקל ט, והם אזהרות יסג'ים והפגעים שמעוררים את החוטא והרוצח את נפשו, שיפנה לשם לדרך הימין, והיא עיר מקלט, ומציל נפשו מבאר שחת, ויראה אמתת הדברים בעין לבו, וידבק בעבודתו, ויסמוך על חסדו, ויהיה זה שכרו שימצא חן בעיני אלהים ואדם.

ענף רי"ב.

כמה פעמים העזות והגאווה גוברים על האדם שלא יודה כי יש חכמה נעלמת ממנו, וגם מעוט התישבות בעת השמע והמחשבה שמספיק לו המזער, ונטית האדם למלאות האוותיו במאכל ומשחה וקנין, וכבוד הטורה על טבע בני אדם, שירצה הבחירות ויכרח מן האמת והעמל והיגיעה, ולא הרגיש אם ילך לרצון הטבע ישאר רעב והסר כל, ויתמיד עליו הסכלות המכאיבה עדי עד, וחכם יאמר לחכמה אחותי את, כי לחכמים תשוקה וחנינה על החכמה, ולא יטו אל דבר אחר, ותהיה להם תשועה וטובה ורחמים, כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך (משלי ג'); וכי יש שנים של חיים ושנים שאינם של חיים? אמר ר' אלעזר אלו שנותיו של אדם שמתהפכות עליו מרעה לטובה (ילקוט טס), ר"ל אחר עמל ויגיעה ינחל הצדיק מנוחה ושלום. ואם יגדל בעיני אדם העמל והטורה אם בקניני חכמה אם בקניני הארציים, ויתמה הרואה על החכמה שנחן אלהי עולם בלב אנשי תבונות לחפור במערר בינתם במעמקי הבריאה, ולדעת חקות שמים ולחשוב מחשבות עמוקות, וישתומם האדם על ערים גדולות וכצורות כאלו יעמדו עדי עד באין משחית ומחבל, וההמון יתמה גבורת האדם שירד מים עד ים, ויסבב ארץ ומלואה, למען הנחל לבניו הון ועשר, וכל רואה יתפלא בהביטו אל עלה עשב אחד הצומחת תחת רגליו, על אחת כמה וכמה שתגדל תמיהתנו על בורא שמים וארץ וכל אשר בהם מבלי יגיעה וטורה ולא לאות ועמל מאין דבר ולא על דבר, אלא ברצונו וחפצו, כמו שנאמר (תהלים ל"ג) בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם, וכגבוה שמים על הארץ כן גבהו הנפלאות הנוראות אשר ענינו רואות בארמון השמים

צריך האדם לקלם להקב"ה, שנאמר כל הנשמה תהלל יה (ילקוט תהלים ק"כ); כי בני אדם נגועי צער, ורגע אין נפשו בכפו, וכמה פעמים טרם הגיעו לזמן התכלית הנרצה, מות יטרפחו ואיננו, על כן הנשמה כל זמן שהיא בגוף האנושי תהלל יה על הפלאים שהוא עושה עמנו, ויפתח האדם בכל הענינים בשבח של המקום ב"ה תחלה, ויחתם בשבח, ואף משה רבינו פתח בשבח של מקום, שנאמר אין כאלו ישרון, ומי ימלא גבורות ה', וכי יש לך אדם שיכול למלא גבורותיו של הקב"ה? אלא מקצת גבורותיו, לדרוש מה שעשה ומה שעתיד לעשות למען שמו הגדול בבריותיו, שנאמר דור לדור ישבח מעשיך (זס תהלים ק"ו).

יחברך האל יוצר הכל יחיד המאציל והבורא, היוצר והעושה כל העולמות, גלויות ונעלמות, ואל יחיד מושל בכלם ממעון קדשו עד עדי עד, ויסר הכל בחכמה, וממנו החכמה נובעת לפני כל יודעי דעת, וגדולתו אין לה קץ ותכלה, ולו הגבורה והתפארת, הוא אדון והכל עבדיו, שליט ומושל ובכל ממשלתו, הכל יכלה והוא חי וקים לעד ולנצח נצחים סלה, הוא יהיה בעזרנו וימלא בקשתנו ויקשיב לקולנו, וישלים רצוננו לטובה, ויעביר כל אשמותינו, אם בכל לב ונפש אנחנו מחזיקים את בדרך הבית להגיע אל הטוב והישר בעזרת האל, ולהכין צידה לדרך בעת נסיעתנו, ולמאוס בעולם ובהונו, ולכסוף לעה"ב, ולשכוח מאוינו ולזכור קצנו; אז ינוח עלינו רוח דעת ויראת ה' לידע ולהכיר אלהותו וליראה את שמו ולעבדו בלבב שלם, כי האל הטוב והמטיב לכל, דרכו לרחם על בריותיו ולהאריך אפו למען שמו הגדול, ויעלה תפלתנו לפניו לרצון, והוא יאיר עינינו באמונה ודבקות עבודתו, וירחם על נפשנו, ויפקח עיני שכלנו לבטוח בתפארת גדולתו, ויתן לנו לב לדעת עין רואה ואוזן שומעת לשמור את דרך עץ החיים. ודע אהובי! התורה אמרה לפני הקב"ה: רבש"ע, כתוב (משלי ג') ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד, מפני מה עניי עניים? הקב"ה משיבה ואומר להנחיל אוהבי י ש, והם עניים בעה"ז, כדי שלא יעסקו בדברים אחרים וישכחו את התורה, דכתיב (קהלת ז') כי העשק יהולל חכם (ילקוט תהלים ה'). ותפקח עיני שכלך ללמוד וללמוד לשמור ולעשות באמונה ובאהבת לבך את תורתו, כאשר קבלו אבותיך, וכפי אשר יורוך יראים ושלמים ואנשי לב, והרחק תרחיק ממורדים אשר יכזיבו התורה, וילעיגו בדברי חכמים, ודוברי כזב הן ודבורן, ותכין חסדי הבורא עליך שבראך שלם באברים, ונתן בלבך שכל ומזמה, וחדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג'), כי הפועל עושה מלאכה כל היום ונפשו יגעה עליו, ושחרית היא חזרת לגופו בריה חדשה, ובנוהג שבעולם

הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך, וחייב האדם לעשות מלאכת הקדש בדבר הנוגע לכבודו, ולהזכירו בכל רגע בפני רבים, וכל מה שיעשה לא יעשה כי אם בעבור כבודו, ולא ימנע ממצוות לא תעשה כי אם בעבור כבוד השם לכדו, ולא בעבור שישכחוהו בני אדם, שלא יהיה מעלת האדם איו גבוה בעיניו ממעלת השם. ולא יסיג גבול רעהו, אם בפעולה ועשייה, כמו החמס ברכוש האדם, או בהפשית האדם, שהוא מתן האל יקר מכל הון ורכוש, אם במחשבת הלב ורגשת נפש לבד, כמו החמדה, וגם מה שנוגע לעצמו שיבנה ביתו בקדושה וטהרה, ויקבל עליו עול התורה והמצוות כעבד ה', וישמח בחלקו, ולא ישים אל לבו לעשות דבר נגד רצונו, או לחמור ולהתאוות דבר שאינו שלו, וידע שהשם ב"ה לא רצה לתת לו, ויבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשרה הטוב בעיניו, ויזהר ממה שאינו שלו, כי גם המלך שאין למעלה ממנו, לשדה נעבד, בעבור צרכו, כי ממנו מחיתו, ועל העצל בעבודת הבורא אמר שלמה (משלי כ"ד) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, ואם יוסיף למרות עליון, יענישו ה' באיזה אופן הטוב בעיניו, ואם יעמול לסקל המסילה ולהסיר כל אבן נגף יצלה וירכב על דבר אמת, וכל משכיל יבין ויפקח עיניו בטוב לו, לעבוד אלהי השמים והארץ המחיה הממית הבורא החונן אשר אין אלוה מבלעדיו, ויבזה התאוה והתענוגים, ויבחר מלאכת הקדש ועבודת ה', ויבזה המנוחה שהיא לאנחה, הכסף והזהב שחולף ואובד, הארמונות שדומים לקברות, וישתעשע בבדידות, וירגיל לשונו בהלל וזמרה והודאה, ולא יכסה חסרונו ומעוותו, ויתקן גנות מעשהו, וישתדל לפרוש ממותרי הראות כפי יכלתו, ויביט אל יצירות הבורא יתעלה להבין יכלתו טובו וחסדו, ויאטום אזנו משמוע מה שאינו צריך לו, וכ"ש משמוע הכזב הרכילות ולשון הרע שמביאו להמרות האלהים ולעזיב מצותיו, ויטה אזנו אל דברי חכמים היודעים את ה' ואת תורתו, וימנע ידיו מלנגוע במה שאינו שלו, ויפרוש ממיני הגנבה והאונאה והגול, ויזכור תמיד אחריתו, וישלח ידיו לאביון, לתמכו ולסעדרו בעניו בסבר פנים יפות, ויפרוש מקניני העולם במעשיו ובמחשבתו, ולא יבזה זמנו להגיע אל הכבוד והשררה, ולהתפאר בהון העולם הכלה מהרה, ולא יצא מגבול התורה והמוסר בגלוי ובנסתר מענינו, וישתדל להזהר בכלם שיהיה לו עזר לשאריתו, ואחרית טוב לעבודתו, ולא יתירשל בעשיית המצוות אשר הם ענינים ותחבולות המוכנות להורות על קשור מצפון מחשבותיו בענין האלהי, ויצא בשלום לנוה השלום.

ענף רי"א.

רבי לוי בשם רבי חנינא אמר על כל נשימה ונשימה שהוא נושם

התורה ומצוה, שהעלה אותנו מארץ מצרים, ושמע נאקחינו וגאלנו מכור הברזל באותות ומופתים, והוציאנו על מנת להיות קדושים ולשמור תורתו, כאשר אמר (ויקרא י"ח) כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים, והייתם קדשים כי קדוש אני, ומצוה אותנו להיות קדושים ופרושים מכל שקוץ וטומאה, והמורה לאהיו ומכיר טובו ומתקדש עצמו, מושך עליו חסד עליון, וכשהנפש שוקטת מכל מלחמת הפגעים והצרות היא בשלום, והזוכה למדה זאת חובתו להלל את השם במושב רעים ולספר להם חסדיו, והעוזב יראת אלהיו ופחדו ובוטח על חילו ועל שרירות לבו, והוא כים נגרש ושוכח אלהיו, עליו נאמר (ישעיה מ"ח) אין שלום אמר ה' לרשעים, כי החטאים הם דרכי היצר פעולות דרכי הנפש בארץ סכלות, ואם התאוה גוברת בלב האדם, יקל מעליו פחד השם, ויעזב ויחשוב רע, ויפרוק עול לפשוע, ולבסוף יסכים ג"כ הלב לפרוק עול שמים מעליו, ואינו מתנחם בלבבו לשוב מהן, וענשו שגם הבורא ב"ה ילך עמו בקרי, ויתנגד לו בכל דרכיו. ואם יחשוב האדם שאין קץ לסגולותיו העליונות המעוררות אהבתנו אותו, יתרום בלבבו מכל מחשבות בזויות וממעשים בזויים, ויתקדש לעמוד בהיכל ה' לשרת לפניו, ויתרום על העצב ועל מרירות נפשו באבדת קנינים ארציים, כי בהיותו קדוש ה' תרב קדושתו ושמחת לבו בעבודת ה' מרוב כל, ולעון יחשב לו אם לא יקל בעיניו לבו בממון בגוף ובנפש למען אהבתו, ויקבל כל הטובה הצפונה לחתומי ברית קדש.

ענף ר"י.

כל פעולה הנפעלת בכח האדם ועמל איבריו עם כשרון המעשה כאשר יאות אל התכלית המכוון בפעולה ההיא תקרא מלאכה, ויהיה אדם מהיר וזריז להבין ידיעת התכלית הנרצה בעבודת ה', וההרגל והלמוד בכל פרטי הפעולה מביאים אל התכלית, ותכלית המלאכה בעבודת ה' הוא צורך ותועלת בני האדם אל שלימותם ותקון נפשם, ומעלות השחר ינקותו עד צאת כוכבו, והוא המיתה, יעשה המלאכה בעמל איבריו ובהכשר המעשה הנתלה בחכמה ובכוונה ומחשבות הנפש המשכלת, ואז מלאכתו מלאכת מחשבת, וחביבה מאד לבורא יתברך, כי מלאכה היא לאדני ה' צבאות (ירמיה כ') לעשות מלאכתו בהכנה והכשרון אל הפעולות התכליתיות, והעושה מלאכתו בלי כשרון המעשה רק בעמל איברים לבד עליו נאמר (שם מ"ח) ארור עשה מלאכת ה' רמיה, כי הוא יתעלה הוציאנו מעבדות לחירות, וחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, על כן חובתנו להודות לו במחשבה ובמעשה שהוא בראנו, והכנה למלאכת הקדש הכרח גדול, כאשר אמר (משלי כ"ד)

מגורתו, והיו לו אוהבים רבים, שהרימו הודו וכבודו, לשוא אהבתם וחבתם, כי הגוף יחזור לאדמה, ויאכלוהו תועלת ורמה, ורק אם עמל בתורה ואסף מע"ט, ורצה לנפשו מה שרצה הבורא, ויופיע לה אור חכמה ודעת קדושים, אז אם אל אלהים שבה הרוח, ישקוט וינחה, וילקוט פרי צדקתו בגן האושר, ונפשו תשמה בצרור החיים.

ענף ר"ט.

הנה הדרכים על דרך השאלה הם פעולות והמעשים אשר על ידם יגיע העושה לתכלית נרצה ממנו, והתכלית ההוא אשר אליו יכונה הדרכים ההם, הוא מגמת פני העושה, ועל האדם העושה כמעשיו וחפץ בתכלית ההוא הנרצה ומבוקש ממנו, יאמר שהוא הולך בדרכיו, או הולך אחריו, וזהו ענין ההליכה בדרכי ה' או אחרי דה', שישים מגמת פניו אל התכלית הנרצה להשם ב"ה, ומתנהג במדותיו, אבל הממרה את פי ה' ומתכוין לעשות נגד רצונו, שם מגמת פניו הפך התכלית הנרצה להשם ב"ה, ומתנהג בדרכים ההולכים ממולו, והעושה תמיד רצון הבורא ב"ה ומתחזק בצדקתו לבלתי סור בכל אשר יעבור עליו, נקרא עֲמִיד, שעמד באהבתו ויראתו, והשם ב"ה משלם מדה כנגד מדה, כאשר אמר הנביא (זכריה ג' ו') אם בדרכי חלך וגו' ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה, אם יעשה חפץ ורצון הבורא בכל עת, ילך שם מעלה מעלה באור עליון בין הצדיקים הנקראים עומדים, ומי שאינו עומד בצדקתו בעה"ז, והולך אחרי שרירות לבו, לא יוכל להלך בעה"ב למעלה, ויהי רצון הבורא הפך ומתנגד לרצונו, ובכל דרכיו ימצא עכוב ושטנה. ולפי שפעולות האדם צריכין להיות בצדק ובכשרון לשמור תורה ומצוה להמשיך על עצמו אור חסד אלהי, לכן נצטוו ישראל להשתמר מכמה דברים, ולפרוש עצמם מתאוותיהם, ולהתקדש ע"י חקים ומשפטים, אע"פ שטעמיהן נשגבים מדעתם, וכל המקיים מצוה שיש בה חסרון כים, או העדר כבוד ואינו חושש, מקדש שמו הגדול ית' בעולמו, וכל שכן אם מוסר נפשו להצטער או למות בעבור המצוה, אין קדוש השם גדול ממנו. ויאהוב את ר'עו בכל דרכי האהבה אשר בהם יאהוב את עצמו, ובכל מקום שלא תתנגד אהבת זולתו לאהבת עצמו, חובתו לעשות לזולתו כל מה שהיה עושה לטובתו, ואם כפי משפט הצדק והיושר לא יוכל להטיב לזולתו, מבלעדי שזיק לעצמו נזק בלתי ראוי, אז יקדם אהבת עצמו, והחורה צותה במקום שאין התנגדות בין שני דברים הנאהבים, לאהוב הרע כמוהו, ובכל דרכי ההטבה שייטיב לעצמו, ייטיב לר'עו לא לתועלת האהב או הנאתו, כאשר יאהב האדם את חפציו וסגולותיו, כי אם לתועלת וטובת הנאהב, כאשר יאהב את עצמו, כי אנחנו חייבים לקיים

העליונים, אבל אם ינהג עצמו ע"י מצות התורה ללכת אחרי חקים ומשפטים צדיקים, יפלס ארחותיו בחכמה, ויחיה בזה ובבא.

ענף ר"ה.

בהיות השם ב"ה אוהב את ישראל ושוכן בתוכם, כביכול כל מחשבותיו אליהם, כי מתהלך בתוכם, רואה מעשה כל איש ואיש, וכל מה שהוא רואה יש בו נחת רוח לפניו, זה יושב ומתבונן בתורתו, וזה הולך לנחם אבלים ולקבור מתים, זה מניח ציצית בטליתו, וזה מלוה סלע לעני בשעת דחקו, וכיוצא מן המעשים הטובים שעולים לרצון לפני כסא כבודו, והיא ההתהלכות, כי הוא קרוב אליהם, ומשגיח על הכל, ויראים שמחים תמיד לחשוב ביראת ה', ומתענגים בזכרון נוראותיו ונפלאותיו, וה' שלח את האדם להתהלך בארץ (זכריה ח'). וגם רז"ל אמרו (מס' נרכות פ"ד) לא יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרהו, ר"ל לא יפטר ממנו בדברים הנוגעים קניני עה"ז, כ"א בדבר הנוגע הליכתו בעה"ז, כי אדם נקרא הולך, וידבר עמו דברי נחת להכין לו את הדרך הטוב אשר ילך ולהמציא מזון ותרופה לכל יכשל, כשיבא עת פקודתו ללכת בדרך כל הארץ, כי זה כל אדם, ושכרו יהיה שחברו יזכור אותו לטובה ויברכנו ויאמר: אהובי הראה לי המקלט משהת ואבדון, ברוך יהיה! וגדול מזה שגם הוא יתעורר עצמו לתורה ולמע"ט, ויחשוב בלבו מה שיעשה חבירי אעשה גם אני, וזהו הזכות המזכה את חבירו, שיטהר ג"כ את לבו ונפשו, ועי"כ שניהם מטהרים, ובלכתם בארחות חיים ישמח השם בעולמו, כי העולם התחתון נברא בשביל האדם, שבו נשמת חיים יודעת כבוד אל, ולמענו יש קשר בין השם ובין הארץ, והמתבודד לתורה ולעבודה, השם ב"ה יאיר פניו אליו וילמדהו דעת ודרך תבונות, וימלטהו מכל רעה, ואחרי שהדרכים בעה"ז הם בחזקת סכנה, על כן יעסוק האדם תמיד בדברי קדש ובמעשים קדושים, שמתוך כך זוכרהו הקב"ה לטובה, כי אין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, והוא הליכות האדם בד' אמותיו בקדושה ובטהרה, ועי"כ יקדש רשותו וגופו שהם ד' אמות בקבר, ולא יתן שנה לעיניו עד יכונן מרפא לנפש בהיות הדרך מסוכן, וילמד הצורך להליכתו דברי תורה ויראה להשמר גופו בל יקראנו אסון בדרך, ולהציל עצמו וגם רבים מעון, וביותר יזרז עצמו במקום שיש חסרון כיס, ויחשוב עם נפשו לעלות אל המקום הנכבד והמעון הרם, וימהר בעוד שער התשובה פתוח והכפרה מצויה, כי אין מנוס מדינו, ואין קץ למלכותו, ואינו רוצה שיתמיד על פתיותו ויחזיק במריו, וימהר להאזין אליו ולשמוע בקולו, ולדבקה בו, ולבחור לנפשו מה שבחר לה אלהים, כי האדם גם אם יגע בימי

ענף ר"ז.

שמעו אלי יודעי צדק, שיודעים דרכי אלהים שהם צדק ומשפט, ותורת ה' לא בפיהם לבד, כ"א גם בלבם, ותעמלו עצמיכם ככהנים ומלכים להיות קדושים במצות ה', ולא כעבדים תחת מלך זקן וכסיל, הוא היצר, אשר יפחיד אתכם לעשות מאומה ממעשה העבודה, ויגדיל עליכם השבח והגנות של בני אדם, ואורב את האדם בכל עת אם ירצה לעשות מצוה, ויאמר לו שישמור בריאותו ולא יחליש גופו בעניני העבודה, וישמור ממונו וישים הריש לנגד עיניו, וישתדל להגדיל כל המצוה בלבו, כדי שירפה ממנו, ויחבב לו הנאת עבירה, ויזרו אותו לעשותו ולנשות אליה, ואם יתעטף בציצית ויניח תפילין יאמר לו מה תועלת במצות אברים, הלא די לך בחובת הלבבות, ואם חכם אתה אמור לו: בעבור זה נתן לנו הקב"ה תורה ומצות לעורר אותנו תמיד ע"י מעשים ופעולות מיוחדות על פנות האמונה האמתית ויסודותיה, וצוה לנו לעשות אותות וסמני הזכירה בבשרנו, והיא מצות מילה, ובבתינו והיא מצות מזוזה, וצוה לעשות אות תפילין על ראשנו ועל יד שמאלנו ומצות ציצית בבגדנו, כדי שנוכרהו בכל עת שנסתכל בהם, ולמען לא יסורו הדברים הקדושים והטהורים מנגד עינינו כל הימים, כאשר אמר (נמדנר ט"ו) למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם. וכל חוט וכל קשר וכל שזירה ממנו יורה על ענין נכבד ומרומם בפנות הדת והתורה, והכונה האלהית היתה לשמרנו מרשת היצר וליחד את לבנו בכל דרכי הזכירה והתעוררת המחשבה לעבודתו ויראתו, ולא תחורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, כי העין רואה והלב חומד והגוף עושה העבירה, וברוך הוא שהבדילנו מן התועים המבלבלים ומשבשים דעת בני האדם, וישתוקק האדם להדבק בעצם נכבד ומרומם ממנו, והוא הקשר האמיץ והנשגב אשר בעולם הנפשות, כפי האפשר לשוכן בגוף להשיג ממנו, כי אין נפש קשורה בנפש כ"א בחבלי אהבה, וע"י המצות נקשר האדם בקשר אמיץ, ובמיתרי האהבה והדבקות בחברת הנפשות העליונות, ויתערן בתענוגים הרוחניים פְּרָעוֹת ובקורבה ובחנינה, כי הדרכים שהורה לנו הקב"ה הם דרכי האמת, והדרך שכנגדו המצוי גם הוא, נקרא דרך שקר, ובכל דבר יש שני דרכים הפוכים זו מזו, כמו קדושה וטומאה, עבודה ומנוחה, נדיבות וכילות, רחמים ואכזריות, וחכמה עליונה תורה לאדם הדרך אשר ילך בה בכל דבר, וכשנוטה ממנה והולך בדרך שכנגדה נקרא חוטא, ויש נוטה בזרון כי יצרו תקפו, ויש חוטא בלי דעת סבור שעושה כהוגן, ומשפטי השם יסודתן דרכי צדק, כי נשמת אדם עולה למעלה, והגוף ימשיכנו למטה, ואם ינזר מכל עניני הגוף כעליונים ימות בעה"ז, ואם ינהג כבהמות בלי דעת יכרית נפשו מאור החיים

אשר לא נסו הצג על הארץ, לפסוע לאט לאט, כן יהיה לך לעזור להבינך את המדעות הרמות, ותלך הלאה הלאה בדרך היראה והמוסר ועבודת ה', להוסיף לקח חכמה ובינה, ויסיר ממך רוח קנאה, גאות, שנאת הדת וכילות לקנות ספרי מוסר, וכצמא תקנה יין וחלב, להבין תורה ומצוה בעזרת אור פני ה', ותורה היא כסלם מצב ארצה וראשו מגיע שמימה, והאזהב אותה, ה' נצב עליו ויאמר הארץ אשר אתה שכב עליה, והיא דרכה של תורה, על הארץ תישן וחיי צער תהיה, לך אחננו ולזרעך, וינחל הזה והבא, והשבתיך אל האדמה הזאת, כי הוא מן עפר וישוב אל עפר, וימלא הבטחתו להיות לו למגן ומחסה ביום פרידתו, ויציל אותו מכל צרות רעות ופגעים רעים המתרגשים בעולם, וימצא מנוחת לבו ושלות נפשו. ואנחנו חייבים להתחנן אליו לעזור אותנו לגמור מעשה העבודה בלב שלם ונאמן והסכמה והשתדלות בבר לבב וכונה לשמו הגדול, ולהורות אותנו דרכי העבודה אשר יועילוננו בזה ובבא, וליחד לבבנו ולחזק בחירתנו בעבודתו, בהרחקת טרדות העולם מלבנו ועינינו, ולחזק אברינו על השלמת המעשים בעבודתו, ולהזהר מהרע ולדבר טוב, ולעשות הטוב ולהורות גם לאחינו דרכי טובתו ועבודתו, ולרחם על אביונים, וללמוד וללמד תורה ומצות, ולראות תועלת הטוב ונזק הרע, ולהתנהג עם כל אדם בחבה ובדבקות בדבור ובמעשה ולכבד כל אדם, ולשמוח בשמחת חבירנו, ולהצטער בצרת זולתנו, ולנחמם מעצבם ומדאגתם, ולעזור אותם בממון ונפש כפי יכלתנו, ולהרחיק עצמנו מכל דבר רע ומוזיק לקיום החברה, כמו גולה, גניבה, שבועת שוא, עושק, וזיוף המדות והמשקולות ונקימה ונטירה וכדומה, לבל יהיה ריב ומצה בינינו, ולא ירדוף איש את אחיו, כי פירוד לבבות ושנאה וקנאה ונקימה ונטירה גורמים הפסד הסדר וכליון המנהג הראוי, זה יחפוץ מה שחבירו אינו רוצה, וזה יעשה מה שחבירו אינו מסכים לרעתו, ועי"כ ישטמו זה את זה, ותפול החברה ולא תוסיף קום. ומי שיבחר בעבודת הבורא השלום ויבזה המחלוקת, יבחר הסתפקות ויבזה המותרות, יבחר הצרה ויבזה השלוה, יבחר גזרתו ויבזה שרירות לבו, יבחר הריש ויבזה העשר, יבחר הבא ויבזה הזה, יבחר אהבה ויראה ויבזה תשוקה ותאוה, יבחר השכל ויבזה החמר, יבחר אמונה אמתית ויבזה חקירה כוזבת, יבחר הטוהר והעבודה ויבזה עונג ומנוחה, סוף כל דבר אם יקל בעיניו גופו נפשו ומאורו אצל קיום מצות הבורא יתברך, ויבחר המות מן החיים הארציים ותענוגי הגופניים, הוא יקבל נועם עה"ב, אשר אמר עליו (תהלים ל"א כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם.

ולא יראה חפצו, וחדע שאין העצבון ורוע הפנים עבודת האלהים, כי ממצות השם עלינו שנקבל הטובה ממנו בחדוה ובלב טוב, והוא ידון אותנו על כל נעלם, ואם יזכור האדם את יום החשבון, אז יכנע וישפל לפניו בעניו כמו בעשרו, כי רוב הממון הוא אם לנסיון ומבחן או לנקמה ומכשול, ויבין חלשתו ומעוט השגתו וקצרת ידו, ויכיר מעמדו, ויורה לאלהים על מה שחננו מן המעלות, וישבחו שזכה לקנות החמורות, ויוסיף בעבודתו, ולא יבוש כי ה' יהיה בעזרתו, וישיג השלום הפנימי הבא אחרי השגת שאר המעלות ואחרי כלות מלחמת היצר, ואחרי דרכים טובים הכוללים כל מעגל טוב. ואל יאמר: הואיל לא אוכל לגמור המלאכה למה אתחיל? כי חובתו לעשות מה שביכולתו, ולכו לשמים, ולדבר הזה נברא כל אדם, שלא יתעלם ממה שיועילו בזה ובבא, ויעיין לנפשו וישתדל לה בכל כחו, עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר יאמר אין לי בהם חפץ (קהלת י"ג).

ענף ר"ו.

כל השנות דבר פעמים הוא להג הרבה ויגיעת בשר, ואין בו תועלת לא לגוף ולא לנפש, אמנם בעניני תורה ומוסר כל המרבה לשנותם הרי זה משובח. לכן חובה גדולה על כל מי שחננו ה' בדעה והשכל, לדרוש יום יום את ה' ודרכיו עם בני אדם, ולהתחזק באהבתו ויראתו, ולא יתעצל מהכין לו כל האמצעים הנכוחים והנאותים אל הצלחת גופני ואושר נפשי, כי הילדות והשחרות הבל, והזמן יכלה, והחיים קרוב למות כמו אניה לחוף ומרוצת ארח לעיר, ומי שלא טרח בע"ש מה יאכל בשבת? ושם לא מקום לשוב מפשע, לא מקום לבקשה ותחנונים ותשובה, לא סליחה לעונות, לא מקום להתודות ולהחליף מסלות לבבנו בשנוי מחשבה ומעשה, ובעה"ז עת לעשות לה', ולא נשאר לנו כי אם התורה הקדושה, שהיא לנו למגן ומחסה, ומה טוב אם יבטח הגבר בה', כי מי שהוא בעה"ז למטה, יהיה שם למעלה, בזיו סתרת נועם עליון, ואם תראה עסק התורה כי טוב ופעולתה על נפשך כי נעמה, אז תתן שכמך באהבה לסבול ע"ה באמונה גדולה, והשם ב"ה יפקח עיניך לראות כי לא לאדם לבלות הזמן היקר בקניני עולם ובחקירות ובתענוגי הגופני המבטלים תורה יראה ועבודה, ותמאס אותם, ותשים כל מגמתך להגות בתורת ה' ועבודתו באמת, וה' יהיה לך לעינים, ומאיר אותך באורו, וכבוד ה' עליך יזרח בתורתו ועבודתו, ותזכה לאכול פרי עבודתך, כי האל ב"ה יקרב לבך לתורתו, שלא תבזה עוד כלי חמדה שבו נברא העולם, ושהוא חיינו וארך ימינו לעולמים, והוא יתעלה יהיה עמך להורות לך את הדרך, כאשר ישא האומן את היונק ומלמד רגליו,

ענף ר"ה.

אם האדם אינו נוהג בחכמה בדרכיו ובמעשיו, אם לא יכיר את עצמו חלישותו וחסרונו ועוצם יכלתו יתב' וחכמתו ועשרו וגדולתו, ויבחן בכל ענינו וידבק בעבודת האל בכל נפשו, אם לא יבין חיוב עבודתו מן השכל וההכרה ויודע כמה חייב לו יתברך מן העבודה והיראה והשבח וההודאה והתמדת התהלה, אף על פי שמבלה עתותיו במחקרי ארץ ושמים, הן בלמודיות הן בטבעיות, ומהלל המעשה הגדול אשר עשה ה' מראש ועד סוף, לא ירצה בעיני השם. אמת הדבר העולל ויונק לא יכול לספר ולהלל גודל גבורת הבורא, אבל אם יפסוק האנוש להיות עולל ויונק ויוכל לתת כבוד לשמו, ויוכל לבחון רוב טובות הבורא יתברך וחסדו עליו, שבראהו מן החסרון בעצמו והוא רש, וצריך אל מה שיש בו תקנתו, ולא יגיע אליו כי אם ביגיעת נפשו, וזה מחמלת הבורא עליו שיכיר חסרונו וטובת האל ב"ה, לא יאבה לתת, אבל ישמע לקול היצר, וממרה עיני כבודו, ומקצר בעבודה מה שהשכל מחייבו, ויצא ממתכונת החי המדבר, שהבהמות מבינות דרך תקנתם יותר ממנו, ובוטט ורודף אחר העבירות, ואינו משגיח על מה שהוא חייב בו על טובת האלהים עליו, לכן היה מחמלת הבורא יתעלה על האדם שהטרידו בדיעות וההשתדלות וההכרחיות לצורך גופו ועולמו, כדי שיעמול להתעסק בהם כל ימי חייו, ולא יבקש הדברים המתנגדים לשלמותו, ויאכל וישתה רק כדי להחיות את נפשו, וישביע את נפשו בדיעת החכמה, ולא יעצים עיניו מראות בנגעי בני אדם ומכאובם, וינחם את קשה יום את מרי נפש, ויקים במליו את הכושל, ויבחר ביראתו, ויבטח באהבתו ובעזרתו, ויסבל מאהבה, ויכסוף למדות טובות, ויבטל רצונו מפני רצון עליון, ויחסה בצל החכמה, שתחיה את בעליה, ולא יחפץ בשלוח ומנוחה ועצלות, וידע שרק על ידי העדר הידיעה והעבודה יתהולל וירשע, וישען באלהיו, ויכין עצמו בכל עת על עה"ב, כי עה"ז בלי התקשרות לעה"ב הוא כחלום בלא פתרון וכשאלה בלי מענה, וישא דעו למרחוק, כי כל עוד תרחיק עין האדם להביט, כן גדלה חכמתו וידיעתו על זולתו, ונראה לו ה' מרחוק, ויתבונן עבודתו, אולי יקצר בה, כי האדם אם לא יתבונן כי אם קורותיו בעה"ז, לא יוכל לידע אם הוא אהוב או שנוא לפני המקום ב"ה, וכל זמן שחוא חי יכלתו לתקן מה שעיות. על כן צא וחשוב עם נפשך כמה מן ההפסד והקלון יתחייב לך אם לא תחזיק אמונה יראה עבודה ענוה דעת אלהים ואהבתו בלבך, ורע ומר לך אם עזבת מקור מים חיים, וחפצת לבקש גדולות ונפלאות ממך, ודמית לאדם שרוצה לילך אל עיר ולא ידע הדרך וייגע

בתכלית החיים ולא בהכנה, בעבודה ולא במלאכה, ובעת נסיעתו באנית
 חיי עה"ז הוא עת לעשות לה', ודק אחרי כלות העבודה ונשמה היא
 נקיה מעין, מנוחתה כבוד בעה"ב, ואחרי פסוק מלחמת היצר והשגת
 המעלות הנכבדות, ישב אדם תחת גפן השלוח שקט ושאנן, וירד לגנו
 בנעם המנוחה, כי כבר רצה האלהים במעשיו. ויתן האדם אל לבו
 תמיד להבחין בין הטוב ובין הרע, בין המועיל והמוזיק, ויסדר זה לעמת
 זה, חריצות ובטלה, ענג וצער, שמחה ועצב, עמל ומנוחה, וישקל הכל
 בכף מאזנים, ויבחן מה טוב ומה רע, מה אמת ומה שקר, מה יש ומה
 מדומה, מה קיים ומה עובר, ויאסוף בחפניו השנויים והחלופים שיעברו
 על האדם בהיי הבלו, לפנות כל מכשול וכל אבן נגף המזיקים לדת
 ומפסידים לאמונה, ויפשיט את עצמו מענינים הטבעיים וידבק נפשו
 בחיים המוסריים בהשכל ודעת את ה', ולא ידאג לשוט שוטף כי יעבור
 על החומר, כי גם בחיים חיתו יקרב אל עולם הרוחנים, ויחד את
 כל מעשיו לגבוה, ולא יזנה אחרי שרירות לבו הרע, ויקדיש את ראשיתו
 לעבודה ה', למען תהיה אהבתו ויראתו על פניו כל הימים, ויהיה
 זהיר וזריז בעבודתו, כי כמו כשאדם מתעצל ואינו מתקן פרצה קטנה
 שבתקרת הבית, סוף שישפל כל התקרה, ואם ישפיל בעל הבית את
 ידיו ויטמנם אל חיקו סוף שיטפטפו הגשמים אל תוך הבית, כן המתעצל
 מהביט תעודתו ושלמותו ומתעסק רק באכילה ותענוגים, סוף שתשחת
 נפשו, וגדולה בושת נפש בבואה לארץ חיים, להראות אל פני נשמות
 אבות וצדיקים, והיא לא מטהרה. וידע האדם אם ה' לא יבנה בית
 וישלח מן השמים עזר והצלה, לשוא עמלו בוניו בו, ולפעמים ישחרל
 הרופא החכם בחכמה ודעת וכשרון לרפאות החולי, ולא יועיל — והלואי
 שלא יזיק, ופעמים שיסכל רופא אליל מעשהו, ויבור לו דרך זר ורחוק
 מדרכי החכמה, ועם כל זה ירפא החולי, ומה' יצא הדבר, והכל בגזרה
 חרוצה מאת האלהים, ודרכי השם צדק ומשפט, והכל הבל, אמר קהלת,
 ואין בתענוגים האושר האמתי והצלחה המקוה לאדם, כי אם ירבה
 האדם לשמות ולהתענג תמיד, סוף שיקוץ בחייו ונפשו תגעל בשמחה,
 וגם לא ימצא האדם מרגוע מנוחה ואושר אמתי בחקירה בלי אמונה,
 והיא לא תאשר את בעליה, אמת הדבר שבני אדם משתוקקים תמיד לדעת
 את אשר לא ידעו, ויתורו וידרשו על כל אשר נעשה תחת השמש,
 והוא ענין רע, אמר קהלת, נתן אלהים לבני האדם לענות בו, אמנם מה
 יתרון לאדם בכל חריצותו ועמלו? לכן מה טוב ומה נעים לשמוע חקי
 חיים ולהטות אזנו לדעת בינה, ויאהב את מקור התורה, וילך בדרך
 אלהים, וישב בשלום עולם ועד.

לאבותינו במדבר ובכל הימים אשר עמדו על אדמתם, ומיד כאשר יכנע לבם הערל, הרבה חסדו עליהם. וברוך אל אמונה אשר נטע בתוכנו חיי העולם, וחנן לנו דעה ובינה להביט אל פעולותיו הישרות והתמימות, וגם אם עשיר ורש רחוק ונבדל איש מרעהו בענין מצבם וגורלם, עם כל זה אב אחד לכלם ואל אחד בראם, ויבין החכם מהוך מעשה ידיו כי להטיב לנו הוציאנו מאפס אל היש, לא בקצפו, כי אם ברחמיו ורוב חסדיו ברא ויצר את כל הנברא, ובפרט מבחר היצורים שהוא האדם, בעל נפש משכלת, להנחילו עולם שכלו טוב, והמתחזק במצב עראתו ואהבתו לבלתי סור בכל אשר יעבור עליו, הוא עומד תמיד על מקומו כסלע חזק, ולא תמוט בכל הנסיונות שעוברין עליו, ואם יראה שיעשה לצדיק בעה"ז כמעשה הרשעים ולרשע כמעשה הצדיקים, לא יתמה על החפץ, ויודע שדרכי עליון נסתרים מבני אדם כאשר אמר כי לא דרכים דרכי נאם ה', ולא יבלבל נפשו במחשבות זרות כאלו ח"ו לא ברא השם את עולמו כי אם לרעת האדם, ויאהב הצנע לכת, ויראה את האחור, והוא לאחר כלות המעשה יראה שישירים דרכי ה', אבל הפנים, והוא הענין קודם המעשה, אין ביכולת האדם לראות, והוא יחב' מסייע את האדם הרוצה לעלות מעלה מעלה ע"י הכנה ישרה לטהרת הנפש, וישפיע עליו ממרומים טהרה וקדושה, על כן אל תלך בשרירות לבך, ושא עיניך אל גבהי רקיע, ותשתומם על הוד אלוה וכובודו, אשר ככתר יסבב את ראש כל יושבי תבל, ותבין כי אין דבר בכל הנמצאים שיהיה ללא צורך, וסדור הדברים הנפלא הפלא ופלא מוסד מאת עצם הפועל פעולתו בכוונה עצומה, מסדר ומשער ומעריך בחכמה, ורק למען עשות חסד משפט וצדקה הפליא ה' הטוב חסדו וצדקתו על הארץ ותוסיף ללכת מחיל אל חיל עד כי תגיע לההכרה האמתית.

ענף ר"ד.

אם יתבונן האדם בכל מלאכת עבודה ימצא שקצתן הכרחיות, אי אפשר שיהיה האדם לנפש חיה מאושרת וזולתן, כגון אותן שהן לצורך המזון והכסות והמדור ודומיהן, ואלו נקראות מלאכות הצורך, וקצתן מביאות עזר ותועלת, אם למדינה בכללה ותקון הקבוץ או לפרטית, כגון תקון הדרכים והגשרים, מלאכות המתכות והכלים הנעשים מהם, מלאכת הכתיבה וכיוצא בהן, ונקראו מלאכות התועלת, ויש מהן מביאות עונג ועדן לחיי האדם, אין בהם תועלת אחר, כגון מלאכת הצביעה ומעשה הרוקם ומה שידמה להם, ורבים מבקשים ההכנות הקודמות שהן רק כלים להשגת התכלית, כי העוסק רק בקניני העולם ומבזה תורה ועבודה עושה הכנה ולא ישיג התכלית, והקב"ה חפץ בתכלית ולא בהכנה לבדה, ויתהלל האדם

הטובה, וישען באלהיו, שם יאכל את פרי מעלליו, שם עת לכל חפץ ולכל מעשה, השופט כל הארץ לא יעשה משפט? חלילה לאל מעול ושרי מרשע, ועול הוא, אם היה ח"ו מקרה אחר לצדיק ולרשע בלי הבדלה, וידע האדם ויבין כי לא טוב עשה אם הלך אחרי ההבל, ולא הבדיל בין טוב מדומה לטוב קיים ונאמן, וטוב אמתי הוא בעה"ב, והמשכיל יחזק אמונה זאת בלבו, ובשמחתו יזכור את ימי הצרה והצוקה, ואחרי היגיעה והעבודה טוב לו לראות אור עליון, אחר כלות מלאכתו בעה"ז, כי גם את הטוב לעומת הרע עשה האלהים, ערכן זה לנגד זה, וקשרן זה בזה, באופן שלא ימצא האדם להרהר אחריו מאומה, והמבעט ומרבה חלונה נגד האלהים ודרכי השגחתו יפול ברעה, והסובל מאהבה ומתחולל עליו, יכונן את מחשבתו ורצונו עם מעשה ורצון הבורא, ומסירים מלפניו המקרים המעיקים שמונעים ממנו למלאות שלמותו, ומסככים לו המקרים המקדימים ומשלימים את עבודתו באהבת ה'.

ענף ר"ג.

הנה בעה"ז המתאוננים יותר מן המרוצים, והמתרעמים יותר מן המנוחים, ורגזי לב רבו על רגעי לב, כי הפגעים והתמורות ספו על התענוגים והשעשועים, והרעות מלבד שהן כרוכות בעקבי החמר העלול להפסד, ירבו עוד במבוכות האנשים וברוע מנהגם, ואולת אדם תסלף דרכו ועל סדור העולם יזעף לבו, כי יגיעת האדם מיוסדת לרוב על קנאת איש מרעהו, שירצה האחד להתפאר על חבירו בדירתו במלבושיו כליו ותכשיטיו, בסגולותיו ורהביו, ועי"כ תבער את אש הקנאה וההתרוממות בלבם, ויצא שכרם בהפסדם, כי טוב להם שיסתפקו ולא יבקשו המותרות, ולא יתנשאו אז איש אל רעהו, וימאסו בכל שכיות החמדה, ורק הכסיל לא ידע להזהר ולהשמר, כי לא ידע במה יכשל, ובהתחבר התאוה אל הכסיל יצאו הרשע וההוללות, והתשוקה לא תשקוט ולא תנוח עד שמביאה את האדם אל החטא, וגם הצלחתו שהיא רבוי הנכסים ומאכלים ומשתה היין ומנוחתו מהעמל, הוא גורם לו רק מרבית הדאגה ומניעת המנוחה והשינה, כי הדאגה והשבע אינם מניחים לעשיר לנוח ולישן, לא כן החכם הוא רואה את הטוב ואת הרע, את הישר והעקום, ובוחר כפי שכלו את הדרך הטוב והישר, והוא יודע שצדיק ה' וישר פעלו, וחסדו מלאה הארץ, ואהבתו על כל יצוריו, והשם ב"ה מקור כל ההויה, והוא משגיח על כל נמצא בהשגחה תדירה, ונמצא תמיד לעושי רצונו, ולא יבצר ממנו לעשות כל אשר יחפוץ, ובחסד ה' על יריאיו גזרה חכמתו לפעמים ליסר איש או אומה שלמה על עונם ולהודיעם כי בעבור זה עשה ה' זאת להם, למען ילמדו ליראה את השם הנכבד והנורא, כאשר עשה

תמיד שבוחן כליות ולב ישפוט את הצפון בלבן, וידין אותו על כל עשתונות ומחשבות והתפעלויות הנפש, אם לשמחה ואם לעצבון, אם לכעס ואם להטבת הלב, ולא ישכח שדרך הלב ומראות העינים נטועות באדם בתהלת היצירה לתכלית טוב ונרצה לפני הבורא יתברך שמו, ויתן חוק וחלק כל אחת מהם כפי הראוי לו בלי עודף ובלי מחסור, ויישירם אל הטוב הנרצה והמקוה לעה"ב, ויזכור שלא הלמוד עיקר, כי אם המעשה היא תכלית ויסוד ועקר הכל.

ענף ר"ב.

השם ב"ה הטביע בלב בני האדם את אהבת העולם, זה יעמול זה יחכים, זה יצבור הון זה יבנה בתים, זה יטע כרמים וזה ידרוש ויחקור בחכמה להבין תולדות היצורים ועל כל אשר נעשה תחת השמש, ואם היה אפשר לאדם לדעת כל מעשי ה' מקטנם עד גדולם עם כל יחסי הזמן והמקום וכל פרטי ההשגחה ותעלומותיה, אז ידע ידיעה נאמנה כי אין רע יורד מן השמים, ודרכי ההשגחה העליונה הם בתכלית הטובה לעולם כראוי לטוב ומטיב לכל, ואת הכל עשה האלהים יפה בעתו, גם המות והחול, העוני והמכאוב, הרעב והמלחמה כלם הם רק רעות בעינינו קצרי המדע, אשר לא נוכל להשיג ולשער יחס הדברים אל הזמן והמקום, וכל הכחות והעשתונות הנטועות בלב האדם כלם לתכלית טוב וישר נתנו לו מאת המקום ב"ה, ורק אם יצא האדם מגדר השווי אל המותרות, לא ימצא עזר ואהבה, והיא סבה לרעות ומקור לחטאים רבים בעולם, ואם נשאר האדם על התכונה הישרה, לא יהיה בו לא קנאה ולא תחרות, לא חמדת ממון ולא אהבת הגדולה, ונצול מפגעים רבים, וגם היא מאת האלהים ומההכרח שיהיה לפעמים הרע נאה וערב לפי שעה, והוא הטוב המדומה וההצלחה החולפת שאין בה קיום, כי אלו לא היה ברשעת הרשע הצלחה עוברת ורמיון מהטוב, אמר רמבמ"ן, כמעט שיהיה האדם מוכרח במעשיו לעשות טוב ולסור מרע, כי אם יאכל האדם ראש ולענה, ולפניו מעדני מלך, לא יקרא חוטא, כי אם או סכל או חולה, כן הדבר בטוב ורע, אלו היה הטוב נאה וערב והרע מגונה ומר לא היה עושה הרע חוטא, כי אם משתגע, וקרוב הדבר אל המנע הבחירה מהאדם, וגם ראוי ונכון אם היראה מהאלהים מביאה לאדם אושר נצחי והצלחה קיימת, שהעדר היראה מביאה על המעט טוב מדומה והצלחה כוזבת כחלום יעוף. על כן מי אשר הלך חשכים, נגוע ומעונה בעה"ז, ויראה שאין נגה לו ח"ו בעה"ב, יבטח בשם ה', ואם לא יגיע אל הפצו ומאוויו בעה"ז, ועמלו לשוא וחריצותו לבהלה, והוא למטרה לחצי הפגעים, יבטח על הסוד שהיא רעה מעין

כן חסדו ואהבתו ורחמיו, ואוהב ברואיו, וחסד הבורא על האדם כמו
 על בהמה, ורוצה בשוב העולם, כי הוא אל חנון ורחום, ואב אחד
 לכלנו, ואל אחד בראנו, וחסדו יתחיל מעט מעט, וילך הלך וגדול כענין
 האור שהולך ומתחיל להאיר בבוקר עד עת צהרים. ומרב טוב האלהים
 על האדם נתן לו אור החכמה, ובהשתמש השכל בה יחזיק ויזך ויזהיר
 וידחה מעל האדם הסכלות הגוברת על נפשו המונעת אותו מראות
 הדברים על אמתתם ומהניחם על מכוניהם, והיא תכלית הענין המכוון
 בו בבריאת המין האנושי בעה"ז, ואחרי שאין קץ לאופני טובותיו עלינו,
 לכן אין קץ ג"כ מה שאנו חייבים בכל עת ובכל שעה מעבודתו, וכל
 אשר תוסיף הכרת האדם ויבין טובות האלהים ועוצם יכלתו ומלכותו,
 יוסיף דעת וחכמה, ויוסיף להכנע לו ולהשפל לפניו. והחכמה אף אם
 היא נחלקה בברואים היא ביסודה ועקרה אחת, כשמש אשר היא אחת
 בעקרה ובעצמה ומתחלקת מראות נצוציה בשמשות הנעשות מן הזכוכית
 הלבן והשחור והאדום והירוק, ומשתנה אורה כפי השתנות צבעי הזכוכית,
 ותועלת אור השמש, אמר ר' בחיי, מתחלקת לשלשה חלקים: האחד
 מהם למי שעיניהם מאירות ונצלות מכל חולי ושהם נהנים מן השמש
 ומשתמשים לאורה, ומגיעים לכל הנאתם ממנה. החלק השני העורים
 אשר נעדר אור עיניהם לגמרי, אין השמש מועילה אותם ולא מזקת
 אותם, אבל תועלתם ממנה תהיה על ידי שליח. והחלק השלישי בני
 אדם שנחלשו עיניהם מהשתמש בהם כנגד השמש, והשמש מזקת אותם,
 אם לא יסתירום מאורה, שאם ימהרו לרפא עיניהם בכחלים וברטיות
 ובתקון מאכלם עם שמירת עיניהם מהשתמש בהם לאור השמש אפשר
 שיגיעו אל הבריאות ויהנו בשמש שהיתה מזקת אליהם, ואם יתעכבו
 לרפא עיניהם יגיעו אל כת העורים במהרה, ויעדר מאור עיניהם לגמרי,
 על הדמיון הזה מתחלקת הבנת בני אדם לשלשה חלקים. האחד מהם
 אנשי השכל הצלול והתבוננות הזכות, שיבינו חכמת התורה, ויכנס ענינה
 בלבים ונמלטים מכל פגע, והחלק השני בני אדם ששכלם חלש מרהבין
 מה שיש בספר התורה לגמרי, וראוי כשאין מגיע שכלו בדרכי החקירה
 שיתפוס באמונה, ויעשה המצות דרך אמונה, ולו הדרך הנכון להגביר
 דרכי אמונה על החקירה, והחלק השלישי בני אדם שקצר שכלם מהשיג
 כמו הכת הראשונה, אך יש בהם כח להכיר הענינים הקרובים הקלים,
 רק אין בכח הכרתם לעמוד הענין על אמתתו, ואם יורם אותם מורה
 יבינם ענינו על דרך הראיות השכליות, חובתם ללשוש הרעיונים והדעות
 וללכת לבהמ"ד לקבל אור החכמה. ואחר שאי אפשר שיצטב הכל על
 ספר, לכן ישמע חכם ויוסיף לקח מעצמו, וכפי יתרון החכמה שיהיה
 בו, כן יוסיף יראה ואהבה בעבודתו, ותהיה כונתו לשם שמים, ויזכור

אל ידיעתו, כן ההדמות בדרכיו מפנה דרך לידיעתו, והתורה היא עמוד העולם, שתועלתה להשיג ידיעות דרכי השם ב"ה וההדמות בדרכיו, כי אין האדם מגיע אל הענין האלהי אלא בדבר האלהי, ר"ל במעשים שיצוהם האלהים. ג') משמיע ישועה, הוא עמוד עבודה ותפלה, כאשר אמר (תהלים קמ"ה) קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת, וישועת ה' קרובה אם יעשה אדם תפלתו רחמים ותחנונים לפני המקום ב"ה, וינקה עצמו מכל חטא ועון, ויפנה לבו מכל המחשבות המטרירות אותו, ויעלה על לבו אל מי מכין בתפלתו, ומה מבקש בה, ויקשר חושיו ורעיוניו מהתעסק בדבר מדברי העולם עם התפלה, ויכוין לברך את שמו הגדול במחשבתו ובמעשיו הטובים, בבה"כ יברך אותו בדבורו, ובביתו במעשיו, במקהלות עם יקדש את שמו הגדול בדברי הודאה ובתחנונו, ובלכתו בדרך יפרסם הוד תורתו נגד גדולים וקטנים, בחורים וזקנים, בחורים ובתולות, ואז עיני עורים מאפל וחשך תראנה, ואזי חרשים תפתחנה, ופרויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה. והאל יתעלה אשר יסד מעשיו בחכמה, יסיר ממנו סכלות ותעלומה, והמקיים ג' עמודים הנז', הוא יאמר מלך אלהיך, ואין לו כ"א אָדון אמתי המשגיח על כל העולם, ולא יעבוד לתאותו, ויכיר את בוראו, ויתן כבוד לו לברו, ויודה לו ויהלל את שמו, אבל אם יפעל האדם נגד רצון הבורא יתב', מלכותו אינה שלמה, ורק אם הוא לברו הנעבד והנשגב בפי כל העמים, אז יקוים מלך אלהיך, והלומד על מנת לקיים כל המצות, נקרא אָהוב, אוהב את המקום ואת הבריות, ועושה שלום בין איש לרעהו, ומחשב ומדבר רק טוב לזולתו, ועי"כ גם מלאכי מעלה מדברים רק טוב, ושלום למעלה ולמטה, וידין את עצמו על כל מעשיו אם טוב ואם רע, ואם עשה עול יחקן עולתו, כי הקב"ה לא נתן את התורה אלא על מנת לעשות הדין בכל מעשיו, ואם יחזיק במדה בלתי נבחרה לתגבורת תאוה וכעס, או שיוסכל ברעתו, שלא יעמוד על טעותו להוסיף מרי, כי אם יחקן המעוות, וידון את עצמו וישוב לטוב שבענינים ויותר משלא היה קודם שהמרה, וע"י העמדת השופטים, שישפט כל איש ואיש את ענינו, וקרבנו ורחקותו מן הדרך הטוב, יקוים ציון במשפט תפדה, שנאמר (ישעיה ח') ואשיבה שפטיך כבראשונה, מה כתיב אחריו? ציון במשפט תפדה.

ענף ר"א.

כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה, וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה' (ישעיה נ"ד י'), הנה ההרים והגבעות הם הדברים הקיימים אשר בארץ, ואף על פי כן פעמים ימושו ותמוטינה ברעש הארץ, אבל חסד הבורא לא ימוש, כמו שהוא בלתי בעל תכלית,

זכה, ובעת אשר עוסק במצות האברים יכוין בלב שלם לעבדו, ויהיה פיו ולבו שוים בעבודתו, ויקיים מצות השביתה בשבתות ומועדים בשביתה הגוף ועיון הנפש בתורה ועבודה, ויזהר במצות לא תעשה בחובות הלכות מה שהזהיר האל מלעשותו בשתוף וחונף והגאווה ולעוג בחכמים ומצוא קורת רוח בקנאה ותאוה וחמדה וכבוד ואהבת הרע לזולתו, ויזהר במצות לא תעשה בחובות האברים, ומה שאי אפשר לו לעמוד בלעדיו מן המאכל והמשתה והמכסה והדבור יקח מהם רק כדי הספוק, ויזהר מן הרבוי להתקשט במלבושים יקרים ומותרים אשר איננו בוטח שלא יכשל בהן, וימשל בתאותיו כדי להתקרב אל האלהים, ויסר נפשו בעבודת ה', כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת י"ז י"ד).

ענף ר'.

מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אמר לציון מלך אלהיך (ישעיה כ"ז ז'). הנה לא ישלם האדם עד שתפרד תאותו מנפשו, שהתאוה אויבת להשכל, וברדוף אחריה ישוב מדע השכלי בהמי, ויפסיד שלימותו, ועילת הכל שיהיה האדם מיוחד לעבודת ה' יתברך ולמוד תורתו, ויעלה בהר ה' ויעמוד גבוה מפשעו, ויסתכל בשכלו למטה, ויעבוד כל העבודות, אף שיש בהם טורח וצער, באהבה. והנביא הודיע ג' סבות שיבואו רגלי מבשר. א' משמיע שלום, כמו שכל החושים יסודתם כלם בהרגשה המשתתפת, שהיא אם כל החושים, ואלה הם רק שנויי ההרגשה המשתתפת, לפי מה שתצמצם בכלי החושים, והרגשה המשתתפת תשתנה בהעין להוש הראות, ובאוזן לחוש השמע, ובפה להוש הטעם, ובאף לחוש הריח, ובשטח העור לחוש המשוש והמשגל, כן השלום הוא היסוד של אהבת זולתו, שיאהב השלום בין אדם לחבירו, ויגמול חסד לרעהו, לקיים טובה הקבוצ והתמדתו, כי גם אושר הפרט לא יקום בלתי קיום וטובה החברה בכללה, והוא עמוד גמ"ח אשר העולם עומד עליו. ב' מבשר טוב, ואין טוב אלא תורת ה' תמימה, שהגיעה אלינו מאת ה' יתברך, וכל דבור ודבור מן התורה יש בהן חכמות ופלאים למי שמבין אותם, ולא הושג תכלית חכמתה, כי היא ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ויעמול אדם שיגיע אל השגת השם יתעלה כפי היכולת, ולדעת השגחתו בברואיו בהמציאו אותם והנהיגו אותם, איך ללכת אחרי ההשגחה ההיא להדמות בפעולות הטובות כמו שאפשר, והמדות שאפשר לאדם להדמות בהם לקונו הם היקרות שבמדות הטובות הנמצאות בנפש האדם, אשר בלעדיהם רחוק להשיג למעלות השכליות, וכמו שיריעת דרכי השם יתעלה היא דרך

אבל לעתיד נעשה גם השמאל טוב, לכן אם תקרא מימין לשמאל או משמאל לימין, ר"ל אם תקרא יש או שי, הנה והנה מרמז על הטוב האמתי בעה"ב אשר אין לו סוף וקץ. וע"ז כוונת רז"ל (סוכה פ"ה) לעתיד לבא מביאו הקב"ה ליצה"ר ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, דהיינו שגם הרע נעשה טוב, ויתענג העובד בעולם הנצחיי, ואם היותו הוא התכלית המבוקש אינו ראוי למי שהוא רוצה שיהיה עובד מאהבה, שיהיה עובד להשיג עה"ב, אבל יעבוד מאהבה, וידע שהמצות הם המדות הטובות, והעבירות הם המדות הרעות, וראוי לו מצד עובד נאמן שיעשה הטובות ויסור מן הרעות, וכשיעשה זה ישלם בו ענין האנושי, ואין לו מונע, ונפשו תחיה ותתקיים בנועם עה"ב, כי העושה מצות מאהבה והשתדלות, הבורא ב"ה יהיה בעזרו לעשותם כלם, ויסיר ממנו המעיקים והמונעים, אבל העוזב אותם דרך ביוזי, יהיו לו מונעים רבים מעשות המצות, ולא יהיה לו שלמות ולא קיום בעה"ב, כי האדם אי אפשר לו לעשות המצות לא כשהוא חולה ורעב או צמא ולא בשעת מלחמה ומצור, והיעודים הטובים הם ליראים שיסורו כל אלה הענינים ושהיו בריאים ושקטים עד שתשלם להם הידיעה, ויזכו לחיי עה"ב, וכפי ערכו ותמימות נפשו יקבל האמצעים להשיג עי"כ תעודתו ושלימותו.

ענף קצ"ט.

התורה, עבודה, וגמ"ח הן עמודי העולם, ואבות הקדושים היו מחזיקים אותם, אברהם אבינו גמל חסד עם כל אדם וביתו פתוח לרוחה, יצחק הוא עמוד עבודה נעקד באהבה ע"ג מזבח, ויעקב הוא עמוד התורה, איש תם יושב אהלים בבית נשם ועבר, והעוסק בתורה עבודה וגמ"ח הוא שופט אמת, כי התורה היא אמת, ורודף שלום, כי גמ"ח מביאה שלום, וימצא חן בעיני המקום ב"ה, כי עבודה היא נרצית לפניו, ובשעה שבא הקב"ה לברוא את אדם מלאך החסד אמר יברא שהוא גומל חסדים, וכן הצדק אמר יברא שהוא עושה צדקות, אבל מלאך האמת אמר אל יברא שכולו שקרים, וכן שלום אמר אל יברא דכוליה קטטה; מה עשה הקב"ה? השליך אמת לארץ, היא התורה שחוחמה אמת, והעוסק בתורה לא ידבר שקרים כ"א אמת, וירדוף שלום, ועי"כ מהפך הדין לרחמים. ומי האיש החפץ למצוא חן בעיניו יתברך, יעבוד ויעמול ויזכה את הרבים שגם אויבי הטוב יסלימו אתו לעשות רצון קונם, להגות בתורה ולעמול בעבודה ולרדוף אחרי צדק חסד אמת ושלום, ויאהב מצות הלבבות, ויאמין באמונת הלב ביחוד הבורא והשגחתו ואמתת מציאותו, ויהיה לבו שלם עמו, ויבטח עליו, וימסר אליו, וירצה בגזרתו, ויאמין בנביאים ובקבלתם, וישמור מצותיו באהבה ובמחשבה

ענף קצ"ח.

אחר שהאדם אינו עושה מעשה אלא כדי שתגיע לו ממנו תועלת או שתסור ממנו פסידה, ואם אינו כן יהיה אצלו אותו מעשה הבל וריק, לכן התירו רז"ל להמון כדי שיתישבו על אמונתם לעשות המצות לתקות שכר ולהנזר מן העברות מיראת עונש ומורזין אותם על זה ומחזקים כונתם עד שישיג המשיג וידע האמת והדרך השלמה מה הוא, כמו שעושים לנער קטן אשר הביאוהו אצל המלמד ללמדו תורה, ולמעוט שניו וחולשת שכלו אינו מבין מעלת אותו הטוב ולא מה שיגיעהו בשבילו מן השלמות, ולפיכך בהכרח יצטרך המלמד שהוא יותר שלם ממנו שיזין אותו על הלמוד בדברים שהם אהובים אצלו לקטנות שניו, ויאמר לו קרא ואתן לך אגוזים או האנים או מעט דבש, ובוזה הוא קורא ומשתדל לא לעצם הקריאה, לפי שאינו יודע מעלתה, אלא כדי שיתנו לו אותו המאכל, והוא עמל בלמודו כדי שיגיע לו באותו עמל התכלית האהוב אצלו והוא אגוז או דבש, אמנם כשיגדיל ויחזיק שכלו ידע ויבין שאין לשום תכלית החכמה לא לקבל כבוד מבני אדם ולא להרויח ממון, ולא יתעסק בתורת השם יתב' להתפרנס בה, ולא תהיה אצלו תכלית למוד החכמה אלא לדעת אותה בלבד, וכן אין תכלית האמת אלא שידע שהוא אמת והתורה אמת ותכלית ידיעתה לעשותה, ולא ישים האדם תכלית עבודת השי"ת ועשיית המצוה בשביל דבר מן הדברים, ויאמין באמת לעצם האמת, וזהו שעובד מאהבה, והנה ההמון אינם מפסידים מכל וכל בעשותם המצות מיראת העונש ותקות השכר, אלא שהם בלתי שלמים, ואולם זה טוב להם עד שיהיה להם כח והרגל והשתדלות בעשיית התורה, ומזה יתעוררו לדעת האמת ויחזרו עובדים מאהבה, שהם השיגו האמת ויודעים שהטובה והתכלית האחרון הוא להגיע אל החברה העליונה, ושהנשמות משיגים ויודעים ממציאותו, ולפי שאנחנו בעולם הגופני ולפיכך אין אנו משיגים אלא תענוגים הגרועים הנפסקים, אבל התענוגים הנפשיים הם המידים עומדים לעד אינם נפסקים, ואין ביניהם ובין אלו התענוגים יחס ולא קורבה בשום פנים, כי כמו שלא ישיג הסומא עין הצבעים, ואין החרש משיג שמע הקולות, ולא הסרים תאות המשגל, כן לא ישיגו הגופות התענוגים הנפשיות, ואמר הקרא (מזלי ח') להנחיל אוהבי יש ואוצרתיהם אמלא, ר"ל שינחיל לאוהביו העולם האמתי שהוא יש, והוא המציאות התמידי אשר לא יחקר, והוא המציאות במוחלט, ואין בו אפיסה, לא עולם הזה שהוא אֵין, והוא הבל בלי טובה אמתית, ורז"ל דרשו על הקרא הנז' (כמס' עוקלין פ"ג) שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות כמנין ש"י, ופשט ודרוש אמת, כי בעה"ז הימין והקדם רמוז על הטוב, והשמאל והאחור על הרע,

דרך החקירה ויחקור ויוסיף לקח, כי גם אותן החכמים קבלו רוב למודיהם
 מן החכמים שקדמו להם, וגם הם לא התבוננו, אם לא ישבו בשבת
 תחכמוני ובחבורה יחד, שאם אחד מהם ענה דבר, שמעו חביריו והתחכמו
 עליו בשוב ובנחת, וכל אחד אמר דעתו בענוה לא להתנשאות על
 חבירו כי אם לאהבת האמת, ונשאו ונתנו בו עד שבררו את הענין
 על נכון. והבורא ב"ה רוצה שישבו בני אדם בחבורה, וימצאו חכמים
 שיתקבצו יחד לפנות לבם מכל טרדה ודאגה, ולהטותו אל החקירה
 והלמוד, ולחקור סוד ולהמתיק לקחם יחד בהכרה, ואנשים האלה הליבשו
 על הרוב בדורות הראשונים דברי מוסר או דברי חכמה במלבוש המשל
 כדרך אנשי המזרח, למען לא ירד כל זר אל עומק כוונתם, ולא רצו
 שיבין השומע הדברים כפי פשוטם, לפי דרכי הלמוד והמדרש בימים
 ההם, והיה בדורות ההם נהוג ומשובח, אם גם שדרך אחר לנו בדרכי
 למוד החכמות בזמננו זה, ואותם האנשים נקראים תלמידי חכמים,
 והנפש לא תקנה דעות וחכמות אם לא ע"י חברת החכמים המעוררים
 זה את זה, לחקור על שרש הדבר ואמתתו, כמו על מעשה תבל
 ומקריה, ואחרי שאי אפשר לאדם לקנות שום שלמות אם לא ע"י חברת
 אדם, ושהצלחתו בעה"ז ואושרו בעה"ב תלויות בטובת החברה וקיומה, שאם
 תתבטל החברה תתבטל גם כן שלמותו, אם כן חובה כללית על כל אדם
 שיתאמץ לעזור בכל יכלתו לטובת בני אדם כלם, כדי שיתקיים קבוצם וחברתם,
 שמוזה נמשכה שלמותו, וידוע שהכחות הגופניות בימי הבחרות ימנעו רוב
 מעלות המדות, וא"א לבחורים השגתי יחב' לקבלה לפחיתת טבעם וטרדת
 דעותיהם כשלהבת הגדולה והצמחות, עד שתעדר השלהבת ההיא
 המעכבת, ויהיה להם הנחת הישוב ויכנעו לבותם ויעונו מצד המזג, ואז
 יעלו עצמם להחכמה האלהית, וכל אשר יחלשו כחות הגוף ותכבה אש
 התאווה יתחזק השכל ויתרבה אורו, עד שכשיבא האיש השלם בימים
 תוסיף ההשגה ההיא, וכמו שהרפיון והחלשה בפעולות יורה על פחיתות
 התכלית או על חלשת דעת הפועל בהכרתו, כן החריצות בעסקים יורה
 על טוב תכליתם, וכשיתעורר האדם אל טוב ההשתדלות, אז מלאכי
 רחמים עומדים לו לימינו לשמרו מכל נגע ופגע, כאשר אמר (תהלים
 כ"ח) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, ורק החטא נותן כח
 למזיק להזיק, ולב אדם יחשב דרכו (משלי י"ו), לאן הוא הולך, לבית
 עולמו ומתקרב אל המיתה, ועי"כ ילך בדרך טובים, וה' יכין צעדו,
 והוא עוזר אלהי שינצל מילדי הזמן ומקריו ושאר פגעים שמגרשים אותו
 מהסתפח בנחלת ה', ויישירהו אל מה שראוי לו בדרך ההיא, לתמכו
 ולסעדו, אם יכוין את לבו לשמים, כי כל המצוות שוות לקרב אותנו
 אל הענין האלהי, בחמלת ה' עלינו.

והחסר, וימאס בהבלי הנאת עולם, ויכבש יצרו, ותמיד יוצרו לנגדו, כי צדיק באמונתו יחיה, הוא ידבר בנחת עם כל, הולך בתמימות לבו, מנהיג בניו ביראת ה', שמח בטובת אחרים, אוהב שכיניו ורעי' מלוה לעני בשעת דחקו, נוהג צדקה בסתר, לא יצא שבועה מפיו, ולא ילך במראה עיניו, ולא יחשוב תרמית בלבבו, ולא יעיו פניו נגד גדולים ממנו, ולא ידבר דברים בטלים, ולא יריב עם אדם, ולא ישב במושב לצים, ולא ירף משמוע מוסר, ולא יבקש גדולה וכבוד, ולא יהיה רע עין, ולא יסגור דלתותיו מן הצדקה, ולא יונה עני ואביון, וילך בדרך טובים, ויבקש שלום בין איש לרעהו, ויוכיח את עמיתו, וידריכהו בנחת לתעודתו ושלימותו; כה תעמול לבוא למחוז הפצץ, הרחק מלצים ותדבק ביראי השם, תמשל על תאותך, ותבכה על חטאת נעורריך, ותטע אהבתו בלבך, תבקש רחמים על עצמך ועל אשתך ובני ביתך שלא יבוא אחד מהם לידי עבירה, ואל תעסוק בהבל ושוא, כי אין חפץ הבורא באכילה ובשתיה, מה יתרון שיעמול לרמה ותולעה, וגם אין לו חפץ בכסילים החושקים בעידון העולם שוא והבל, ותן יראתו על פניך, ואם תחטא מעט יהיה בעיניך הרבה, ואם תעשה טוב תחשוב לכך נוצרתי, ותמיד לבבך נאמן לפניו, ותתנהג במדות ישרות וטובות, כי מה לך מן הזמן אם לא רצונו? ואל תוציא מפיו מלה לבטלה, אלא תורה או עבודה או הודאה או שלום, ואור פני מלך היים ישרה על ראשך, ותתבייש ממנו במחשבה בדבור ובמעשה, וסבול באהבה כל הבא עליך, ויהי זאת נחמתך, כי בו תדבק, והוא יאר פניו אליך, ואתה אליו יתברך, ולא תעצב על חיי שעה ותאבד חיי עולם, ותזכור הקרא (בראשית ג') ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים, שמתהפכת לכאן ולכאן, לרשע הוא מתהפך מטובה לרעה, ולצדיק מרעה לטובה, המבוזה עץ חיים מתהפך נגד חודו, והשומר עץ חיים מתהפך לאחור ואינו מזיקו, שנאמר (משלי ג') עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאשר, ומי שיש בלבו יראת ה' ראוי לו לחשוב שנשתלח בעה"ז לקיים התורה והמצות, ועליו לעשות שליחותו באמונה וביושר, ואז שכרו אתו ופעולתו לפניו, ומובטח שהוא בן עה"ב.

ענף קצ"ז

כמו שאי אפשר לאדם כל עוד שהוא יחידי להשלים את גופו ושימצא כל מחסורו מבלי עזר זולתו, אמר ר' הערץ האמבערג, כן אם הוא בודד ורחוק מחברת אדם, אי אפשר לו להשלים את נפשו ולמצוא כל הדעות והתבוננות מלבו, אם לא יתחבר לחכמים וישמע מהם איכות הענינים סבותם ופעולתם, וישאל אותם מה שאינו מבין, והם יורוהו

ממוצעת בין רוב התאוה ובין העדר הרגש הנאה. ובחולי הנפש ילך אדם אצל החכם שהוא רופא הנפש ויזהירו מן הרעות ההם אשר יחשב הסכל בהן שהן טובות, ואם לא ירגיש בחליו ויחשוב בו שהוא בריא, אחריתו למה שיהיה אחרית החולה, כשימשוך אחר הנאותיו ולא יתרפא שהוא ימות בלי ספק, ואם ירגיש ואינו רוצה להתרפא, ומכוון לרעות צמא, ולא תדבק הנפש בעבודת האלהים לקנין השלימות, תרד הנפש מטה מטה מבלי מעלה ושלמות, אבל אם תדבק בה' תעלה מעלה מעלה, וכפי מדרגת מה שתדבק ותפנה לצד מעלה תהיה גבהותה ומעלתה, וישתדל לתת הודאה לאלהים בכל מה שיהנה מן העולם החיצוני על ידי חושיו, וכל מעשה שיעשה תהיינה ראשית תנועותיו קדש לה', ורק בעת עשיית צרכי גופו הפחוזים לא יהגה בענינים קדושים, ועי"ז מכבד השם, ובכל עת לא ישכח הצופה הרואה כל תעלומות, וכל מחשבותיו ומעשיו יהיו קודש לה'.

ענף קצ"ו.

התורה היא אורה של עולם, והעוסקים בה מאירים העולם, ובעבור כן יכבד האדם החכמים, והרואה חכם יברך הברכה הנז' ברו"ל וכוונתה שיזהר בכבוד חכמים ויראי ה'. ויעשה כמו שעשתה אשה גדולה אל אלישע (מלכים ז' ד'), כי התורה היא הכנה להאיר נשמת אדם, והפרי המשובח העולה על הכל הוא לחם האלהי, אשר יאכל האדם אותו וחי לעולם, ואם יאמין האדם במציאות הבורא ב"ה וביכלתו והשגחתו, שהוא משגיח ורוצה בטוב מבוקשיו, והוא יכול לעשות בקשתו, אז יצא משרש אמתת המציאות שפע ההשכל בו יתעלה ובמעשיו עם מדות הטהרה והקדושה בהצנע לכת, ומשרש היכולת יצא ענף היראה והעבודה עם מדות הזהירות לסור מרע, ומשרש ההשגחה והרצון יצאו פארות האהבה האלהית והענוה עם מדות המהירות והזריזות בשלמות כל מעשה ישר וטוב, ולא ידאג ברעות הזמניות, כי פרחי שושניו מחזיקות את לבו בטובות האמתיות, ולא ימיש מעשות פרי מתוק ומשובח אשר הוא תכלית הכל, והוא הדבוק האלהי וההנאה מזיו כבודו ואהבתו, ויקח לעצמו הנהגה ישרה, וינהג ארחותיו במעגלי יושר וצדק לעשות מצות ה' בשלמות, ומדרגה זאת ישיג האדם ע"י התורה שהיא כנחל נובע מקור חכמה, על כן ישתדל להבין תעודתו ולעבוד ה' אחד בכל לבבו ובכל נפשו, כי אם הוא מוצב ארצה בהרכבת גופו, הנה ראשו מגיע השמימה, ויסוד צלמו ועצמותו שהוא השכל יסודתו בעולם הרוחני, ואדם מחבר בהיותו עולם הטבעי עם השכלי, ויכיר בוראו בארו בורו, ויקדש עצמו במותר לו, ויטהר לב רעיוניו, ויחזק בתורה ויאהב האמת

וחטא, ולשמור ולעשות את מצות ה', ולקרב עניים ואביונים, ולשנוא רע ולאהוב טוב, והוא ירחם אתכם.

ענף קצ"ה

חפץ הבורא יתעלה להיות האדם טבעי הולך בדרך האמצעי, יאכל מה שיש לו לאכול בשווי, וישתה מה שיש לו לשתות בשווי, וישכון במדינות ביושר ובאמונה, לא שישכון במדברות ובהרים, כי אין התורה נקנית אלא בחכמה, שילמד כל מין ממיני האדם כפי צרכו וכראוי למנהגו ומדותיו, ואין תקנת העולם שיהיו כל אנשיו נוהגים בפרישות, כי זה מביא לעזיבת ישוב העולם ולהפסק הזרע, וגם אין תקנת העולם שייתחדו כל אנשיו בחכמה אחת ולא במלאכה אחת, כי השלמת סדר העולם בכלל, ורק אם גבר היצר על השכל ונמשכה הנפש אליו, אז הכרח אל הפרישות כדי שישתוו עניניו ויהיו דבריו על הסדר ע"ד רפואות, אולם החסיד עושה לפנים משורת הדין, ולא יניח תכונת נפשו בתכונה הממוצעת בשוה, אך יטה מעט לצד היתר או החסר, ע"ד הסייג והשמירה, ר"ל ע"ד מ"מ שנוטה מן הזהירות לצד העדר הרגש ההנאה מעט, ומן הגבורה לצד מסירות נפשו בסכנה מעט, ומטוב הלבב לצד יתרון טוב הלבב מעט, ומן הענוה לצד שפלות הרוח מעט, וכן בשאר הענינים, והרגיל לעשות כן, אינו מתאוה אל הפעולות הרעות, ותאותו ותכונתו תעירוהו רק אל הטובות, והוא מתאוה וכוסף אל הטובות, והם התורות השכליות, אשר הנפש החשובה תתאוה להם, ורק התורות השמעיות, שאלמלא התורה לא היו רעות כלל, עליהם ארז"ל שצריך האדם שינוח נפשו אוהבת אותם, ולא יהיה מונע מהם אלא התורה. ולב טוב הוא, מי שכל כוונתו להטיב לבני אדם בגופו ועצתו ובממונו בכל יכלתו בלתי ששיגהו נזק או בזיון, ונכל הוא, מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר אפילו במה שאין לו בו חסרון ולא טורח ולא נזק, ויתרון טוב הלבב הוא, שעושה דברים הנזכרים בלב טוב, אפילו אם ישיגהו בזה נזק גדול או בזיון או טורח רב והפסד מרובה, וטוב לב ממוצע בין הנבלה ויתרון טוב הלבב, והסתפקות ממוצעת בין אהבת הממון ובין העצלות, והענוה ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח, והנחת ממוצעת בין הקטרוג שיבא מחדוד טבעו וחוס מזגו ובין רכות הטבע שהוא בלא דבור ובלא מעשה לכבדות טבעו וקור מזגו, ומי שמתכבד כראוי ואינו מתנבל בדבר והוא הסלסול ממוצע בין ההתנשאות שיחכבד האדם יותר מן הראוי לו ובין הנבלה, והוא שיעשה אדם מעשים בלתי הגונים שיש בהם פחיתות הרבה וחרפה, והגבורה ממוצעת בין המסירה לסכנות ובין רק הלבב, והנדיבות ממוצעת בין הכילות והפזור, והזהירות

כה לקבל החכמות, ותמיד יקטן בעיניו מעשהו, ויתרעם על נפשו על קצורו בעניני תורתו לפני האלהים ולפני בני אדם, ויבקש מהאלהים עזר ואומץ, ויניח הגבהות לכבוד הבורא, ויעזוב הגדולה והיקר בעת שהוא עושה לאלהים יתב' בין לבדו בין בתוך מקהלות בני אדם, ובעניני עה"ב יהיה יקר רוח וגבה נפש, ואין לו מנוחה בעניני עה"ב, כי לא יספיק לו מהם מה שיודמן, ולא יאמר די במה שתמצא ידו מהם, אבל ימעט בעיניו מעשהו ויכלתו והשתדלותו בעיניו, ותגבה נפשו אל מה שלמעלה מזה תמיד, ומה שאי אפשר לו לקיים, אין המניעה ממנו, כי הוא מוכן לקיים. על כן אל תתאוה אל המותרות, והן דברים שאינן הכרחים, אבל מרבים תענוגי הנפש בלבד, ואין צורך בהם, ומי שנוטה אל המותרות הוא יוצא מן השווי הראוי, ומשתמש בקניניו יותר מכדי צרכו, וכל אדם שיוצא מן השווי הראוי והערך הנאות, קשה לו מאד לשוב אליו, ואין תענוג יותר גדול ויקר בעולם מן הבריות, שיהיה הגוף בריא לעבוד את ה', ואם תאבד לא תמצא אותה בכל הון ואבני חפץ, ועל זה נאמר (תהלת ח' ט"ו) מעות לא יוכל לחקן וחסרון לא יוכל להמנות, והסכל מתרעם על הקב"ה שלא הצליחו בעשר וכבוד, ומעציב את נפשו, ובאמת הוא עצמו מקלקל ומעות דרכיו ולא השם, והוא חפץ בקנינים אשר אין צורך בהם לקיום חייו והצלחתו, והסתפקות היא אם הבריות ומנוחת הנפש. ומי ששמה בחלקו שנתן לו הבורא, וכל מגמתו לעבוד את ה' בכל עת, ואוכל ושותה במדה הראויה, וכוונתו בבריות גופו לעסוק בתורה ועבודה, ולובש בגדים נאותים לפי מצבו והונו, הוא קונה לעצמו הבריות והשקט הלב ומנוחת הנפש אשר כל כסף וזהב שבעולם לא יערכו להם, כמו שארז"ל (מס' חבות פ"ד) איזהו עשיר? השמה בחלקו, שנאמר (תהלים קכ"ח) יגיע כפיו כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעה"ז וטוב לך לעה"ב. ואתם אוהבי ה' תראו לאסוף מלא חפני טיבותא מדי יום ויום, תרגילו עצמיכם לאמר אם לא עכשיו אימתי? כי מי יודע מה יהיה למחר, מהרו לעשות מצותיו דבר יום ביומו, וחוסו על נפשכם להיות יציאה כביאת הנשמה בגוף, אהבו החמלה ותשנאו האכזרי, אהבו הסתפקות ותשנאו החמדה, אהבו האמת ותשנאו הגאווה והקנאה התאוה והכבוד ולצנות לה"ר ומלרדוף אחרי ממון ומלהתכבד בקלון חברכם, אהבו צדקה ותוכחה וגמ"ח וכבוד ת"ח ולעסוק בתורה לפי השגת כל אחד ואחד, ותשפילו עצמכם נגד זולתכם בדבר הנוגע ליראת הבורא יתברך, ותקבלו מוסר אף מאדם שהוא פחות בעיניכם, ותתחזקו בעבודת ה' כל הימים, בעוד יש לאל ידכם, ואל תקנאו בעושי עולה, המצליחים בדרכיהם, רק בטחו בה' יתב', וחסד יסובב אתכם, ותפקדו לבניכם אחריכם לעשות רצון עליון, ותזרזו עצמכם וכל יוצאי חלציתם להרחיק מכל עון

לו, ויאטם אזנו מהקשיב קולו כי יחנן, טרם השיב את הגנבה והגזילה והעושק, טרם התרצה את רעהו אם הכעיסו, ועוד עולתו בידו לא ירצה אלהים אליו, ולא יקוה ממנו מחילה וכפרה כי אם אחרי אשר תקן את אשר העוה לרעהו והיטיב את לבו ונרצה אליו. וכל מי שלבו נמס בקרבו על חטאת נעוריו, עליו לעשות שני דברים, ירבה תפלה ותחנונים, ויתוץ המזבח את אשר עשה לבעלים, ויכניע את עצמו לפני ה'. ואם יטהר את לבו מגאווה וזדון, מכל חמדה ותאוה גרועה, מכל מחשבות נקמה ושנאת מרעהו, וידיו נקיים מכל עול ותרמית מעושק ומרבית ואונאה, יזכה לקבל פני שכינה, והשם יתעלה החונן לאדם דעה בינה והשכל שם תשוקה בלב כל חושב על דבר עיוני לדרוש ולחקור אותו על עקרו ויסודו, לידע דברים ההכרחיים להשכיל ולהבין הדבר על מכונו, ולאושר אמתי יצטרך האדם התורה והעבודה, שתכליתם ליישר העם להדריכם בדרך הישר, לעזוב הדרכים הרעים, ולילך בדרכי ה', לאהבה וליראה אותו, לשמוע מצותיו והקותיו.

ענף קצ"ד.

ישתמש האדם בכחות הנפש לצד תכלית אחת, והיא השגת הש"י כפי יכולת האדם לדעת אותו, וישים פעולותיו כלם תנועותיו ומנוחותיו וכל דבריו מביאים לזה התכלית, עד שלא יהיה בפעולותיו דבר שלא יביא אל זאת התכלית, ות"ח אין לו מנוחה בעסקי עה"ז, כי כל כוונתו באכילתו ובשתייתו ושנתו ומשגלו ויקיצתו ותנועתו ומנוחתו רק להברות גופו, והכונה בבריאת גופו לקנות חכמה ומעלות המדות והשכליות, והוא יבחר מן המזון והמשתה רק המועיל, וכשיזדמן שיהיה ערב יהיה, ואם בלתי ערב יהיה, וישים תכלית כל מה שיתעסק בבריאות גופו והמשך מציאותו על השלמות, כדי שישארו כלי כחות נפשו, אשר הם אברי הגוף שלמים, ותתעסק נפשו מבלי מונע במעלות המדות והשכליות, שיגיע בהם לידיעת אמיתת מציאות הש"י, וגם אין לו מנוחה בעסקי עה"ב, כי הוא לא יעשה מעשה קטן או גדול ולא ידבר דבר, אלא שהפעל ההוא או הדבר ההוא מביא לאהבה את השם יתב', או למה שמביא אל מעלה זאת, והוא יחשוב ויסתכל בכל פועל ותנועה ויראה אם יביא אל התכלית ההוא, או יעשהו, ואם לא יביא ימנעו; ואף אם הנפש צריכה לפעמים להתעסק במנוחת החושים בעיון ובענינים הנאים, עד שיסור ממנה הליאות, כי הנפש תלאה בהתמדת עיון הדברים כמו שילאה הגוף בעשותו המלאכה הכבדה, עד שינוח וינפש, ואז ישוב למזגו השווה, אבל הוא לא יכוין בזה להנות מעניני העולם, רק להרחיב נפשו כדי שתבריא, וירחיק ממנה חליה עד שתהיה בהירה

בלבבו, ושלא ינקום ושלא ינטור, ודברים אחרים כאלו שהם משפטים צדיקים הנכללים בתוך כלל אחד, והוא ואהבת לרעך כמוך, שפירשו רבותינו מה דעלך סני לחברך לא תעבד, ותלמידי חכמים נקראים בונים, כי הם בונים ומיסדים הצלחת החברה ע"י חקי ומשפטי התורה הקדושה, ומה טוב ומה נעים שימלא אדם נפשו ביראת אלהים ומוסר השכל, ויעשה את הטוב והישר גם בסתר מצד שהוא טוב, ויעזוב את הרע אף אם אין אדם רואה אותו, לא מיראת עונש החטא, אבל מאהבת אלהים, ויפנה לבו מכל מחשבות העולם וטרדותיו, ויחד לבו ומצפונו לאלהים לבדו, כמו שאמר החסיד: אלהי יגוני בעבורך בטל ממני היגונות, ודאגתי ממך הרחיקה מנפשי הדאגות, אז יקבל הבירא יתב' עבודתו, ויכפר עונו וירצהו, ויגיע אל הגמול הגדול מאת האלהים ברחמיו ובחסדיו, כי מי שדבקה נפשו בענין האלהי והיא טרודה במקרה הגוף ומכאוביו, כל שכן שתדבק בו כשתתיחד בו ותעזוב אלה הכלים המלוכלכים.

ענף קצ"ג.

יזכור אדם שבחיו של מקום ב"ה בכל עת, ויכיר שהכל בא מאתו, ויבקש צרכיו ממנו בהיותו מתחנן לפניו ומודה שאין לו עוזר וסומך מבלעדיו. והוא עבודה שבלב, ואם יצא מבה"כ, יכנס לכהמ"ד, וילך מחיל אל חיל, כדי שיהיה שורש מעשהו לשמוע למצות הבורא לגדלו ולרוממו ולהודות לו ולשבחו על גודל טובותיו ורוב חסדיו עליו, ותפלה צריכה לתורה, כי התורה העיר האדם להגיע אל אהבת הבורא, ותשלים השלמים והחסדים כל אחד כפי טבעו וההכרחי אליו, שיתן שבח והודאה בכל זמן שמוצא טובה ושפע ברכה, ויערך את החנתו בכל מקום, וכל מי שחננו ה' בדעה והשכל חובה עליו לדרוש יום יום את דבר ה' ודרכיו עם בני אדם, ולהתחזק באהבתו ויראתו, ואל יתעצל מהכין לו כל האמצעים הנכונים והנאותים אל הצלחת גופני ואושר נפשי; כי דברי אל, אמר ר' הערץ האמבערג, הלא הם כמעין נובע, אשר מימיו נוזלים מעט מעט, ורגל הנער יפסח עליהם, והיו בלכתם דרך יום או יומים הרחק ממקורם, שם ישפכו לנהר גדול רחב ידים, שם אניות יהלכון. ויאהב אדם תורה ותפלה מדרש ומעשה, ולא יהיה מן המתחסדים אשר בשפתם יכבדו אלהים כל היום, וברוחם בוזים כל דבר אמת — וירחיק אדם מאהליו את ההמס והגזל, שבועת שוא ושקר, ולא יחלל שם שמים בפרהסיא ולא תהיה ידו נטויה להסיג גבול רע בערמה, או לשלוח יד בהונו וכל אשר לו, ולא ילשין על מי שגמל חסד עמו, ולחרף את כבודו, ולשלם רעה תחת טובה, הן בסתר הן בפרהסיא, ולא יגזול ממונו של חבירו ויאמר אח"כ אין ביכלתי לשלם לו, כי לא יאבה ה' בפר

תמצא ההסכמה בין הכעסן והסבל ובין הכילי והמפזר ובין שאר המדות
ההפכיות, שיסכימו על הדרך הממוצע לשניהם, וזה סבת הקיום והשלום,
והקב"ה הכטיח לצדיקים לתת להם הקיום וההתמדה והשלום הרוחני,
כי אחרית כל טובות שבעולם למין האדם הוא השכר הרוחני לנפש
שנקרא שלום, אבל הצלחת הקנינים הגופיים מתנגדות עם שלמות
החכמה והתורה, ובעבור התועלת הרב והמופלג הנמשך מהקירת התורה,
יבזה אדם קניני עה"ז ויכבד החכמים מורי התורה והמוסר ודורשי כל
חכמה עמוקה, כי טובה חכמה מגבורה (קהלת ט' י"ו), הגבורה אינה
נוצחת כי אם הגוף בלבד, והיא צריכה לכלים, טובה ממנה החכמה
שלוקחת נפשות האדם ומנצחת את המתעקשים והמטים מדרכי האמת,
ובמתן ניבה מושכת לבב התועים בלי כלי להשיבם אל הישר והטוב
להשיג השלום הרוחני והנצחי.

ענף קצ"ב.

הנה תלמידי חכמים ובעלי מדע מרבים שלום בעולם, כי מישרים
לב האדם ונפשו בתורה חכמה ומוסר, ומורים אותו דרכי ה' ומדותיו,
שידבק בעבודתו ומעירים את בעלי הטובות להכיר איפני יתרוןם, ומגלים
להם מה שנעלם מדעתם מהם, ומי שלא הבין טובות הבורא מגלים
לו חובתו ותעודתו עלי ארץ, ובעלי אסופות הם בעלי החבורים שמחברים
חבורים במיני החכמה ומקבצים ומאספים דבריהם בהם קיימים
עומדים אין תועלתם נפסקת, ועוזרים את האדם אל ההצלחה הנצחים
והזמנית, ובמקום שיש יראת אלהים ומוסר אנשים איש את רעהו יעזורו
מאהבה ואחווה, ויעשו את הטוב גם בסתר, לא מתקות גמול ולא מאהבת
בצע, וישנאו לעשות את הרע לא מפני העונש, אבל בעבור שהוא
נתעב בעיני הש"י ומחסר כבוד נפש האדם, ועי"כ שלום בעולם, וכל
אחד ינוח על מקומו בשלום, ויראה טובה עם ביתו ומשפחתו, ויקנה
שלמות לפי כח השגתו, ובני אדם יעמדו לימין יתום ואלמנה, ויצילו
העשוק מיד עושקו, ויחלצו את הנקי מרשת אויבו, ותהי הארץ השקט
ובטחה, לכן דרשו רז"ל על הקרא (דברים ו' י"ג) את ה' אלהיך תירא,
את לרבות תלמידי חכמים, האוהבים התורה והעבודה, ומתנהגים בחכמה
ומוסר, ושוקלים את מעשיהם במאזני המשפט הכתב והקבלה והשכל
הישר, ולפי שטובת החברה לא תשלם כי אם בהיות ביניהם אהבה ואחווה
ושלום וירעות, על כן צותה תורה בתקון חברת בני אדם והנהגת קצתם
עם קצתם דברים רבים מועילים לטובת הכללי, והם לגמול חסד עם
כל אדם ולהשיב המשכון לנצרך לעתים ידועים ולעזור גם את שונאו
אם רובץ המורו תחת משאו, ולהשיב אכידה, ושלא ישנא את אחיו

ואמר כל השונה הלכות, ומתמיד ללכת ולהתנועע באותם ההלכות והם התנועות הצריכות להשיג השלימות, מובטח לו שהוא בן עה"ב, וזה למדנו ממקרא שנאמר הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות כאלו סמוכה למלה שאחריו, "עולם לו" אלא הלכות, והוא נפרד, לרמוז שהלוך התמידי בעבודת הבורא ישיג עולם לו, להיות בן עה"ב, כנאמר ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה (זס). ואם רואה שהוא נוטה אל אחד מהקצות ידריך עצמו אל הקצה המנגד, עד שכאשר יעזב לטבעו ישאם במצוע המדותי הישר, כאשר מיישרים מקל או שבט עקום; ויעשה מלאכת שמים עיקר, ויהיה פי שנים ברוחו אל התורה והעבודה, והוא המקרא, ויתן רק חלק אחד לקניני העולם והוא התרגום, וישלים חלקי חייו, והם פרשיותיו עם העולם, והוא הצבור, ויהיה נאהב למעלה ולמטה, ויאהב את הבורא ב"ה בכל לבו, וידבק בו תמיד, ולא תסור יראתו מעל פניו, כי הוא לקח הנפש ממקור הקדושה והכניסה בגוף האדם, למען תוסיף שלמות על שלמותה בעולם המעשה כשתבחר בטוב ותלך בדרכי ה' לשמור מצותיו חקותיו ותורותיו.

ענף קצ"א.

הרשות ביד האדם להטות לצד שירצה, אם ירצה יעלה לצד מעלה וישב בסתר עליון, ובהפרד נפשו מגופו תשוב אל האלהים אשר נתנה ליהנות מזיו השכינה, ואם ירצה ירד למטה ויהיה נעזב למקרים כבהמה בלי דעת ונפשו תכרת, והקיום האמתי באדם הוא בזכות התורה, אם עמלו בתורה ותדבק נפשו בה, תשאר לנצח ותחיה עדי עד, ואחר שאין אדם יוכל ללמוד חכמת התורה בלי עמל גדול והפרישות מתאוות גופניות, ומפני זה רבים מואסין אותה בעורון לבם, על כן ירחיק עצמו מכל המותרות ומכל הדברים המסבבים קטטה ומריבה, שיהיה שלום בגופו ושלום בביתו ואין לו עכוב בלמודו, והנותן חפצו לעסוק בתורה מסייעין אותו מן השמים, ומסלקים ממנו המונעים כדי שיוכל למלאות חפצו בלמוד החכמה, והיא ברכת השלום, ולא יהיה לו טרדה בעבודתו, ותורה ושלום צריכים זה לזה, כי אם אין תורה, אם האדם אינו עוסק בתורה, אין שלום לו בעה"ז, וישאר בסכלותו, ולא ידע הדרך הישר אשר יאהב הבורא ב"ה, ונס אין שלום לו בעה"ב, כאשר אמר (יזעיה ע"ח כ"ג) אין שלום אמר ה' לרשעים, ואם אין שלום, ויריב עם בני אדם, אין תורה, ויהיה לו מונעים רבים, ותורה אין לה קצבה, שנא' (תהלים קי"ט) לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד, וגם שלום, שנא' (יזעיה ע' י') למרבה המשרה ולשלום אין קץ, ותורה ושלום דבקים ונאחזים זה בזה כמו בריאות הגוף ושלמות הנפש, וע"י התורה

אצל נשמות טהורות, ויבין דרכי ה' ועמקי סודות תורתו, ויחזה בנועם ה' ויבקר בהיכל תורתו הקדושה, כי זה תכלית השביתה והמנוחה והעונג האמתי, והדבקות בטוב תוליד עונג והדבקות ברע תוליד נגע, אולם אם יגבר בחייו כח התשוקה על השכל, יטה אותו אל תאוות המותרות ועונג החושים, ירדוף אחר הנאה והטוב המדומה, ויעזוב הטוב האמתי, ופעמים שיראה בעיניו ובלבבו יבין את הטוב האמתי המביאו אל ההצלחה, ועוצם התשוקה הגוברת בכחה על משפט השכל יפתנו לילך אחר הנאת הגוף וישקע ברדיפת תענוג החושים, וזהו סבת כל חטא וכל מרי באדם, ואם יגבר כח ההשגה על התשוקה בלי יראת ה' יתרושל האדם מעשות המעשים הטובים הרצויים, ולא יגיע אל מעלת איש חיל רב פעלים המתגבר כארי לעשות הטוב והישר ונלהם מלהמת ה' עם כל המונעים המפחידים ומשטינים אותו, והאדם ההוא במעט מן הצער והיגון שיגיע לו ממעשה הטוב ירף ממנו, וישב בעצלה ובשפלות ידים לקול עלה נדף ולסוף תחבלבל גם השגתו ולא יצליח בכח שכלו ורוח מבינתו, אמנם מה טוב ומה נעים אם יראת ה' קודמת לחכמתו, ויאהב המעשה והעבודה, ויתפלל לאלהיו לעזרו במדת החסד, לאהוב את הטוב באהבה עזה ולשנא את הרע בשנאה יתירה, וטוב לו בעה"ז ואשריו בעה"ב.

ענף ק"צ.

מצדקת השם וגורל חסדו המציא ע"י רבוי המצות דרכים ואמצעיים רבים לבני אדם שיקנו שלימות בכל אחד מהם, והמצות הרבות הניחם האל יתב' בתורתו למען נקח מהם אחת אחת ונעשה מהם מה שביכלתנו, ואם נעשה מצוה אחת בשלימות טוב מאד, כל שכן אם נעשה יותר מאחת בשלמות וכפי הראוי, וכמו שבהויה הטבעית יצטרכו בהכרח הכנות קודמות מתיחסות להגעת הצורה המגעת, אם בכמיות הדברים ואם באיכותיהן, כך הענין באמונה, כי הנה יקדם אליהם בהכרח ידיעת הדברים המביאים אליה וחקירתם, אם פעולות הנסים והנפלאות שהם פועלים האמונה בנפש, ואם ההתלמדות בטענות והמופתים העיוניים המביאים אליה; וז"ש, חנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עה"ב, שנאמר (חנן ק"ג) הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות (מס' נדה ד' ע"ג), ר"ל הדברים הנאותים לאדם להשיג שלמותו ותכליתו האחרון נקראים דרכים, כמו שאמר (זכריה ג' ז') אם בדרכי חלך, וצריך שנדמה אליו בעיון ובמעשה הישר, וזה אי אפשר אלא בהתנועע עצמנו באותם הדרכים שהם אמצעיים להשיג התכלית שאליו תהיה התנועה, ואלו התנועות יקראו הליכות או הלכות, ולפי שיצר לב האדם רע מנעוריו, לכן ישנה וישלש במדות טובות ועיון המושכלות,

ענף קפ"ט.

אנחנו זרע אברהם אי אפשר לנו להשיג את ההצלחה המיועדת לאיש ישראלי מבלתי קיום התורה הנתונה לנו ע"י משה עבד ה' וארון כל הנביאים שישלים נפשו בעודנה בחיים בידיעות חכמה, ויתנהג בכל מעשיו על פי דרכי הצדק והחכמה הרצוים בעיני אלהים ואדם, ויגמול חסד עם נפשו ועם זולתו, כי התורה תחלתה וסופה גמ"ח, תחלתה גמ"ח, דכתיב (נרשית ג') ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם, וסופה גמ"ח, דכתיב (דברים ל"ד) ויקבר אתו בגי (מס' סוטה פ"ח). ומדה זאת היתה באברהם אבינו, כי בת היתה לו, ר"ל מדת גמ"ח, ובכל שמה, שקיים כל התורה, וגמל חסד עם נפשו מיום עמדו על דעתו עד סופו, כאשר אמר (משלי י"ח) גמל נפשו איש חסד ועכר שארו אכזרי, וכן אמר הלל כל יום, אני הולך לגמול חסד עם הדין אכסניא בגו ביתא, והוא הנפש של אדם (מ"ר נהר פ' ל"ד). והרוצה לקיים את התורה יגמול חסד תמיד עד סופו, כי הדין נותן שיהיו כל הנבראים נפעלים כפי טבעם וכפי חקי הבריאה אשר שם למו הבורא יתב' בהבראם, וגם מדרך המשפט הוא, כי צדיק בצדקתו יחיה ואינו צריך למדת הרחמים והחנינה, שהוא מה שלא יחויב מפאת המשפט והצדק, אולם אחר חטא אדה"ר ומרדו, שגבר היצר ואין צדיק בארץ אשר לא יחטא, אין העולם מתקיים אלא במדת החסד והרחמים, והוא שם הוי"ה ב"ה, אשר מורה על טובו וחסדו בלתי ב"ת, ואם יעזוב את דרכו ירחם במדת החסד עליו, אם יתחרט על חטאו, לכן כל ימי חייו ישתמש במדת חסד, כמו שהתורה כלה חסד, וכל עצה היעוצה מאת השם יתב' בבחינת האדם שהוא בעל בחירה ורצון אם לחסד ואם לשבט, הוא אך בתנאי אם יאחז את הדרך אשר בחר בו אם לטוב ואם לרע, אמנם המורה ועוזב את דרך הרשע, הוא חיה יחיה, ותדע שגם הרע צורך אל קיום הטוב, והשם ב"ה רצה בקיומו לא מצד שהוא רע, כי אם בבחינת היות בו צורך אל הטוב, רצה במות, לא מצד היותו הפסד הצורה אלא מצד היותו סבת ההויה, וכן רצה ביצר הרע לא מצד היותו מתעה בני האדם אל הרע, אלא מצד היות בו צורך לקיום העולם, ורק הטפשים מאמינים באהבתו והולכים עמו, והוא הראשון שהורג להם ונעשה להם מלאך המות, אבל הפקחים מכירים אותו שהוא צודה את נפשם, ולוקחים דרך אחרת להנצל ממנו, והעצם הטוב והמטיב אוהב את הטוב בתכלית האהבה ומואס ברע המוחלט בתכלית המאוס, והנה הקבורה רמז על השחתה, וכתנות עור על הויה, ושניהם הויה והשחתה הם במדת החסד, לכן התורה תחלתה וסופה גמ"ח, כן לידת האדם ומיתתו בחסד הבורא שיעלה מעלה מעלה אל מקור עליון, וישכן

מן הכח אל הפעל ותתענג בו הנפש, ואי אפשר לשער הגוונים והמראים ולא ערבות האור ומתיקותו מי שלא ראה מאורות מימיו, ואף מי שראה מאורות ילאה להשיג האור כשהוא חזק, ואם יציץ בו יותר ממה שבכחו לראות יכהו עיניו ולא יראה אפילו מה שדרכו לראות, כן השם יתב' אי אפשר להכחיש מציאותו, ומוציא הדברים מן הכח אל הפעל, ויש בהשגת מה שיושג ממנו תענוג נפלא, ואי אפשר לתאר אותו תענוג מי שלא זרח עליו אור השכל מימיו, ואפילו החכמים השקועים בחכמה, אם יציצו באותה השגה יותר מדאי יכהו עיניהם ויתבלבל שכלם בהשגתו, כמו שאמרו (תגיגה פ"ג) בן עזאי הציץ ומת, ועליו הכתוב אומר (מזלי כ"ה) דבש מצאת אכל דרך, פן תשבענו והקאתו, וכמו שעצמותו יתברך נעלם תכלית ההעלם, כן ידיעתו נעלמת תכלית ההעלם, ואחר שהיא בלתי בעלת תכלית, תוכל להקיף במה שאין לו תכלית, ותקיף בכל הנעשה בעולם, מבלתי שיתחייב בו יתברך שינוי ומבלתי שיתבטל טבע האפשר, ואין דבר נופל במקרה מבלי ידיעה קודמת, וטבע האפשר נשאר קיים, ואין ידיעת השם מבטל תאותו, ואין לפניו שכחה, לא עולה ולא מקח שוחד, כאשר נרמז במאמר (זס) א"ל קיסר לריב"ה בעינא דאצבית ליה נהמא לאלהייכו, ר"ל ארצה ליתן לו שוחד — א"ל לא מצית כי הוא צדיק וישר בתכלית הישר והתמימות, והוא מסולק מכל חסרונות, וחותרו אמת. וכמו שעצמותו נעלם תכלית ההעלם, כן רצונו נעלם תכלית ההעלם, ולא נאמר בו שהוא פועל ברצון, אלא כדי שנבין ממנו שאינו פועל על צד החיוב בלי כונה ורצון, וכמו שחכמתו היא ענין עצמותו, ואיננה דבר נוסף על העצמות, והיא נעלמת תכלית ההעלם, כן ידיעתו ורצונו ויכלתו שהם נמשכים אחר חכמתו נעלמים תכלית ההעלם, ולא נבין מהם אלא שהוא פועל פעולתו, כמו שיפעל אותו הפועל היותר נבחר, והוא הפועל ביכולת וכונה ורצון, והוא רחום מקבל שבים, והאל אינו משתנה, כי אם האדם, ואם יעשה תשובה תתבטל גורתו, כי כל הנמצאות השפלות הם מתפעלות ומשתנות תמיד להיות ההפכיות נמצא בהן, והשנוי וההתפעלות לא יבא כי אם מצד ההפך, ולא תמצא ההויה כי אם אחר ההפסד, ויעמול אדם בעה"ז, כי כל מה שיעמול אדם ויסגל מצות ומע"ט בעה"ז אינו מספיק להבל היוצא מחוך פיהו, וכל מה שנברא בששת ימי בראשית בשביל הנפש נברא, ואם יעשה את שלו, אָז הוא יפקח את עיניו, כי הכל בחזקת סומין, א"ר בנימן, עד שהקב"ה מאיר את עיניהם (מ"ר וירל פ' כ"ג), ויברח מחברת רשעים, כי קִץ יש לחמת חיות. לא אל רשעת גבר, ותכלית כל חכמה תשובה ומע"ט, והיא יסוד ושרש העבודה, ואָז יבטח שיוסיף לקח בחכמה ותורה, ויחיה החיים התמידיים בתענוג מתמיד.

רצונו ולא לזולתם, אבל הוא נועץ ומבקש מאלהיו שיורוהו הדרך הישרה, וזה הוא אשר יאצל עליו רוח אלהי נבואי, אם יהיה ראוי לנבואה, או למודי, אם מדרגתו למטה מזאת, ויהיה חסיד לא נביא, שאין כילות לפניו יתברך, אבל הוא נותן לכל דבר מה שראוי לו, ואם יודרכו מחשבות איש המעולה, ותרב חכמתו ותתרחב בינתו בידיעות ובמושכלות, וימשל בתשוקותיו לבלתי יפליגו, אזי ישוב שכלו ההיולני להיות שכל בפועל, ותתאחד נפשו עם השכל הפועל המאציל, וכמו שחכמת האל לא נתנה בברואיה דבר שיגיע ממנו נזק לתכלית המבוקשת, ויפעלו כל הנבראים לפי תכונתם אשר נבראו בה מבלי שיהיה בהרכבתם ענין המונע פעולתם, כן לא מנעה חכמת האל מהם דבר המועיל ולא דבר הנצרך להגעת תכליתם. אמנם אין בכח הנפש לעלות במדרגה עליונה בלי הפסק, כי טרדות הגוף ועניניו והתאוות ודאגות החומרים יעתיקוה וימנעוה מעלות אל גרם השלמות כמאוויה, ולכן לא תתאמת דבקות התמים בהשם ב"ה, זולתי אם ימאס בתענוגים הגופנים ותגעל נפשו בם, ויפסקו הענינים המונעים אותה ללכת אל הצלחתה הנצחית, והיא פנויה מכל המטרדים המעכבים התאחרותה בעבודת השם ב"ה, ואין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו, אם אינם עושים רצונו של מקום, ויעזבם לדרכי הטבע, אמנם הוא מדבר מבין שערות ראשו, ויעשה נפלאות, אם הודרכו נפשותם והגיעו לשלמות בעודם בחיים חיתם על הארץ מתחת, והם השרידים אשר ה' קורא, וישפיעו ויאצילו מהודם על השומעים להם, וילכו בעקבותיהם.

ענף קפ"ח.

א"ל קיסר לר' יהושע בן חנניה בעינא דאחוי לאלהייכו, א"ל לא מצית חויה ליה, א"ל איברא חזינא ליה, אזל אוקמיה להדי יומא בתקופת תמוז, וא"ל אסתכל ביה, א"ל לא מצינא, א"ל ומה שמשא דהר משמשי דקיימי קמיה דקב"ה אמרת לא מצינא לאסתכולא ביה, שכינה לא כל שכן (מס' חולין פ"ג). כינה אל יתברך אל השמש, לרמוז כי אף אם מציאותו יתברך הוא דבר שאי אפשר להכחישו כשמש, מכל מקום להיות השכל האנושי נשוא בחומר, אי אפשר להשיג מעצמותו יתב', כמו שאין האדם יוכל להסתכל באור השמש, כי לחווק אורו יכהו עיניו מלהסתכל ממנו, ומה שאינו יוכל להשיג אור השמש אינו לחולשת אור השמש, אבל להיות אור השמש יותר חזק מאור הראות שירצה להשיגו, כמו כן מה שאין יכולת בדעתנו להבין מציאות יתברך על השלמות, הוא לשלימות מציאותו וחסרון דעתנו. וכמו שהאור אי אפשר להכחיש מציאותו, והוא מוצא הכח הרואה והגוונים הנראים

ושיוכיה השם הצדיקים על ידו במכאוב וצער כדי למרק מעוט עונות שבידם כדי שיוכו לחיי העה"ב, ושיאבד הרשע אכדון נצחי כרגע, וילמד מגפן שיש בו אשכולות גדולים וקטנים, וכל אשכול הגדול מחבירו נמוך מחבירו, כך כל מי שהוא גדול מחברו נמוך ממנו, ועובד אמתי מקריב את עצמו בחשק נפש על מזבח השם יתברך, אם רבים מבני אדם נעזרו ונצולו ע"י יסורים הבאים עליו, והוא יודע שאם מדת המשפט הביאה את העצם הנשגב לחרות אפו בנו, שאינו זועם כי אם רגע, אבל רצונו וחסדו מתמידים כל הימים אשר אנו חיים, והוא יודע שכל מחמדי תבל משתנים בזמן מועט, והבל המה יחד בערך אל האושר הנצחי, והאושר המקוה מנפש צדיק קיים עולם ועד.

ענף קפ"ז.

הנה השם יתברך יראה לנביאים בתמונות רבות ובתמונות מתחלפות כפי זכות ובהירות האמצעיים, ואף על פי שהוא יתברך אינו מתרבה בעצמו ולא משתנה, כי השינוי והרבוז יבא מצד האמצעיים, והוא משל הרואה בבואה שלו במראה גדולה יראה אותה גדולה, ובמראה קטנה יראה אותה קטנה, והדבר הנראה ישתנה מצד חלוף הריאים, שאם האדם הרואה את הדבר הנראה במראה, הוא זך הראות יראה את הנראה בתואר אחד, ואם הוא חלוש הראות או חשוך הראות יראה את הנראה בתואר אחר, עם היות הנראה והמראה הם בעצמם הנראים לזך הראות בתואר אחד. ומי אשר ירצה לקרוב ולעלות מרום הר הקדש ולחקור על הענינים הנשגבים מהכרת השם ומדותיו יתב', לא יצליח בלתי אם השתדל בראשונה בידיעות וחכמות, והכין את עצמו בזכוך וטהרת המחשבה וקדושת כל עניניו, והם טהרה, פרישות, קדושה, ענוה, יראת חטא, וחסידות, ואז יבא אל הקדש פנימה, ויאמין בכל האותות והמופתים כי האל יתעלה בחפצו הקדמון היה מתנה על הטבע בששת ימי בראשית לפעול בעת ידועה ובמקום ידוע על אופן מתנגד לפעולותיה התמידיות ושלא כמנהגה, והנפלאות היו בע"ש בין השמשות ממוצעים בין הנבראים בטבע ידועה ובמה שלמעלה מהטבע. והעצם השלם הוא מקור האור מבהיר לאין קץ ושולח קרניו לכל קצוי העולם עד בלי תכלית, וכל תואריו מסמנים רק פעולות ועלולים כאשר יגיע אל הכרתו, ומהן נקיש מן החזיון והמוחש אל המושכל והעצם, שלימות השלמיות הנשגבה על כל תואר והצטרפות אל המקום והזמן, ומי אשר לבו ריק מן התאוות המופלגות (כוזרי ה' י') וכוסף אל מדרגה למעלה ממדרגתו, והיא המדרגה האלהית והוא עומד ומחשב במה שראוי לו לעשות בהגברת טבעו ומדותיו ואיננו נותן לכח הכעס רצונו ולא לכח התאוה

מאד מלמדות עיני כבודו לפניו, וזה המין מן היראה המשובחת היא אשר טבע השכל יכסוף אליה, לפי שכל דבר ישתוקק אל מה שהוא בטבעו ודומה לו.

ענף קפ"ו.

כל כח מכחות האדם כשיעשה פעולתו כראוי, יורה זה על שלמות הכח ההוא, וכשלא יעשה פעולתו כפי מה שראוי, יורה זה על חסרון הכח ההוא או על חסרון בריאותו, וכאשר הוא שלמות באדם שלא יפחד ממה שאין ראוי לפחד ממנו, כן הוא שלמות אליו שיפחד ממה שראוי לפחד ממנו, ואם לא יפחד ממה שראוי שיפחד ממנו הוא חסרון אליו, כמו שאמר החכם: מי שיכאב דבר מגופו ולא ירגיש בכאבו ברוב עניניו הנה שכלו מעורבב, וכן הנפש בהיותה יראה וחרדה ממה שראוי שתחרד ממנו יורה זה על בריאותה ושלמות שכלה, וכאשר תגדל מעלת הנפש ושלמות שכלה, כן תשער יותר התנשאות הש"י ורוממותו וחרדה ממנו יותר ותירא מלעבור על דבריו, וכשימצא האדם בנפשו המדרגה הזאת מן היראה ראוי שיהיה שש ושמח ביראה ההיא, לפי שזה יורה על בריאת נפשו ושלמות שכלו, והשמחה בעבודת ה' תחשב כאחת העבודות, ויעשה כל איש ואיש כפי התדמותו ומזגו, המרבה והממעט, ויתענה פעם וישמח פעם כפי תכונת נפשו בעתות שונות, כי עיקר עבודת הש"י ראוי שתהיה ביראה ורעדה, כשתשער הנפש רוממות ה' והתנשאותו, ותירא ממנו בהיותה מבחנת שפלות עצמה וגדל מעלתו, ותגיל ותשמח באותה היראה והרעדה, בעבור ששערה הדבר הנורא שראוי לירא ממנו, ואם תשיג שמחה וגילה, אז עבודתו שלמה, ויהיה אדם נמוך, כי אין הרע הבא על הצדיק רע, בצרוף אל הטוב הנצחי המוכן לו, כי כל דבר יבחן טובתו או רעתו כפי התכלית, ויסורי הצדיקים תכליתן לטוב והצלחות הרשעים תכליתן לרע, וכמו שהמעין הנרפש והמקור המשחת אין הרע וההיזק למעין ולא למקור אלא לרואים ולמסתפקים ממנו להיות מצטערים על היות מעינם נרפש ומקורם נשחת, כן כשהצדיק מט לפני רשע אין ההיזק לצדיק, שהוא יודע שהיסורים הבאים עליו הן לטובתו למרק מעוט עונות שבידו, ויודע גם כן שהרבה דרכים למקום כשיקח נקמתו מעוברי רצונו, ואין הבדל אצלו בין שיפרע השם חטאו לצדיק ע"י נחש או אריה או בעל חי אחר או על ידי הרשע, ואולם ההיזק והצער הוא לאנשים הרואים, לפי שהם באים לחשוב במשפטי השם ולומר הנה פלוני רשע גמור והוא מזיק את פלוני שהוא צדיק ממנו אע"פ שאינו צדיק גמור, ויראה לאנשים שאין זה משפט ישר, לא שיהיה כן לפי האמת, כי הרשע אינו רק כלי שיעשה הש"י על ידו משפט ברשעים,

אלא כשהוא יודע לעשות הרע ויכול לעשותו ויבחר לעשות הטוב על
זולתו. לכן לפעמים מצוה אחת שקולה כמצות רבות כפי הלב והכונה,
כי המחשבה במצוה והכוסף לעשותה מיראת אלהים שוקלת מצות רבות
מזולתה, ועבירה אחת שקולה כעבירות רבות, ומי שעושה הטוב עבור
הגמול אשר יקרה, הוא במדרגה למטה ממדרגת האיש אשר יעשה הטוב
מרגשת יקר הטוב האמתי ולהודרך נפשו, והם בערכם כערך הטובות
הגופניות נגד אור החכמה. ולא ישובח העובד מאהבה אלא כשתהיה
עבודתו מאהבה גמורה מבלי שיתערב בה שום צד הכרח ולא הרחקת
נזק ולא קבלת תועלת כלל, וזאת היא האהבה המענגת שראוי לקבל
עליה שכר נצחי בלתי בעל תכלית אי אפשר שינתן חליפיו דבר בעל
תכלית. ולא יקרא אדם חגר על משפטי השם ומעשיו, ולא ישפוט מן
החלק האחד על האחר, כי שלשה חלקים נמצאים בפעולות האנושיות,
יש דברים ראוי שיוחסו אל העונש, ויש דברים ראוי שיוחסו אל הבחירה,
ויש דברים שיוחסו אל ההכרח, ויש דברים מעורבים מן ההכרח והבחירה,
ובעבור שרבים אינם מרגישים זה הענין, לכן יפול הבלבול והמבוכה
בעניינם, עד שקצתם חשבו שכל רעותיהם הם בגזירה ובהכרח ולא
בבחירה כלל, ויתנצלו על כל פעולותיהם הנשחתות להיותם חושבים
שהכל בגזירה ואינו כן, כי אין ביד האדם להבחין בין החלק האחד
על האחר. ויאמין בשומר עליון שהוא שומר ישראל, ויקיים המצות ליראת
השם ואהבתו ולהיות נכנע למצותיו, כי השם ב"ה בכל דרכיו ובכל מעשיו
צדיק וישר ונוהג הכל בחכמה, והחכמה היא המלמדת צדק משפט
ומישרים, ולכן הבריאה כלה ברא בחכמה במדה במספר ובמשקל, וכן
הנהגתו את יצוריו אם לחסד אם לשבט גם היא בחכמה, ושמדרכי
חכמתו העליונה היתה לתת מועדים לעשות נפלאות להודיע ע"י בארץ
למען צורריו ומתקוממיו. וכמו שישתוקק האדם להשלים חפצי האדם
השלם החסיד ולעבוד עבודתו בלב שלם ובנפש חפצה מבלי תקות
גמול ויראת עונש, כן השכל ישתוקק לעשות להשלים רצון השם, כי
זה דבר טבעי אליו, ולא יקיים המצות ליראת העונש ואהבת השכר,
אלא מאשר יצייר בלבו רוממות השם ומעלתו, והיא התכונה האחרונה
שאדם מגיע אליה באמצעות מצות התורה, כי כשיחבונן האדם וישכיל
יודע שהשם יתב' משקיף על נסתרו ועל נגלהו ויבחין פחיתותו ודלות
שכלו וגודל רוממות השם ומעלתו יחרד מפניו חרדה גדולה ויבוש מלעבור
על מצותיו ושלא לעשות רצונו, כמו שיתבייש אדם מעשות דבר בלתי
הגון לפני ישר ונכבד זקן ונשוא פנים וחכם חרשים מוסכם בשלמות
בחכמה והמדות והמעלה, כי אע"פ שישער האדם שלא יגיענו נזק בעבור
על מצותיו, הנה הוא בלי ספק יבוש ויכלם ויחרד חרדה גדולה עד

האמת והביאך אל מה שמקציף בוראך, כמו שאמר (משלי כ"ח ד') עזבי תורה יהללו רשע ושמרי תורה יתגרו במ. עת מלחמה בעה"ז נגד כח הרע, ועת שלום בשעת מיתה, כאשר אמר (ישעיה נ"ז ב') יבוא שלום ינוחו על משכבותם הלך נכחו. כה תעמול ותעבוד עבודתך כל ימי חיך לבוא לתכליתך, ואז לא תירא מהמות מכליון גופך, כי נפשך תחיה נצח. ובוראנו ב"ה הכין לנו בחכמתו מקור חיי עולמים בטבע נשמתנו הנצחית, זאת הנחמנו ממעשנו בחיי הבלנו, בעולם השפל והנפסד, ובאושר נצחי ישכון עובד אמתו בחצר מלכו של עולם. ומי שיעמוד כהר חזק נגד טענות היצר, הוא יפלא המשעול לעלות באורח חיים למעלה להשכיל, ויטהר ויצרף לבבו מסיגי הבערות לבלתי הכשל ולעלות כהר תלול הבינה, וידרוך על במתי גבע החכמה לדמות לנבונים וליראים, אשר האירו פני תבל בזהר חכמתם, ובתבונות כפם חזקו כל בדם, בנו הנהרסת והנופלת הקימו, ואם תראה גבהי שמים נשגבים ממך, תביט כוכבים עצומים במרחקי האויר, אל תאמר בלבבך כי רצונך מוכנע תחת חקיהם העומדים כל ימי העולם, רק לך לדרך נתן ה' את הארץ, ואין להם עליך ממשלה ורשות בכל מעשה בחירתך השכלית, ואם עשית מעשים בלי חכמת לב, והלכת אחר עקבות המקרה, וערבבת כח בינתך במחשבות נמהרות העולות על רוחך, אזי תהיה לבושט ולכלמה, אבל אם בחרת לך דרך הישר והטוב, אזי תהיה ברכת ה' שכל מחשבותיך ומעשיך הטובות וזריזות חכמתך. זאת העצה היעוצה לך לשמור בעמלך, כי יש לך תבונה וכח להתקרב אל התועלת, ולברוח מן הנזק, ליעץ עצות ולעשות תחבולות להשלים הטוב ולדחות המונעים, ולבוא לנוח השלום בברכת השלום, ולהזכרה האמתית בקץ הימין, כי לא יפול ממחשבות האל ארצה, ולא יבצר את אשר יזם לעשות, להפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה', ויהיה הוא לברו הנעבד, ושמו לברו יהיה נשגב בפי כל העמים, והוא ימלוך עליהם בשלמות, ויהיה ה' אחר ושמו אחר.

ענף קפ"ה.

הפעל הבחירי הגמור, אמר ר' יצחק אלבן, הוא הפעל שכשעשה אותו האדם יהיה יודע לעשות ההפך ויכול לעשותו מבלי שום מעיק ולא שום מונע אחר, ויבחר לעשות הפעל ההוא על זולתו, אבל אם לא ידע ויבחין לעשות ההפך ויפעל מה שיפעל בזולת בחינה בין הדבר ההוא ובין הפכו אלא במקרה או מפני ההרגל והמנהג או מפני שאינו יוכל לעשות ההפך, אין זה פעל בחירי שישוּב האדם עליו אם הוא טוב או יגונה אם הוא רע. על כן לא ישוב האדם על הפעל הטוב

יחרד וירעד, כי יראנה ריקה מכל דבר. — ועת לבנות מה שיעץ כח טוב בית נאמן לעה"ב, ויבנה ביתו עם אבני קודש, וראש פנה תהיה התורה הקדושה. עת לבכות אם הלך אחרי שרירות לבו ויבכה את רוע מעלליו, ויבכה אם הבירו בצרה להושיע לו מכל צרותיו, ועת לשחוק בעשיית המצות, ושמחה במצוה גדולה מאד, וישמח עם השמחים בשמחה חתן וכלה והדומים. עת ספור על עתים שכבר הלפו ועברו בלי תועלת ובלי עשיית הטוב, וגם באבילת העם על חרבן בהמ"ק, ועת רקוד בשמחת תורה, וירקוד בעת אשר פעל טוב ועשה רצון עליון. עת להשליך אבנים בשבת וי"ט, והיא אזהרה לכבד ימים הקדושים בשביתה ומנוחת הגוף ועיון הרוחני בתורת ח', ועת כנוס אבנים בימי חול, ויאהב החריצות לפרנס את בני ביתו בכבוד, ויברח מן העצלות שהיא מקור לכל עבירות. עת לחבוק התורה כאשר אמר (משלי ד' ח') סלסלה וחרוממך תכבדך כי תחבקנה, ועת לרחק מחבק אשה זרה ותאות הערב להרחיק את עצמו מערוה וזנות לחשיג השקטת הנפש וזכך המחשבה.

ענף קפ"ד.

עת לבקש בריאת גופו לעבוד את ה', ועת לאבד, לקדש שמו הגדול ברבים וימסור חייו באהבה, עת לשמור הממוץ, לפרנס בני ביתו בכבוד, ועת להשליך במצות צדקה, כאשר אמר (קהלת י"א ח') שלא לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו. ויזכור האדם מחמדי זהב ואבן יקרה-הם קוץ ודרדר לנפש המשכלת, כי יטרידוה ביקרם המדומה מרעיוניה הנשגבים, ומטבעות הזהב והכסף שהם עושר האדם וקנינו, ישחיתו נפשו, והמשכיל לא יחפש אחר דברים נתעבים כאלה, כ"א יעשה בהם צדקה וחסד, וימצא חן וכבוד, עת לקרוע הלב בתשובה, כאשר אמר (יואל ג' י"ג) וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם, ועת לתפור אחר התשובה, כי היא תופרת ומחברת האדם לבוראו. עת לחשות לקבל היסורים באהבה, כדכתיב (ויקרא י' ג') וידם אהרן, ובעת שיתיישב לבו בקבלת צדוק הדין באהבה ומנוחת הלב, תהיה לו הקבלה הזאת למגן ולמסתור, שלא תהיה נפשו שממה מן המאורעות ופגעי הזמן, עת לחשות אם מביישים אותו וישחוק למחרפיו, עת לחשות מן הדבור האסור והמגונה, כמו לה"ר ורכילות והדומים, ועת לדבר ולהודות על שער בת רבים, אם קבל ברכה והצלחה מן השמים, עת לדבר טוב על חבירו, וידבר דבור הנאהב לבורא ב"ה. עת לאהב את הצדיק ומה שיאהב הבורא ולמי שמסכים עמך על עבודת האלהים, ועת לשנוא את הרשע ומה ששנא לבורא ב"ה, ומי שעמד כנגד אנשי

בדמיונות כוזבות, וחדל להשכיל ולהיטיב, ודברי פיו און ומרמה, ויחשוב:
 עוד יש לי זמן להיטב דרכי, אולם מי יגיד לו אם יחיה מחר? ובהרף
 עין הזמן יפנה לו עורף ולא פנים, וגופו יפול תחת יד המכרית, שהוא
 המות, והוא יקחהו ואיננו! וכל איש משכיל לא יטמון ידו בצלחת, ולא
 יהיה עצל בעבודת ה', ויזכור פחיתותו ושפל ערכו, ואל יחפה על
 שגגותיו, כי כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו, ר' מאיר אומר,
 אף לא נגעי קרובו, שמא יחפה עליו (נגעים כ"ג ה'). וישתוקק תמיד
 בתשוקה עצומה אחרי דברים שרוח המקום והבריות נוחים מהם, ובכל
 כחו יחפש אחרי דברי אמת, ויגדיל במעשיו המסכימים תמיד עם היושר
 והצדק, לידע הטוב האמתי אשר לא יפסוק לנצח, ויחקור על מה שיש
 בכחו ובמצפוניו מן החכמה לגלותו ולהראותו, וישאבנה מלבו כאשר
 יחקר על המים אשר במעמקי הארץ, כי כל זה אנו חייבין בו תמיד
 בכל עת ובכל מקום ובכל שעה ובכל רגע ועל כל ענין בעוד שכלנו
 ונשמחנו בנו.

ענף קפ"ג.

תכלית כל הטובות הזמניות היות מתי ישראל בגויתם ונפשותם
 הראשונות להראות בהם את מעשי ה' כי נורא הוא, ורוח נפש וגוף
 יחברו יחדיו, כאשר היו לפני המות. זאת הטובה הגדולה יעשה ה'
 עמנו בעולם הזמני, והיא תעיד על נפלאותיו הגדולות והנוראות. והמשכיל
 יוסיף לקח בתורה וחכמה, ויהיה ירא אלהים כל ימי חייו, ויתחזק
 באמונת ה', ויכיר ויבין תעודתו עלי ארץ, לבוא לתכלית השלמות, כי
 לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים (קהלת ג' ח' — ט'). עת ללדת
 ועת למות, וכחות הויה והשחתה, והם לידה ומיתה, פועלים בתכל ע"פ
 רצון עליון, והשגחה עליונה ראתה לקשור כל פרטים בקשר אמיץ, עת
 לטעת, שיטעו האבות מדות טובות ולמודי ישרים בלב התינוק, להיות
 זרע ברך ה' בתורה ויראה ועבודת ה', ועת לעקור נטוע, ויעקרו המדות
 הרעות מקרבו, עת להרג ועת לרפוא, ע"ד שארז"ל יצר תינוק ואשה
 שמאל דוחה וימין מקרבת, ופעם יכה ופעם ירפא לקרבו לתורה ולעבודה
 באהבת החבה והרצועה, עת לפרוץ מה שאמר כח הרע ולהרוס חררי
 משכיותיו והרהוריו הרעים ומחשבותיו הרעות ומקריו המגונים שמשתדל
 להמית האדם בהם, ועקר כונתו לאמת השקר ומגמת חפצו להעמיד
 הכוזב, והוריו והנלבב ירע בעיניו מעשה הכסיל ויגרשהו, ולא יעשה
 כמעשה הפתי שימהר ליהנות בעניני העולם ומשכיותיו, ולא ישים
 כסלו בזמן בוגד, והסכל דומה לנער נבער מדעת, הרודף להשיג את
 נצוצי השמש, ויאמין כי לקח מהם מלא חפניו, ובפתחו את ידו, אז

כי שכר מצוה מצוה, וע"י הקשורים והמאסרים אשר אסרה נפשו בהם לא יוכל לעשות תשובה, ובדאבון לבו ועצבונו ושוממותו יוסיף להתרחק מהענין האלהי, ואחרי שהגוף הוא בית הנשמה, והיא נקראת עליה, כי היא מלמעלה, והם של שנים, הגוף מן העפר והנשמה ממקור עליון, ואם נפחתה העליה, ר"ל שנפגמה הנשמה ע"י חטאים ועונות, ואין בעל הבית רוצה לחקן ולעשות תשובה ולכבסה מכתמי עונותיה, מה סופו? הרי בעל העליה, הוא הקב"ה, יורד ודר למטה ורודה את האדם ביסורים וחלאים רעים עד שיתקן לו את העליה, ויעשה תשובה על כל חטא וחטא. וטוב מאד שהתחתון נותן את התקרה, ויתחיל החוטא להיטיב דרכיו, והאל יתעלה יסייעו ויניח עליו המעויבה, והיא סיעתא דשמיא לאנשים המבקשים ללכת בדרך טוב וישר, ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכים אותו (נכמ"ל פ"י משנה ז'). וזכור אהובי! הבורא יתברך הפקיד בידך רוח נדיבה, אשר היתה מקדם ברום המעלה, והיא עתה סגורה במחשכי ביתך, ועליך לאסוף אותה אליך כאורח עובר דרך, ולהכין לה מקום ללון עמך, ותזהר לבל תשלח יד בפקדון אשר הופקד אתך מבורא השמים והארץ, שמרהו מכל נזק, כבדהו, והסגר בביתך לעשות לו טובות כאשר חובה עליך.

ענף קפ"ב.

מה נכבד מועד אשר יתקבצו בו הטובות הגדולות שיראה הבן אביו, והאח אחיו, והאזהב איהבו, והחכם תלמידו, ושאר הקרובים, וכל דורות בני ישראל אשר הם הרבבות יבאו יחד, ויהיה לקבוצם ההוד וההדר הגדול, ויבקש כל אדם שיזכה להיות מן הברואים העומדים בתחה"מ, ויעבוד כעבד נאמן עבודת הקודש, ולא יוסיף ולא יגרע, כי המוסיף או הגורע הוא חסרון, כמו שאמר (קהלת ז') אל תהי צדיק הרבה, ואל תרשע הרבה, ובעת הפרידה צריכה להיות זכה וטהורה, כמו שהיתה מקדם ברום המעלה ועמדה במרומי שחק במעונות הקדש זכה וטהורה, על כן אל תשפל נפשך היקרה לפני הגוף הנגוף, ואל תלך אחר תענוגות גופניות, המביאות אותך ליגון ועוצב, ובעבור חיל שוא והבל אל תדחה ממך יקר נצחי וחרות עולם, אשר לא תכלה, ותמיד תהיה נגד עיניך מה שארו"ל (מס' עירובין פ"ט) מי שהוציאוהו עכו"ם או רוח רעה אין לו אלא ארבע אמות, ר"ל אם הוציאוהו היצה"ר ע"י תשוקת המועיל (עכו"ם) ותשוקת הערב (רוח רעה) מרשות הקדש לארצות עקלקלות, אין לו אלא ארבע אמות בקבר, וסופו חרפה וכלמה, וזכרו אבד מני ארץ ולא שם לו על פני חוץ, ואדם ילך לאבדון אם יגנוב דעת עליון, דעת הכריות, ודעת עצמו, אם יאבד זמנו היקרה, ובקרבו ישית מרמה

להם מלמד מנעוריהם, שנאמר (משלי כ"ט י"ז) יִסֹּר בִּנְךָ ויניחך וגו', ואומר (זס י"ט י"ח) יסר בנך כי יש תקוה, ומוסיף עליו אהבה, שנאמר (זס י"ג כ"ד) ואהבו שחרו מוסר, לפי ששחרו מוסר לכך אהבו, ואהב ההסתפקות, כי טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, וילך לנחם לב אכלים ומרודים, אשר יותר טוב מבוא בבית שמחה וגילים, ויכבד את אבותיו וקרוביו וכל דורש שלומו וטובתו, ויזכור שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעה"ז כדי להשפיע להם שלוה וליתן להם שכר טוב לעה"ב, ומשפיע שלוה לרשעים ונותן להם שכר מצות קלות שעשו בעה"ז כדי להפרע מהם לעתיד לבא, והרשע מהפך מדת רחמים למדת הדין, באשר שכל רע יוליד רע ע"כ שתבוא רעה לחוטאים עקב חטאתם, והרעה ההיא איננה נרחית מסבות טבעיות, כי העונש בעצמו מוטבע בסדור המאורעות מאל הצדיק, והצדיק מהפך הדין לרחמים; וירחם על העניים שהם עמו של הקב"ה, ראה מה כתיב (ישעיה ס"ו ח') כה אמר ה' השמים כסאי, מה כתיב אחריו? ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, ותזהר לבל תחמוד לא לך, כי שלך לא לך, למה תחאוה דבר לא מועילך? ואם עמלת בתורה אז אל תראג גם אם תלך מן העולם בלא בנים, כי מע"ט הם תולדותיו של אדם, וכן הוא אומר אלה תולדות נח נח איש צדיק תמים, וקניני עה"ז הם הבל וריק, ואין אדם מתרומם מן קנינים הנאבדים, ואין להם שארית בארץ החיים, ולכך נקרא שמם נכסים, שנכסים מזה ונגלין לזה, ולמה נקרא שמם זווים? שזוים מזה ונותנים לזה, ממון, מה שאתה מונה אינו כלום, מעות, שהן מעת לעת, (תנחומא ס' מטות); לא כן מצות ומע"ט שהם קיימים לעד, ומעידים לפני המקום ב"ה צדקתו וחומו שינחל חיי עד.

ענף קפ"א.

יתברך שמו של מלך עליון אשר נוצר לבחוניו ומציץ להחיותם מן העפר מעצם חזק אשר בגופו, והוא לזו של שדרה (מ"ר נרדשית פ' כ"ח), ר"ל אם האדם עמד חזק כעצם חזק וכעמוד ברזל נגד אש התאווה, נגד תשוקת המועיל והערב, ושכלו משל על החמר, ותורה ועבודה היתה תמיד לנוכח עיניו, אז יציץ ציץ מעיר כעשב הארץ. ומי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו? חושב מחשבות טהורות, משתוקק בחשוקות זכות, ועושה מעשים יקרים, מקבל בשמחה צרות ומאורעות, ויחגבר על תאות החושיות, וישמור תורת ה' ומצותיו, הוא יחיה וישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו, כי מגרעת הוא בתמימות האדם אם לא ישתדל להשיג השכר המיועד למעשה הטוב שביכלתו לעשות,

וכונת התורה להמשיל השכל בכל תאות הנפש ולהגבירו עליהם, כי הגברת התאוה על השכל היא ראש כל חטאת וסבת כל גנות, ולא נטה האדם אל התאוה עד שנטה מן התורה, כי היא מאירה לו את הדרך אשר ילך בה, וביותר בימי הנערות, שהיא עת יוכל, וה' קראה בשם שנת דרור מכל יגון ואנחה בין עתות חיי האדם, חובת האדם להתכונן נתיב הישר, ולעלות באורח חיים למעלה. אמת הדבר שידיעת תכונות הנפש, אמר החכם, רחבה היא, אשר בה יכון אדם את ארחותיו וישייר לכת, ובה ילמוד אדם לדעת את נפשו את כחותיה ואת מדותיה, והדעת הזאת היא אמנם! פרי כל מדע, כי האיש אשר לא ידע כחות נפשו, איככה ידע הקשר אשר יקשור בו את מדותיו, והמוסר אשר תחיסר נפשו בו? וגם אם ימצא במדותיו או בפעולותיו מאוס רע, הנה לא ידע במה יסור הרע ההוא, ואיככה ישיבנו? כי נעלמה ממנו הסבה אשר הסבה לו הרע ההוא בפעולותיו או במדותיו, וע"כ גם הפר הסבה גם הטיב ארחותיו לא ידע סלה! כמחלה הגויה כן הוא, הרופא אשר לא ידע סבת המחלה, יכבד אך הכבד המחלה עליו, ולא יצלח מזוירו לעולם. עוד רעה מזה! כי האיש אשר לא ידע את נפשו, הנה יראה פעולות רבות מזולתו, וידבק גם הוא בהנה, והוא לא ידע כי אף שהפעולות ההנה טובות ומשובחות לאנשים ההם, לפי מצבם ולפי מדותיהם וכחות נפשם, אך לפי מצבו וכחות נפשו ומדותיו אולי הפעולות ההנה מגונות, ועל כן האיש אשר לא תיקר נפשו בעיניו להשכיל על מדותיה וכחותיה, לא ידע במה יכשל, דרכו דרך הפכפך וזר, אשר יבחר היום ימאס בעיניו יום מחר, ואשר התהלל בו אמש יגנה היום, ומחר ידבק בדבר אשר יזיק תמול שלשום, לא די לו אשר לו ישרים עם זולתו, כי גם עם נפשו לא יכול השלים, לא ישוה את מדותיו ולא ישייר ארחותיו לעולם, אבל המשוה ארחותיו, יזכה לראות בישועתו של הקב"ה.

ענף ק"פ.

אלה הדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם חיי עולם, בכל בקר יתן תהלה ותפלה למקור הטוב, ולא יהיה כפתי לבקש מבשר ודם; למה יהיה שואל לשואל? הלא יותר טוב לבקש מאל, כי הכל ביד אל! וכל דבר אשר יארע לו הן טוב הן רע ירצה בו ויאמר: גם זאת לטובה! ויהגה תמיד בתורת אל ודתו, ויבזה קניני אישים, כי כצל ימינו בורחים, ואל יהיה אף וחבר ללצים, ויעזוב דרך פתאים ורקים, ואל יבטח על אהבתם, גם אם שואלים על שלומו בשוקים, כי יראו בעת עשרו כאוהבים, ויהפכו כדלותו לאויבים, וטרם יעשה את מלאכתו, אל ישכח נפש בהמתו, ואם יזכה לבנים ובנות בכל עת ייסרם, וישיים

יאהב, רופא לשבורי לב, ומאמץ לכל ברכים כושלות, מליו כושל יקימו, וכל אשר יבוא אליו מורדף מוראג ומעונה, יצא שמח וטוב לב, ויבטח בה' אלהיו בלבב נאמן, ומרחם על כל הבריות, ויחשוב עם נפשו חמיד בכל עת ובכל שעה, על כל הרהור ורעיון, על כל דבור והגה, על כל מעשה ופעולה, אם טוב ואם רע, וידון את רוחו להביאו במשפט על כל נעלם ועל כל נגלה, כי ביום הדין האדם הוא ערל שפתיים, ואין ביכלתו לדבר לפני מלך עליון, וחוטא הוא בעץ יבש, ויאמר הן אני נשארתי לבדי — כי הוננו ורכושנו אשתנו וקרוביו כלם יעזבוהו ויתרחקו ממנו ביום המיתה ונשאר לבדו בלי אוהב, ואם אסף צדק ויושר בחייו, הם אומרים לו: הן אני כפיך לאל, ומליצים בעדו אצל המקום ב"ה, על כן יבין אדם לראות באור השכל שלימותו וחובתו, כי בריאותו וחליו, חייו ומותו איננה ברצונו ולא ברשותו, והכל להנהגת הבורא יתעלה, ויזכור הקשר אשר קשרו הבורא בו, ויתבושש ממנו, ויירא אותו, וימסר לדינו, וירצה בגזרותיו, ואם ירבה יסורים עליו, יהיה רב עליהם, ואם יגברו, יתגבר עליהם, כאיש גבור על אויביו יתגבר, ורו"ל שאלו מאי טעמא עיזי מסגן ברישא והדר אימרא? משום דברישא חשוכא והדר נהורא (מס' שנת פ"ח), ר"ל בעה"ז לצדיק חשך ורע לו, אבל בעה"ב ישכן באור עליון וטוב לו, וזהו ברישא חשוכא ולבסוף נהורא, ויתן תודה לאלהיו אשר עניתו וייסרו, כאשר ייסר איש את בנו, וידע אך את אשר יאהב ה' יוכיח, ואם הלך כל ימיו בדרך הטוב והישר, אז ישא שם ברנה אלומות אשר אסף בדמע פה בעמק הבכא, שם יקצור לפי חסד אשר זרע פה לצדקה, ושם יתנו לו מהלכים בין העומדים האלה.

ענף קע"ט.

כל בוחן יבחן, כי מאוד יכבד על האדם להשוות את תכונות נפשו ואת מדותיו, כי גם החכם באדם רבו עליו תלאות הזמן ופגעי הימים, המה יסבוהו ויניעוהו מתכונה אל תכונה, יגוללוהו מן הקצה אל הקצה, מעט אשר ישמור את מצבו, אם גדודי הזמן יגודונו, אם לא מן השרידים אשר ה' קורא אליהם, על כן יעמול האדם להשוות את מדותיו ואת תכונת נפשו, שכל תלאות הזמן לא יכלו הניעוהו ממצבו אשר הציב לו, ואם ירחיב ה' את גבולו, לא יגבה לבו ולא ירים עיניו, וגם במוט הרים לא ישח עיניו, ויהיה בצדקתו מתחלתו ועד סופו, ועד אשר גוע לא יסור תמתו, ולא יאחר מעשה יומו למחרתו, ויחשוב חמיד עם נפשו על מה שחננו האלהים להבין את תורתו, ונתן לו הכח והיכולת לפרוע מה שהוא חייב לו, ולא יתנהג במותריו עולמו פן ילאה לשלם חובות תורתיו, וינהג בחריצות והשתדלות בתקנת נפשו, לקנות חכמה ובינה,

שיאיר עיניו בתורתו, ויבין מעט מתעלומותיה, כי כפי רוב החשק וטהר
הלב והשקידה עליה, כן רוב ההשגה וההבנה בעניניה, ולו יתברך
יאות המהלל, הקרוב לקוראיו באמת, והפותח דלתות סגורות לשוקדים
על דלתות תורתו, והוא אות על רוב החשק, שבעבור חשקו אינו מאבד
רגע, מהיות הוגה וחושב מחשבת תורה וחכמה, ויבין בכח בינתו
מליצות החכמה ומאמריה, וישיג חיים נצחיים. וישתדל האדם לזכך גופו
ונשמתו שיעמדו לעד בכבוד והדר הרוחני, ויבין עניני אחריתו, וינהג
טבעו בשכלו, ויברור לו מגשמי העולם מה שיש בו הנאת גופו די
ספוק וחקון ענינו בעולמו כפי הצורך לבד, ויעזוב שאר מותרי העולם
ומשכיותיו המטרידים את הלבבות מן האלהים, וישתדל לעשות לאחריתו,
ולאשר הוא הולך אליו לאחר מותו, ואל יחשוב העה"ז בית עולמים
ומכון שבתו בו, כי ישוב העפר אל הארץ כשהיה והרוח אל האלהים
אשר נתנה, ומותר קבוצו ישאר לזולתו אחרי מותו, וכשהאדם חושב
ומתבונן ביסודי החכמה יבחין ויבין לאחריתו, ויתרוננו יהיה על הבהמה
כפי הבנתו, כמו שאמר (איוב ל"ב י"ח) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף
השמים יחכמנו, ויהיו עיניו בראשו להרכות אור תורה ויראה, ויגיע בהם
השוקר עליהם להנאת עה"ז ולגמול עה"ב באחריתו, כמו שאמר הכתוב
(ישעיה נ"ה ב') למה תשקלו כסף בלוא לחם ויגיעכם בלוא לשבעה?
שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם, ואמר (זס ג') הטו
אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם.

ענף קע"ח.

יעבוד אדם מצות ה' מאהבה, וידקדק על עצמו בכל עניניו אם
במחשבה אם בדבור ואף כי במעשה, ויבחר דרכו דרך הקודש לו,
ואל יתיר לעצמו מאומה, ויעשה לנפשו גדרים וסייגים לבלתי נגוע בקצה
גדר התורה, ויהי מה? ויהשב עם נפשו תמיד, וכל ימיו יהיו ימי נשק
וימי קרב להלחם עם האויב אשר בקרבו הצופה לו ומבקש להפילו,
לולי ה' עומד לימינו, ואם האדם שוקל פעולותיו תמיד ומכווין אל
אמצעותם יהיה במדרגת עליונה ממדרגת בני אדם, ובוה יתקרב אל
ה' יתברך וישיג טובו, וזהו הדרך השלם שבדרכי העבודה, והוא יהיה
בעזרתו, ויאהב עץ חיים, היא התורה, אז ישועת ה' בקרבו, ויהיה
האדם רך כקנה אצל בני ביתו אוהביו ואויביו, מכבדיו ומחרפיו, קרוביו
ומיודעיו, וכל הנלוים אליו, אשר עיניהם תלויות אליו לסבב פרנסתם
ולכלכלם כיד ה' הטובה עליו, ויהיה לב שמח ומשמח כל סביביו, אב
רחמן לכל בניו צאצאיו וכל יוצאי חלציו, יועץ נאמן להמתיעצים בו,
מטיב לטובים ולכל הראוי לטובתו, את יראי ה' יכבד, ואת אוהביו

ענינם ומהותם עד הקטן שבקטנים לתכלית ידועה גלויה או נסתרת ממנו ומכינת בחכמה מאת יוצר הכל, למשל הלילה שהוא בנראה חסרון בבריאה והעדר אור השמש המשפיע חיים ועונג אל כל איש מאישי הארץ, אך הלילה עצמו מכון מאת הבורא לתכלית גדולה — להניח לחיים ולהוריד בו הטל; וכן בשאר הטובות הנסתרות לנו וגלויות ליוצר הכל. ומהם מי שאמר שהוא בורא, אך שותף עמו, השיב עליו ואין אלהים עמדי. והשלישי מי שהכחיש תחיית המתים, השיב עליהם באמרו אני אמית ואחיה, ובעבור שידע שיהיה מי שיאמר כי רצה באמרו אני אמית ואחיה שהוא ממית דור ומחיה דור אחר אחריו, חבר אליו מחצתי ואני ארפא. לברר אצלנו כי כאשר הנרפא הוא אשר מחץ, כן תמחייה הוא אשר המית, והרביעי מי שהכחיש החשבון והעונש, השיב עליו באמרו ואין מידי מציל, ואחר כן סדר שאר עניני הישועה, באמרו אם שנותי ברק חרבי אשכיר חצי מדם, הרנינו גוים עמו, וכל זה בעה"ז. וגם הקבלה מרמז עליה שאמרו עתידים הצדיקים לעמוד בלבושיהם, ואין השבת בגדיהם יותר קשה אצל השכל מהשבת גופותיהם ורוחותם, עוד אמרו מי שכפר בתחיית המתים לא יחיה לימות המשיח, מפני שכופר בדבר, מונעין אותו ממנו, מדה כנגד מדה, והוא עתיד לשלח לנו את אליהו הנביא עם שבעה רועים ושמונה נסיכים, שבעה רועים קבלנו, דוד באמצע, שח ומתושלח מימינו, אברהם יצחק ויעקב ומשה משמאלו, ושמונה נסיכים הם ישי שאול ושמואל עמוס צפניה חזקיה איהו ומשיח.

ענף קע"ז.

הכופרים כתורה ובתחיית המתים והמחטיאים את הרבים יורדין לגיהנם, ונידונים בה לדורי דורות, גיהנם כלה והם אינם כלים, שנא' (תהלים מ"ט ט"ו) וצורם לבלות שאול מזבל לו, וכל כך למה? לפי שפשטו ידיהם בזבול, שנאמר מזבול לו, ואין זבול אלא בהמ"ק, שנא' (מלכים ח' ח' י"ג) בנה בניתי בית זבל לך (מס' ר"ה פ"ח). קצו זאת, כל אדם הפושט ידו נגד אושר אמתו ומאבד גופו ונשמתו, הוא מחריב בית מקדשו — כי הגוף הוא בית הנשמה, והיא נחצבה ממקור הקדושה, ואם נכרת מארץ חיים, אין בית מקדשו שמם ונחרב. ואנשים האלה הם משפירי בני מהוזה המענגים עצמם בעונג גשמי ומחליפים רע בטוב, ומשתמשים בכחות השכל והבינה הנטועות בם לעשות מעשה רשע, והם בעלי התחבולות הרעות ובעלי נכליות ומרמה, אשר עליהם אמר הכתוב (ירמיה ד' כ"ג) חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו, לכן אין טוב כי אם להסתפח בנחלת ה' ולדרוש ולחקור באמרות תורתו כפי כחו, ויורכך גופו להיות אור בהיר בשחקים, ויתחנן לפניו יתברך

דם ועמוד מי הים והקפאם ועכוב התנועה הגדולה המזרחית עד שארץ
בה עמידת השמש על הארץ ושאר האותות הבהירות אשר זכרו הספרים
שהבורא עשאם על ידי נביאיו, ויתחייב עוד להרחיק בריאת דבר לא
מדבר עד שיכפור בבורא ויצא מכלל המאמינים. ותחיית המתים אצל
העיון השלם יותר קל ויותר קרוב מבריאת דבר לא מדבר, והלא החיה
הבורא בנה של האשה השונמית בעה"ז, אשר אין ספק בזה אצל עמנו!
והנה ארבעה יסודות הגוף כאשר נמקו לאחר מותו, החלקי האוירי אינם
מתערבים ביסודות השרשיים, כי אם החלקים אשר יעלו מגוף האדם
אל האויר הם שמורים בלתי מתערבים ביסודות השרשיים להיותם מוכנים
לעת הפקידה. וגם השכל אינו מבטל אמונה זאת, כי הבורא הבטיח
לנו במקומות רבים מן המקרא, והסברה תסבילהו.

ענף קע"ו.

הכתוב מחזק אמונה זאת בס' ישעיה ויחזקאל, וביותר הקרא (דניאל
י"ג) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו וגו' הוא בעה"ז בלי ספק, כי כל
העתידות אשר הודיעו שם על מלכות פרס ויון והרומיים והערב נאמרו
יחד מאורע אחר מאורע על הסדר, וכמו שמלכי פרס ויון והרומיים
והערב בעה"ז לא בבא, גם כן ורבים מישני אדמת עפר יקיצו בעה"ז
לא בבא, ואמרו ורבים, רוצה בו רבים מרבים מהם. והרבים ההם אשר
יקיצו הם לחיי עולם, והאחרים אשר לא יקיצו הם לדראון עולם. וביותר
בשירה אשר אמר למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל
(דנריס ל"ח י"ט) תמצא בה זכרון תחיית המתים בעת הישועה, והוא
מביאה על סדר. ספר תחלה חסדו על עצמו באמרו הלא הוא אביך
קנך הוא עשך ויכוננך עד ודם ענב תשתה חמר, ואחר כן ספר בעטם
וכחשם וישמן ישרון ויבעט עד מכעם בניו ובנותיו, ואחר כן ספר קצפו
עליהם וענשו להם, באמרו ויאמר אסתירה פני מהם, אשביתה מאנוש
זכרם, ואחר כן ספר חמלתו עליהם בגבור האויב עליהם והתרוממו,
באמרו לולא כעס אויב אגור, ומה שעתיד לאויב מן הנקמה והשלוה
באמרו הלא הוא כמוס עמדי, ומרחמיו על עמו בעת רוב חולשתו ומיעוט
יכלתו, באמרו כי ידין ה' עמו עד יהי עליכם סתרה, ואחר כן יעד
בהגלותו להצילו ולגאול אותו באמרו ראו עתה כי אני אני הוא, והשיב
בזה על ארבעת מיני המכחישים הראשונים. מהם מי שאמר כי אין
בורא, השיב עליהם באמרו ראו עתה כי אני אני הוא, ועין לא תשבע
מלראות איך יסכימו כל הנבראים לתכלית אחת ואיש את רעהו יעזורו,
וסידור הדבר הנפלא מוסד מאת עצם הפועל פעולתו בכוונה עצומה
ולא במקרה, ואין דבר לריק ובלי תכלית וכונה בכל מעשי האל, וכל

בחריצות, כי החריצות וההשתדלות מועיל והכרחי בכל דבר מן הפעולות האנושיות, ותרע כי הכונה נותנת שלמות אל המעשה, והמעשה שתצטרף אליה הכונה להתנהג על פי התורה מצד שצוה השם יתב' וכדי להכנע אליו ולעשות מצותיו, היא המעשה המעולה, ויגיע לאדם ממנה תכלית נכבדת וחשובה, והיא עבודה אמתית, שעל ידי הכונה הזאת המתחברת אל המעשה יושג השלמות הנפשי. כה תעמול כל ימי חיך, ואל יעלה על דעתך שבמות האדם אבד זכרו, והיה כלא היה, אבל אם גויחו לקבר הובלה, נשמתו עודנה בחיים, המתים מעותדים להחיות, כמו שהילודים מעותדים למות, והחיים אחרי מותם נקראים לדין אל המשפט, כי יש למעלה עין רואה ואוזן שומעת וכל המעשים והמחשבות בספר נכתבים, כמו שאמר (קהלת י"ג) כי את כל מעשה האלהים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע.

אילן כ"ה.

טאחו תקח אמונת תחיית המתים.

ענף קע"ה.

אלהי עולם ארון כל הארץ, הנעלה מכל רעיון והנשגב מכל מחשבה, הוא שם היקר, אשר לא יסלה בשוהם וספיר, ולא יערכנו פטרת כוש, המורה דרך על מנהגים ישרים ודרכים טובים, על חקים ומשפטים צדיקים, וכלם כאפס וחתו נחשבו לפני נותן שמש לאור יומם, חקות ירח וככבים לאור לילה, לפני יוצר השמים והארץ, הוא אלהי עולם ארון כל הארץ, אשר יצר כל אלו הדברים מאין המוחלט, לפניו גלויים ידועים כל הנמצאים בשמים ממעל ובארץ מתחת, גדלם תקפם וכחם כפי מה שהן באמת, ואין בדבריו נפתל ועקש, הוא אל שדי ברוך הוא, אשר יבוא עת רצון להחיות כל המתים, והם יקומו מקבריהם למשפט עמים ולאומים, כי אז יגבה מלך צבאות במשפט, לדון כל באי עולם, ויצרפם כצרוף הכסף, הצדיקים והישרים בלבותם אותם יבחר לו והיו קודש, ואת הסיגים, הם הרשעים והזדוניים שבכל אומה ולשון ינער מן הארץ, והיה פחד ופחת גורלם, כדכתיב (דניאל י"ג ג') ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם. ורב סעדיה גאון מביא ראיות על ההודאה בתחיית המתים מן הטבע, והשכל, והכתוב, והקבלה. מן הטבע, כי אנחנו המיחדים מאמינים שהבורא יתב' התחיל הנמצאות לא מדבר, ואמץ נביאיו באותות מלאות, ומי שברא היסודות הראשונות לא מדבר, כ"ש שיוכל להחיות המתים לעת הישועה, ומי שמרחיק אמונה זאת מפני שהטבע לא יעשה זה, יתחייב להרחיק לעמתו הפוך המטה תנין והמים

ואברה תקותו, ולפיכך אתם מתאבלים עליו ככלי חרש שנשבר שאין לו תקנה, ואינו כן, אבל הוא כלי כסף וכלי זהב שנשבר שיש לו תקנה, כי אל אוצר הש"י יבא, ואין להצטער יותר מדאי, אלא כאדם המצטער על פרידת אוהבו ממנו והמהלך בדרך רחוקה להרויח ממון רב בסחורה, ולזה סיים כי עם קדוש אתה לה' אלהיך, כלומר אחר שהוא יתברך קדוש ומשרתיו קדושים ואתה עם קדוש, כל דבר יקרב לדומהו, ובלי ספק הנפש ההיא תדבק עם השכלים הנבדלים כי קדושה היא והמלאכים קדושים משרתי עליון, וע"כ אין ראוי להתגודד על המת ולהצטער עליו יותר מדאי, וזה יורה שיש השארות לנפש אחר המות. ולא לחנם צוה ה' לשמור חקותיו ותורותיו, והמשתדל לזכך נפשו ולטהר רעיוניו מכל שמץ ועושה הטוב והישר בעיני ה', הוא יקבל השכר הרוחני, כמו שאמר (תהלים כ"ה) נפשו בטוב תלין, ר"ל בטוב מיוחד שתלין בו הנפש אחר המות. וקודם יום המיתה יעמול אדם להשיג השלמות הרוחני הנפשי, כפי האפשרות והיכולת, והוא יתן לו עוז ותעצמות להשלים כונתו ללמדו ארחות יושר, וידע שקוטב המעשה ועמודו בנויים על כוונת הלב ומצפוננו, והעקר בחיוב העונש אינו אלא עד שיהיו הלב והגוף משתתפין במעשה, הלב בכונתו והגוף בתנועתו. ומי האיש הירא את ה' ילך באורו, בטרם בוא יומו, ולא יאמין בעצמו עד יום מותו, ויתפלל לאלהיו, כי על ידי התפלה וקרבתו אל אלהים נודרכו מחשבותיו ותשקט נפשו מעסקי העולם המבלבלים המחשבות ומעכירים טהרת הנפש, ובכל יום יוסיף אומץ לחדש השקטת נפשו וזכור מחשבותיו ע"י תורה ועבודת ה', וימשל בתאוותיו לכל יתאוה התענוגים המדומים, כי כמו שאין מים ואש מתחברים בכלי אחד, כך לא יתחבר בלב האדם אהבת התענוגים עם עבודת השם ב"ה.

ענף קע"ד.

ידאג אדם תמיד אולי אין עבודתו זכה וטהורה, כאשר אמר (איכה ג' ל"ט) מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, ויתאנח במרירות אם עשה דבר נגד רצון עליון, ואם השתדלותו לא עלה בידו יזכור שהיא לטובתו, כמו מי שהיה רוצה לילך בדרך ונגף רגלו באבן ונמנע מללכת בדרך ההוא, או מי שהיה רוצה ליכנס בספינה וקפץ עליו חולי, ונמנע מליכנס בספינה ההיא, ונפלו לסטים על ההולכים בדרך ההוא והרגום, וכן הספינה טבעה בים, ומבואר שמה שלא עלה בידו השתדלותו, היה לטוב לו להצילו מרעתו, וכן בשאר ענינים, אמנם אם יראה שהוא ייגע לריק ושאין מעשיו מצליחין, ושאין מגיע ממעשיו התכלית הראוי שיגיע מהן, ידע בודאי שזה לעונש נגזר עליו על חטאו, וידע שמעשיו מקולקלין. ואדם ישיג הטוב אם ישתדל

ויתבונן מה שיזרע האדם בעה"ז יאכל פרי מעלליו בעה"ב. והנפש נמשלה לאדמת עפר, אמר ר' הירץ וויזל, והכחות הנטועות בה בהעלם לכחות הנעלמות באדמה, וכח השכל והכינה והדעת לגשמים וטללים חיורדים מלמעלה להוליד ולהצמיח, ותוצאות הכחות לרעה כתוצאות הקוצים והדרדר הצומח מאליו, ועמל האדמה בחריש ובזריעה לעמל האדם שיעמול בנפש לעבדה ולתקנה, והוצאת הרגן והפרי לתוצאות מעשה האמת והפעולות הנכבדות, והכחות בנפש דומות לזרעונים הנטועים תחת הארץ, ואינן נראים לעין, כי עפר הארץ מכסה עליהן, ועם הזמן יצאו ויראו על הארץ, יצמחו ויגדלו ויעשו פרי, ולפעמים ישארו תחת הארץ ויפסדו וירקבו ולא יצמחו לעולם. וטוב הצמיחה וההגלות תלויה בדברים רבים וצריך שתהיה האדמה טובה, ואם היא מלחה ומלאה גפרית וכיוצא תרקב התבואה הנזרעת בה, וכן צריך שיעמול האדם בעבודתה לעבדה ולשמרה מכל מה שיוזק לתבואתה, וכן צריך שירד הגשם והטל עליה וכיוצא ובאמצעות כל אלה יצאו הגרעינים הנזרעים בבטנה, וכן בענין כחות הנפש, האדם צריך שיעמול בעבודתו לשמרה מכל היוזק השכלי, וירד הגשם והטל עליה, והם דמיון המים חיים, והיא התורה הקדושה, לרוות תאוותם, והנה במקצת הנפשות יצאו ממסגרותיהם מהרה ע"י הדרכה ישרה והתמדת הלמוד, ובמקצתן יאריכו זמן רב במסגר ואח"כ יצאו, ובמקצתן לא יצאו לעולם, ויזהר האדם מגפרית המרקבת את התבואה, והוא דמיון על אש התאווה השורפת הכל, חיוו וכחות הגופני והשכלי, והוא יתעלה יצר הכחות בכללן בכל הנפשות, והם בה בתכלית ההעלם, ונתן כח באדם להוציאם ממעמקיהם להרחיבם ולגדלם, וישמש בכחתינו לחשיג אור עליון, וע"י הנהגת השלם יהיה שמושם ע"פ חקי השכל והתבונה, וימשל בכלם שישמעו לו אם יקרא להם, ויפעלו כלם ע"פ דבורו, להביארו בעולם המוסרי מעלה מעלה, עד שידבק במעלה אלהית.

ענף קע"ג.

במות האדם צוה התורה לא תתגדרו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, כי עם קדוש אתה לה' אלהיך וגו' (דברים י"ד), והנה הדבר הוא בהפך, אמר מהר"י אלבו, כי בעבור זה ראוי להצטער ולהתאבל יותר מדאי על המת, לפי שיותר ראוי להתאבל על בן מלך שמת מעל איש אחר, והרי זה דומה לאומר לחבירו אל תדאג על אברת טבעת שלך, כי מרגלית טובה היתה בה; אבל פירוש הפסוק כך הוא, אחר שאהם בנים לשם, ועם קדוש וסגולה מכל העמים, אין ראוי לכם להתאבל על המת יותר מדאי, כי זה יורה שאהם חושבים שהמת ההוא נעדר

והנפש אם תעמול להתקדש לאלהים, אז תתנשא ותעוף בכנפי שרפים אל מנוחת עולם, אבל אם תדבק במחמדי הזמן ותלך אחר תאוות נסכלות השקועות בלב נערים, אזי יהיה בוז וקלון שכר הפריצה הזאת, אשר לא לקחה מוסר, והכניעה עצמה להתפעליות מגונות מעוורות עיני השכל, אמת הדבר שעשירים בעה"ז ישתקעו בתענוגים ומתענגים בחיים ארציים, ועניים ראגתם גדולה, ויגונם בלי הפסק, יגיעתם לריק, ותחבולותם תקצר מהשיג חפצם, תמיד הם באנחות, ומצפים על יום המות, ובוכים ומתאנחים על שפל ערכם, והמשכיל יכיר יתרון טוב אמתו על טוב מדומה, ויקנה שם טוב, ויעשה הטוב והישר לפני ה', ויפרוש מתענוגי עולם ותאוותיו ויבין גדולת הבורא ועצמותו ואמתותו ורוממותו, וישכיל קטנות ערך נפשו, ויכיר רב טוב הבורא עליו וגודל חסדו עמו, ויכסוף לעבדו בלב שלם בהשתדלות וחריצות וזריזות, כי הוא בוחן כל מהשבותיו ומעשיו, תהיינה טובות או רעות, והוא יראה חום לבבו אם גם צדקתו וישרו אינם מפורסמים לכל. וגם זאת לא ישכח המיד, שיוצרו ב"ה הפקיד בידו רוח יקרה, וכל ימי היותה עמו תדמה לעוף נלכד בידי נער סכל, הוא יראה מכל עבריו חיל עופות מרחפים על קיניהם, ואין לאל ידו לברוח מיד החלש המושל בו, ולבו יהמה בקרבו בעצב ויגון, וימי מגורינו על האדמה מעטים ומלאים צרה ויגון, ומה יועילו לך תאוות גופניות אשר יקחום רמה ותולעה? ואם תשכיל תמצא שהכל חלום וחזיון לילה, ותמהר לעזרתך בטרם יבואו ימי האיד והשבר, ויסעו נגדך גדודי מחנות השיבה, וברוח גבורה ובכחות נערים תמהר אל מערכת מלחמת היצר, וגם תעורר רבים משנת אולתם, ואם ירדמו בתאוותם הגופניות, תאמר להם: חזקו ונתחזקה! אז תשיג מחוז חפצך, ותציל כל אשר תחפוץ נפשך, ותחת עוני תנחל עושר לעתיד, תחת כיעור חן, תחת שממה זרע, תחת עבדות ממשלה, תחת מות חיים, תחת אולת חכמה, ותחת מלחמה שלום.

ענף קע"ב.

כל איש שלם ישמור מצבו לבלתי יהרס מקום מושבו במדות גרועות מפאת חזק החומר, כי התאוה היא מן החולאים הרעים הממיתים את נפש האדם, והצדיק העובד עבודתו בשמחה ובטוב לבב יזכה למעלת הכבוד לעה"ב, כדכתיב (משלי ד' י"ח) וארח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום, ומי שאינו מתענג רק בשמחת הגוף, בכלות הגוף תכלה תקותו, כדכתיב (זס כ"ד כ') נר רשעים ידעך, וכמו אם יכלה השמן והפתילה ידעך הנר, כן עונג הגשמי יכלה בכלות הגוף, ובמות צדיקים וישרים יעשה אדם תשובה, וילמוד מוסר להדמות דרכיהם, כי מיתת הצדיק היא להודיע שישתהל כל אחד בהעדרו לעשות תשובה ומע"ט,

הוא אלון פְּכוּת, ומאתו הקה זכירת יום המיתה.

ענף ק"ע.

הנפש לא הרע ותכיר עונג אמת אחר זולתי העונג הרוחני אשר הוא תולדות המוסר הנצחי העומד לעד ולנצח נצחים, וככלות שאר האדם ובשרו יכלה עמו כל מורכב גשמי בעל תכלית התולה בחומר עם כל תענוגי הגויה הנמכזים ורק החק המוסרי והרגשתו יעמדו לעד בנפש הרוחנית להרגיעה או להכאיבה בגמול ועונש הצפון לישרים ולרעים. ויזכור האדם בכל עת את סופו להתרחק מן העונג הגשמי בלתי ההכרח לקיום החיים הגופניים, כי רבים שתו מכוס התרעלה אשר שכחו יום המות וחשבו שרחוק מהם צער ויגון, רבים שתו מכוס האבלות, ושכחו ישועת ה' ובטחו על רוב חילם, רבים שתו מכוס המקרה ושעבדו כהם חכמתם וגופם לרוח הזמני, ולא נתנו לבם לאושר אמת, ואבדו כוס אמת, והוא שכר רוחני המשומר לצדיקים לעתיד לבוא, וידע האדם שהכח הבשרי קצר מהשיג והטבע האנושי חסר מהשלים, ויראה קוצר ידו בכל ענינים ויעמול לזכך גוף ונפש, ויבזה תענוגי עה"ז, ויתבונן שאדם ציץ נובל וצמח גוע, ויבין בינה ודעת וחסד הבורא עליו, כי זה תכלית כל יקום ויצורי יצר, ולא יום הולדה הוא יום יצירת גבר, אך יום המות, אם עמד בנסיונו, ויאמר תמיד מתי אחזיר פקדוני בשלום בלי חטא ועון, ויענג נפשו בישועת ה' שהיא כהרף עין, וילך לבטח דרכו, וישמח ביום פרידתו, וינחל טוב אמת. והשם יתב' חפץ חסד הוא לזכות את הנפשות, על כן גזר לנטעם בערפלי הגוף ונתן לה כח לבחור בין חיים למות, ולמשול על יצר התאוה הסכלות והרשעה, ואם יזכה יעשה כל מעשיו כפי החכמה, ואז הוא נרצה למעלה ולמטה, והוא יסוד עולם ואהוב לאלהיו.

ענף קע"א.

המושל ברוחו מזכך את נשמתו כל כך עד שאין לה שום התקשרות עם תכונת החמר להתעצם בהם כלל, והוא עולה למעלה, אבל המערך בשרו בתענוגים ובמערדנים ירד למטה, גם אם שעה משחקת לו, וישיג הנעימות והמנוחות, לבסוף יפול באנחות, כי התאוה מביאה איד ושבר עליו, לכן חסרי התבונה הם בהצלחתם כל זמן שהשעה עומדת להם, אבל הישרים יעשו מע"ט אשר יערבו לה' כריח ניחוח מקרבנות קדושים, ויתענגו באושר נצחי, שמן טוב כלה כקיטור העולה משלהבת האש אשר רוח עברה ואיננו, כן ארחות הרשעים הבל וריק ומשחיתים נפשם וגופם, לא כן הצדיק הוא עומד כעמוד חזק נגד כל מאורעות ונסיונות,

ואין צולל שיעלה אותם ממעמקיהם, ולא שחה שיחזיק בידם וימשם, ואומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה, וכמו שהאומה תעמוד כל עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שיעמדו תורותיה כל ימי השמים והארץ, כמו שאמר הקרא (ירמיה ל"ח, ל"ה — ל"ו) כה אמר ה' נהן שמש לאור יומם הקת ירח וכוכבים לאור לילה רגע הים ויהמוגליו ה' צבאות שמו, אם ימשו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישפתי מהיות גוי לפני כל הימים. והנביא מזהיר על שמירת תורת משה עד יום דין ושליחות אליהו הנביא קודם, כמו שאמר (מלכזי ג' כ"ג כ"ג) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחרב על כל ישראל חקים ומשפטים, הנה אנכי שלח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. ואם ישתדל האדם להאמין אמונה אמתית, ויעבוד הבורא יתב' בגופו ובנפשו בנראהו ובנסתרו, וימהר ויחרץ לעשות מה שיש ביכלתו, ויפרד מרוב תאוותיו הבהמיות ויכריח טבעו ויקשור תנועותיו, וישאל מהאל לעזרו ולאמצו על יותר ממה שיש ביכלתו מן היריעה והמעשה, וימהר אל התשובה ובקשת המחילה על מה שקדם לו מן העונות והחטאים, וירוץ להדבק בעבודת הבורא ליראה מהם ולאהבה את ה', ויתבונן קטנותו וזעירותו בין יצירות הבורא יתברך, ויתחבר לאנשי החסד והתורה, כמו שאמר (משלי י"ג כ') הולך את חכמים יחכם, ויאהב הברידות והפרידה מאנשי לצים, כמו שאמר ההכס: אצור מותר דבריק וחסום מותר לשונך ומדבר בבני אדם להזכיר רעותיהם ולספר בגנותם, און יעזרהו האלהים לעשות מה שהוא למעלה מיכלתו, אשר הוא הפרי העליון והטובה הנכבדת מאת האלהים על סגולתו ואנשי אהבתו בעה"ז, ורק עזרת האלהים תרחק מן האדם אם יתעלם מחובתו, ויקל במה שיש בכחו, כמו שאמר (ישעיה כ"ט) הן לא קצרה יד ה' מהושיע ולא כבדה אוננו משמוע, כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם וחטאותיכם הסתירו פנים מכם משמוע. על כן אחי! מהר להציל את נפשך, ועד מתי לא נשא לבבנו אל אבינו שבשמים, וגול מעל לבך את מסך יצרך אשר נסך עליך עד שהבדיל בינך ובין בוראך, והוא רוכץ להחטיא אותך בכל אשר תלך, היות הנשמה קשורה עם הבשר והדם המתאווים לדברי טומאה, ונוצח אותך תמיד, אחרי אשר נצח אותך זיקוש לך, ואלו תשוקתו להדיחך ואורב לך בכל עת, עד שיאספו הכחות ותאות הבשר והדם, ויחלש הגוף, ואם תרצה להתגבר עליו, אתה תמשול בו, וגם יש לך היכולת לכבוש את יצרך, אם תנהג עצמך במדה הענוה והשפלות, ודע הצרות המוצאות אותנו סכות לתקן המעוות אשר העוינו בתורתנו, ותטהר אותך טהרת הנפש, וע"י טהרותינו ונקיותינו מכל דופי ידבק הענין האלהי בעולם.

ועתה שא נא לפשע עברי אלהי אביך. וכל העונות ימחלו עם החשובה
 חוץ משלשה: א') המחעה עם בדעת רע שמראה להם או בהוראה רעה
 שמורה להם, כי לא יתכן לו להשיב את מה שעשה, ובו אמר (משלי
 כ"ח י') משגה ישרים בדרך רע בשחותו הוא יפול ותמימים ינחלו טוב.
 ב') מי שהוציא שם רע על חבירו כי אי אפשר לו להשיבו, ובו אומר
 (זס כ"ה י') פן יחסרך שמע ודבתך לא תשוב. ג') מי שיש בידו גולה
 ואיננו משיבה אל בעלה, כמו שאמר (ויקרא ה' כ"ג) והיה כי יחטא
 ואשם והשיב את הגולה אשר גזל, ואמר (יחזקאל ל"ג ט"ו) חבל ישיב
 רשע גולה ישלם בחקות החיים הלך לבלתי עשות עול היו יהיה לא
 ימות, ואם ימות הנגזל ישוב ליורשיו, ואם לא ידענו, יפקירנה ותהיה
 הפקר. ויהיה האדם מן המזכים את הרבים, ויקוים (דניאל י"ג) והמשכילים
 יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד.

ענף קס"ט.

הוא יתעלה סולה לנו אם אנחנו מבקשים אמונה, כמו שאמר (ירמיה
 ה') שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו
 איש אם יש עשה משפט מבקש אמונה ואסלה לה. והנה רבים באמונתם
 ודעותם הם נפרדים ורחוקים איש מאחיו, מהם מי שהגיע אל האמת
 והוא יודע אותה ושמח בה, וכן אמר הנביא (זס ט"ו י"ו) נמצאו דברך
 ואכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי כי נקרא שמך עלי ה' אלהי
 צבאות, ומהם מי שהגיע אל האמת והוא מסתפק בה, ואיננה מתאמתת
 אצלו ולא מחזיק בה, ע"ד שאמר הכתוב (הושע ח' י"ג) אכתב לו רבו
 תורתי כמו זר נחשבו, ומהם מי שלא התאמת אצלו ומחזיק בה והוא
 אומר השקר וחושב שהוא אמת, והוא מחזיק בשוא ומניח השוא, ועליו
 נאמר (איוב ט"ו ל"ח) אל יאמן בשוא נתעה כי שוא תהיה תמורתו,
 ומהם מי שמנהיג את עצמו בדעת מן הדעות זמן, ואחר כך מאסו בעבור
 דבר שראה בו והעתיק ממנו אל דעת אחרת אחר זמן ומאסו בעבור
 דבר שהיה מגונה בעיניו בו, ואח"כ העתיק ממנו אל דעת אחרת אחר
 זמן ועזבו בעבור ענין שהפסיד אותו בעיניו וזה בהתפנות כל ימיו. והוא
 משל, אמר רב סעדיה גאון, כמי שרוצה ללכת אל עיר ולא ידע הדרך
 אליה, והוא הולך פרסה ואח"כ נבוכ בדרך, וישוב וילך בדרך אחרת
 פרסה, ויהיה נבוכ בה וישוב וכן בשלישית וברביעית, וכן אמר הכתוב
 (קהלת י' ט"ו) עמל הכסילים תיגענו אשר לא ידע ללכת אל עיר,
 ורבים מן המדברים המאמינים אמונתם בלתי זכה ודעותם אינם ברורים,
 והרבה מהמכחישים מתגדלים בהפסד ומתפארים על אנשי האמת, והם
 החועים, וכאלו טבעו כמי הספקות, וכבר כסו אותם מִיָּמֵי השבושים,

על הארמה אשר ה' אלהיך נתן לך. ב') הרחמים על בעלי חיים, כמו שאמר (דברים כ"ז ז') שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים. ג') משאו ומתנו באמונה, כמו שאמר (דברים כ"ה ט"ו) אבן שלמה וצדק יהיה לך איפה שלמה וצדק יהיה לך למען יאריכו ימך על הארמה אשר ה' אלהיך נתן לך. ויתחבר על זה היעידה בטובה כשתהיה בגזר דין, כמו שאמר ליהוא (מלכים ז' י' ל') ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל, ואמר לו בגזר דין, וחטא הוא ובניו כנאמר אחריו, ויהא לא שמר ללכת בתורת ה' אלהי ישראל בכל לבבו וגו', ולא היה אפשר שלא להשלימם מה שיעדו בו. וישען אדם על אביו שבשמים, שיטהר לבו ונפשו, ויתן לו לב חדש ורוח חדשה לקיים מצות קבלת מלכות שמים ומצות היהוד והיראה והאהבה והדבקות במחשבת הלב והשכל והדעת והבינה, והדבקות תרב באדם מאד בהרגל עצמו יום יום, ויתחזק בדרכי ה', ואז ילוח אליו הרוח הטובה והעזר האלהי, ויבין ביראת ה', וישים מוסר לנפשו, וילך בדרכי ה' הנודעים לו, אע"פ שיצר הלב מנגד להן, ואם ירגיל ללכת בדרכיו עד שימשול הציור הטוב בלב ויאהבנו, אז יאהב את השם כ"ה, ויעבדנו בכל לבבו ובכל נפשו ומקרב הגאולה.

ענף קס"ח.

יזכור האדם תחלת היותו מטפה סרוחה וחלשות עמדו בעה"ז שהוא תחת כמה מקרים רעים ומאורעות והלאים, ויחשוב עת חליפתו וביאת המות ועזיבת כל קניניו שלא יועילו לו בקבר, ויעבור על לבו מה שהוא חייב בו מעבודת האלהים על רוב הסדיו אליו וגודל טובו ורחמיו הרבים והתעלמותו על המצות, ויחשוב גדולת הש"י ועוז גבורתו, ושמש וירח וכוכבים וכל צבא מעלה ודרי מטה כלם לפניו נכנעים, וכל ברייתו אצל גדולתו כאין נגדו, שנאמר (ישעיה מ' י"ז) כל הגוים כאין נגדו מאפס ויהו נחשבו לו, ויראה עונש הגאים והגבוהים, שנא' (זכר י"ז) כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל. כמו כן התחלפות ושנוי העתים וחלוף הזמנים, ויעלה בדעתו שחכמתו ועשרו וגבורתו הכל מהאל יתברך, והוא חפץ רק בתורה יראה ואהבה, ואז יכנע לבב הערל, ולא יגביה לבו במה שאינו שלו, ולהתפאר בלבוש זולתו, ויסתכל בנועם הגמול של הענוים, וישוב בתשובה שלימה לפניו, ואם הרע לחבירו בדבר שבממון יחזיר לו מה שנטל ממנו, ואם שלא בממון, אבל בגדוף או בהכאה, ילך ויפייסו בדברים שימחל לו, כמו שאמר (נחמיה כ' י"ז) כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך,

לאֱלֹהֵיוֹ: רַבּוֹן הָעוֹלָמִים! בְּרָאנוּ מֵאֵין, הִיָּה נָא לָנוּ לְצוֹר מַעֲזוֹ, כִּי אֵלֶיךָ נִחְכָּה, וְקִרָא נָא מִמְּכוֹן שִׁבְתְּךָ מִן הַשָּׁמַיִם אֶת הַמַּלְאָךְ הַטּוֹב, הַמְלִיץ בְּעַדָּנוּ, וַיִּבְנֶה בֵּית תְּפֹאֲרֹתָנוּ הַשָּׁמַיִם, אֲשֶׁר אֱלֹוֵי תַּאֲוָה נִפְשָׁנוּ, וְהַגְדֵּל חֶסֶדְךָ עַל עַם בַּחֲרֵת לָךְ, כֹּל מַעַל בְּפָרְצָא, וְשָׁכַח כֹּל רָשָׁע, תִּמְחַל כֹּל פֹּשַׁע, וְשַׁלַּח הַיָּשָׁע!

עֲנֵף קֶס"ז

הַתַּעֲסָקוֹת בַּתּוֹרָה וּבִמְצוֹת יִרְבֶּה כַח הַהִשְׁגָּחָה, וַיּוֹצֵר הַכֹּל יִתְאָזֵר עִוּוֹ לִבְטֹל מַעֲלִינוֹ כֹּל גְּזִירַת קְשׁוֹת, בְּהִיּוֹת כֹּל טַבְעֵי הַנִּמְצָאוֹת כֻּלָּם תַּחַת מִמְּשַׁלְתּוֹ וְהַנְּהַגְתּוֹ, וְהָאֲנָשִׁים הַשְּׁלֵמִים יִפְרְצוּ הַשֹּׁפֵעַ מִמֶּנּוּ יִתְבַּרֵּךְ, אֲמֵנָם הָאֲנָשִׁים הַחֲטָאִים בְּנַפְשׁוֹתָם הַמוֹכִים בְּשִׁבְט סִכְלוֹת וְנִגְעֵי עוֹרוֹן הַבוֹטָהִים עַל חֵילָם וּבְרוּב עֶשְׂרָם יִתְהַלְלוּ, בַּחֲשֹׁב הִיּוֹתוֹ הַטּוֹב הָעֲלִיּוֹן וְתַכְלִית הַמְּבֹקֵשׁ, וְשֹׁלָא יִמְצָא לָאָדָם עֲנִין יוֹתֵר מִשׁוֹכֵחַ וּמְפֹאֵר, וְתַגְדֵּל בְּעֵינָם אֶהְבֵּת מִמוֹנָם יוֹתֵר מִנֶּפֶשׁ, וְכַעֲזֹר יִמְשִׁשׁוּ בְּאַפְלָה אֶת פּוֹעֵל ה' לֹא הִבִּישׁוּ וְאֶת מַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ, וְלֹא יִשִּׁימוּ עַל לֵב כִּי לֹא יוֹעִיל הוֹן בְּיוֹם עֲבָרָה לְהַצִּיל מִמוֹת נֶפֶשׁם וּלְחַיּוֹתָם, וְכֹל זֶה הֵבֵל וְרַעוּת רוּחַ, וְכִי אֵין טוֹב לָאָדָם כִּי אִם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִמוֹנָו אִם דָּל וְאִם עֹשִׂיר לְקִיּוֹם מְצוֹת קוֹנוֹ וְתוֹרָתוֹ בְּכֹל נִפְשׁוֹ וּמַאֲדוֹ, וַיְהִיָּה הַשְׁתַּדְּלוּתוֹ לְהַגִּיעַ אֶל הַשְּׁלֵמוֹת הָרוּחָנִי הָאֱלֹהִי וְאֶל הַהַצְלָחָה הַנִּפְשִׁיָּת, וַיִּתֵּשׁ כַּח יִצְרוֹ בַּחוּשִׁיָּה שֶׁל תּוֹרָה וְעִבּוּדָהּ ה' הַנִּכְבֵּד וְהַנּוֹרָא, וְזֶה הַדֶּרֶךְ יִשְׁכֵּן אוֹר לַחַוּוֹת בְּנוֹעָם ה', וְלֹא בַּהֲרַבּוֹת קִנְיָנִי הָעוֹשֵׁר וְהוֹן עֵתָּק וַיִּתֵּר תַּעֲנוּגוֹת בְּנֵי אָדָם הַמְּדִיחִים אֶת הָאֲנָשִׁים מִהַסְתַּפַּח בְּנַחֲלַת ה' בַּהֲנִיחָם חַיֵּי עוֹלָם וְעוֹסְקִים בַּחַיֵּי שְׁעָה, וְאֵל יִתְגַּאֵה אָדָם לוֹמֵר כַּחֵי וְעוֹצֵם יָדָיו עֹשֶׂה לִּי אֶת הַחֵיל חֲזָה, וְאֲשֶׁרִי שׁוֹמְרֵי מִשְׁפָּט עוֹשֶׂה צְדָקָה בְּכֹל עַתָּה. וְצְדָקָה וּמִשְׁאָל וּמִתָּן בְּאִמּוֹנָה שְׁנֵי דְּבָרִים טוֹבִים הֵם, שֶׁאִם יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם, בָּאִים אַחֲרֵיהֶם שְׁנֵי דְּבָרִים טוֹבִים אַחֲרֵיהֶם, וְאֵלּוּ הֵן: חֶסֶד וְשָׁלוֹם, שְׁנֵא' (תְּהִלִּים פ"ה י"ח) חֶסֶד וְאֵמֶת נִפְגְּשׁוּ צְדָק וְשָׁלוֹם נִשְׁקוּ. וְדַע אֱהוּבִי! שֵׁשׁ עֲוֹנוֹת אֲשֶׁר אֵי אֲפִשֶׁר שֹׁלָא יַעֲנִשׁ עֲלֵיהֶם בַּעַ"ז אַע"פ שֶׁעֲשֵׂה תְּשׁוּבָה. א' שְׁבוּעַת שׁוֹא אֵמֵר בֵּה (זְמוֹת כ' ז') כִּי לֹא יִנְקָה ה' אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׁוֹא. ב' שְׁפִיכוֹת דָּם נָקִי אֵמֵר בּוֹ (יוֹחֵל ד' כ"ח) וְנִקִּיתִי דָּמָם לֹא נִקִּיתִי וְה' שׁוֹכֵן בְּצִיּוֹן. ג' הִבֵּא עַל אִשְׁתְּ אִישׁ אֵמֵר בֵּה (מִשְׁלֵי ו' כ"ט) כֵּן הִבֵּא אֶל אִשְׁתְּ רַעְהוֹ לֹא יִנְקָה כֹּל הַנִּגַּע בֵּה. ד' עֲדוּת שֶׁקֶר אֵמֵר בֵּה (זִס"ט ה') עַד שֶׁקֶרִים לֹא יִנְקָה וַיִּפְיַח כּוֹזִבִּים לֹא יִמְלֹט. וַיִּתְּחַבֵּר אֲלֵיהֶם מִה שֶׁנַּחֲתָם עֲלֵיו גֹּזֵר דִּין כְּמוֹ רַב לָךְ, וְהַתְּשׁוּבָה עִם אֱלֹהֵי הַחֲמִשָּׁה מִקּוֹבֵלֶת אֵלָּא שֶׁאֵינוֹ נִמְלֹט מִרַעְיָה שֶׁתִּבְּאֵל עֲלֵיו בַּעַ"ז עֲלֵיהֶם. וַיֵּשׁ זְכוּת אֲשֶׁר אֵי אֲפִשֶׁר שֹׁלָא יִבֵּא עֲלֵיהֶם גְּמוּל בַּעַ"ז אֲפִילוֹ אִם יִכְפּוֹר אָדָם. א' כְּבוֹד אֵב וְאֵם, כְּמוֹ שֶׁאֵמֵר (זְמוֹת כ' י"ג) כְּבֹד אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יָאֲרִיכוֹן יָמֶיךָ

הטבעית, וגם ארון הנביאים ידע בנשמת שדי אשר הבינהו, כי אנשים בעם אשר לכל האותות והמופתים עוד לא יאמינו בה' ובמשה עבדו בכל לבבם, כל יבטחו בברכותיו, ואל יפחדו מקללותיו, בחשבם אך דבר שפתים המה, רוח אנוש הכינם, ומפי עליון לא יצאו, ואך מיראת משה ומפחד העונש עבדו את ה' בלב ולב, והיה בהם שרש פרה ראש ולענה. והוא יתעלה יקבץ נדחי ישראל, אם ישתדלו לעמוד על שלמות צורתם בשמירה מעולה, ולדבוק בה' אלהים אמת ארון כל, ויצא אדם לפעלו ולעבודת השם יתב' עדי עד, וימסור נפשו על קדושת שמו יתברך, לכוזת תענוגי הארצי, ולשמור מצותיו וחקיו ומשפטיו אשר צוה את אבותינו ותורתו שהיא תורת אמת לאהבה אותו וליראה אותו וללכת בדרכיו. ואנחנו סובלים ומיחלים, אמר רב סעדיה גאון, מה שיעדנו לא נקיץ ולא נקצוף, אך נוסיף חזק ואומץ, כמו שאמר (תהלים ל"א כ"ה) חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', ומי שרואה אותנו בענין הזה הוא חמה עלינו או חושב אותנו לכסילים, מפני שלא נִפְּהָ כִּאֲשֶׁר נִסִּינוּ וְלֹא הָאֱמִין כִּאֲשֶׁר הָאֲמִנְנוּ, והוא כמי שלא ראה זריעת החטה, וכשהוא רואה מי שמשליך אותה בבקעת האדמה לצמוח יחזיקנו לכסיל, ואיננו מכיר כי הוא הכסיל, אלא בעת הקציר כשתשוב המדה עשרים או שלשים, וכן דמה הכתוב ואמר (תהלים קכ"ו) הזרעים בדמעה ברנה יקצרו, וכמו מי שלא ראה מעולם גדול בנים והוא לועג למי שהוא רואה שמגדל בן וסובל כל טרחיו ואומר איזה דבר יקוה מזה, וכאשר יגדל וילמד החכמות ויהיה מלך ידע האדם ההוא כי לנפשו לעג. ומי ששעור השמים אצלו כשעור זרח ואל דרך הקירוב, איך יקשה לשלוח הנבואה עלינו מהם, ומי שמדת המים אצלו כפרישת כף, איך יקשה עליו לקבץ פזורינו מתוכה, ומי שעפר הארץ אצלו כדבר מדוד, איך לא יהיה נקל אצלו לקבץ נדחינו מאפסיה, ומי שההרים אצלו כדבר השקול, איך לא יהיה קרוב אצלו לבנות הר קדשנו (ישעיה מ' י"ז — י"ז). והבורא יתעלה שם לשעבודנו שני זמנים. אחד מהם זמן התשובה, והשני זמן הקץ, ואי זה מהם שיקדים תחייב בו הגאולה, ואם תשלם תשובתנו אין מביטין אל הקץ, כמו שנאמר (דברים ל' ח' — ג'), ואם תקצר תשובתנו נעמוד עד השלמת הקץ, ויהיה קצתנו ענושים וקצתנו מנוסים, כאשר הוא ידוע בכל רעה שתבא בכלל בכל חלקי הזמן ברעב והחרב והדבר שיהיו קצת בני אדם ענושים בהם וקצתם מנוסים, וכמו שאין אצלי ספק שאבותינו במצרים היו בהם צדיקים רבים ועמדו בנסיון עד שנשלם הקץ ההוא, על כן אל יאמר לנו אומר אלוהיו בכם צדיקים הייתה באה לכם הגאולה, כי הנה משה אהרן ומרים עמדו בשעבוד יותר משמנים שנה עד שנשלם הקץ וכמוהם מהצדיקים, ויתפלל אדם

אל ארץ קדושה, ויעבדו את ה' באהבה כמו שהבטיחם השם יתברך (ישעיה נ"ו ז'). והנלוז מן החכמה והתורה והולך בשרירות לבו, בעבור שלא ידע ערכה ומעלתה, והתגברו בנפשו התאוה והסכלות, הוא אינו שומע לקול היצ"ט אשר בקרבו, המצוה אותו ומוהירו מרעתו, גם כי יצעק בקול רם, בכל זאת חפצו לעבור על מצותיו וחקותיו, ולמרוד ולעבור על המצות, וישתמש בגבורתו לאסוף ולכנוס לעשות חיל, וביראתו ישתמש לירוא מבעלי הזרוע ויחנף הרשעים ויבחר בדרך שקר, ובשנאתו ישתמש לשנוא את הטוב והישר, וירד מטה מטה. לא כן החכם אשר נוהג בחכמתו וזכה בצדקתו לעזר אלהי ממרומים, הוא יאמין בתורה הקדושה, וישתמש בגבורתו להציל עשוק מיד עושקו, ולא יגור מפני איש, כי המשפט לאלהים הוא, וביראתו ישתמש לירוא את השם ב"ה, וישתמש בכח האמת הנטוע בו ולא יחליפנו בשקר, ובשנאתו ישתמש לשנוא בצע ושחד, וישכיל ויבין שמירת המצות, כי טובה חכמה ותורה ויראה מכל חפצים, ויסבול עול הגלות באהבה, כי מי שסובל הגלות ברוע לבב ומתקצף על מלכו ואלהיו, ומהרהר אחרי מדותיו, הוא מפסיד עולמו ואחריתו; ולא יאבד אדם התקוה, כי יחיינו יומים, ולא יחדל חסדו ואמתו ממנו.

ענף קס"ו.

השם ב"ה תקן נפש האדם ונטע בה כח בינה והשכל ללכת בה במישרים, ולפעמים הכחות הנטועות בנפש מצטיירים בטבעם בדרך רע, ויעוררו עמהם כחות הבינה והשכל להשלים חפץ רעתם, ואז יעותו אנשי החיל השכל והבינה וילכו ארחות עקלקלות, כי כח הממשלה שבאדם צריכה ליועצים, והם השכל והבינה והדעת וכיוצא מכחות היקרות הנטועות בנפש, והנה בנפש החכמה הם יועצי שלום, לעשות מישרים ולחשוב אמת, ובנפש החטאת נלכדים בלכד היצר, הושבים מעקשים, ממציאים ערמות ומרמות רעות לעשות המזמחה עקלקלות. לכן חפץ האל להכריח תחלה הכחות הנפשיות תחת שכל המושל, ולהשתמש בכח בינתו ושכלו במישרים, ואז יבין וישכיל דרכי אל ומדותיו יתב' שהם לגמול חסד להלביש ערומים ולבקר חולים (מס' סוטה פ"ח), ויעשה הכל בצדק משפט ומישרים, ואם יתאוה בטבעו לענינים רעים, יזכה באור תורה להתגבר עליהם, כי המאור שבנפשו מאיר מחשכי היצר, שלא יפעל פעולה רעה, אמר ר' יוחנן אשריכם ישראל בזמן שעושים רצונו של מקום אין אומה ולשון שולטת בכם, ובזמן שאין עושים רצונו מוסרם ביד כל אומה, ומסלק השגחתו מהם (פתיחתא דליכא רנתי), וזהו הסבה שרבו תלאות הזמן ומקריו, וה' הסתיר פניו מבית יעקב ויניהם בממשלה

יתחבר עם איש בליעל, ויעמול להשיג המדע והחכמה, ובוה ינעם ימי חייו, כי לכל מעשה השלמה, והשלמת העולם להזהר מן העבירות ויד יעת הבורא רם ונשא ולהאמין בו, ולהכיר מעלתו ותעודתו עלי ארץ. וישתדל בכל כחו להגיע אל התכליות אשר יוכל להשיגה מן המעלות, ולא יחשוב במי שהוא למטה ממנו מן היראה והעבודה, אבל יזכור מי שהוא למעלה ממנו בעבודת ה', וידע שעבר התאוה יותר מדוכא ומעונה מעבר בני אדם, וגם אין ראוי לאדם לבקש הכנעת זולתו, אם לא יוכל להכניע נפשו, ויראת האל תהיה חלקו, ולא יסיר מפיו זכרון שמו, ויאז ישיג מבוקשו ואושר אמת.

אילן כ"ג.

מאת: חקת חקות הגאולה וביאת משיח.

ענף קס"ה.

ישתבח הבורא יתב' שהנן אותנו בחורתו השלמה המושכת אותנו בלמודי דעת וחכמה ממומי הרעות הנפסדות ומגינת מהאמונה הכוזבת בהבלי שוא היא חלי הנפש, כתגבורת התאוות הגופניות ומדות הנפסדות, כחמדת הממון והכבוד והשחוק והמשגל סבאי יין וזוללי בשר, כל עוד אשר יוסיפו להשקיט צמאונם, כן תגדל תאותם למעלה ראש ותורידם לבאר שחת, ותישר אותנו על קנין שלמות אנושי אל נוח שאנן והצלחה, לדעת ולהבין דעת עליון, והיא מזהירה את אדם להתחזק פי ולהבריל הברלה עצומה בין האמתית והכוזבת, בין הקבלה בהקשים אמתיים ודמיונים המחשביים הבנויים על קו תהו ואבני בהו, כי אמונה כוזבת תשט מן האמת ויראת ה' לשעות בדברי שקר הבלים וחלומות העולים על רוח איש ואיש, ודבר אין להם עם החקים השכלים ותורות התבונה, לאלה אין חלק ונחלה בנו, ותורה קדושה היא מעוז לאמונה זכה ומחסה ליראת ה', ולמלט נפשותינו מכל רע חטא ופשע ומרב הנזקים המחרגשים לבוא כפי טבע האדם וחמדותיו, ולשמרו מכמה מכשולות, למען יטהר מחשבותיו, ויזכך השגותיו באמתיות הקבלה, ויגיע אל המדרגה אשר עלו אליה המעולים והמשובחים מן המאמינים הצודקים, וע"י זה יישר דרכו וישים לדרך פעמיו במעגלי הדעת והצדק, צדיקים ילכו בם. וחפץ אל היא להראות השגחתו על יושבי הארץ, שאם גם מורכבים מבשר ודם והווים מן הזרע, גם המה בני אלהים מתענגים מזיו כבודו, ושלא ימאס להשפיע עליהם משוב, וינטלם וינשאם ללכת מחיל אל חיל, והמשכילים יזהירו מהודו אשר אצל עליהם, ולא לנצח יהיה זרע אברהם מפורד ומפורד כצאן בלי רועה, ואב הרחמן יקבץ ברוב חסדיו נדתי עמו ישראל לעתו, וישלח משיחו להשיבם על כנף הראשון, ולהביאם

והגופיים בדרך הממוצע, והוא המוכן לממשלה, כי אלו היה מושל במדינה, היה נוהג בה בצדק, כאשר נהג בגופו ובנפשו, כמו שנאמר (משלי י"ו ל"ג) ומשל ברוחו מלכד עיר, וכל מה שיקרב לקיצו יוסיף תיקון מעשיו, ולא יעשה דבר בסתר אשר יחבייש ממנו בגלוי, וגמולו שבצום הנכבד יסלח עונו, כמו שנאמר (ויקרא י"ו) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו.

ענף קס"ד.

השגה שלמה מאמת הדברים ולהוות בנועם ה' אמת ודעת, וזה
הניה מזיו השכינה ללכת בגרם מעלות ההשגה ממדרגה למדרגה, מחיל אל חיל, ואף אם עודה הנפש מחוברת ברגבי אדמת הגוף תוכל להשיג שובע שמחות מעולם הנצחי, וביותר אם תסיר הנפש בגדי הצואים מעליה ותלבש מחלצות, ותשא אברתה לעוף שמימה. ואם לפעמים עובר אמת מתרפה במלאכת שמים, יחבייש ויתחרט מיד על קוצר אהבתו ויראתו וירגיש יקר נפשו ומדרגתה בשמחת הלב, שהיא מסוגלת בעצמותה לבחור בטוב ולמאוס ברע בכח הנשגב שנתן בה יוצרה להכיר חק המוסרי, ועי"ז היא נעלה ונשגבה מכל שאר ברואי חלד. ועבודה אמתית נובעת ממקור הפנימי, וממקור הלב ישפיע צדקה וחסד לזולתו, ורע מאד אם התורה באדם היא רק מן השפה ולחוץ, ובלבו מבוזה דברי אלהים חיים, ואדם כילד ירצה רק להנות תענוגי עולם ונשאר על מצבו הטבעי, והרי הוא כמו הפרי שאינו מבושל כל צרכו, ואם נשתרשו אצלו מנהגיו הרעים ודעתו משובשת ושכלו ובינתו מלאים ערמות רעות ודברי הבל, וכמעט אי אפשר לו למשול עליהן ולהעבירם מן הלב, ועד זקנה ועד שיבה לא יעזבו אותו, ולא יצלח לכל מלאכה, וגבורתו ועושרו לא תעמודנה לו; אמנם עין ה' אל יראיו להולכים בחכמה, ומן ההנהגה הטובה ע"פ התורה והמצוה נמשכת חשגחת השם ב"ה עליו, להשכילו ולהצליחו בעצתו ובמעשיו. והמשכיל יראה סופו ויעשה תשובה בכל עת בלב ונפש, ותתחרט הנפש על רעיונים משחיתים הדרה, ותקבל שלא תזכרם בלשונה, ועל ידי ההרגל בעיונים מעולים וראוים, מחשבות הזרות תאבדנה אחת אחת, ואם תבואנה לעתים רחוקים לא תעמודנה זמן רב ובנקל גרש יגרשם, ויעסוק רק בדברים הנצרכים, כי ההתעסקות בזולת הצורך יזיק לצורך, וידע שאין הון עתק כמו השכל, ואין חוסר כל כמו הסכלות, ואין חבר טוב כנועם המדות, וירגיל נפשו לתת הדין מעצמו בדבריו ובמעשיו, ולא יעשה מעשה בלא בחינה, ולא יתירשל בשמירת בריאת גופו, ויאכל וישתה בקו המישור, וכן מיני העסקים והתענוגים יהיו הכל ביושר, ויפחד אם יעשה דבר נבלה, וישמח בעשיית דבר מצוה, ולא

בבית האדם, יעשה כל חסיד לטוב לו כל הימים, והוא יתעלה יתן לו כח ותעצומות להרגל כחותיו אל הצדק והחכמה, ולטהר עיני השכל ובינה להבין צדק משפט ומישרים, וימשול ביראת אלהים, ולא ישוב עוד לכסלה, ויבטח בה' שיגמור בעדו, כי הוא רב חסד וחפץ חיים, ומלכד שנמט בנו כחות היראה והאהבה, גם חשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח באמצעות השכחה, ותכן עלילות מחוץ לנפש האדם המזכירים את הנפש ומקיצים אותה מתרדמותה, וכמו שהחומר יגיע אל הנפש ממדרגה למדרגה, כן תגיע הנפש ע"י טהרה וקדושה להשגה אלהית.

ענף קס"ג.

בצום הנכבד יתחיל אדם התשובה בידיו ובהכנעה עצומה, ובשנה הבאה יעזבם ויסור מהם. בצום הנכבד יתודה על עונותיו ויבקש מחילה עליהם, ויתחרט על מה שקדם לו מן העונות, ויקבל על נפשו שלא ישוב לעשותם בלבו ובמצפון, וידע כי התשובה אופן רפואת מדותיו והדרך אל הארוכה מרוע מעשהו וגנות מפעלו, ושבה יתקן טעותו וישיב אכדתו, ובשנה הבאה יגמור אותה במעשה, שנראה פעולת התשובה ע"י עשיית הטוב והישר בעיני ה'. ובצום הנכבד יגמור במחשבתו: היום תשובה ומחר צדקה, היום תפלה ומחר עבודה, היום מחשבה ומחר מעשה, היום חרטה ומחר עזיבה, היום שועה ומחר תורה ועבודה, היום התחלה ומחר הגמר הטוב, היום תחנה ורנה ומחר שמיעה ועשייה. היום צעקה ודמעה ומחר לפנות הדרך מכל מכשול ותקלה, היום לאבן פנה ומחר לבנות עליו בית נאמן בקדושה וטהרה, היום בקשה ושועה לארון עליון ומחר אסיפת מצות ומע"ט עד יום האחרון, כי הוא יתברך יודע מצפוני בני אדם כל שכן מעשיהם ודבריהם והוא גומל על הטוב ועל הרע מהם, ועיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד' י'), והחכם יאמין שעמו עינים רואות וצופות וגומלות אותו על הטוב ועל הרע, ופוקדות עליו כל שוא ומהתלות בדבר ה', ויבין כי מעשיו תועבות ודרכיו עקלקלות, ויחרד על רוע חכונתו, ויבוש בעצמו על עלילותיו הנשחתות, ויראה כי ה' הוא אלהים, וכל דרכיו משפט, וילך במישרים, ויראה בעין לבו כל פשעיו אשר עשה, ויבקש עליהן סליחה וכפרה, ויעשה לו לב חדש להשליכם מעל פניו, ויבכה על כל המעוות בדבורו ומעשהו, ויירא ויחרד ויחביש ממעשיו לעתים, כאשר הוא שמח ושש ותיקר נפשו אצל בעת העבודה, ויסבול באהבה הצער בעבודתו, ויעצר בתאוותיו הגופניות לבלתי יעברו חקם, וינהג כחותיו בערך אל הרכבתו מגוף ונפש, לא יענה נפשו יותר מדאי ולא יערך בשרו יותר מדאי, וישער כל מעשיו ע"צ השווה, כי המושל ברוחו הוא המושל חאמתו, אשר מנהיג כחותיו הנפשיים

ענף קס"ב.

הרבה מערכות בנפש שכנגדן נערכים הגמול לטוב ולרע. א' יש חוטא מתגבורת היצר לפי שעה ולבו עליו דוי על עברו את פי ה'. ב' ויש יתברך בלבבו כי רחום וחנון ה' וכיוצא בהן, ועם אלו וכיוצא בהן נוהג בהסדר וברחמים גם על החטאים הגדולים ומענישם בקצב ובמשפט מעט מעט, ומדריכם בדרך תשובה וכדומה לזה. ג' ויש חוטא בגאות הלב מתעתע בצדק ומשפט, והן כת החכמים בעיניהם, והוא עובר על המצוות בעבור שאינן מצוות וחקות ישרות בעיניו, הם המתקוממים והנצבים על ה' ועל יראיו, ולפעמים העוברים עבירה אינם מחללים כבוד שמים וכבוד התורה ואנשי החכמה, אך מיחסים העבירה לשפלות מצבם, שאינם יכולים לכבוש יצרם ולהתנהג בחכמה, אבל החכם בעיניו דובר סרה על ה' ומלעיג על התורה והחכמים ועל החמורה יעבור אליה בשאט נפש כמו שעבר על הקלה, וידוע שתמיד היצר והתאוה והסכלות וחדמיונות והטבעים והמנהגים נלחמים עם הרוח הפועל, ופתאום מעלים רוח אחר מלוכש באחד הכחות הרעות ומהליש פעולת הרוח הטובה, ועי"כ נצוד ברשת יצר הלב, כי כחות רבות מתנשאות בנפש, ונושבות על כמה דרכים, האחת דוחה את האחרת, ואין תקנה ומעמד רק אם הציור הטוב מושל בנפש, ואם הציור הרע מושל עליה, ועושה מעשה סכלות לרדוף אחרי התאוה ולהניח דרך הפרישות, ולמרות את האלהים בסכלות ובשגגה, בדעת ובזדון, וללכת אחרי רצון כל מין ומין מבני האדם כדעתם וכחפצם, ולהניח דעת התורה ומוסר, התקנה בצום הנכבד לשוב בתשובה שלימה ולהשפיל רום הציור הרע, כי בצום הנכבד, אמר החבר, ינקה האדם מכל עון שקדם וישיג בו מה שחסר לו בימים ובשבועים ובחדשים, והנקה הנפש מהבלבולים המחשביים והכעסיים והתאויים, ותשוב מנטות אליהם תשובה גמורה בין במחשבה בין במעשה. ואם לא תתכן התשובה מהמחשבה, בעבור גבורת הרעיוני עליה, במה שקדם לה מזכרון מה ששמעה מימי הנעורים משירים וחידות וזולתם, תנקה מהמעשה ותתודה על הרעיונים ותקבל שלא תזכרם בלשונה, כל שכן שתעשה, כמו שנאמר (תהלים י"ז ג') זמתי כל יעבר פי, וצומו ביום ההוא צום שהוא קרוב בו להתדמות במלאכים, מפני שהוא גומרו בכניעה ובשפלות ובעמידה ובכריעות ותושבחות ותהלות וכל כחתי הגופיים צמים מהענינים הטבעיים מתעסקים במצות כאלו אין בו טבע בהמי, וכן יהיה צום ההסיר בכל עת שיצום, שיענה בו הראות והשמע והלשון ולא יטרידם בזולת מה שיקרב אותו אל האלהים, וכן הכחות הפנימים מדמיון ומחשבה וזולת זה (כוזריג' ה'). ועם זה בארתי לך מה המה המעשים הטובים הידועים לכל בעל שכל, ומוטבעים

הדבקות בש"י והחיים הנצחיים וההצלחות הגשמיות, ויכיר שכל הבא
 על האדם הוא דרך השגחה, ויהיה ירא וחרד אל דבר ה' ולא יבקש
 עלות וצדדין לתלות בהן משפטי האל הישרים, ולא ישכח מדת החסד
 הנמשך מהש"י, להשפיע על כל איש ואיש, כשיעור מה שיכין עצמו
 לקבל מן החסד האלהי.

יקדש אדם את יום תרועה, ויקבל הרעה בשמחה, ויחשוב מריבת
 הרוח והגויה כל ימי היותם יחדיו במצודה, זה יאהב הציד וזאת תשב
 אהלים, זאת דבקה בה' מתקדשת מטומאת העולם אשר נתנה בלבה,
 וזה יאהב לבושתו דרך חשך ובאר שחת והוא דרך התאוות הנמאסות,
 ומיום בואו לעולם יתפרד מיוצרו, ויעמול הנלבב שימשול הרוח על
 הגויה, ויתפאר בעבודת הבורא ב"ה, וישאב מים טהורים מבאר מים
 חיים, ולא ידבק במחמדי הזמן, ויחשוב שהנסיונות הם לכפרת עון,
 להטהר נפשו מחלאת טומאת גוף הארצי, אשר נטמאה בה, ולהטיב
 עמה באחרית הימים. יקדש אדם את יום הדין, וידון את עצמו על רוע
 מעלליו, ויחאבל ויקונן על סכלותו ופשעו, על אבירת זמנו היקרה, על
 אבירת אושר אמת, ויעמול להטיב דרכיו, ואם יש דין למטה, ר"ל
 שידון את עצמו כדיין נאמן, ולא יעשה כיסוי לפשעיו, אִז אין דין
 למעלה, ובעל הרחמים יקבל תשובתו ויסלח עונו, אבל אם אין דין למטה,
 ויחשוב שהכל מקרה היא, אִז דין למעלה. ומי שחננו הש"י ריעה ישוב
 אל לבו, כי הש"י שלחו בעה"ז לשמור משמרתו ותורתו וחקותיו ומצותיו,
 ולא יפקח עיניו זולתי לעשות שליחותו, ולקץ הימים אם עשה שליחותו
 באמונה, ישוב ברנה, ושמחת עולם על ראשו, כעבר שלחו המלך
 לעבר הים שאין עיניו ולבו זולתי על דבר שליחותו עד שובו אל ארוניו,
 וכן אמר שלמה (משלי כ"ג) הלא כתבתי לך שלשים במעצות ודעת,
 להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרי לשלחך. כי כל הפעולות
 והמעשים שאדם פועל איננו מחויב שיגיע שלמות תכליתם כפי פעולתם
 בהכרח, שכבר אפשר שיעשה האדם כל מה שראוי ובאופן הראוי,
 ולא יגיע אל התכלית המכוון, אם לא יסכים בזה רצון הש"י, אם על צד
 העונש ואם על ההשגחה לטוב, ובחינת הטוב הוא אל השם יתברך, לא
 אל האדם, שעל ה' לבהור דרך הטוב והישועה אל האדם, והאדם אין
 לו לעשות אלא לברך השם יתב' תמיד וישים מבטחו בו, שהוא יבחר
 לו מה שהוא טוב ונכון לו. ויתעורר אדם לעשות תשובה בראש השנה,
 ויזכור קצו ואחריתו, ואם ייקר קנין החכמה בעיניו על כל אוצרות ההמדה,
 ויאהב מיעוט התאוות ועיונים נשגבים מכל זהב טוב, אִז יעלה מעפר
 אל נאות השלום ומעון נצחי, ויבוא אל עולם נשמות הקדושות.

הזמני, וחייב האדם לחתבונן ולדעת כי אין התלאה אשר מצאתהו
 והיסורים הבאים עליו לפי גודל עונו ורוב חטאיו, אך הש"י מייסרו דרך
 מוסר האב את בנו בחמלת ה' עליו, שנאמר (דברים ח') וידעת עם
 לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך. כי הסכל שאינו
 יודע להכות מכה את בנו על עיניו ועל פניו, אבל החכם חיוורע להכות,
 מכה את בנו בענין שלא יזיק לו. וייסורי הבחינה יבואו על יראים שהם
 מקבלים אותם באהבה, ומוסיפים תיקון במעשיהם, והיסורים לטובתם
 ותועלתם וגודל שכרם, כמו שאמרו בזמן שיודע בעל הפשתן כי הפשתן
 חזק מכה עליו הרבה לעשותו רך וטוב, וכמו אם נחלה כל הגוף והחליטו
 הרופאים הקזת דמו להצלת נפשו, וימאן הזרוע לתת את דמו לאברון
 ולהיות נפצע בחבורת ההקזה, יהיה נפסד הגוף כלו, וגם הזרוע כלה
 יכלה בהפסדת הגוף, כן ראוי לאדם לסבול צער הגוף בעבור תקנת
 הנפש, ולתקן מה שחטא במחשבה והרהור ומעשה, ולהשיג בריאת
 הנפש, כי השגיאות חלי הנפש, ובעל נפש ישים במקום יסורים צומות
 והורדת דמעות ומניעת נפשו מן התענוגים, כמו שנאמר (תהלים ק"ע)
 ברכי בשלום מצום ובשרי כחש משמן, ויאנח חמיד במרירות, וישם רבוי
 המרירות במקום היסורים, ויהיה זה לו למגן מן היסורים, ויחבור בחדרי
 רוחו, וישוב להפוך יד תוכחתו על פניו ועל נפשו, ולא יסמוך על תוכחות
 אחרים, עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר, כי כמו
 שהתרחקות הרוח החיוני עושה רשע בגוף האדם, כן רשמי התרחקות
 האלהי נראים בגוף ובנפש חליים קשים ורעים, וע"י הטהרה מקבלת
 יונה והדרה כבתחלה.

יום הדין הוא ראש השנה לרשעים, אשר רחוק מהם עול יראת
 שמים, וגם אם לפעמים מקיימים איזה מצות, היא רק מצות אנשים
 מלמדה, אם יתגבר היצר על הרשע, ויעבור ואשם, לא יאנח ולא ידאג
 לחטאו, ובעיניו כאלו לא פעל רע, כענין שנא' (תהלים ל"ו) נאם פשע
 לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו, ונחתם לאלתר לחרפה ולדראון.

ענף קס"א

יקדש אדם את יום זכרון, ויזכור שהבורא כ"ה חי זקים לעד, ואדם
 דמה ותולעה, חלישתו ויגיעתו ועניו ומוותו והפרד חלקיו וחשבון ויסורים
 והדומה לזה, ומה שהוא מתחבר למה שיש בזה, עד שימאס בעה"ז,
 וימאס חטאיו ויעזבם. ויזכור עין רואה ואזן שומעת, וכל מעשי בני
 אדם בספר נכתבים, והוא דן את בני אדם לא למראה עינים, כי האדם
 יראה לעינים ואלהים יראה ללבב, ואם נכשל האדם, הוא בחסדו מקימו.
 ויזכור תעודתו וחובתו, ויעלה מעלה בעבודת ה', וע"י אהבה זאת יושג

א' יום זכרון הוא לו, שעונש גדול יש למי שעובר על מצותיו, כי כל עבדי המלך הם זרזים ומשתדלים בעבודתו, ויזכור אם חטא נגדו, ויגמור בכל לבו לבל יוסיף לבוא עוד בדרך ההוא, ויפרוש מן המותרים, ויכניע עצמו וישפל לפניו. ד' יום זכרון הוא לו, יסורי אהבה שקבל וישיב אל לבו ויאמר: אין זה כי אם דרכי ומעללי אשר עשו אלה לי, ועונותי עוללו לנפשי! וישוב אל ה' וירחמהו. ה' יום זכרון הוא לו, שנברא להיות ציר נאמן ועבד משכיל בכל מלאכת עבודת אדוניו, ולהיות מהיר במלאכתו, וישגיח ג"כ על מלאכת הפועלים חביריו, ועיניו על דרכיהם לראות אם באמונה הם עושים, ויזהירם ויודיעם את המעשה אשר יעשון, כי חפצו ורצונו שנעשה מלאכת אדוניו בלא רמיה, והוא מחזיק ידי עושי מלאכת הקודש. ו' יום זכרון הוא לו, יום מתן תורה לאהוב התורה ומצותיה, לשמוע דברי חכמים ולהזהר בגדריהם, ולקבל תקנות החכמים והנביאים, וישים נפשו בכפו על מצוה קלה כמו על חמורה, וחדד שנתו מעיניו לעמול בתורה ולהתבונן ביראת ה', ולחקן מדות נפשו, ולהשיג מעלות היראה והאהבה, ולחשוב מחשבות איך יגדיל ויאדיר מצות להיות לנפשו סגולה ואוצר. ז' יום זכרון הוא לו, שאין ביכולתו לעשות חובתו, אם חסדי ורחמי אינם עומדים לו, לתמכו ולהצילו מכח הרע העומד להכשילו ולהפילו בבאר שחת. ח' יום זכרון הוא לו חובתו ותעודתו עלי ארץ מראשית השנה עד אחרית השנה, חובתו נגד בוראו, נגד זולתו, ונגד עצמו, ותעודתו לעבוד עבודה שלמה בנגלה ונסתר, בלב ונפש והונו כל זמן שהוא חי. ט' יום זכרון הוא לו שעתיד צריך ליתן דין וחשבון על כל מחשבותיו ומעשיו לפני מלך עליון, והוא בעה"ז כגר, אשר מזומן בכל עת לנסיעה ולהעתקה, כמו שאמר (תהלים קי"ט) גר אנכי בארץ, ולא ירגע ולא תנוח נפשו, וימהר ויחיש להדבק בכל לב בעבודת הבורא ב"ה, כי אין לו חומל שיפגע בעדו אם יקצר בעבודתו. י' יום זכרון הוא לו, פרידתו מן עה"ז, והוא יום המות, לעשות צרה לדרך ולחקן מעשיו, וידבר אל לבו, אחרי אשר סופו לעזוב את הארמה ולהניח חפצי הגוף, ובאחריתו ישטמם ויטשם, על כן טוב מאד לעזבם בחיים ולא ישתמש באדמה רק לעבודת הבורא יתעלה, ויום המות הוא לו לחיים שאין להם הפסק, ויזכור הקרא (ישעיה מ' ח'), יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם. והמלך הקדוש יזכור אותו לטובה, כדכתיב (תהלים ק"ו מ"ה) ויזכר להם בריתו וינחם כרב חסדיו.

ענף ק"ס.

יום תרועה הוא ראש השנה לבינוני, ומריעים לו כדי שיחזור למוטב, והם היסורים והעונשים שאירעו לאדם לעוררו מתרדמותו ומשינת

עצמך, חשים לבך גם על הנהגת זולתך, אם תראהו נלזז מדרך טוב, תעמיד חבירך על האמת, ותעורר אותו בדברי תוכחות ועניני מדע, ולהוכיחו על פניו שמעשיו בלי מורא שמים, ולהודיעו בדברים ברורים דרכי חיים, ולהגיד פשעו אם צלל בתהומות האולת והגיע אל תהומות האבדון, וראה שכל הנביאים הקדושים לא נשאו פנים לכלל ישראל, והודיעום יראת השם דרכיו ומשפטיו, ופרסמו מעשיהם אשר לא טובים שפעלו ושעשו ממעוט יראתם ושלמותם בידיעות כבודו וגדלו, מהם תלמד ליראה את האל הגדול הגבור והנורא, ולהשקיף על מצבך ועל מצב זולתך להביא אותך עם זולתך לחיי עה"ב.

ענף קנ"ט.

בראש השנה, הוא תחלת מעשה תבל ומלואה, בו יבוא המלך הקדוש לדון אפסי ארץ, ומי יודע אם לשבט אם לחסד יפקדנו, והאיש אשר יראת אלהיו ננע בלבבו, יאמר: קול שופר שמע אזני! ויפשפש במעשיו, ויתן לה' אלהיו כבוד, ויעשה תשובה מאחבת השם ולכבוד המקום ב"ה, כי זה הוא כבודו, כשישוב מצד רוממות האל, בטרם יחשך לו מן הצרות, וג' כתות יש, צדיקים, רשעים, וכינונים, וראש השנה נקרא יום זכרון, יום תרועה, ויום הדין.

יום זכרון הוא ראש השנה לעובד אמת, לצדיק, כי הוא זוכר טובת השם ב"ה עם ברואיו, ומה שגמל עמו מעודו עד עתה. ולא יפחות מעשרה זכרונות (מס' ר"ה פ"ד). א' יום זכרון הוא לו, שהכל ברא השם יתב' לכבודו, וישים לבו בכל עת לכבוד את ה' ולקדשו בכל דבריו ולרוממו, להודות לו ולברכו תמיד, כמו שנאמר (תהלים ל"ד) אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפיו, וכאשר יבוא בתוך העם, יתבונן בינה וידקדק וישגיח בכל מוצא שפתיו לקדשו ולדבר בשבח עבודתו ותהלת יראתו ולשבח יראיו ואוהביו. ב' יום זכרון הוא לו, ראשיתו מטפה סרוחה ופחיתותו וגדולת השם ב"ה שהוציאו מאין ליש, וגדלו ונשאו להיות תרומת נבראיו וסגולת נמצאיו, והמשילו על כל שאר בעלי חיים, ויאצל עליו מרוח תבונתו, והאיר עיניו בנר נשמתו, כדכתיב (איוב ל"ז ח') אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם, והבדילו בחכמה וברעת מכל יצירותיו, והוא רואה מעשיו ובוהן כליותיו וצופה מחשבותיו, ויזכור איך מקשט אדם את עצמו והולך לפני מלך בשר ודם, כמו שכתוב (אסתר ד' ז') כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק, וכתיב (נחמיה מ"א י"ד) וישלח פרעה ויקרא את יוסף וירצהו מן הבור ויגלה ויחלף שמלותיו ויבא אל פרעה, ק"ו העומד לפני מלך עליון שיחשוב תמיד בגדולתו ולעבדו בהצנע לכת, וללבוש מלבושי יראה, אהבה, וכניעה.

וקצורו בהם והפסק טענותיו ואמתלאותיו ביום החשבון והרפתחו במעמד הגמול, ויעמול בעבודת הבורא ויכנע רוחו. וכשקורא בספרי הנביאים ורואה חזק עונש הגאים, כמו שאמר (ישעיה כ') עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים, לא ישנא את חבירו על עסקי חנם. וכשיראה תהפוכות עניני הברואים בעולם ומהירות ההחלפות הממלכות והממשלות בו והעתקות אנשיו מענין אל ענין והשחתת עם לתקנת עם אחר וסוף הכל אל המוות, יכנע ולא יתגאה במאומה מהון העולם, ויהיה לו עין טוב ולב טוב, ולא יבטח לבו על דבר ממנו, כמו שכתוב (תהלים ו') אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים, ולבו מלא יראת ה' וידבק בכניעה, וינצל בה מן החטא והמכשול, כמו שכתוב (זמרת כ') ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו.

ענף קנ"ח.

בעלי הנפשות היקרות לא יסורו רגע מן התשובה, בעבור התברר להם ענינים נפלאים ודרכים עליונים יום יום, וימצאו תמיד שהם נלחצים פעם בדבר זה ופעם בדבר זה, ויבינו בכל עת מורא האדון העליון, ותמיד רוחם נשברה וכניעתם רבה, ועומדים כל ימיהם בתשובה, כמו שאמר החכם: שוב היום שמא תמורת למחר, ונמצאו כל ימיו בתשובה. ויאמרו אנשי העיר אל אלישע הנה נא מושב העיר טוב כאשר אדני רואה, והמים רעים והארץ משכלת (מלכים כ') כ' י"ט) ר"ל מושב בית אנושי טוב, הגוף נבנה בגבורת הבורא ב"ה ונפלא בהרכבתו, וגם יש לו נשמת אלוה, וחסרון הוא, והמים רעים, מדות רעות ומגונות המשחיתים את האדם, כי כל תשוקתו לאהוב המועיל והערב, והארץ משכלת, ועוזבים דרך היים, ונפש האדם צריכה חרישת המוסר בחכמה צפונה, אשר היא אור הלבבות ונוגה הנפשות, שיעמול האדם לדעת המצות, אשר אינו רשאי להחעלם מהם, וצריכה יגיעת הלמוד, ולעמול בחכמת למודיות וטבעיות ומדותיות, ומבלעדי זאת לא יחכם, כי אם יונח על טבעו יצמחו בה הכחות לרעה, והשכל והדעת והבינה ישרתו להשלימם יותר. ואם הסכלת ופרצת גדרי הכחות שתעלינה קוץ ודרדר, לך בחדרך וסגור הדלת בערך, ותיגע ותעמול להמתיק המדות הרעות בתשובה תפלה וצדקה, לבל תשכלו כחות הנפש והגוף את יושביה, ומהר לקחת הטובה המזומנת בטרם שתאבד ותשוב דאגה, והדאגה חולי הנפש והשמחה בריאותה, ותאהב שלומך ושלום חבירך, ואל תמנע האמת מבעליו, כי כל מונע האמת יפתח לו האל שערי השוא, וסבר הפנים והשמחה והמתינות ושאלת שלום וקלות הרוח במשא ומהן ועזיבת התאוה, כל זה גורם אהבת בני אדם. ואם תקנת

גוחה הימנו, כי השם ב"ה לא יאהב ולא ישנא חנם, ואינו שופט מדרך
 נקם ואכזריות, והוא רחום וחנון, וכל חפצו בשוב רשע מרשעתו וחיה.
 ויראה גודל עונו, כי המון עם ישובו רק מן העבירות הנודעים להם
 גודל עונשם, כמו מעשה עריות והגזל והגנבה וכיוצא, אבל מה שלא
 נתברר להם גנותן, כמו גאווה וכעס וחמדה וכיוצא, לא ישובו עליהם ולא
 יבינו בעצמם שהם השתקעו ברוע המדות הללו. ואתה ידידי! לדברי
 הקשיבה נצור דברי וחיה, ותחקור חובתך לעבודת הבורא ב"ה, ותראה
 רעתך בעונות שעברת על מצות שכליות כמו על מצות שמעיות, ולא
 תאחר לחקן מחשבותיך ומעשיך המגונים, ולקיים העדות שהם הדברים
 שמסכימים למושכל, והשכל מקבל אותם, כמו החקים שהם הדברים
 שאין השכל מסכים בהם, ויהיו חביבים בעיניך המשפטים ועדות וחקים,
 ותשמח בהם כמוצא שלל רב למלאות כל המצות בנפש חפצה, ותתודה
 ותבכה אם שטו מחשבותיך רק זמן מה בעניני חול, וראה מה שהיה
 דוד מלך ישראל מצטער ומסתגף ומתענה בדבר בת שבע, ועצבון לבו
 ורוחו הנשבר קבל ה' באהבה ונסלח לו על הטאו. ותחלת עבירה הרחוק
 הלב, ושניה לה לצנות, שלישית לה גסות הרוח, רביעית לה אכזריות,
 חמישית לה הבטלה, ששית לה שנאת הנם, שביעית לה עין הרע, הוא
 שאמר שלמה כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע חועבות בלבו (משלי
 כ"ו) (מס' ד"א זוטא פ"ו). ויחשוב אדם בגדולת הבורא יתב' ועוז גבורתו
 המשקיף על נראהו ונסתרו, כי לפניו נגלו כל תעלומות, וחנצל נפשו
 מעון הרריר הלב. וכאשר יחשוב בחליפתו ובוא אליו המות מהרה והפסק
 מאוייו ותקותו בעת ההיא ועזבו כל קניניו, אז יכנע נפשו וישה ולא
 יתלוצץ ולא יגבה לבו, כמו שכתוב (ישעיה כ') חדלו לכם מן האדם
 אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא. ומעון גסות הרוח תנצל נפשו
 אם יעביר על לבו שורש היותו והתהלכו מן הבלונית והדם אחר התעפשם
 ובאוש ריחם, ואח"כ הוא נזון מדם הטומאה כל ימי עמדו בבטן אמו,
 ואח"כ יצא והוא חלוש ודל בגופו ואיבריו, ואח"כ יעלה מן המדרגה הזאת
 אל הסמוכה לה עד שיגיע לרוב שנותיו, ואח"כ יחלו ימי הזקנה עד
 שימלאו ימיו, כמו שאמר דוד (תהלים קמ"ד) ה' מה אדם ותדעו
 בן אנוש ותחשבהו, אדם להבל דמה ימיו כצל עובר. וכאשר יתן האיש
 הנלבב אל לבו מה שיגיע אליו בעולם ממיני הנסיון ברעב ובצמא ובקור
 ובחום ובחלאים ובפגעים ובדאגות אשר אין לו מנוחה מהם כ"א כמות,
 לא יהיה אכזר על חבריו, ויבין חלשתו וקצרת ידו מרחות מעל נפשו
 כל זה, וירחם על חבריו, כדי שירחם השם יתב' עליו. ונפשו תנצל
 מעון הבטלה אם יתן אל לבו מה שהוא חייב בו מעבודת האלהים על
 רוב חסדו עליו וגודל טובו אליו והתעלמותו מן המצות השכליות והשמעיות

לפניו לא עולה ולא שכחה, והיא יודע הכל, ואין רעיון נעלם ממנו, ואינו צריך לעדים שיענו אם בשקר אם באמת האדם נתבע, לפי שהוא יודע אמת כל אשמת האדם ועלילות מצעדי גבר, וגם אין האהבה ואין השנאה מקלקלת שורת דינו, כי הוא אינו נושא פנים לשר ושלט, ואין שלטין ביום המות, ואינו אוהב כי אם האמת והישר, ואינו שונא כ"א העול והחמס, ואינו לוקח שוחד ומתנה שהכל שלו, ואין צריך לשום דבר, ועפר אנחנו וכאפס נחשבנו לו, כדכתיב (חיוז ג' י"ט) קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו. ויכבש אדם את יצרו לאהבת הש"י ולא ישוב לעשותו, וזה יורה שנתחרט מעקרו חרטה וגמר בלבו שהפעל שעשה בראשון היה בטעות ובלי דעת והשכל, אחר שהוא מתחרט עליו ואין ראוי שיענש האדם על עבירה כזו, כמו שאין ראוי שיגונה על הפעל שנעשה בטעות ובלי ידיעה, וכן הפעל הטיב לא ישובח האדם עליו אלא אם כן נעשה ברצון בתחלתו, ושאר שנעשה ירצה בקיומו, ולא יתחרט עליו, שאם יתחרט הפסיד שכרו ולא תחשב לו לצדקה. וצריך אדם להחליץ ולהתעורר כנגד המטריד אשר גדל אצלו בבית האנושי, ויעשה טוב בעוצם לבו וטוהר נפשו וזכוכה בהמסרו עליו אף שהמעיקים מטרידים אותו, ולא ידחה מפני עצלות ולא ישוב מפני כל מעיק ומונע, ויהיה מוכן לעשות רצון אדונו אף מהמצות שלא באו עדיין לידו, ויעמוד על משמרתו לעבוד את ה' בכל עת בלי עצלות ורפיון, כעבד אשר חזריזות והתקוממות למצות אדוניו קדמה למעשה, וישים לבו לכל אמרי נועם אשר חכמים יגידו בענין זה, ולא יתן שנה לעיניו והנומה לעפעפיו עד שעשה תשובה מעולה.

ענף קנ"ז.

השם ב"ה מרחם על כל מעשיו, וימחה כל עון בשוב רשע מדרכו הרעה, ומחטאיו יטהר, בהתעצבו אל לבו על פשעיו הקודמים, ונפשו מרה לו, הוא מרים האביון משפל מצבו, אם יתאבל במרירות על מרדו ויודה מעלו אשר מעל בו, ויצדיק דין עליו, ויבקש ממנו סליחה וכפרה. הוא יציל העני מתהום ואבדון בעמדו לפניו בדרך וכריעה ואין מלה בלשונו, ויבוש ויכלם מהעלות תחנתו על כסא כבודו, ויפול ארצה וישתחוה מל הודו אשר בשמי השמים, אז יכפר עון ולא ישחית. וכמו שהרוח נקשר בחום הטבעי, וכמו שהלב משכן הנפש, כן התורה משכן החיים, וישא אדם התורה בראש בכל דרכיו, למען ידע דרכו ויכיר חטאו, ויסתכל בה, אם המסית רוצה להחטיאו, וינצל מכל פגע רע, כי אם היא הולכת בראש, להורות הדרך המביא אל ההצלחה האמתית בלי נליזה, הוא הישר, והישר בעיני השם ב"ה הוא לבדו האמתי, ורוח המקום

ושיקבל על עצמו שלא ישנה, וישוב בשנים אשר חטא בהם, ובעיר
ההיא אשר חטא בה, ושיהיו עניני חטאיו מצויים לו. וידע האדם שגם
השוגג באשר לא ידע הכללים, ודון יחשב לו, כמו המכה אביו והוא
לא ידע שזה אסור, הוא חטא שלא ניתן כפרה לשגגתו, כי היה לו
לדעת, ושגגת תלמוד עולה זדון, ורק אם חשב שהוא עבדו, אז ניתן
לכפרה, ויוכיח נפשו, ויכלימנה על שגגתו וזדון לבו, וישנה מלבושיו
להראות סמני החרטה בדבריו ובמעשיו, ויאמר לנפשו, נפשי! נפשי!
מדוע לא התעורר מתרדמתך? מדוע חרמה את עצמך, תחשוב אותך
גבור חיל, כובש ארצות רבות, ותקוה שתהיה מושלת עליהן לעולם,
וזויות ביתך שאולים הם לך זמן קצר? מדוע לא תתבונן בכל זה? מדוע
השיאוך וגברו ממך מחשבות הגאווה והזיונות לילה חלושות? מה הבטחון
אשר בטחת, כי פרצת גדרים וסיגים אשר יסדו חשוכי ויקירי הרועים?
האין אלהים ממעל לך, היודע דרכך? הכי אין בידו להנקם מאויביו
ולהורידם לבאר שחת? וכי לא חרע שכל פעולותיך נזכרות הנה,
והוא יתבונן סכלתך? גם כבודך הנוסד על הון ועושר לא תעמוד בק
ימים רבים, עוד רגע קטן, והוא יפור הונך וחילך! מה עשית כי שלחת
מפניך ימי חיך ולא השגת תועלת מעבודתם, ואיך יקרו הימים ההם!
למה חשבת כי עוד מועד להטיב מעשיך, הלא הבל חיך על הארמה, וכל
אשר התעצל מעשות הטוב ותחשה מהטיב מעשיך, תרחיק מן מקורך
ומן מעיני הישועה, ומה יהיה חלקך בחיי חלדך, המלאים הבל וריק?
אולי צרות התאוה אשר אספת, הלא הן יורידוך לבאר שחת! ותמתה
לבקש מחילה בתפלה ובהתנונים, ותתאבל ביגון ואנחה על רוע מעלליך,
והוא יכפר עונך, ויסלח פשעך, ויחמול עליך בחסדו הגדול.

ענף קנ"ו.

האל ב"ה ישלח רפואה לחולי נפש אם יתחנן אליו בגודל מכאובו,
וישפוך שיחו לפניו בלב נשבר ונדכה, ויתודה על עונותיו באמת ובתמים,
ויתענה בבכי, וישליך מעליו את בגדי תפארתו, ויפשיט מעילי המשי,
ויוריד עדיו מעל ראשו, ויתלבש במלבושי פשתן מעטי הערד, כדכתיב
(מזלי פ"ח) מודה ועזב ירחם, לא כן הרשע אשר יחפש אחר הרשע
בגבולותיה תרחוקות, יעסוק בעולם הכלה ויניח הקיים, יעבוד את תאוותיו
ולא יעבוד את אלהיו, ובעבודה רוע יצרו יעזוב עבודת יוצרו, ויתעלם
מהנסיעה המתמדת ומהעתקה התדירה ולהזדמן לדרך הרחוקה, וכרדפו
אחר התענוגים החושיים יבז לאושר אמתו, ואין תקומה לו, כי הבורא
יתעלה מקור הצדק והיושר, הוא רואה ללבב, ויודע כל העשתונות והסבות
פעולות טובות ורעות, ושופט כל פעולות ומוזות בני אדם באמונה, אין

כי האדם כל אשר יאריכו ימיו, ירבו יגוניו ודאגותיו וצרותיו, וירבו עליו העונות והחטאים, ויאריך חשבונם ומנינם, וכאלו הם מתחרשים בכל יום. ובעוד שהוא בענין הילדות הוא סכל לא ידע מאומה, וכאשר יגיע אל ימי הנערות יעחק אל ההפסד ואל ההפקר, וכאשר יגיע אל הבחרות יכנס בעמל וביגיעה, וכאשר יגיע אל הזקנה יסור כל מה שהתאוה ויהיה חייו עליו לטרח, ויחסר זיוו ולחו והרגשתו וכחותיו, וישוב כעב אשר נמס ממנו המטר, ונשאר עשנו היבש אשר אין בו תועלת. והאדם הצדיק לא יאהב חי עה"ז, כי אם בעבור שהיא מדרגה יגיע בה ויעלה ממנה אל עה"ב, לא בעבור עצמם, ולא נתנה אהבתם בלב האדם, כי אם שלא ימית את עצמו כשתבוא עליו צרה, וכמו שאמר (בראשית ט' ה') אך את דמכם לנפשותיכם אדרש, והסכל הטובע במצול היום, הוא דואג שבגדיו נבללים ומלוכלכים בטיט ורפש, בעת שבאו מים עד נפש, לא כן החכם הוא דואג על הצלת נפשו — ויבקש הבריאות והחיים. על כן אל תהעלם מעשות חשבונך בינך ובין בוראך, ותחשוב עם נפשך קודם יום החשבון, כי הוא קורא את החיים בכל זמן ובכל מקום. משל למלך שהפקיר אצל האדם פקדון, ולא קצב לו זמן להשבתו וצוהו שיהיה מצפה לו בכל עת, כדי שלא ילך למקום אחר, ושיהיה נמצא עת שיבקשהו המלך, היחכן לו לדור חוץ ממקום המלך בעוד שהפקדון בידו? ומי שלבו חי ומבין את סופו, יעשה תשובה בבחרותו, ויניח עולם הכלה ויתעסק בעולם הקיים, ויעזוב רוע יצרו, ויעבוד עבודת יוצרו בכל עת ובכל רגע.

ענה קנ"ה.

דברים המעכבים את התשובה הם שלשה: א') העלמת החטא, ומי שלא יכיר או ידע שחטא, לעולם לא יתחרט ולא ישוב בתשובה, כמו שהחולה כל זמן שלא ירגיש שהוא חולה, אי אפשר לו שיתרפא, לפי שלא יבקש רפואה לחליו, וכל יום יכבד עליו החולי, וגם הרופא ילאה לרפאו אם יעלים צפון חליו, וכן החוטא אם לא ידע שחטא, לעולם לא ישוב. ב') ההתנצלות, כאשר אמר (משלי כ"ח י"ג) מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועזב ירחם, ואינו מועיל התנצלות, כי הבורא ב"ה נתן לאדם חכמה ובינה שימשול על תאוותיו. ג') אחבת הכבוד והממון. ורשע מתעכב ברצון, כי טוב לו במקום שהוא שם, ולפעמים מתעכב האדם בעבור סבה, שלא יוכל לשוב עוד. וישוב אדם מחטאו בעבור אהבת השם יתב', כי תשובה מאהבה היא מעולה, והוא בריב חסדו מקבל תשובה, כי אינו חפץ בהשחתת העולם ובאבוד הבריות, ורוב חסד הוא. ועניני התשובה הם ארבעה: העזיבה, והחרטה, ובקשה הפקרה,

ולשוב אל ה'. ומי שיש בלבו שורש יראת שמים יבין שהכל הבל, ויבחר בתורה ובמע"ט, ויתבונן באחריתו ויחשוב שנשתלח בעה"ז לקיים התורה והמצות, ועליו לעשות שליחותו באמונה וביושר, ואם עשה כן הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו ומובטח שהוא בן עה"ב. והוידוי מצות עשה שבתורה, שנאמר (נמדנר ה') איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא, והתודו את חטאתם. ומעקרי התשובה הוא וידוי דברים בפיו ושיתחרט בלבו, וכן אמר הנביא קחו עמכם דברים ושובו אל ה', וצריך להדאג על החטא, כענין שאמר דוד ע"ה (תהלים ל"ח) כי עוני אגיד אדאג מחטאתי, ויבכה האדם כשהוא מתודה, שהדמעה מעקרי התשובה, ומתוך שהוא בוכה הוא נכנע ולבו מסכים אל החרטה, שמתחרט על כל חטא ועון שעשה, והוא מואס חיי עה"ז ומתנחם על עפר ואפר, ויתנחם האדם על כל חטא ועבירה שעשה, ויעזוב חטאו בין במחשבה בין במעשה, ויתודה בלבו, ויקבל עליו בלב שלם שלא ישוב לעשות עוד, כי אין התשובה מועלת לו עד שישליך השרץ מידו, ויפרט את החטא, שנאמר (זמות ל"ג) אנא חטא העם הזה חטא גדולה ויעשו להם אלהי זהב, ויהיה לבו נשבר ונדרכה על שהמרה את פי ה', ויטהר מעונותיו, בתקון המחשבה הרבירה והמעשה, ויכבוש את יצרו המתאוה תאוה, ויעזוב הענוגי עה"ז, והוא יתב' מרחם עליו. והתשובה מועלת לכל החטאים, בין לעונות המסתעפים מן הכחות הפועלות בגויה, כמו המאכלות האסורות והעריות וכיוצא, בין לעונות המסתעפים מן הכחות הפועלות במדות, כמו הגאווה והקנאה והנטירה והשנאה והכעס והכילות וכיוצא, וכן לעונות המסתעפים מן הכחות שאין כדמותן בנפשות שאר הב"ח, כמו כלל מחשבת און ודעות רעות הנפסדות וההתחכמות וכיוצא. והחוטא ילך בפחי נפש וכדמעות עינים, ויבקש מלפניו מחילה סליחה וכפרה, ויתודה על רוע מעלליו ודוי דברים בכניעה ובשפלות הרוח ובלב נשבר וברוח נמוכה בתענית שק ואפר בכיה הספר, וכפי רוב ההתאמצות בתשובה כן רוב ההתקרבות שיתקרב החוטא אל דרך החיים שהיה נלזז ממנו.

ענף קנ"ד.

תכלית האדם שלמות הנפש וזכותה, והשלמות אם מחשביית או מעשיית, היינו השכלת המוסרי המועל ועשיית הטוב, וכל זה תצטרף אל הנפש המשכלת, כי המעשים אשר נעשו באמצעות הנועת כלי הגוף שרשם בנפש המניעה, ותכליתם תשוב אל הנפש להשלימה, ולכן היא הזוכרת מה שיש לה לעשות והיא המשכלת והיא בעצמה העושה, היינו סבות המעשים ותכליתם, ויעמול להשיג שלמות הנפש המשכלת,

מצד שום חיוב כלל, וגם אם אינו במדרגה שיעשה עמו חסד חנם, יקוה אליו כי הוא הורגל להושיעו בכל יום ויום, והמנע הגעת ההסדר הוא כאשר אין בו התקוה בראוי, ותקות האמת היא תקות ההבטחה שיקוה שיאמת דבריו מצד שהבטיחו על כך, כאדם המקוה הדברים העתידיים שמציאותם מחויב, ותקות החסד איננה רחוקה ממך, כי הוא יתברך בראך מאין, והשפיע לך רב טוב כל ימי חיך, ומאריך אף לחטאתיך, כן יגדיל חסדו עליך להוציאך מאפלה לאורה, אחר שיש יכולת בידו, ואין מי שיעכב על ידו, ויבטח אדם בה' בטחון שלם שישלים תקותו בלי ספק, אם היא לטובתו, כאשר אמר (איכה ג' כ"ה) טוב ה' לקו לנפש תדרשנו. ואם תמצאו אותו צרות רבות ורעות יחזיק בתומתו ויוסיף אומץ לקוות אל השם ויחשוב בלבו כי אין מעכב ביד השם מלחת את שאלתו ולעשות את בקשתו, כי יכלתו בב"ת ויש לאל ידו להוציאו מצרה לרוחה ברחמי וברוב חסדיו שהם בלתי בעל תכלית, והשגחת השם תמשך תמיד אל המיחלים להסדו, וברא עולמו להראות כבודו, להשפיע מחכמתו הנשגבה על ברואיו בעלי שכל והבינה, ולקבל מאתו השלמות המיועדת לכל אחד ואחד כפי כח בינתו ומדרגת מחקר, וכל העולם נמצא ונמשך מהשם יתב' על צד החסד הן העליונים הן התחתונים, והוא יתב' מקור הטובות, כל מה שימשך ממנו הוא טוב או לתכלית טוב, ואחר שהוא יתב' טוב גמור וכל פעולותיו בתכלית הטוב והשלמות, חובותינו להבין ולהשכיל שמה שנראה אותו בפעולותיו חס ושלום רע, הוא לתכלית טוב, אלא שאנחנו לא נשער בזה, וגם הרע הוא לתכלית טוב. ולא תבא השמחה כי אם אחר העצבון וכן המעלה לא תבא כי אם אחר השפלות, והמנוחה לא תבא כי אם אחר היגיעה, והמבקש מנוחה בלי שום יגיעה בתחלה, יאבד המנוחה ויוריש היגיעה. ומנוחה אמתית היא בעה"ב, ותענוג טוב אמתי בארצות החיים, ואי אפשר שיושגו אלא בעמל בחכמה ובתורה ובמצות, שהם סבות אל שלמות הנפש ולשכר עה"ב ולמצוא חן בעיני השם יתב' ולהשיג השלום הרוחני.

אילן כ"ב.

הוא אילן תבואה, ומאתו תקח עשיית התשובה

עם כל פרטיה.

ענף קנ"ג.

הוא יתעלה צוה וגלה לנו בתורתו הקדושה שאם עברנו על מצותיו ברצון מצד התאוה או בדרך הלב, או בשגגה, שנשוב מדרכנו הרעה

אזנו לדבריו, יהיה על לבו תמיד מאזני צדק, וכל פעולותיו יפלו במאזני יושר, ובכף השניה ישים את הנזקים שמתהווים אולי מהם, ואז ישמור מהחטא. וראוי שיחכוין האדם בפעולותיו לעשות רצון השם, לא זולת זה ולא לתקות שום גמול, כמו שהיא יתב' מטיב וחונן לזולתו מבלי תקות שום גמול, ורק הפעולות והמעשים הנעשים על זה התואר הם רצויים לפניו יתברך. ואי אפשר שיגיע האדם אל שלמות תכליתו אם לא בהוצאת כחותיו אל הפעל הטוב, וכל זמן שלא יצא שכלו מכח אל הפעל, לא יגיע שלמותו המכוון בו שהוא שלמות התכלית, לכן טוב יום המות מיום הולדו, כי ביום המות כבר יצא מן עובד אמת מה שבכח שכלו אל הפעל, מה שאין כן ביום הולדו, שהוא עדיין בכח, וישהדל האדם לדעת השם כפי מה שהוא אפשר בהק האדם, וימשך אחר האמת, ולא יתעסק בהבלי העולם פחדש ועור, ויזכור באבלתו הנועם הנצחי שישיג הצדיק לעה"ב, ואם ישאך לבך להעמק בחכמה שהיא בלתי מושגת לשכל האנושי, שוב למקום שיצאת משם, והרחק שכלך לדרוש במופלא ממך, לכך נאמר (יחזקאל ח') והחיות רצוא ושוב — ושוב ליראת השם ולהאמונה האמתית במקומו של עולם. והנה ההכנה אל ההשכלה וההבנה ולהטעים במחק שפתיו טעמי החכמה ולפרש פירושיה, כלם נטועים פנפש הבן מסבת אביו, כי בעבור היות חומר הבן קרוץ מהומר האב, הנה יוליד חכם כמוהו, ר"ל מוכן לחכמה כמוהו, והאב סבת ההכנה אל הכחות השכליות העוזרות לחכמה, והכחות הנטועות בנפש כמו הרחמים והאכזריות האהבה והשנאה וכיוצא שמהן מסתעפים פעולות הצדק והרשעה, ההכנה לחם היא האם בענין המדות, ודע מאד אם האדם אינו מכבד את הוריו, כי חובה על הבן לשלם הגמול הנאות להוריו, ויכבדם וינהלם ובנאות דשא ירביצם. ובמנוחת שלום ובטח יחיה האיש עם אשתו, אם ינהג תמיד את הנוכחת לו בשובה ונחת, כי אם יאחו דרכו להתנכר עליה, יעיר בכל עת אל המחלוקת המתה. ויתאווה תמיד לשמוע תלמודים, כי בכל הידיעות יש להועיל, ויבחר לו מכל ספור מה שיועיל לו, ויחשוב ויעשה רק טוב וישר, ויעלה מרומים וימצא נחת, והכל כנגדה מעשי תבל מתחת. והנאות הגוף יכלו באפס תקוה, והעצבות היא בעולם ההפוך והתמורה, והמות הוא דרך ומסלול לנשמה להפרד מן הגוף הסכל, ולהתאחו במעלה האלהית, ולהדבק בנפשות החכמות העליונות.

ענף קנ"ב.

דבר הכרחי אל המאמין התקוה והתוהלת, כדי שימשך אליו החסד הנמשך אל הבטחון ויקוה אל הש"י שיושיעו על צד החסד בלבד, לא

לא תמצא הישועה רק אחר השפלות הדומה אל ההפסד, שנאמר כי בארץ תוציא צמחה, ר"ל אחר הפסד צורת הגרעין, כן אדני אלהים יצמיח צדקה ותהלה אחר תכלית השפלות והדלות (ישעיה ס"ח י"ח), וכפי המדרגות אשר יתקרב האדם אל בוראו יתברך, וכפי ההכנעה שיכניע את יצרו, וכפי הבושת שיתבייש על עונותיו מן הארון יתברך שהמרה את דבריו, וכפי היסורים שסבל וקבל על עצמו תהיה קורבתו אצל השם יתברך. וכל בן מבין יתאמץ בנעוריו לשמוע דברי חכמים, ויחקור עליהם להוסיף לקח טוב, כי אם איש בער ומנוער מכל מדע ולמוד עושה את הטוב, אינו עושהו על אופן הראוי, וירגיל עצמו להתנהג במדות ישרות, ואם הוא נאה דורש ונאה מקיים, אָז שתי העבודות נצמדות יחדיו, ויגיע על ידן אל התכלית הנרצה בם, והיא הצלחה זמנית ואושר רוחני. ובעת התלאה יחסה תחת צל כנפיו, ויבטח בה', ויעסוק בתורתו ובמצותיו ובחקיו, ולא ישכח את כל החסדים אשר עשה לאבותינו ולנו, ויזכור שגם זה מחסד האל שיתמיד השגחתו על יראיו להענישם בעת המרי.

ענף קנ"א.

טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, כאשר הוא סוף כל האדם והחי יתן א לבו (קהלת ז'), ר"ל מי שלבו חי ומכיר הבלי עה"ז יתן אל לבו תכלית בריאותו שהבדילו בוראו מכל ברואי עולם השפל, ויצרו בצלם אלהים, ונתן עצי הגן בידו שהם כל ברואי מטה, ונתן ברשותו לאכול מעץ החיים, שהוא השגת חכמה עליונה להבדיל בין אמת לשקר, והזהירו מעץ הדעת שהוא להבחין בין טוב לרע, ע"י אמצעות התורה שהיא עץ חיים, וישיג בה החכמה עליונה ותרבק נפשו בה', והשם ב"ה נטע בנפש האדם כח החכמה לאסוף בו כל פרטי החכמה הרבים, ונטע בו כל נושאי החכמה, והן הכחות והפוכי הכחות בכללם, גם כח הממשלה שיוכל לנהוג בכל מעשיו בחכמה, כי האדם צריך אל למוד והרגל בהוצאתו השלמות אל הפועל, איך ישמש בכחותיו לעשות פעולותיו, ועל ידי זה תראה התכונה על הענין אשר הוכנה לו, או אל שלמות או אל חסרון, או אל גדר ממוצע העומד במדרגתו בין החכם והכסיל, אשר אין תכלית למדרגה הזאת, כי איכיות בני אדם ממוצעים לאין מספר. והוא ב"ה הסבה למדות ישרות ולמנהגים טובים, ואדם ימצא עצמו נעזר במנהגיו כשיחפוץ לקיים מצות השם ב"ה, לכן רע ומר המבזה דברי אלהים חיים. ובקלות יוכל איש להשמר בפעולותיו מכל מכשול, אם ישקול בפלס הבחינה את כל פרטי מפעליו, ואל יבטח על תהו לאמר, לא ישיגני מהם קלון ונזק, וכן כי ידבר אל הזולת או יטה

לסעיף רענן מהיותו יבש, ואין מנוס לעלי האילן מהיותם נובלים, ואין מנוס לכוכבים המאירים מאופל, ואין מנוס ללבנה מן הלכות, ואדם ישכון בעולם להעתיק ממנו, ויושב בחוכו לנסוע ממנו, כי מי ימצא חיים בלי מות, בחרות בלי זקן, עושר בלי רש, שמחה בלי דאגה, ובריאות בלי חולי? ומי ימצא מפקיד אשר לא יבקש פקדונו, ומלוה אשר לא ירצה להפרע, ונותן אשר לא ירצה מתנתו? והחיים אם יארכו הקץ יכלם, ואם קצרו התכלה תמעיטם. וכאשר הגיע אלכסנדר לשערי מות כתב לאמו: כשיגיעך מיתת אלכסנדר או הכיני סעודה גדולה ותעבירי קול לבל יבוא לסעודת המלכה איש אשר מצאתהו תלאה או שעבר עליו מקרה ויגון, כדי שיהיה אבל אלכסנדר משחנה מאכל ההמון, והיא עשתה כן, ולא בא אדם אל שלחנה, ותשאל מדוע לא באו הקרואים? הסירו אימתנו מעליהם במיתת אלכסנדר? אמרו לה הלא ציוותה לבל יבוא אדם אשר מצאתהו תלאה, ואין אדם ניצול מהתלאה או מדאגה — וידעה כי לא כיון בנה אלא לנחמה —. ומבחר כלי הנשק בעת התלאות הסבל, כי הבורח ממה שעתיד להיות הוא מסובב בתוך יד המבקש, וכל מה שברא האל יתברך הוא בתחלתו נקל וכל אשר ילך יוסיף, לבד מן התלאה, כי תהיה גדולה בראשונה ותלך הלך וחסור. וגם אם התלאה גדולה מאד, הלא מר ממנה המות, ומר מן המות החרדה והכאב ויגון הלב והדאגה, והזריז יכין צידה להליכתו, וירפא יגונו בהסירה המחשבות, ויגהה מזור לבו בסבל. והנחומים צריכים למי שנראית בו החרדה, אבל מי שלבש כסות הניחומים ויעט במעיל הרצון במה שנגזר עליו ותתקשט בקישוט בעלי יראה והיושר אין צריך לנחמו, כי המקום אשר האדם הולך אליו, טוב מן המקום אשר עומד בו, והוא זך מן הדאגות והיגיעות ורחוק מן הפחד, והוא טוב הגמול ומשכן השלום. וטוב יותר להתעסק בהכנת צרכי הנסיעה מלהתעסק בבכי ואנחה ובאבל הארוך, טוב יותר לרצות מה שנגזר מלהתקצף על מה שבא, כי משפט האל עובר על כל יצוריו על המלכים העצומים והשרים והעבדים מגדול ועד קטן, והמשובח מי שיתקן ענינו בעה"ז להיות זך בבא.

ענף ק"ג.

יזכור האדם כשהיו ישראל במצרים בתכלית הדלות והשפל והשפיע להם השם יתב' גדולה וכבוד, כדכתיב (שמות ג') ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, וכן בדרך הטבע, לא תמצא הויה האפרוה רק אחר הפסד צורת הביצה, ולא צמיחת הזרע רק אחר הפסד צורת הגרעין, כי הב' כחות משיכה ודחיה, התקווצת והתפשטות מחליפים חמיר זה עם זה, וכל ההויות תולדות ההתנגדות אשר בכחות הטבע, כמו כן

אינם סבות החיים, כי אנהנו מוצאים הרבה מבני אדם הם על הענין הזה, והם קצרי חיים, ואחרים בהפך הענין הזה וחייהם ארוכים, ותראה גופים שבנינם חזק יהרסו מהרה, ואחרים בנינם חלוש יעמדו ימים רבים, ואם היה הענין כן היו המלכים מאריכים ימים יותר מכל אדם בעבור שהם יכלתם על המזונות והתענוג, לכן אמר (דברים ח' ג') למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם, ורק הזכות והמצוה מארכת ימיו של אדם, ויהיה משובה בשני העולמים, כמו שאמר (משלי ד' כ"ג) מכל משמר נצר לבך כי ממנו תוצאות חיים. והרודף אחר קניני עה"ז יפול ביגיעה ובעמל והדאגה והתוהו והוצאת הממון משלו ומשל אחרים מתאותו להשלים מה שההל ממנו, ואם ישלים מה שההל, ויראה בו דבר שלא יישר בעיניו, לא ישוה כל מה שטרח בעיניו מאומה, ויהיה עמלו ויגיעתו לריק. ולא תמצא היגון המתמיד וקוצר רוח, השנאה וקנאה והבאת הפגעים כי אם בטוב המדומה, ופעמים רבות הממון סבת הריגתו ואברו אם כלסטים אם בפגעים רעים, שיבטח בו וישכח אלהיו וכופר במי שחננו הממון, כמו שאמר (דברים ח' י"ד) וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה, ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים, וישאר הוא ובניו חסרי כל, ואם ישאר בידו עד עת מותו ישא האב עון הממון עמו אל הקבר ויסבול אשמתו, ויניח לבן פחות אשר לא יהיה לו ברכה, כמו שאמר (משלי כ' כ"ח) נחלה מבהלת בראשונה ואחריתה לא תברך. וטוב מאד לזכור בעת המנוחה זכרון המות, ולראות אחרית הדברים, ולחבר ליראים חכמים וצדיקים, ולא ישכח שאיננו נמלט מחטא, כדי שיכנע בעבור זה לפני אלהיו, וירגיל את עצמו להגות בתורת ה' ללמוד המצות שהובנה עליו לעשותן, ואם ההשויה בכל המוחשים יותר מועילה לאדם, כ"ש השווה מדותיו ואהבותיו שתהיה מועילה לו יותר; לכן יסדר כל דבר בעתו, יאכל וישתה בהתר כפי צרכו, וישים השגחתו על התורה והעבודה והשם הטוב, והוא מתת אלהים, ויש לו יתרון בכל עמלו שיעמול בעבודתו תחת השמש.

אילן כ"א.

מאתו תקח עבודת האדם לבוראו יתברך בימי אב לו.

ענף קמ"ט.

יזכור אדם בימי אבלו שכל הנמצאים חולפים ועוברים, ואיה השרים ובעלי השם, וראנשים חלפו והלכו קצתם אחרי קצתם, ואין מפלט

למנהג רוב בני אדם משכילים ונוחים זה לזה, וישמר עצמו מכל דבר רע, ולא יתערעם על דרכי ה', וירחיק מן האנשים שאינם שמים על לב לפדות נפשם משאול ומשחת ע"י חכמה וצדק וכשרון מעשים, ולא ילך אחרי התאוה, אשר נוטה לזנות ולסביאה ולקבץ הון, ולא יאמר מקרה אחד לכל תחת השמש, רק יהיה לו לזכרון שדעתו קצרה מהשיג דרכי אל וארחות השם ב"ה, והוא ב"ה לברו החכם באמת, וכל דרכיו משפט, וכל מנהגיו בחכמה, כן יחשוב שיזכה לעזר אלהי ממרומים, להבין בסוד ההנהגה העליונה שעור רב, ואז מועדיו וחגיו קדושים לה', ויחפוץ בעבודתו, וירצה בתקנתו, וישמע שועתו, ויאריך ימיו, אמן.

ענף קמ"ח.

ימצאו אנשים רבים שאומרים כי המנוחה טוב מכל מה שיחנהג האדם בעה"ז, כי היא סבה לרפואת הנפש ולערך גופה ולשמור חושיה, וכל אשר ייגע האדם עיניו תלויים אל המנוחה והיא מבוקשו, והלא תראה שהמלכים הם במנוחה יותר מכל אדם, ולולי שהענין הזה הוא טוב לא היו בוחרים בו, והתורה צותה המנוחה בשבתות ובמועדים. והשקפתי על עצת אלה, אמר רב סעדיה גאון, ומצאתים סכלים מכל אדם, ואמרו מה שלא ידעו, כי המנוחה לא תשלם לאדם אלא אחר ההשגחה הגדולה ותקון צרכיו והכנת כל אודותיו ואחר כן ינוח וישקוט, כמו שאמר (מזלי כ"ד כ"ז) הכן בחוץ מלאכתך ועתה בשרה לך אחר וכנית ביתך. אבל המנוחה לבדה מבלתי דבר מאלה איננה כי אם מנוחה בשם, והעולה מענינה היא העצלה. וטוב מאד שיקח האדם מן המאכל והמשתה ותאות המשגל מה שיעמוד בו גופו וזרעו, וכאשר ימצא זה מהתרו ישלח בו תאותו עד שתקח ממנו בהתר, ואם תרצה להרבות או לקחת מזולת התרו יחסמנה וימנענה, ואם לא תרצה להמנע כחפצו ישלח בה מדות הפרישות עד שתמאס בכל ענין. וישמור מה שהננו הבורא מממין ובנים כפי אהבתו בהם, ויעבוד האדמה כפי צרכיו, ואם תמשול בו התאוה שתביאהו באיסור ישלח בה הפרישות עד שימנע מזה, ויאהב חיי העולם הזה בעבור העולם האחר, כי הוא הטרקלין שלו לא בעבור עצמו, ואל יחפוץ במאומה מן השררה והנקמה, ואם יבא לו זה מאליו, יקבלנו לקיים בו משפטי התורה, ויישיר בני אדם, ולא יתנהג במאומה מן העצלה כלל, ומה שישארו לו מעתותיו אחר זמון מוונותיו ישוב השגחתו במ אל העבודה והחכמה, וידע שהעבודה היא בכל המצות השכליות והשמעיות. ואריכת החיים אינה תלויה בהתמדת האכילה והשתיה ובמיעוט המשגל, ושישתדל לשמח את נפשו, ושימנע מהכנס בסכנות ובפחדים, ואף שענינים האלה מתקנים הגוף, אבל

המחשבה, והפה יגמור על ידי הרב, ויהיה פיו ולבו שוים, שלא ידבר אחד בפה ואחר בלב, לכן אמר דוד אין בכל האברים גדול מאלו, שהם שקולים כנגד כל הגוף, ואם יקבל עליו לעבוד את ה' על אופן הנאמר, אז מקוים בו כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים ל"ב).

ענף קמ"ז.

כתיב (דברים כ') כי האדם עץ השדה, כמו שהאילן אם שהוא גוף אחד ימצאו בו חלקים נבדלים בבחינותיהם — החלק האחד הוא הגזע המושרש בארץ וסמוך אליה, והשני הענפים העולים ומשוטטים הנה והנה על פני האויר, והשלישי הפרי אשר לוקח ממנו לאכלה — כן יש באדם גזע ושרש בארץ הוא החלק החמרי וכחותיו ומדותיו ותכונותיו אשר בהם יחיה ככל הדברים הארציים הזמנים. והענפים הם החכמות השכליות אשר ישלחו פארותיהם הנה והנה על פני חלקי עיוני הנמצאות אשר יתחלקו להרגליות למודיות טבעיות ואלהיות. והפרי היוצא מהכל הוא ההכרה האלהית והאמונה האמיתית אשר היא תכלית הכל, וישעבד האדם תשוקותיו וחמדותיו הגופיים לשמוע מצות בוראו, וילך כפות, ויזכור בשרשו שרמה ותולעה, ויהיה הכר מכוסה בעלים, ר"ל שיהיו מעשיו בצנעה וגם מרובים מחכמתו, והפרי, והיא הצלחת הנפש והשארותה בנועם מתמיד בעולם הנשמות יהיה כל תכליתו, והתל שאליו יפנה בכל מעשיו. ובהיות בית הנפש על מכונו בנוי בחכמה ישיג מבוקשו, כי יוכל הלב להשכיל ולהבין ולעלות ממדרגה למדרגה, בעבור שהוא נעזר, ואינו מוצא צער וצרה בקרב נפשו מאחד כחותיו, ולא יטרירוהו בשום ענין, אבל אם אין כחות הנפש מתוקנות בדרכי החכמה, והם פועלים כפי דרכי היצר המתגבר עליהן, אזי אין בית הנפש בנוי, והשכל והבינה לא ישמח בביתו, ולא ישכן בו בשלוה, ונטרד מעשות פעולתו, בעבור שהכחות שמתנשאות בנפש ומצטיירים לרעה, יוליכו גם השכל הבינה בארחות עקלקלות, והוא כמו בית חרב שנפלו קירותיו וגגו, גם קור גם זרם ומטר ידלף בבית. למה הדבר דומה? לבית הבנוי בחכמת האומן עומד על יסוד חזק שלא יגע בו הרוח ויפילנה, וכותליו וחלונותיו קירותיו ועליותיו וחדריו ואולמיו כלם עשויים ומתוקנים היטב לחפץ ולתשמישי האדם לטוב לו, כן האדם אשר מתוקן בכל כחותיו לתשמיש טוב, הוא יושב בהשקט בביתו ולא יצער, ולא יצר לו המקום, וכמו שהאדם הורס בית בנוי בידו ובכחו, כן הנפש הורסת ביתה בטענות ונצוחים של אולת, כי מבזה חכמה ומוסר וחולקת על האמת. ולא יצא האדם מגדר השווי, שלא להשתמש בקנינים לא פחות מן הצורך כמו הכילי, ולא יותר כמו הפזרן, אבל במדה נערכת אל הצורך והראוי

וישב בצל סוכה, ויתפלל שישמור אותו השם ב"ה מכל התלאות,
ויעשה עה"ז עראי כסוכה.

ענף קמ"ו.

הנה האדם א') יכסוף מטבעו להיות פרא חפשי וימאן לתת צוארו
תחת שום אדנות, וגם אם ידע שהאדון ההוא לא יכבד עליו עליו מ"מ
לא ירצה להיות תחת ממשלתו, ותשוקתו לפרוק מעליו עול הזלות,
על כן ישב בסוכה להיות נח"ל ונכנע ממורא של מלכות שמים המוטלת
על כל נמצא, וילך שחוח ונכנע לפני אדוניו הרואה אותו תמיד, ורז"ל
אמרו ההולך בקומה זקופה הוא דוחק רגלי השכינה, כי אמתת מציאותו
והשגחתו בכל מקום. **ב')** אינו רצונו של אדם שיבטל רצונו תמיד מפני
רצון אחרים, ולעשות כל מעשיו כפי רצון זולתו, ותשוקתו ללכת אחרי
שרירות לבו, לבלתי נקשר וכרוך במעשיו אחר זולתו, ועל זה מרמו
הלולב, שהוא כפות, להיות כפות ונכנע לפני המקום ב"ה, לפני
התורה הקדושה, ולפני יראי ה' וכל אדם, וכל מה שיעשה לא
יעשנו כי אם בעבור כבודו, ולא ימנע עצמו ממצות לא תעשה רק
בעבור כבוד השם לבדו, כי השם ב"ה רואה במסתרים מה שלא יוכלו
בני אדם לראות בגלוי, כי השם יודע מחשבותיו וסודו, ויפחד ממלך
האמת שנפשו בידו, וילך אחרי אלהיו בכל דרכיו ובכל המעשה אשר
יעשה, ואפילו בדברים הישרים והטובים אשר יגזר שכלו, אל יתפאר
בהם, רק יעשה אותם באותה הגבלה והשערה אשר מצווה עליהם, ולא
יאמר אי אפשי בבשר חזיר, אבל יאמר אפשי, ואבי שבשמים גזר עלי.
ג') לא יקבל הדעת לעשות דברים שלא ידע כוונת טוב תכליתם, ויעשה
בעצבון ובעצלות, אם לא ידע מה יעשה, לכן יקח הדם שענפיו הופין
את עצו, והכבד מכוסה בעלין, והעץ אינו נראה — לרמוז לעשות כל מה
שיצוה לו, בין שיהיה חקים, שהם ענינים אשר נעלמים לגמרי סבתם,
בין שיהיה ממין המצות, שאע"פ שאינם מנגדים אל השכל כמו החקים,
אבל טעמיהם אינם מבוארות, כהלכות טומאה וכיוצא. **ד')** קשה מאד
לאדם לעשות דברים שהם הפכיים לגמרי נגד חפצו ורצונו, לעשות
רצון זולתו אם יבוא עליו עי"כ נזק או הפסד, ומפני כן צוה התורה
שיקח ערבה הדומה לפה, ויניח עלה או היר על הפה — לשמוע בקולו,
אף שהיה נגד רצונו או הפך תועלתו, ואף שיהרג על קדושת שמו
יתברך, ואין צריך לומר שיכניע תאוותו ולחסום אותה מכל מה שיזהיר
עליו. **ה')** האדם עלול ומוכן לחטוא נגד זולתו, אם בקנאה ושנאה,
אם בלה"ר ורכילות, וידבר בלב חלקלקות שפיו ולבו אינם שוים, ויקח
בחג האתרוג הדומה ללב, וטעם עצו ופריו שורה, והלב הוא שורש

יחליש חוש הראות, וקול החזק יחליש השמע ולא יוכל להשיג ולחוש הדברים הקלים והחלושים אשר הם משיגים קודם לכן, לא כן כחות הנפש כי כל עוד אשר יפליגו להשיג בדבר עמוק יוסיפו אומץ להשכיל בדבר עמוק יותר ממנו, ואם פעמים יחלש הכח השכלי, הוא מפני שהוא נעדר מכה הציור, ובהחלש האבר הנושא הכח המצייר ההוא יחליש השכל. וגם היא איננה מקרה, כי אנחנו לא נמצא לה גואל ותמורה, שישכון בגוף אחרי הפרדה ממנו, והמות איננו מקרה היפך הנפש, אך הוא הפך מציאות הנפש לא הפך לנפש, ואלו היתה הפך הנפש יצטרך שיהיו שניהם שוים בגדר כמו שני מקרים הפכים אחרים שגדר אחד להם, ואין הדבר כן במות ובנפש, כי גדר הנפש היא עצם משלם גוף טבעי חי בכח, וגדר המות אינו כן. ותכונתה היותר רמה הגעתה אל מושג האל, ויסתעף ממנו אהבת השם וטהרת הנפש והקדושה שהיא הרצון בטוב והמאוס ברע, ולברור האמת מן השקר.

ענף קמ"ה.

כל עוד שנרבה להבהין בפלאות יצורי האל והבריאה כלה, כן נוסיף להכיר גדולת האל ויכלתו, ובכל פסע שנפסיע בידיעת הדברים הטבעיים וכל עוד שתרב ידיעתנו וחכמתנו, כן תרב הכרתנו בגדולת האל ורוממותו, ותכלית כל ידיעותיו רק לעשות מצותיו, על כן גם חג האסיף קדש יהיה לך לאספך את פרי מעשיך ולהבחין אחריתך. הנה חג הפסח הוא חג הזכירה, לזכור נסים, ונפלאות אותות ומופתים שעשה הקב"ה לאבותינו במצרים, וחג השבועות הוא חג הקבלה, קבלת התורה, לעורר אותנו על קבלת התורה והמצות, אבל לא המדרש עיקר אלא המעשה, ויהיה חביב בעיניך חג הסוכות, כי הוא חג המעשה, ומרמז על אסיפת מצות ומע"ט. וזכירה וקבלה ומעשה הם ג' סגולות יקרות, אשר על ידיהן האדם ישיג אושר אמתי, ויזכור בחגו את חובתו, ויקבל עליו עול מלכות שמים, ויעשה עבודתו באהבה, ולא יראה את פני ה' ריקם (דברים י"ו) ר"ל ריקם מן המצות, איש כמתנת ידו יעבוד עבודתו, זה בחכמתו, זה בעושרו, וזה בגבורתו, כברכת ה' אלהיו אשר נתן לו. ושלשה רגלים מרמזים על שנות האדם הנחלקים לימי עלייה עמידה וירידה. חג הפסח הוא חג האביב, מרמז על ימי עלייה, להיות ראשית כל תולדה קודש לה', ויביא האדם ראשית צמיחתו מפרי מעשיו הטהורים ליוצרו יתברך, ובמקדש היו מביאים את העומר בחג הפסח. בימי הקיץ הוא חג השבועות, מרמז על ימי עמידה, ויקבל עליו קבלת התורה בשמחה, וחג האסיף שמתהילים העלים לנשור מן האילנות מרמז על ימי ירידה, שכחותיו הולכים וחסרים, ויסתכל סופו לתקן מה שעיוות בימים הראשונים,

ענף קמ"ד.

כל מה שיפעל האדם הוא לתכלית ידועה, והתכלית הזאת תושג
אחר השלמת המעשה, והיא ראשונה במחשבת האדם קודם הפעולה
שיפעל להשיגה, ד"מ אדם שבונה בית לדור בו, שרעיון הדירה נתהוה
במחשבתו קודם בנין הבית, והשגת מקום דירה מגיעה לו אחרי השלמת
הבנין, והוא דומה למה שאמרו תחלת המחשבה סוף המעשה, והנה
המתגאה בחכמתו תכליתו להשגת הכבוד, והוא יתהלל ויתפאר במקהלות
עם בידיעותיו ובתכונותיו, כמו כן הגבור בגבורתו יתפאר במעשה גבורותיו,
ויכבדוהו ההמון גם המלך ושרים, וכן עשיר בעשרו תכליתו השגת הכבוד,
והוא יתפאר בגדולתו ובקניניו הרבים, שיכבדוהו ההמון, לא כן העובד
האמתי הוא מקטין עצמו בחכמתו, ולומד מכל אדם, ומקטין עצמו בגבורתו
ואינו עושה כפי כח לבו וזדונו ושרירותו, אבל יכנע לדרכי הצדק, וכל
רואה מנהגיו יחשבהו לרך הלבב, וגם מקטין מעלתו בעושר ומסתפק
במועט, וכל תכליתו — אהבת המקום ב"ה ענוה ויראת חטא. והיא
הסגלה הגדולה שתצטייר בלב החכם הגדול, ובהיותו עניו הוא קטן
בעיניו מאד, וכל זולתו חשובים בעיניו ואהובים לו, ובעבורה תנוח עליו
רוח קדש ונדיבה, כדכתיב (משלי ע"ו ל"ג) ולפני כבוד ענוה. וימצא
קורת רוח והשקט הדעת בנפשו, ושכרו שרוח אלהים מלווהו אחר הרגילו
כחתיו אל עשיית היושר והצדק, ויתן בו כח ותעצומות יותר, ומטהר
עיני השכל והבינה להבין צדק משפט ומישרים, ויסעדנו לקדשו בקדושה
עליונה ולעמוד בסוד ה', אמנם הדבק בעניני העולם תחת השמש, כמו
אסיפת הקנינים והממשלה ורבוי המשגל והזוללות וכיוצא, הוא בצרה
חמידית, ולעולם לא ימצא קורת רוח גמורה והשקט הדעת בנפשו,
ויחשוב כל עת שעדיין לא השיג חצי תאותו, כמו שארז"ל אין אדם
מת וחצי תאותו בידו, ותמיד מרגיש בחררי לבו האויב היושב במצפני
לבו וגוול שנתו ושולל מנוחת לבו, והוא בעצמו מתמה וישתאה לדעת
מה חסר ממנו בראותו את עצמו עשיר ועושה חיל ומתענג בכל הטוב?
והוא כבער אינו מבין כי התאוה בנפשו היא סבת הכאב המכאיבו ולא
חשבע לעולם בכל הדברים שהוא מתעסק בהן למלאות הפצה ולהשביעה,
זולתי ההכמה והמדע, הם המשביעים את הנפש, המקבלת השכל, וחהי
לנפש אדם, המיוחד בשכלו שהוא עצמותו מכל בעלי חיים זולתו, והיא
רוחנית נאצלת מהענין האלהי, והיא איננה כח בגוף, כי הכחות ההם
הגופיים הם נחלשים לסוף עת הבחרות אשר הוא סמוך לארבעים שנה,
והכחות המשכילים אשר הם חלקי הנפש יחזקו בעת ההיא, כמו שאמרו
בן ארבעים לבינה, ועוד כי כחות הגופיים כמו החושים ילאו בהתמדת
מעשיהם ובהשיגם דברים חזקים ועצומים כמו אור השמש העצום והחזק

ג"כ חג הבכורים. ואין מביאין בכורים קודם עצרת, ר"ל קודם מתן תורה. כי מצוה בלי למודי תורה היא בלי תועלת ובלי כוונה, ע"ד לא עם הארץ חסיד, אבל מן עצרת, אם קנה חכמה ומדע, יאסוף מצות ומע"ט ויכניס בכורי מעשיו מצדקתו עד חג האסיף, והוא חג הפרידה. והמשכיל יחקר תכלית הדבר, ויודע שאי אפשר להשיג שלמותו, אם לא יספור ימיו ושנותיו, ולא יכלה אותם בהבל וריק, ובעבור זה נקרא החג ג"כ חג הספירה. בהג האביב נגאלו אבותינו משעבוד הגופני, אבל עדיין היו משועבדים תחת כח הרע, לכן צותה חכמה עליונה לספור שבעה שבעות עד היום הקדוש שנתקדשו מטומאתם וקבלו התורה הכובשת את היצר. ואם יזכור האדם טובת והסדי הבורא, שהוא יתברך טוב גמור, והוא הנותן התועלת והנותן התענוג, כי הוא יתב' יצר הכל, וחונן ונותן המציאות לכל נמצא, ונותן נשמה לכל אשר נשמת רוח חיים באפיו, ומכין מזון לכל אשר ברא, כי לא ברא הדברים ההכרחיים לבעל חי או לאדם לצורך חיותם בלבד, אבל גם הדברים המענגים שאינם הכרחיים להם מצד חיותם, וברא הדברים ההכרחיים כמו הלחם, וגם הערבים והמענגים כמו הפירות, מי יוכל להתאפק מתת תהלה וברכה לאדון עולם! והשם ב"ה אינו מקבל שום טובה ותועלת מעבודתו, כמו שאמר הכתוב (ליוז ל"ה) אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח? ואולם תכלית העבודה היא לטובת העיבור עצמו, שעל ידה תישלם נפשו ותטהר מחשבתו, כדכתיב (דברים ד') ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום. וכאשר יוסיף האדם להתקרב אל השם, כן ירכה לדעת שכל מחמדי תבל הבל המה, אין בם מועיל מתמיד וקיים, ויפתח מוסרות האולת אשר לבו קשור בם מנעוריו, לצבור עושר והון ולרדוף אחרי הכבוד הענוגים ומעדנים, ויראת ה' תהיה על פניו, לבל יוריד בבורו תחת ממשלת התשוקה והיצר, ויהיה טוב לעצמו, טוב לבריות ולשמים, ויהיה תוכו כבדו, ויגלה מצפיניו אל רעהו השומע לו ע"צ התמימות, שישגי השומע הדברים מפי המדבר מחשבית המדבר, איך שהם במצפון נפשו, ויבין השומע מה שיש בלב המדבר, כמו רגשית האהבה והחמלה ע"צ האמת, ויגלה המדבר ע"י אותות נשמעית את מחשבותיו והגיון לבו בלי שוא וכזב אל השומע, ובכל הענינים יהיה האדם תוכו כבדו, ודביריו ומעשיו יהיו בשקיל הדעת ובהשכל, כי השם יתב' רוצה בקיום העולם וישוב חברת מין האנושי והשלמותו, ואין ישוב העולם וסדר החברה מתקיימים בערמה ומרמה בגנוב גזול ונאוף ורצוח, כי הגלולים הנשחתים מעוררים ריב ומדון, קנאה ונקמה ושפיכת דם, ורעת התועבות האלו אוכלת יושבי הארץ.

האדם ולא בשאר בעלי חיים, ובוה הכח יבדל מין האדם משאר בעלי חיים, ועל כן נקרא האדם חי מדבר, ר"ל חי משכיל, ובו יהיה ההשתדלות, ובו יקנה החכמות, ובו יבדיל בין הנאה והמגונה מן הפעולות, ובו יבחר הטוב מן הרע, ובו יברור ויבחן האמת מן השקר, אמנם היצה"ר יסיתוהו על הרע, ולכן נתנה חכמה עליונה מצות עשה ולא תעשה לאדם נגד שתי מדות להדריך את האדם בשתייהן אל היושר ולהגביר השכל על התאוה. ואחד מקרוצי חמר אשר ימרה מצות אדון יתברך ומשחית נפשו בהבלי הזמניי ראוי למות עליו; ונתהייב לעשות מצותיו בלי צפיית גמול, כי הוציאנו מאפס מוחלט למציאות, וספקנו כל צרכנו, וכידו חיינו ומוחתנו, לכן התנה הקב"ה במתן תורה, וכפה עליהם את ההר כגיגית, ואמר אם אינם מקבלים את התורה ששם תהיה קבורתם (מס' שנת פ"ט), כי השכל יגיד אם ילך אדם בדרך לא טוב, ויעמוד על ההר בהצלחת הזמניי, ששם תהיה קבורתו, וגדולתו ועושרו צפונים לו לאידו ולרעתו, ורק ע"י קיום התורה והמצות ישיג אושר אמתי, וינחל שני עולמות. והנה כל דבר המוציא פעולות הן אשר הוטבע אליהן מאת העושה להוציאן מן הכח אל הפועל על האופן שכוונם העושה, הוא פועל ע"צ השלמות, אבל אם הפעולות היוצאות מהדברים המתוקנים להן אינן מסכימות עם כוונת העושה, ויהיו נגד האופן ההוא כאשר חשבם העושה וכן אליהם, הוא פועל ע"צ החסרות, ולכן נקראים מעשי רשעים תהו ובהו, שעושים נגד כוונת הבורא ב"ה, וכל מעשיהם על אופן החסרון, ותהו ובהו רמז על העדר וחסרון. ותכלית הבריאה היא לעשות טוב וישר, לכן חפץ הקב"ה במעשיהן של צדיקים, כי הם קוראים לכל הנצבים סביבם להודות לה' בקהל עם, ומפזרים בדברי שכל ודעת את טובו וחסדו באזני בוערים בעם, למען ישמעו וידעו ויבינו גם הם את דרכי ה' לפי מדרגת שכלם, ואז יכינו רוחם להללו ולאהבו, ולעבוד את אלהים בלבב שלם, וכל אחד יחד מעשות את אשר יזהירו במצות לא תעשה, וישתדל לעשות באהבה את אשר יצוהו במצות עשה.

ענף קמ"ג.

עבודה שלימה היא שהנשפע ימשך אחר מקום שפעו, והענף אחר שרשו וגזעו, והיא הדבקות אשר בינו יתעלה ובינינו להביא בכורי פרי מעשינו על מזבח חכמת וטובת השם יתברך, ויתחזק הדבוק ע"י אהבה ויראה פנימה ומעשים ישרים בלב ונפש להגיע לשלמות האנושי שהיא תכלית כל אדם, ובזכות הכבורים נברא העולם, שנא' (שמות כ"ג) ראשית בכורי אדמתך, וכתיב בראשית ברא אלהים (מ"ר בראשית), ר"ל בזכות בכורי פרי מע"ט בעבודת השם ב"ה נברא העולם. ולכן נקרא חג השבועות

ענף קמ"א.

בהג השבועות שמעו אבותינו מפי עליון את עשרת הדברות הקדושות לברית נאמן שכרה עמהם, וכל איש ישראל יאמין בלב ובנפש את כל הדברים אשר דבר משה לעיני כל ישראל, כי תורת משה מושפעת מחכמתו יתברך, בעבור החלק המדעי אשר בה ממצואות הש"י ותורה מן השמים וההשגחה ושאנו גוף והדוש העולם וזולת זה, ויש בה דברים שהם גזרת המלך והם דברים נרצים לו יתברך אחר שצוה בהם, כמו המצוות אשר אין טעמם נודע, כאכילת חזיר וזריעת כלאים ופרה אדומה ורומיהם, וכן ארז"ל זכי מה אכפת להקב"ה בין שוחט מן הצואר לשוחט מן העורף? אלא נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו, ויש בה חלק המקיף על עשיית היושר והרחקת העול בין האנשים ויקרא משפטים, והם מושפעים מיכלתו. ומעשי התורה משוערים ומתוקנים בכללותם וברקדוקיהם, למען יעשו על המשקל ותקון ידוע ואופן ידוע, כמו שהויות הטבעיות משוערות ונערכות מאת הבורא על צד השלמות בהסכמת חלקיהם ופעולתם לתכלית ידועה. ויתהלל אדם בהחכמה הנאמנה החוקקת צדק משפט ומישרים, גם אם אין חושק בטבעו ללמדה ולעשותה, כי היא לא תתברר בבינת האדם ושכלו, וחקותיה הפוכים מיצר הלב, בעליהן בזוים בעיני ההמון הכסילים והפתאים והלצים, ואינן מביאים הון ועושר בטבע, אבל תשען החכמה הזאת על יראת ה' לבד, כי הירא את ה' מקבל חקי חכמתו ונוהג בחכמה, ויחפוץ כאוהב נאמן בעבודתו, ועבירות קלות יהיו בעיניו כחמורות, כי לא ישגיח לקטנות העבירה, אבל יביט לגדולת מי שהזהיר עליה, ויכיר את כל החסד אשר גמל עם אבותיו ועמו, ויעבדהו בלב שלם בלי פנייה, ולא בעבודה מזוייפת, אבל בנפש חפצה, ויבין כי הוא ב"ה עושה חסד משפט וצדקה בארץ, ולא יבטח לא בהון ולא בעושר ולא בגדולה וכבוד ולא בגבורה ובאומץ, אבל יבקש מחסה לו מה שהוא חזק מכל, והוא שם ה' ותורתו המגינה עליו בכל עת, כי כל לבבות דורש ה', מי שעובד בלב שלם, ומי שעובד בלב חלקלקות, והוא מבין יצר מחשבות, אם בודין לבו יעבור או בשגגה ובבלי דעת, ואם יעזבנו וילך עמו בדרך מקרה, גם הוא יעזבו למקרי השמים, ויסיר השגחתו ממנו, כי הוא מעמיד בכח גבורתו כל הנמצאים, ואם יסיר רחמיו מהם, יגועון כלם יחד כרגע, אבל אם ידרשנו בכל לבבו ימצא לו, וינחול חיי עד.

ענף קמ"ב.

האדם מוטבע שוה לשתי המדות, ר"ל פעולת הטוב ופעולת הרע, כי הנשמה היא החכמה תלמדהו על הטוב, והשכל נמצא לבד במין

(ב') כוס השני נקרא כוס התרעלה, אשר ישחה בזכירת השיעבוד והגלות האומה, ויאמר עבדים היינו לפרעה במצרים, ומרמו על הלקיחה, לקיחת העושר והכבוד או שאר סגלות יקרות מן האדם, ויסבול עול הגלות, עול העוני והצרות באהבה, ויתן אל לבו לחקור זאת, זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא מששת ימי בראשית, רבים שתו רבים ישחו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים (כתובות פ"ח), ותקנה מעולה היא זאת התורה, והיא מלמדתו לסבול עול המקרים כאוהב נאמן, ולהטיב דרכיו ומדותיו, שיהיה נקי וזך ביום הגמול. ולא יעשה כרשע השותה בעצבון לבו, ויאמר: מה עשיתי עול, כי באה עלי צרה זאת? ויצדיק הדין של מעלה, כי הצור חמים פעלו וכל דרכיו משפט. ג') כוס השלישי נקרא כוס ביד ה', וכל מה שאירע לצדיק הן טובה הן רעה יאמר מה' יצא הדבר, ויבטח בה' בעשרו כמו בעניו, והוא יתעלה יצא לפניו בכל עת, ומרמו על היוצאה. לא כן הרשע הוא שותה כוס המקרה, וכופר בהשגחת העליון. בהשפעת טובו וחסדו עליו, ויאמר: כחי ועצם ידי עשו לי את החיל הזה, אבל הצדיק מברך מקור עליון, ונרמו בברכת המזון על כוס השלישי, וה' מנת חלקו וכוסו, והוא תומך גורלו, והוא נוכח פניו. ד') כוס רביעי הוא כוס הישועה והגאולה, ויאמר לשנה הבאה בירושלים, והיא גאולת האומה, וגם גאולת נפשו שיעשה נפשו חפשי מן כח הרע, ויהיה עבד ליצר טוב. והרשע שותה כוס העזיבה והבעיטה, ומורד במלך עליון, ויאמר עזב ה' את הארץ, וכופר בגאולה האומה וגם בגאולתו, ומשחית נפשו ואושרו אמתו. ועובר אמתו ישחדל לפנות את לבו ולסלק את מצפוני ממותרי העולם ולפרוש ממעדניו, כי לא תהקיים העבודה בנפש המאמין כשלבו שכור ביין אהבת העולם ונוטה אל תאוותיו הבהמיות, ויחקר על מה שאנו חייבים לבורא יתב' אשר הוא תכלית כל תאוה וקץ כל תקוה, וישתה כוס השמחה ברוח נמוכה, ואל יתגאה בהצלחתו, ויהיה עניו בכל דרכיו, וישמח לב זולתו, וישתה כוס תרעלה ברצון טוב, ויזכור שהוא לכפרת עונותיו. ובכל הענינים יאמר שהוא כוס ביד ה', ויאמין שטוב ורע יסודרו מהשגחה עליונה, ויעבוד עבודה אמתית לקרב הגאולה, שישקה אותו בכוס החמלה, ואל יעכב הגאולה בעון שנאת חנם וגאות לבו, כי לא המדרש ואמירת הגדה עיקר עבודה, כ"א המעשה, מעשים טובים וישרים בלי פנייה, וכל מעשיו יהיו לשם שמים, כי הכל חולף ועובר, דור הלך ודור בא, ואין שמחה ממתנת לאדם, לא כל מי ששמח היום שמה למחר, ולא כל מי שמיצר היום מיצר למחר, ועיקר השמחה לשמוח בעשיית מצוות ומע"ט, ולעלות מעלה מעלה אל המקור העליון, ולראות נפלאות בתורתו, כאשר שאל החסיד באמרו: גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך.

יעבור את ה', ויתחזק בדבר העומד לעד, באמונה אמתית ועבודה פנימה. וביצה תהיה באחרונה, לזכור סופו ופרידתו מן עה"ז, והיא זכר לאבילות, וגלגל חוזר בעולם, וענינים האלה הם לנו בלילה למראה, וביום למעשה, לעבוד עבודת ה' בברכת הלל והודאה, ותסכול בפנים צוהבת כוס התרעלה להשקותך כוס של חמלה, וכן עשה הלל, היה כורך מצה ומרור ואוכל ביחד, ועבר את ה' בעניו, אשר לא היה ביכלתו לשלם את שומר הפתח, ולמד לשמה, כמו בעשרו, שהיה נשיא בישראל. והנחת וסלוק הקערה מרמזים לך מאורעות בעולם השפל, כי בהיי האדם מניח השם ב"ה לפני האדם מטוב הארץ בריאת הגוף והצלחה והדומים, ומסלק ממנו הודו עשרו ויפיו על כרחו — אמנם ההנחה והסלוק תהיה בברכת הלל, כי ה' צדיק יבחן, כבחון הזהב בכור, ולא ינסה השעים, כי דומים לסיגים, ואם יבואו בכור כעשן יכלו, ובעת צרה לא יאמר האדם נואש, ולפעמים יצעק אברתי, ומושיעו עומד אחר כותליו, ועני ועשיר שווים לפני המקום ב"ה, כמו שנא' (איוב ל"ד) ולא נכר שוע לפני דל. ועל הקערה מונחים ג' מצות הנקראות כהן לוי וישראל, לרמוז על אהבת כללי, ויהיה אחרות ושלוש ואגודה אחת בין הכתות, שנאגדים כלם בעבותות האהבה והשלום. ויפסח אדם על התאוה ויבחר העבודה, ויעסוק בהלכות פסח עד חצות, לחצות ימיו, חציו לה' וחציו לעבודת הארץ, ואז ילך לבטח דרכו, ועבודתו נרצית לפני המקום ב"ה.

ענף ק"מ.

חייב אדם בלילי פסח לשותת ארבעה כוסות של יין, אפילו העני המתפרנס מן הצדקה, והם כנגד ד' לשונות של גאולה, והוצאתי והצלתי גאלתי ולקחתי. ולא ילאה החוקר למצוא כוונתם ותכליתם, כי הם מרמזים לו גדולתו ושפלתו, עבודתו הנאהבת והמוזיפת. מלידת האדם עד מיתתו ישנה ארבעה כוסות, פעם לשמחתו ופעם לאנחתו, והכל כפי שכלו ואמונתו. א' כוס הראשון המשמחו בכל עת שישתה הוא כוס השמחה, המרמוז על הצלחת האדם בעה"ז, בעשר וכבוד והדומים, וישנה עובד אמתו כוס השמחה בקדושת היום, ובזכירה שבחר בנו מכל העמים, לא ישכח ההצלחה מרעות הזמני, ויחוג חגים וזמנים לששון, בעיון התורה והעבודה, שנאמר (תהלים קי"ט) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב. וישמח לב העניים והאביונים, ויזכור בעשרו את עניו, בשמחה את אבלתו ויום פרידתו. ולא ישתה כוס השמחה כרשע, אשר מחגאה על עשרו וחכמתו, ואינו מהנה לזולתו, כי אם ישפיע מטובו לכל אדם, ויהלל בהדמות דרכי ה', ויודה על ההצלחה, הצלת נפשו מרשת היצר, והיא קדושת היום הנאהבת לאל יתעלה.

ונגאלו גאולת הגוף והנפש, כי לא על גויתם לבד עבר שבט העוני, אך גם הנפש המשכלת היתה שקועה במצולת השגיון. ויזכור רחמי האל, ויקיים מצות שביתה לענג הנפש במאכלים רוחניים, ובזכירת רחמיו וחסדיו עלינו, ויסיר מלבו רוח קנאה ובקשת הכבוד והשנאה והכעס והנקמה וזולתם מהתכונות הרעות המסבבות יום יום חלול השם, ויכיר את מי שאמר והיה העולם וישתחוה לו לברו, ויהפך את טבעו שלא ישלטו בו עוד התאות החמריות, ויתן את הכבוד ואת הגדולה לו לברו, וכל פעולותיו תהיינה על מוסדות החסד והצדק והאמת והשלום, ויעמול לתקן גם את זולתו, ויזהר לבל יפול עוד שנית ברשת החטאים, וירחיק מן האנשים אשר כל עבודתם מן השפה ולחוץ, ובלבם אין יראת אלהים, ולא יאמינו בה' ובנפלאותיו, ויאמרו שהכל מקרה היא, ומעשה המצות והכנסיות להתפלל וכיוצא חשבו שהן מצות אנשים מלמדה, שתקנו לחועלת הקבוץ המדיני, ועליהם אמר הכתוב (ישעיה ה' כ') הוי האמרים לרע טוב ולטוב רע וגו'. ויתחבר לתמימים, והם יורוהו באותות ומופתים אמתת התורה והעבודה, ויזכור חסדי אל שהוציא אבותינו ממצרים, ונתן להם התורה, והקים מבניהם נביאים וממלכת כהנים, והגאולה ההיא תמיד תהיה נוכח פניו, לחוג את החג בזכירת וספור הנסים והנפלאות שנעשו לנו בימים ההם כי המועדים הם אותות מורות על יציאות האומה מעבדות לחופש וחירות, אז יעבוד עבודת האל באהבה, ויקבל עליו עול מלכותו ועבודתו, ויזכך גופו ונשמתו, והוא יתעלה יפעל נפלאות שכל העולם יהיה פתוח מחסרונותיו, ויכירו כל בני אדם גדולתו, ומלאה הארץ דעה את ה', ויסיר מלבות בני אדם כל התכונות הרעות המסבבות יום יום קנאה ושנאה ביניהם, וישתנה טבעם לטובה, ויסכימו כלם לתת כבוד למלך הכבוד ולעבדו באמת על דרך אחד.

ענף קל"ט.

יסדר אדם בלילה הראשונה והשניה בחג המצות את התמחוי על שלהנו, להיות לו לזכרון על קורותיו בכל השנה. יניח הכרפס, שהוא פרי אדמה, למעלה מן הכל, פירש סמוך לו, לזכור בכל עת הקרא כי עפר אתה ואל עפר תשוב (נרמזית ג' י"ע), והחומץ סמוך לו לסבול עול הצרות והנסיונות באהבה, ובאכילת המצה יזכור חובתו להודות ולשבח על מתיקת חייו בלי שאור וחמץ את המקור הטוב, ויברך בשמחת לבו על טובת הארצי, אשר נתן לו הבורא יתב', ויאכל מרור בלי עצבות ויגון, ובלקיחת מחמר עיניו יזכור התכלית, למען הרבות לו שכרו בעולם שכלו טוב, גם חרוסת שמעורבת מן מתוק וחרוף ומתובל בחבלין, כן חיי אדם מעורב מן טוב ורע, היום ישמח ומחר יאנח, ובכל ענינים

הנפש ובגמול ועונש והדומים. ה') וקצתם עוברים על המצות בין בתאווה בין שלא בתאווה, כי אינן מצוות בעיניהם, ולפי רצונם אינם נמנעים רגע אחת מעבור עבירה, והמניעה אינה רק משכחה או מעצלה או שלא באה עבירה לידם, ונחשב להם כאלו עברו תמיד על התורה ועל העבודה. ולא ידעו ולא יבינו כי רק האמונה בש"י ובתורתו היא המביאה את האדם אל ההצלחה הנצחית ואל דבקות הנפש בדבר הרוחני, והיא נותנת שלמות בנפש ודבקות בעליונים עד שיכנע אליו הטבע לעשות רצונו, לפי שנפשו מתעלית על ידי האמונה במדרגה שהיא למעלה מן הדברים הטבעיים, ועי"כ ימשול בטבעו, ויושג על ידה הדבקות האמיתי בחיים ואחר המות. והחוקר האמיתי ימצא פעולות האל בטבע הם שרש האמונה, ויורה כי לא בראו הדברים את עצמם, ולא קצתם את קצתם, כי האל ב"ה שם וסדר הכל על האופן הראוי והכמות והאיכות והתמונות, וברא עולמו בחכמה נפלאה בהסכמת הדברים, והשווי והתנועה הנמרדת והמתמדת, ויופי הטבע בקבוץ חלקיה. וכן אמר הנביא, מאין כמוך ה'! וכל רואי השמש יעידו ויודו כי אין כמוהו, והוא אמת חי וקים לעד, ומלך עולם משגיח עליו ומנהיג בריותיו, מקצפו תרעש הארץ ושופך זעמו על בני אדם המשחיתים, הכל במשפט החכמה, לא במקרה חלילה, והוא ידין לאומים, אם לחסד אם לשבט, כי נכח כל אלה הכין חבל ונטה שמים, וגדול שמו בחכמה ובתבונה ובמלכות, בצדק במשפט ובמישרים, והעולם וחללה מעיד על גבורת יוצרו ב"ה, ומי שלמד חכמה והסתכל בדרכי חקי השם ב"ה, יתברר לו כי הוא גדול בחכמה אין כמוהו, ומי שמבין בארח תבונות יתברר לו כי הוא ב"ה גדול בתבונה ואין חקר לתבונתו אין כמוהו, וכן לענין החסד והרחמים והחנינה, כפי רוב דרכי הכחות היקרות שהצטיירו בלב הישר והנבון, כן יראה כי אין כמוהו בכל הגדולה. וברוב רחמיו נתן לאדם חקים ומצות טובים יחיה בהם, והבדיל אותו מכל החי על פני האדמה לשום לו שארית בארץ, למען לא ימק בעונו, והיתה התורה והמצוה ניר לו ולבניו אחריו למשחה בהם ולשא ברכה, ונתן לו עץ החיים אשר פרו למרפא ועלהו לתרופה, כל אוכליו ישבעו טוב, ורע לא ידעו, לא ידברו כזב ותרמית ולא יחפצו שוא, לא יהבלו הבל, ולא ינהו אחר היתרונות, ממנו יאכל איש אלהים כאות נפשו, והיה לאכול לשבעה אכול ושבע וְהָלַל בִּשְׁם ה' ולספר מעשיו ברנה תמיד.

ענף קל"ח.

יזכור האדם בחג המצות סבת הגאולה, אבותינו נגאלו מתוך הצרה והשעבוד, אשר התעוררו אותם לעשות תשובה, וחקרו דרכי ה' ומדותיו,

התורה היא גברת ממלכת בנפש, יהיה האדם מאושר בשתי העולמות, ובכח התורה ילך האדם בדרך שהמקום והבריות נוחים הימנו, וישכיל בענינים האלהים, והמדרש מביא לידי מעשה לעשות כמשפט התורה וחקותיה, ולמשול על יצר התאוה הסכלות והרשעה, ובנטותו ממנה לא יצליח לא בזה ולא בבא, וירחיק עצמו מאד ממקור עליון, כי השגת האל כאור נוגה, ומחשבת האדם כמעין נובע, אם נובע מים טהורים וזכים, המראה תראה בה עד להפליא, ואם גורש רפש וטיט, גם ההשגה נשחת מראיה במצול היון. והוא יתעלה הביע לנו לקח רב מתכונותיו מדרכיו וממנהגיו עם ברואיו, לבלתי נשאר בלב אנוש מחשבה תועה, ולדעת את אלהים אמת ולעבדו כטוב לפניו. וחובותינו שניחד האל בלבותינו, ושנאמין בו ובתורתו, כמו שאמר החכם: אין ראוי שנקבל מהשגה כל מחקר המצאה שהיא על דרך המופת, ולא בחכמה האלהית להרגיש ולדמות, וכאשר נשמר מן הדברים האלה, יקל עלינו להגיע אל בקשותינו ולדרך התורה והעבודה. ורוח אלהים מלווה לאדם אחר הרגילו כחתיו אל החכמה, ונתן בו כח ותעצומות יותר, ומטהר עיני השכל והבינה להבין צדק משפט ומישרים, והוא יסעדנו לקדשו בקדושה עליונה, לראות במראות אלהים, בשקול הדעת, ולעמוד בסוד ה', ויעשה חיל באומץ ובעזרת השם, והוא יגמור בעדו, כדכתיב (תהלים קל"ח ח') ה' יגמר בעדי ה' חסדך לעולם.

ענף קל"ז.

רשמי פלאי האל בטבע הם שרש האמונה, וכן היה במצרים, שגם העם שאינו נותן לב לחקור על דרכי ה' ומדותיו ולהאמין ולבטוח בו על דרך המדע וההשכלה, הגיע אל האמונה והיראה ע"י מופת חושיי, שראו בעיניהם הצלת האומה ואבדון רודפיה שהיו בלתי אפשריים לפי חקי הטבע ותהלוכותיו. ואמר החבר, ואל יהיה רחוק בעיניך הראות רשמי עניינים אלקיים נכבדים בעה"ז התחתון כשהיו החומרים ההם נכונים לקבל אותם (כוזרי ח' ע"ז), אמנם אחר אשר הטביע בם הבורא לפעול בארץ פעולות נפלאות, כאשר באמת כל מעשי הטבע מפלאי היוצר, היתה נסיבה כי טעו בם בני אדם ונפסדו במחשבתם הכוזבות, ויאמין הממרה כי הם בעצמם אלהות, או כי הטבע והאל אחת הם ולא יתפרדו, או יחשבו קצתם כי כל הנעשה טבעי, ולא עליון בורא פעל כל זאת, וזהו שרש המרי. וכת מנאצי אל רבים הם, א' קצתם מכחישים אלוה ממעל, ב' קצתם מכחישים בהנהגה העליונה וחושבים שחכל במקרה, ג' קצתם אומרים אין תורה ואין נבואה מן השמים, ד' קצתם אומרים מותר האדם מן הבהמה אין, וכופרים בהשארית

והכמרים לעזור ולהועיל או להזק ולנגע, ולא יבצר מהם את אשר יזמו לעשות. והסבה השנית אחר שהיו נבערים מדעת ושכחו אל עליון בורא כל, לכן נתנו את לבם רק לענינים הארציים מבלתי נשוא עינם ליושב בשמים, אך בהיות שמוטבע בשכל האדם להקש בכל מאורע ופעולה אשר משיג בהושיו אל סבה קדומה לפעולה ההיא המסבבת אותה, יחסו הבוערים האלה כל דבר חדש וכל מאורע נכריה בעיניהם אל כח מיוחד השוכן בדברים ההם וממציאם, וכנו לכח הזה בשם אלהות. וביחוד היה זה הענין בדברים הטבעיים המבהילים כמו הרעם והקשת והליכת הכוכבים שיחסו הענינים לאלילים שונים, ואמרו אליל המרעים ואליל המוליך עגלת השמש וכדומה, ובמרוץ העתים כאשר נבערו בני אדם יותר, ויפשי' פרא אדם יולד (ליוצ' י"א י"ג) חשבו לאלהות גם דברים מכוערים מבעלי החיים או מן הדוממים, ד"מ אם אירע להם מאורע טובה או עמד להם ריוח והצללה במקום ידוע, בעת אשר עבר נחש על דרכיהם, שמו את הנחש לאלילם, או דבר אחר אשר היה במקרה במקום ההוא, אבן או חתיכת עץ או עצם בעל חי, ופעמים אנשים כאלה טמנו דבר ידוע לסימן בלבד, ושמום בכליהם לזכור על ידיהם ענין מן הענינים, אך בניהם אשר באו אחריהם נעלם מהם ענין המסומן וחשבו את הדברים האלה לאלהות, וכן היה הענין ברשמי החרטומים.

ענף קל"ו.

אחרי אשר החלו המשפחות הראשיות לרוב על פני הארמה, ולא נשאה אותם הארץ לשבת יהדיו, ועת אשר נפלגה הארץ ונפוצו על פני הארמה, נפרדו איש מעל אחיו, ויבקשו להם מקומות למושבותם, האִר מקום משקה, רועה הצאן מקום מרעה, והציד מקום הרים מעוני אריות וחיתו יער, וכל ישעם ומגמתם רק להחיות את נפשם ע"י עבודה קשה ותחבולות, ולהציל את נפשם לבלתי יהיו טרף לשיני הכפירים, ולא היה להם עת ופנאי להשכיל על האמתיות הרמות והנשגבות. ובחסדו הגדול בחר אלהים לנביא נאמן בית, הוא האיש משה, אשר כמוהו לא יקום, אותו שלח לפרעה מלך מצרים להוציא משם אבותינו, ולמדם כי יש אל שדי אשר אליו נכנעים כל צבא השמים, ואחר כן ירד אלהים לעיני כל העם על הר סיני, ויורם את המצות אשר יעשון וחי בהם. ואתם אחי ירשי! שמעוני נלכה נא אחוזי יד ונשתעשע באמרות טהורות הנובעות ממעמקי התורה, ולמסור נפשנו על קדוש השם המיוחד, ובראש על אמונת מציאות השם ואחדותו, ועל העקרים הגדולים אשר עליהם ארניה השפיע ולעסוק כתורה הקדושה בימים האלה, כי אם

הצלחת הנפש וחיי הנצחיים, כי אור החכמה יצא ממקור ישראל על כל בני העולם, אשר הלכו בחשיכה והוכו בעורון הכסילות, טרם נגה עליהם אור האמת ע"י האומה הישראלית, אשר האמתיות הנצחיות כמוסות היו עמם וחתומות באוצרותם מימי קדם קדמיתה ומראש גבעות עולם, שהורישום יחידי הסגולה, מאדם לנח ולעבר ולאברהם, וכן הלאה אל כלל האומה, ומשם נפוצו על פני כל הארץ, והיו הטעיות והשבושים ברעות בני אדם עד העת ההיא שהחלו קהל ישראל להודרך בהשגותם, וגם ע"י המופתים הנוראים נראה עין בעין כי יש לעולם מושל ושומר ומסדר ויוצר יודע הקטן והגדול שבו וגומל על הטוב ומעניש על הרע, והאמונה הזאת האמתית הנובעת ממקור האומה הישראלית היתה סבה להישרת הלבבות ולידע שאם יש עצם המשנה סדרי הטבע, ע"כ שהעצם ההוא ממציא הטבע ומושל עליה, והוא ביחוס עם הנבראים והשגחתו פרושה על כלל הטבע עד פרטי חלקיה ופרטי פרטיהם, ויודע הקטן והגדול שבהם. ולדעת המדרש (ס' נח פ' י"ד, וס' מלורע פ' נ"ב) היו ישראל להוטים אחר ע"ז במצרים, ורבים נתנו את לבם רק לענינים הארציים מבלתי נשוא עינם ליושב בשמים, ויחסו כל דבר חדש וכל מאורע נכריה בעיניהם אל כח מיוחד השוכן בדברים ההם וממציאם, וכנו לכח הזה בשם אלהות. וגם נטו בהקשותם אל הדעה הנפסדת שהבורא לא יפעל בעולם התחתון, כי הוא מרומם על זה, וכ"ש שלא יפעל בפרטי הדברים, שהוא נבדל מידיעת כלל הדברים התחתונים ופרטיהם, ומכ"ש שלא ירד מגדולתו לחדש חדוש בטבעים. ומהם אומרים שהגלגל הוא הקדמון ושמהו לאלהות זה שההווי לו, ועבר גם את השמש והירח והכוכבים וצורות בע"ח, והיו שוכחי אלוה, לאו ידעו את ה' ואת דרכיו, השחיתו התעיבו עלילה, והיו עובדים לפסילים ולצלמים ולמלאכת השמים, וגבה לבם עד להשחת בכל התועבות אשר שנא ה', וע"י ישראל מהולל שם ה' בעולם, והתורה היא בהירה וגלויה ומפורסמת ומועילה ומעולה, ולולי בני ישראל לא היתה התורה. והסבה היותר גדולה להתפשטות האמונה באלילים, אמר ר' גדליה ברעכער, היתה ערמת הכהנים, אשר הטו את לב העמים, למען ישמעו בקולם וילכו אחרי עצתם, ויובילו שי למוראם, באמרם כי המה האמצעים בינם ובין אליליהם אשר יענום אם ידרשום ויגלו למו נצורות, ואמרו כי יבינו לעשות צלמים ופסילים ותרפים בתחבולות כמוסות ובעתים מכוונות, אשר הם מקריבים ומקטירים בהם, ומבטים מלות ידועות בעשיית הצלמים ההם, למען ימשכו כחות האלילים אשר בגלגלי הכוכבים המושלים על בני אדם ועסקיהם ומיעדים טובותם ורעתם, ויורידו שפעתם ארצה, ואז כאשר יחולו הכחות האלה בצלמים ההם, יהיה בידי הכהנים

ב"ה, באהבתו לאהוב אותו מכל הבריות, בגבורתו להציל עשוק מיד עושקו, באמונתו לאהוב האמת ולשנוא השקר, בבטחונו לאהוב הסתפקות ולשנוא לאסוף ולכנוס ולעשות חיל, ויעלה לאט לאט ממדרגה למדרגה במדות טובות, כי רוב השמן בנר היא הסבה לכבות אורו, וישמר שרשיו, ויחקר תולדותיו תדיר, וידבק בוריות, ויגיע בו אל המעלות החמורות ותכלית המדות המעולות הרצויות לפני האלהים, ויפנה לבו מדאגות העולם וטרדותיו, וימירם בעניני אחריתו ותעודתו, ויאסף דברי התורות החקים והמשפטים ודברי החכמים וציירם וישמרם בלבו, וישכיל במליצות התורה והנביאים, בדרכי ה' ובנפלאותיו, ויעלה ^להחכמה התורה והיראה לדעת מה שיודעים אנשי השם ולדעת חובתו בכל ענינים, ולא יאסף דברי אולת ודברי הכסילים ועניני צחוק ורחוק ושיחת ילדים ועם הארץ, להמציא ערמות ותחבולות של הבל שאין בהם מועיל, ורק הכסיל והפתי ישכיל לאסוף ולכנוס טוב המדומה, ויאמר אין לאדם עסק בדברים האלהיים, כי יותר טוב וראוי לאדם לדעת הערמות והתחבולות שעמהן יצליח בעסקיו וישיג חפצו, ויתאוה תמיד רק לאכול ולשתות, לקבץ הון ועושר, להרבות נשים, ועי"כ כח התאוה אשר בוערת בקרבו התפשט לענינים רבים. והנלוז מן התורה והעבודה, והולך בשרירות לבו, בעבור שלא ידע ערכה ומעלתה והתגברו בנפשו התאוה והסכלות, הוא אינו שומע לקול היצ"ט אשר בקרבו, המזהירו מרעתו, גם כי יצעק בקול רם, בכל זאת חפצו לעבור על מצות ה' וחקותיו ולמרוד ולעבור על המצות, אבל מי שאסף למודי יראה ואהבה, הוא יבין וישכיל דרכי אלה, ולא יטה על שמאל, ויעשה הכל בצדק משפט ומישרים, כי באור תורה יזכה להתגבר על יצרו, והמאור שבנפשו יכסה על החשך וענן היצר, ולא יפעל פעולה רעה, ואם האדם עושה את שלו, אז ה' יגמור בעדו, ואלהים יהיה נגדו, וישמור נפשו מחטוא אליו, ופרי מעלליו יאכל בשוב נשמתו אל אלהים, כי הוא ב"ה חפץ חסד ורוצה בחיי הנפשות ובתקונם, ונפשות השלמים נאספות אליו ומדובקות בו דבקות התאחדות, עד שישבו להיות מין אחד הבלתי מתפרד באיכותיו.

אילן כ'.

מאתו תקח עבודה האדם לכוראו יתברך כימי שמחתו.

ענף קל"ה.

הטובה הגדולה שבטובות שעשה הקב"ה לאבותינו ולנו בהוציאנו ממצרים, הוא שהוציאנו בידו החזקה מע"ז, וקרבתו לעבודתו במעמד הנבחר, וקבלנו התורה ע"י משה נביאו נאמן ביתו, והוא האשר האמתי

גומל חסד ואהב ומרחם על הבריות יקרא רַע לַאֵל, ואוהב את המקום
ושותף של יוצר בראשית, ויען שיצר לב האדם רע מנעוריו, מחמת
שהרגיל את נפשו בהרגשות החושיים, ולא כל איש יתאמץ לחקור אחר
הדרך הישר הראוי ללכת בו, וגם רבים מהחפצים בחקירה הזאת לא
ישיגו אותה בגלל קוצר השגתם ושכלם המוגבל, לכן נתן ה' לנו הטוב
החפץ בהצלחתנו, והיא התורה הקדושה, למען יהיה נקל לכל איש ישראל
ללכת בנתיבות המשפט והצדק גם בלא חקירה ועיון רב. וידוע שהחכמה
לא תקרא רק ידיעה אשר נשענת על יסודות הזקות וברורות, שכל איש
מוכרח, אם יבין אותן ע"י שכלו, להודות בהן כי הן אמת ולראות איך
אלה אשר יתנגדו להן וסותרות אותן, שוא ונמנעות הנה, ואם באדם
חכמה הרי הוא לומד מוסר, ואם אין באדם חכמה אינו לומד מוסר,
כי תכלית בריאת האדם על האדמה מלבד שלימותו המוסרית הוא
להתעסק בה באיזה ענין ושלא יחפץ בעצלות ולשבת בטל כדרכי בני
אדם הפראים השוכנים במדבר, וידאג ג"כ על העתיד, כי מצות ה'
כוללים החובות המוטלים על כל איש ואיש לעשותם לטובת גופם
ונשמחם, ואין ראוי לאדם שיתנצל באומר כי מפאת חומרו וטבעו הוא
מוכרח ברעות, כי זה שקר, כי האל יתב' עשה את האדם ישר ונתן
בו השכל להמלט מכה החומר, ואי אפשר להשיג טהרת הנפש זולת
ע"י מע"ט שבין אדם למקום ובין האדם לחבירו. ואם תלמד חכמה
לא תהיה מגמתך לאסוף דעת ולשבור צמאון נפשך לידיעות חדשות
אשר עוד לא נודעות לך, או להיות מפואר ומשובח אצל ההמון, כ"א
תדרש אהרי החכמה באמת ובלב שלם לדעת לשמור מצותה, ותנהג
בצדק ארחות דרכך לבל תכשל עוד, כי ההולכים בדרך טובה ינחלו
כבוד ועוז, ויהללו בשערים מעשיהם, ויתנו גם אחרים אל לבם להדמות
אליהן, וישובו גם הם ליראה את ה' וללמוד מצותיו. ואם ילך האדם
אחרי שרירות לבבו וישמע לעצת יצרו, כל היום לבו דוי, כי הכחות
המתנשאות בטבעיהן כל אחד מהנשא על דרך אחר, והמה למלהמה,
גם אם תעשה כתאותך לא תשקוט נהמת לבך, לפי שאין גבול לכחות
נפש האדם בטבעיהן, ועי"כ תהיה בעמל פנימי ובצער מתמיד, אבל
אם תירא את ה' ותשמור מצותיו, גם אם בראשיתך יכבד עליך להתגבר
על יצרך, הנה כשתעשה את שלך, יגמור ה' בעדך ויעזרך ממרומים,
וישמעו כל הכחות הפנימיות לעצת החכמה, ואז יהיה שלום והשקט
בנפשך, והוא ברכת השלום אשר כולל ההצלחה האחרונה שיגיע האדם
אליה, והזוכה לסגולה זאת, מאושר בזה ובבא.

ענף קל"ד.

ישתמש האדם בכל כחותיו ע"ד החכמה, ביראתו לירוא את השם

הנעלמת ממנו, והאשמה תלויה באבותיו שהחטיאוהו, אבל אם אבותיו הודיעו לו חקי התורה והחכמה, והכניסו לתלמוד ללמדו חכמות אשר אם יזקין לא טוב לו שלא ידע אותם, והוא מתלוצץ בחכמים ובדבריהם, ואינו שומע עצה ואינו מקבל מוסר, אָז הוא לבדו אשם ונשא עונו, אם לא בהר ביראת ה', ולא שמע לקול הורים ומורים, יִפְּזֶה זמנו היקר, כי כל תנועת האדם נקשרות בחפץ הבורא יתעלה, וכל מה שידע מחכמת הבורא ויכלתו בעה"ז איננו נחשב למאומה לנגד יכלתו וחכמתו, וסופו, תחת תקוה להתענג עם אחוזת מרעיו על רצפת אבנים יקרות — שכולה וגלמודה תחת פאר — אפר, תחת חסד — חסר, תחת רקח — קרח, תחת חיים — מות, תחת הכל — אֵין, זאת פרי ישועתו, שתולי תאותו. והשמר לכל העשה כמעשה כסיל שאין נותן דלתים ובריח ומעצור לרוחו, וכל רוחו כמו שיעלה על לבו יוציא לפעול, הן כשיתלבש רוחו באחד התאוות או בגאווה בשנאה בקנאה וכיוצא יוציאנה לאור, ויעשה פעולתו כפי חפץ רוחו, ותמשול על רוחו, ולא הניחנו לפעול ולהגביה כחפצו, אבל תנהיג רוחך כפי חפץ החכמה האסופה בנפשך. ותרחיק מאנשי לצים שיפיהו כנופח באש בהבל פיהם, להעלות להב אף וחימה בלב אנשים, ותאהוב שלום, ואם תראה בני אדם ששונאים זה את זה השיב אף האחד מהבירו ע"י דברי שלום ושפתי אמת, ותאהב היראה הנמשלת לבית אוצר שאוספים בתוכו הסחורות היקרות חפצים ומעדנים והן שמורים בו, כי אם אין בית ומקצוע להניח בו החפצים אין כלום, וכן היראה אוצר החכמה כלה, ומי עבית נפשו פתוחה ביראת ה', יאסף קבוצת חכמי התורה וישמרנה באוצר נפשו, ויסתפק ביום ובלילה ובכל מקום אשר ילך מן האוצר ההוא, והוא המעשה, כי השמירה מביאה לידי העשייה. וְיֵדֵעַ גם אם תעשר בכסף ובוזה שדות וכרמים שלמות וסגולת מלכים, ויקרה שמרב עשרך יכבדוך מלכים ושרים וסוחרי ארץ, כי העושר אמצעי לכבוד עה"ז, אבל לא יועילך כל הונך ועושרך להוסיף לך ארך ימים ושנות חיים ושלום, ואם תתן את כל הון ביתך לא תקנה בו אפילו חיי שעה, ואצ"ל חיי עולם, אבל היראה והעבודה ידה רב לה לתת לך גם שתיהן, ואם כה תעשה לירוא את השם ב"ה ולקבל התורה והעבודה ולהתנהג כמצותיה, תזכה להמשיך על נפשך העוז האלהי.

ענף קל"ג.

תכלית מה ששם האדון ב"ה את האדם בעה"ז, הוא רק לשיקנה וישיג בעמלו את השלימות האמתית, שהוא התקרב לו יתברך, תכלית הקריבות שאפשר, והתדבק בו תכלית הדבקות שאפשר, והאיש אשר

אמור לו שרירות לבבך ועצתך הרעה. ומדה מגונה באדם, אשר רואג על איבוד דמיו, ואינו רואג על איבוד ימיו, דמיו אין עוזרים, וימיו אינם חוזרים — והלא ידעת כי יש למעשיך זכרון, וכי יש למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת את כל שאננך ואת כל התרגוק. והמשכיל יסתכל ליראה את ה', ויעזוב גלולי יצר, ויעשה לו לב חדש ורוח חדשה להתגבר על כחותיו ולטהרם מטומאת הארציי, ויביא נפשו תחת עול התורה ויכריח כחותיו ביראת ה', ואף אם יצר לו מאד בתחלה, וכמשא כבד יכבד עליו, בעבור הלחמו עם טבע לבו, הנה יש תקוה לאחריתו, וילווה אליו עזר אלהי ממרומים, וימצא כח חדש בנפשו, ויהפך לבו ממה שהיה, ויהיה בו טבע שניה, ויקל עליו להיות נוהג בכל עת כפי מצות אל, ויתן תודות לאדון הכל יתברך שנתן לו תורת חיים ואהבת חסד, ויבין כי כל חנועותיו נקשרות בחפץ הבורא יתעלה, חוץ ממה ששם ברשותו מבחירת הטוב והרע, ויפקוד עצמו בכל חנועה שינוע, ויזכר הקשר הרוחני, ויירא אותו, וירצה בגזרותיו, ויגיע אל רצונו, ויהיה אחריתו לטובה.

ענף קל"ב.

יתבונן האדם שנברא בעבור המעלות העליונות, שנאמר (ישעיה מ"ג ד') כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, והם מעלות הבחירה ותלמוד תורה, מעלות לכת בדרכי ה' והתבונן בגדולתו, מעלות זכרון חסדיו והתבונן בהם, מעלות הקדושה, העבודה, היראה, האהבה, והרביקות, ומה תקות הנברא אם לא ישים עמל נפשו ועקר עסקו בדברים שנברא בעבורם, כי חובתו להיות ציר נאמן ועבד משכיל בכל מלאכת עבודת אדוניו. והשם ב"ה נטע באדם נשמת רוח חיים, ובעת היצירה היא בו כמו בכח לבר, ואח"כ תצאנה כחותיה אל הפועל, והיא קשורה עם הגוף ופועלת פעולותיה על ידו, וכפי התעצמות הגוף תתעצם גם היא, ואין בזה ספק, עינינו רואות שהאדם בילדותו פעולות כחות נפשו חלושים מאד, וכאשר ירבה בימים, כן תרבינה גם המה, וכן כחות השכל והבינה יתעצמו כפי התעצמות כלי הגוף שהן פועלות על ידם, שהרי האדם בילדותו אינו משכיל ואינו מבין כמו שיעשה אחרי כן, ולפי שהוא קשור בגוף משתנה עמו, לא בעצמותו כי אם במקרה, והנשמה היא חצובה ממרומים. ויאסר האדם כחותיו שלא יפרצו פרץ בנפש לצאת ולפעול מהלאה לגבולים שגבלה התורה והעבודה במועצותיה, וישמע מוסר השכל, למען יוסר וינצל ממוקשי מות ומפחי היצר, ולפעמים הנלוו מחכמה אין האשמה חלויה בו, אם אבותיו לא למדוהו חכמה גדול בכסילות, ומה יוכל לעשות, כי אי אפשר לו שינהג בחכמה

מחשבת הירא את ה', הוא יודע שלא יועילו לו שכלו ובינתו ולא גבורתו עשרו וכבודו, ולא יצילו ביום אידו, ויבין שדרכי החכמה העליונה נשגבים מבינת האדם, ויבטל דעתו ומשפט שכלו, לכן אל תמאס מוסר ה' ואל תקוץ בתוכחתו. וכאשר יארע לגוף החולי והמום, החולי הוא הפסד המתהווה במזג הגוף או הרכבתו, והמום כמו הגבן והדומים, כך יארע לנפש חולי ומום, וחוליה הכעס ומומה הסכלות. וכאשר תקון הנר יוסיף באורו כן המוסר יסיר הדאגה מבעליה. והשלם יגבר על יצרו, ויכניע תאותו, ויתקן בזריזות בית מועדו, וידע מה שיש בידו אינו שלו וכבר היה לזולתו ובא לידו. ואם עמד באיזה נסיון לא יאמר בלבו שוב לא אחטא עוד — כי העתים אינם שווים, שהרי דוד לא חטא באביגיל וחטא בבת שבע, הוא לא שלח ידו בשאול שונאו, ושלח יד באוריה אוהבו — ויוחנן כ"ג שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי, אשר על כן נאמר הן בקדושי לא יאמין (ליו"ט ע"ו). ולא יתירשל בעבודתו, כי אנשי העולם כטורים במגלה כל אשר יפתחו קצתה יסגרו קצתה, וכל עושה רע הוא מת ואם הוא בנוה החיים, והמטיב חי ואם הוא באשמני המתים, והבורא יתב' לא ברא עולמו כי אם לעבוד אותו.

ענף קל"א

יבחר האדם בעבודת הבורא ויכוה התענוגים, ויצפה העזר והאומץ ממנו להקים מחשבתו בעבודתו ולהשלים המעשה במצותיו, ויתחנן אליו על זה בנפש זכה ולב נאמן, כי התפלה נמשלת לספינה בים, אם תהיה שלמה תמלט כל מה שיש בה, ואם יארע בה דבר מכשול יאבד כל מה שיש בה, ויכסף לרצונו בלבו ובמצפונו, ויחדל מכסוף לעולם ולרהביו, ובטחונו על הבורא ב"ה לעשות הכל בארחות חכמתו עליונה, כי הבחירה נתונה לו להיות נוהג במנהגיו כרצונו, אם ירצה ויחכם ינהג בחכמה כפי התורה והמצות ויכריח כל כחותיו שיצטיירו בלב בארח חכמה, ואם ירצה להיות כסבל ולשכוח ארחות חיים יוכל לשלח כחות נפשו חפשים ונעזבים, ויצו יתגברו על הלב ויצטיירו בו לרעה ובסכלות; אם ירצה להיות יראת ה' על פניו יתאמץ ללמוד חקתיו מצותיו ומשפטיו הצדיקים והישרים וישמרם בלבו, ויתחזק ויתגבר על טבע לבו המצייר רע, וימשלו בו הציורים הטובים המתקנים כפי ארחות החכמה שלמד, וינהג בכל מעשיו כפיהן בעבור מורא האדון יתברך שמו, ואם ירצה יעשה הכל בהיפך ויהיה רע לשמים ורע לבריות, ונלוז מדרכי התורה בעבור תאותו ושרירות לבו המצייר הכל לרעה, ולא ירצה להתאמץ להתגבר על יצרו, יעשה שכלו ובינתו משרתים להשלים חפץ תאותו הרעה. והיה כי ושאלך לבבך מחר בקפוץ ילדי יום מי ילד לי את אלה? אף אתה

זה ומשמישים זה את זה, כזאת הבחינה הפרש גדול בשלמותם, בזמן שימצא בם הענין ההוא המבוקש בהם לתועלת זולתם, לזמן שהם משוללים ומחוסרים מהענין ההוא, ויהיה לקיץ יתרון גדול על החורף, בבחינת שהקיץ מועיל לקיום הנבראים ולתועלתם, ולזהב על העפר, ולמתוק על המר, בבחינת תשמישם תועלתם והנאתם למקבליהם, ואין ערך משלמות הנמלה לשלמות מין האדם בעל שכל יודע ועוסק בישוב העולם ועושה נחת רוח לקונו ולזולתו במעלליו ופרי מעשהו. אמנם בבחינה העיונית האדם נקרא שלם, אם יש בו שלמות הדעות והמדות, ויש בידו שבט מושל על התשוקה, ומטה אותם למלאות רצון ה' ולעזר ותועלת בני אדם, ומשגיה בכל עת על כל מצעדי התשוקה, להשלים את נפשו ולהגיע אל הצלחה זמנית ונועם עה"ב. ואחרי שהודע לך גודל מעלת ימי חיך, הזהר לבל תעצל בהם אושרך אמת, כי נבראת לקיים מצות בוראך, והשמר לעשות מעשה שנדמה בעיניך טוב או רע, כי השם ב"ה שוקל כל המעשים במאזני משפט, ויודע כל תעלומות, ושוקל הכל כפי משפט חכמתו. ואלה הבגדים אשר תלבש: כחונת הבושה והענוה והפרישות מן התאוה תהיה שמלתך, לכסות בשר ערוהך ולהכניע גאותך וחמדתך, ומעיל הקידש והאהבה לעבודת יתב' תעטה ממעל לו, ובאבנט היראה והחרדה והזהירות והנדיבות תחגור, ועל כלם תכסה אמונה אמתית בכל לבבך ובכל נפשך למכסה עתיק מלמעלה, ואלה הבגדים בגדי ישע הם המביאים לך חיים וברכה ומרפא לנפש מכל תחלואיה.

ענף ק"ל.

העולם ים זועף, אמר ר' ידעיה הפניני, רב מצולה רחב ידיים, והזמן גשר רעוע בנוי עליו, ראשו אחוז בחבלי ההעדר הקודם להויתו, ותכליתו לראות בנועם מתמיד, לאור באור פני מלך, רוחב הגשר אמת איש, וגם אפסו המסגרות, ואתה בן אדם! על כרחך אתה חי עובר עליו תמיד מיום היותך לאיש, בהביטך קוצר המסלול ואין דרך לנטות ימין ושמאל, התחפאר ביד משם? כמו כן אמר ריש לקיש (שנת ד' ל"ג) דגברי מיבדקיה בשעה שעוברים על הגשר, אשר אבדון ומות להם חומה מימין ומשמאלם, אם יבחרו דרך חיים וימאסו קניני עולם, שרבים אוספים ביגיעה ושקידה רבה. ומי שלא שם לבו לדבר ה' ונשען על שכלו ובינתו או על שכל ובינת זולתו, יאבד בזה ובכא, כי בסכלותו גליו מן הדרך הישר, ועובר עברות בודון בתאוהו וביצרו הרע, כי אינו ירא את ה', וכל היום מתעבר ומכעיס את השם ב"ה במעלליו הרעים ואינו ירא מן הפורענות, אבל הוא כוטה ושקט מפחד רעה, ואולם הבטחון הרע הזה יגרום לו האבדון, שעי"כ אינו שב מפשעיו, לא כן

הוא — הזמן, מפני שאין לה תמורה — כי אם תאבד יום אחד ביגון ואנחה, ולא עסקת בתורה, ולא עשית מעשים טובים, היום ההוא יהיה חסר, ולא יוכל להמנות בין ימי חיך בעה"ז. והזהר מן הזמן, אמר סאקראטעס, כי הזמן רע מאד, ואיך תוכל להמלט ממנו אפילו אם תזהר, כי הזמן ישמח האויב באויבו ויעציבו ויעציב האוהב באוהבו, ותכלית הוריוות הוא לחשוב רעה עליו. וכאשר האביר הזמן מי שקדמך כן יאבירך, וכאשר הונה למי שקדמך כן יונך. ויספוק לך מן הזמן מה שנראה מתהפכותיו בך, קל וחומר בזולתך, ראה איך יסיעך מעניין לעניין, וישנה עליך עת אחר עת ולא ישתנה, ויכלה אותך והוא לא יכלה. הזמן מוכיח הבאים ולא יתעלם אלא מן הכסיל ולהאמין במעדיו תכלית הפחיות. ולא אך זאת ישים האדם אל לבו, כי כל יום ימוץ מעט מחייו, והנשארים ימעטו יותר ויותר אך גם זאת, כי גם אם יאריך ימים מאד, מי יודע אם בימי הזקנה תוכל בינתו לשפוט על מפעליו ועל כל מעשה אלהים ואדם? כי אם יחלש שכלו, הן אמנם ישאף רוח עזר, ויציץ כצמח השדה, אף האותו ודמיונו אולי לא יחסרון לו, אך היכולת לבחון את הנאות ואת הטוב ולהבין לכל מחקר, נזעכה כבר ואיננה, נתעורר נא ונעמוד על המשמר, לא לבד בעבור המות כי הולך וקרב, אך גם בעבור כי הכח להשכיל על כל מפעל ולחקור עליו מה הוא, יוכל לחלוף בטרם יחלפו החיים —. על כן בכל אשר תעשה היה בעיניך כמו ברגע שאול יתחת (ומה נקל כי יקרה לך כן!). ותשמח בטובה ביום אשר אתה בו, אם יש לך, עשה טוב וחסד וצדקה, ואם אין לך, תשמח בחלקך ותסתפק בלב טוב ובנפש רחבה, ועסוק בו בעבודת ה' כפי האפשרי, וטוב לגבר כי ישא עול תורה בנעוריו, ויהיה חזק לנצח ע"י חכמתו את שונאו הפנימי, כי האדם בבחינת יכלתו לנצח את יצרו ולשלוט עליו ולא יתנצח ממנו, והוא חזק מלהיות מנוצח, ויודע ההשתמשות המעולה מכחותיו, נקרא גבור. ותשתדל בכל יום ויום בצרכי אחריתך, כאילו למחר ודאי תמות, ותשתדל בצרכי עולמך כאילו הוא בספק, והחיים והמות אפשרים בו, ואם כה תעשה בכל יום, אשריך בעה"ז, כי עתות חיך יהיו מוצלחים, וימך יהיו ימי חמימים, וטיב לך לעה"ב, כי לא יחסר מהם אחד ממה שראוי לעשות בו, ותשתדל בזמנך הקצר לקנות מעלות ומדות, כי הפסדו מרובה, אחר שאין לו תמורה ולא תקנה, ושלמים ויראים מרויחים זמנם על דרך האמת, בקניית חכמה ובתוספת המעלות, ולא יפזרו ממנו בעניני הגשמיים אלא זמן קצר מאד, ובדבר הצריך שאי אפשר זולתו.

ענף קכ"ט.

השלמות המצוי בנבראים בבחינת שהם עומדים בהקשר זה עם

ומקולקל, ויש שהדבור תקון והשתיקה גנות וקלקול, כגון ההגיון בתורה והלמוד לאחרים הקים ומשפטים צדיקים, ולהורות לנער דרכי יושר, ולהעמיד עדות אמת ולהמליץ יושר בעד מעוותים במשפט וכיוצא בזה שהדבור משובח והשתיקה מגונה. ויש שהשתיקה גם הדבור רשות אין באחד מהם לא שכח ולא גנות, והוא הדבור הביתי וכדומה מדברי רשות, שהרשות לאדם להסתפק בו כחפץ נפשו אם רב ואם מעט, אמנם הצד הנאות שבו הוא הדרך הממוצע שלא לשחוק הרבה ושלא לדבר הרבה. וישתק אדם ברצון וחפץ מוחלט אם אינני רואה שום תועלת בדבורו. וימדוד אדם מחשבותיו ועסקיו כדי להועיל לאחרים או לעצמו, או להציל עצמו או אחרים מפני הנזק, כמו שאמר הכתוב (משלי ח' ה') ונבון החבלות יקנה, והיא הוראת המדידת העיונית השכלית לתת מדה וקצב לעסקים השכליים, שיהיו במדה ובמשקל להוציא דבר לאמיתו. ודע כשתצפון סודך טוב לך משתצפנו זולתך, ומי שמגלה סודו אינו נאמן לנפשו, ומי שאינו נאמן על סודו קל וחומר בסוד זולתו, לכן העלם סודך וסוד בלתיך כאשר תרצה שיעלים בלתיך סודך, והעלמת סודך סיבת כבודך, והעלמת סוד בלתיך חובה עליך. ומשובח הוא מי שיעלים סוד אשר לא צוה להעלימו, אבל יצוהו להעלימו אין ספק כי הוא חובה עליו, והעלמת הסוד חובה על המשכיל ומגלה סוד אין לו שכל. ולבל התפשט התאוה יותר מדאי, יעשה אדם גדר וסייג, כענין שעושין בפני הדבר כשהיה בטבע ענינו להתפשט יותר מדאי וצריך לגדור בעדו ולצמצמו, ולא יהנה הנאות גשמיות, כ"א מה שצריך לגוף בלבד, ויתאוה להנאות רוחניות, והם פעולות משובחות שיעשה האדם בעבודת הבורא יתברך או בעבודת הבריות, ולא יחשוב רגבים לדברים מתוקים, כ"א מתיקות אמתית היא ההתפעלות הנעימה המתהווה בנפש מצד הרגשתה בעשיית הטוב והישר, ורק שנת העובר היא מתוקה וטובה ומשובחת מכל דבר. ואל יכזב באמונתו, ויהיה שכלו צח ונקי, כי כשאין השכל צח והוא משוקע בספקות וחשבון מחשבות מעורבות, ע"י זה שהוא מבולבל ומטורף בספקות, יתגלו לפניו דרכים רבים מחולפים ואיננו יודע להבחין בין הדרך האמת והשקר, והפך זה כשהוא צח ונקי ומסולק מן הספקות, ונבחר לו אמנם דרך אחד להגיע אל המבוקש והמרכז האמיתי, והוא הכרה אלהית ועבודה שלימה לעבוד את ה' בשמחה ובטוב לבב, וברבין באהבת האלהים בסתר ובגלוי, ונגלה לעין כל אמתת אהבתו לאלהים בסתרו ובגלוי ובמצפון ענינו ונראהו על השווה והנכון על שקל אחד וערך אחד, אז יבוא למבוקשו וישיג אושר אמת.

ענף קכ"ה.

הנה היקר שבכל הנמצאים הנצרך לאדם להצלחתו ולאשרו אמת,

שנא' (מזלי ט') הוכח לחכם ויאהבך, וישתדל להרמות למדותיו של אהרן שהיה מקרב את הבריות לתורה. כשהיה אהרן מהלך בדרך, פגע בו באדם רשע, ונתן לו שלום, למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה, אמר אוי לי, איך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן בושתי הימנו שנחן לי שלום! נמצא אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה, הלך אהרן וישב אצל אחד מהם, וא"ל בני! ראה הברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו, אומר אוי לי! איך אשא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו, הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו, והלך אהרן ויושב אצל האחר, וא"ל בני! ראה הברך מהו אומר, מטרף את לבו וקורע את בגדיו ואומר אוי לי! איך אשא את עיני ואראה את חברי בושתי הימנו, שאני הוא שסרחתי עליו, הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו, וכשנפגשו זה בזה גפפו ונשקו זה לזה, שהיה אהרן אוהב שלום בין כל אחד ואחד, שנא' (מלאכי ב') תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון, ולכך נאמר (נמדנר ה') ויבבו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל.

אילן י"ט.

מאתו תקח הוכח אדם נגד עצמו.

ענף קב"ז.

האדם מחוייב לעשות מלאכה או לעסוק בעסק לפרנס את עצמו, ולהחיות את נפשו מדת ימי חייו תחת השמש מיגיע כפו, במה שיכלכל את גופו במאכל ומשתה במדה ובמשורה, הנצרך להתמדת כחותיו, למלאות תמורת הנחך באדם בכל יום והמוותרות והתאוות יתרים, ולשמור את עצמו מהנזקים ופגעים רעים, צנים ופחים וכדומה, כדי שתוכל הנפש אשר בו לעסוק בחכמה ובמעשים ישרים, להפיק רצון מה', כי הגוף עם היוצו דבר אבד, הוא כלי שמוש הנפש, אשר בלעדו לא תעשה קטנה וגדולה, כמו שנאמר (ויקרא י"ח) וחי בהם, ונאמר (דברים ז') ונשמרתם מאד לנפשותיכם, ויעשה אדם הכל במדה וקצב כפי הצורך והנאות, והוא הדרך הממוצע והגדר המגדר בין החכם והכסיל בכל ענינים, כמו בבחינת תשמיש הדבור והוצאת המחשבה לחוץ, שלא לשחוק הרבה, ושלא לדבר הרבה, כי פעל השתיקה כשאר פעולות, שלפעמים מגונים ולפעמים משובחים, כך השתיקה פעמים מגונה ופעמים משובחת, כגון השתיקה מדברי דופי ולצנות ולשון הרע ונבול פה, והתגלות סודות אחרים, וכדומה, שהשתיקה בהם משובחת והדבור מהם מגונה

הדבר בחשק עצום מוחלט, כ"א ע"צ ספק, רוצה ואינו רוצה, והולך לאברון. והמסית בודה דברי שקר לנטות אליו, וסומך את טענותיו להעמיד נטייתו, ולחזק אודותיו, ולחבר פרודותיו, וגם בודה דברים בטלים להמנע מנטות אחרי נר האמת, וצריך עזר אלהי שאם ישיאהו לבו לדבר עבירה שיגער בו ויתגבר עליו. ולפעמים המסית בא אל חבירו פתאום, ומזרז אותו על הדבר איסור בזריות ונחיצה מבלי שיקדם לו הצעה ארוכה מטענות ופטפוטי דברים, אבל הוא טורף דעתו בערבובי דברים עד שלא יניח לו פנאי להתישב בדבר. ולכל ישיג המסית את מבוקשו, יהיה האדם אביר לב ודעתן מצד עצמו בלתי ניסת כל כך מיד לעשות דבר נגד הדת והאמונה, גם אם מלעיג אותו, או עושה תחבולה להעבירו מאומץ דעתו, יהיה כחומה חזקה ועומד על דעתו הנאמנה, ומן השמים יסייעוהו לכך, וגם אם הניסת חלוש בדעתו ומוטל בספק אם לעשות או שלא לעשות, יאמר אל לבו יותר טוב לשמוע לתורת חיים שעומדת לעד, מלשמוע לאיש קצר ימים ושבע רוגז, והוא יתעלה יקשור אותו בחגור העבודה, שלא יאחר לעשות טובה, ולהתגבר עליו בשוט המוסר והיראה.

ענף קכ"ו.

מזיב לאדם שיהיה בעל מדות ישרות ממדות הנדיבות החנינה והחמלה והאהבה וכדומה מענינים המוסריים הנוגעים אל הנהגת הבית והמדינה, ולא יהיה בעל מחשבה עקומה ומטורפת שירשיע אם בדעות ואם במדות בכל אשר יפנה, ויכלכל דבריו במשפט למען יכנסו הדברים אל לב השומע, ולהעיר אוזן השומעים אל ידבר בגדולות אל הדיוטים, כי אז ייגע לריק וילד לבהלה, כ"א ירד ממדרגתו הרמה למדרגת פחותי השכל והדעת ולדבר אתם כאשר הם מבינים, וילביש דבריו בצורות מוחשים הפועלים על הנפש, להכניס המורא והאהבה לעצם השלם בלבבות, אז יבהיל נפש השומע ויעיר בדמיונו מושג הרוממות. וכן אמר החכם: פעלתי טובות גם צדקות רבות, ולא ראיתי טוב פקדון תועים אל הרך השכל. והבורא יחב' צוה להוכיח את המקצרים, כמו שאמר (ויקרא י"ט) הוכח הוכיח את עמיתך. לכן יעמול כל אחד להסיר השנאה והעול והשקר והקטטה מן הבריות שיעבדו כולם את ה' אחד באמונה ובאהבה, כי כל העולם בנוי על מוסדות החסד והצדק והאמת והשלום, והשם יחב' מדבר שלום אל כל בריותיו, כאשר נראה בהוא מינא דקא מצער ליה לריב"ל, בעי ריב"ל ללטיא בשעתא דנקום תרגולא אחר כרעא. כי מטא האי שעתא, ניים ריב"ל ולא מצי לכזין את השעה, אמר שמע מינה דלא ניחא קמיה קודשא בריך הוא למעבד הכי, כי ורחמיו על כל מעשיו כחייב (נרכות מ"ח). ותוכחה מביאה לידי אהבה,

בלבי והתעוררה נפשי לדבריו, אכיר כי בכל לבו ובכל מאורו הוא מדבר, ואם נפשי לא חשית לבה לדבריו ולא להתעורר להחזיק בה, אדע כי מוסרו אינו כי אם דבר שפתים. ומי שמורה בני אדם אל הדרך הטובה ומישר הרשעים אל עבודת הכורא שלבם דומה לאפלה, ויש בם הבלים רבים ודמיונות כוזבות לאין מספר, ואין אור חכמה ודעת יכולים להאיר את לבם, וכדבר עליהם מוכיח חכם להשיבם מפשעיהם, ולעזוב דרכיהם ומחשבותיהם, ולבחור מכאן ואילך דרך מישרים ועבודת הכורא, זכיותו בכל הימים ובכל הזמנים, כי המתקן נפשות רבות תכפל זכותו בפי זכיות כל מי שיחקן לאלהים, ורז"ל אמרו כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, משה זכה וזכה את הרבים, זכות הרבים תלוי בו, שנאמר (דברים ל"ג) צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל.

ענף קכ"ה.

התוכחה מועלת אם ניצוץ האהבה והיראה בלב של אדם, משל לאדם הנותן מפוח אצל הפחם ונופח, כשיש שם ניצוץ מלחיש הוא את הגחלים ומסיק הכירה כולה, ובזמן שאין שם ניצוץ אפילו הוא נופח כל היום כולו, אין האש יוצאה, כך דברי תוכחה נכנסין דרך לבו של אדם, בזמן שיש בו כדי להדלק נר למצוה ולהצית האור לתורה. ויאהב אדם את התוכחות, לבל יעשה כיסוי לפשעיו, ויאהב המוכיח אותו, ויעזוב דרך הרע, ויכיר מעלת עה"ב, וימאס בעה"ז ובסיבותיו, ויברח במחשבתו ובנפשו וגופו אל האלהים יתב', וישתעשע בעבודתו, והיא סיבה שהטובה מתמדת על כל המדברים, כי השם יתב' חפץ חסד הוא, ורוצה בתקנתן של רשעים, לבל לירות אותם ^בהצי המשטמה, ועי"כ טובה וברכה באה לעולם. ואם יש לך חברים מקצתן מוכיחין אותך, ומקצתן משבחין אותך, אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך, מפני שמוכיחך מביאך לחיי עה"ב והמשבחך מוציאך מן העולם. על כן השמר לך לבל חסית את חבירך לדבר שאינו הגון וטוב, ולעשות דבר בלתי ראוי להעשות, ע"י מליצות עריבות וטענות נמרצות, עד שהניסת סבור שהדבר טוב וישר והגון לפניו ומגיע להועלתו. והשמר מן המסית אשר מתכוון בעצם לחקלהך ומכשלתך ולאכזר נשמתך מן ארץ החיים, כי הוא מבנים בלבך איזה ספק ופקפוק, ומטעה אותך ע"י ספור דברים לומר כך יפה וכך חובה עליך לעשות נגד דת וקבלה, כדי להשיג הצלחה המדומה בעה"ז, וכל השתדלות המסית להעתיקך מהאמונה האמיתית אל אמונה כוזבת על צד הספק. וכל עמלו של חמסית שישלם לו הדבר ע"י הכנסת הספק בלב המאמין והתרכך לבבו המתאמץ והמתקשה באמונתו, ולהיות נמלט מן הספק, הנה הניסת שומע לדבריו, ועכ"ז אינו עושה

אִז נִפְשׁוֹת הַשּׁוֹמְעִים מִקְבָּלוֹת רוּשָׁם לַחֹכְחַת הַמּוֹכִיחַ, כִּי הָאִמָּת לֹא
חָבֵלֶע אֶרְחוּתֶיהָ, וְחָפֵלֶח אֶל לֵב הַשּׁוֹמֵעַ מִבְּלָתִי שְׁיוּכָל לַעֲמֹד נִגְדָּה. וְלַחֲיוֹכְחָהּ
בָּאִמָּת עַל כָּל פָּנִים הוֹעֵלֶת, וְאִם אֵינָנָה מְשִׁיבָה הַמִּמְרָה מַעֲשׂוֹת הָרַע,
יִקְדַּח בְּנַפְשׁוֹ מִן הַהוֹכְחוֹת הַהֵיא נִיצוּץ, וְרוֹאֶה כִּי הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא רַע,
וְזֶה חֵלֶק מִן הַתְּשׁוּבָה וְהַתְּחִלָּה לָהּ בּוֹ, (כּוֹזֵרִי ה' כ'). לִכֵּן הַחֲכָמִים
הַנּוֹהֲגִים בַּחֲכָמָה, כְּשִׁירָאוּ זֹלָתָן נוֹהֲגִים בְּכֶסֶל וּבְרָשָׁעָה, לֹא יִדְבְּרוּ
קִשּׁוֹת כְּנִגְדָּן, וְלֹא דְבָרֵי בִזְיוֹן וְגֵאוּהָ, אֲבָל יוֹכִיחוּם בְּנִחָת וּבִאֲהָבָה מִסּוֹתֶרֶת
לְהַשִּׁיבָם מִפְּשָׁעֵיהֶם. לֹא כֵן הָאוֹיֵל, כִּי בִפְיוֹ יֵשׁ חֲטָר גָּאוּהָ וּמִטָּה גָּאוּהָ
לְרִדּוֹת בּוֹ בְּנֵי אָדָם, וַיִּדְבֹר בְּגָאוּהָ וַיִּקְלָה זֹלָתוֹ שְׁאִינוֹ נִוְהֵג כְּמִנְהַגֵּי
הַנִּשְׁחָתִים, אֲבָל הַחֲכָמִים הַמּוֹכִיחַ בְּדְבָרֵי דַעַת לְלַמֵּד אֶת הָעָם יִרְאֶה וּמוֹסֵר,
יִשְׁמַר מִרַע וְשִׁימְעֵי דְבָרָיו יִאֲהָבוּהוּ. וְכֵן אָמַר הַחֲכָמִים: אִם תִּשְׁיֵב אִישׁ
מִזֹּלָתוֹ, אֵל תִּגְעַר בּוֹ, וְאֵל תִּקְצַפְנָהּ, פֶּן יַחֲזֹק בְּאוֹלָתוֹ; בְּמַעֲנֶה רַךְ תּוֹכִיחֶנּוּ,
בְּנִחָת תִּלְמַדְנָהּ, וּבְמוֹסֵר אֲב תִּסְרֶנּוּ, אִזּוֹ יִשְׁמַע לָךְ. וְהַרְוִצִים לְהִיטִיב דְּרָכֵי
בְּנֵי אָדָם, דְּבַר יִדְבְּרוּ בְּרִאשׁוֹנָה אֶת הַחוּטָא, אוֹלֵי יוֹכְלוּ הוֹעִיל בְּדֶרֶךְ
תּוֹכְחָהּ לְהַשִּׁיבוֹ מִדְּרָכֵי הָרַעָה, וְאִם כֹּאֵן יִמָּאֵן אִזּוֹ יוֹדִיעוּ לְרַבִּים אֶת דְּרָכֵי
וּמַעֲלָלָיו, וְרַק אִם הַקָּדִים לַחֲבָרוֹ תּוֹכְחַת מְגוּלָה עַל מַעֲשָׂהּ וְלֹא הַקָּשִׁיב
עַל דְּבָרָיו, אִזּוֹ יוֹכֵל לְהוֹדִיעַ לְבְנֵי אָדָם אֲשַׁמַּת הָאִישׁ וְרוּעַ מוֹסְרוֹ, וְלֹא
יַחֲשֹׁד כִּי יַחֲפֹץ לַחַת דּוֹפִי בַּחֲבָרָיו. וְאִם הַמִּסְפָּר מוֹחֲזֹק לְרַבִּים כִּי לֹא
יִשָּׂא פָנָי אִישׁ, וְאֵל אָדָם לֹא יִכְנֶה, וְאֵת כָּל אִשֶּׁר יֹאמַר שְׁלֹא בִּפְנֵי
חֲבִירוֹ, אוֹתוֹ יִדְבֹר בִּפְנֵיו, וְלֹא יִנּוֹד מִפְּנֵי אִישׁ, וְהוֹחֲזֹק גַּם כֵּן בַּחוּץ עִמּוֹ,
אִשֶּׁר לֹא יִדְבֹר רַק אִמָּת, אֵין לְהוֹשִׁרוֹ בְּדְבָרוֹ עַל אֲשַׁמַּת אָדָם לַחֲבָרוֹ
שְׁלֹא בִּפְנֵיו. וּמִי אִשֶּׁר פּוֹקֵחַ עֵינָיו לְהִטִּיב רְאוּת בְּאִמְרוֹת טְהוֹרוֹת, הוּא
יִדְבֹר עַל לֵב הַהִיטָא בְּאִמְרֵי דַעַת וּבְמוֹסֵר הַשְּׁכָל לְמַעַן יוֹכַח לוֹ, כִּי אוֹתוֹ
חָלִין מִשְׁוֹגָתִים. וְאִם חָטָא יִהְיֶה אִישׁ בַּעֲשׂוֹתוֹ אֶחָת מִכָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר
לְפִי הַתּוֹרָה הַקְּדוּשָׁה לֹא תַעֲשֶׂנָהּ, לֹא יִשְׁנֹא אוֹתוֹ בְּלִבּוֹ, אֶךְ הַיּוֹכַח תּוֹכִיחַ
אוֹתוֹ, עַל מַה עָשָׂה כִּכָּה, אוֹלֵי יִצְטַדֵּק אוֹ יֹאמַר, הֵן אִמָּת חָטָאתִי אִפְסָה
לֹא אוֹסִיף עוֹד, וְעָלִיו לְסָלוֹחַ וּלְמַחֲוֹת אֶת חָטָאתוֹ מִלְּבוֹ, שְׁלֹא תִפְרִיד
רִיב וּמִצָּה בֵּין הָאָחִים. וְכֹאשֶׁר יוֹכִיחַ לְזוֹלָתוֹ לֹא יִשְׁכַּח לִיִּסֵּר נַפְשׁוֹ עִמּוֹ
וּלְלַמְדָּהּ כִּי לֹא נִכּוֹן לְאָדָם לִיִּסֵּר לְזוֹלָתוֹ בְּמַה שְׁאִינוֹ מֵאֲמִין בּוֹ, וְאִנּוּשׁ
חֲכָם אִשֶּׁר יוֹכַח בְּנֵי אִישׁ, וְאִינָם מַעֲשֵׂי יָדָיו נִכּוֹנִים, הֲלֹא כָּל תּוֹכְחוֹתָיו
עַל לִבְבוֹת, כְּמוֹ גֶשֶׁם בְּרִדְתּוֹ עַל אֲבָנִים. וַיַּעֲמֹל הָאָדָם לְהוֹרוֹת לַחֲבִירוֹ
הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה וְהַיִּשְׁרָה, לְהַעִיר מִשְׁנִיתוֹ, וּלְהַזְכִּירוֹ דַּעַת הָאֱלֹהִים וְתוֹרָתוֹ,
לְהַצִּיל נַפְשׁוֹ מִבְּאֵר שַׁחַת, וּיְזַרְזוּ הָעוֹשָׂה, וַיַּעֲזֹר הַמַּתְעַלֵּם, וַיִּשֶׁר הַמִּקְדָּשׁ,
וַיִּרְגֵּל הַמִּתְאַחֵר בַּחֲבוּבָתוֹ. וְכָל שִׁינָא מִן הַלֵּב יִכְנַס בְּלִבּוֹ, וְכָל אִשֶּׁר לֹא
יֵצֵא כִּי אִם מִן הַפֶּה לֹא יַעֲבִיר רַק הָאֵוֶן. וְאָמַר הַחֲכָמִים: כְּשִׁיִּסְרֶנִּי אָדָם
וְאַרְצָה לְהַכִּיר אִם הַמוֹסֵר הַהוּא חָבֵא מִן הַלֵּב, אִרְאֶה, נִכְנַס מוֹסְרוֹ

לבלתי סובל צרתו של חבירו, שבאופן הזה הוא מעורר מדת רחמי
 וחמלתו של המתבקש, או שבא עליו בדרך הפצר ורכוי דברים שהוא
 כופל ומשלש בקשתו ומרבה דברי רצוי ותחנונים, שבאופן הזה אע"פ
 שאיננו ראוי אל ההטבה לא מצד היושר, אף לא מצד חמלתו של
 המתבקש, שאיננו בעל המלה בעצם, מ"מ רבוי הבקשות תחבולה שאפשר
 שיתרכך המתבקש עי"כ למלאות שאלתו, כי כבר נעשו הבקשות המרובות
 עליו לעול ולמשא או שנתלבש בחמלה בראותו עיצם הכניעה וההשפלה
 שישפיל המבקש את עצמו מלפני המתבקש, שכזה האופן תהיה השלמת
 המבוקש ג"כ בא מצד רחמי של המתבקש, אלא שאין הרחמים ההם
 רחמים טבעיים כ"א אונסיים, שהתרחם עליו בשביל הראות הכנעתו
 ביחר, אלה הם ג' ענינים מחולפים, אמר ר' שלמה פפנהיים, שהמבקש
 מסתייע בהם להשיג מבוקשו. וטוב מאד שיסתייע בשלשתן יחד, ויבוא
 בטענה, בתחנונים, גם ברבוי דברים והפצרות, בכדי שאם לא יועיל
 האחד יועיל השני. אמנם הירא אלהים אינו מבקש הפצרה ותחנה
 ותחנונים ורבוי דברים, ומצד הטוב בעצמו הוא משפיע ומטיב לאחרים,
 ומצילם מן הרעה, וממלא משאלותם כל מה שיש ביכלתו, ויהיה נדיב
 בממונו, נדיב בגופו, נדיב בחכמתו, נדיב בממונו להדר המצות ולקנות
 ספרים ולהשאלם לאחרים, לקיים הקרא (תהלים קי"ג) הון ועשר בביתו
 וצדקתו עמדת לעד, להשאל לשכניו כלי ביתו וכלי חשמישו, להלוות
 ממונו לעניים ולעשירים, ויהיה נדיב שלא ידקדק על דבר מועט, ולא
 יצמצם אם מורד יין או שמן. נדיב בגופו לטרוח בעבור זולתו, לסבול
 משאו ולהצטער בצרתו ולהתפלל בעדו, ולעשות הסדר עם החיים, לשמוח
 בשמחתם, וגם עם המתים, ללוותם ולקברם. נדיב בחכמתו ללמד לעם
 תורה ומצות, להביאם להי עה"ב. ויהיה רגיל בכל עת להתנדב כפי
 יכלתו ולא ימתין עד שישאלו ממנו. וחכם אמר: עשה הסדר עם מי
 ישראוי לו, ומי שאינו ראוי לו תהיה אתה ראוי לעשותו! והנדיבות היא
 המדה אשר יגיע בה האדם למעלות גדולות בעה"ז ובעה"ב, ובה האדם
 מתכבד, כאשר אמר (משלי י"ח י"ו) מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים
 ינחנו, ודבריו נשמעים, ואם הוא צריך לעזרה יעזרוהו, ויהיה רצוי לכל
 אחיו, כי הוא דרש טוב לעמו ודבר שלום לכל זרעו.

אילן חי.

מאתו תקח מצות הוכח תוכיח את עמי תך ולא תשא
 עליו חטא, ואז תראה קי עולמים.

ענף קב"ד.

כאשר תעורר התוכחה לעשיית התורה בדברים נכוחים ואמתיים,

אחד ולא לאחרים כי האדם צריך להטיב עם כל אדם, וילמוד מאיבריו, היד משמשת לאף, לעינים, לאזנים, לרגלים, ולכל שאר אברים, כפי הנצרך לכל אחד ואחד, וכן הרגלים הולכין להביא הדברים הנצרכים לכל אברים, ולא המצא אבר אשר ישמש רק לאבר אחד לבד ולא לאחרים, כן ייטיב האדם עם כל הנצרך להושיע לו בכל מה דאפשר. וכל אדם יהיה בעיניו כמו אב וכן ואח כבד ואהוב ורחם וחתנהו עמו כמו עמהם, אהבו את אוהביכם, אמר החכם, וזכרו כי יוכלו להתהפך לשונאיכם, אהבו את שונאיכם וזכרו כי יוכלו להתהפך לאוהביכם. לכן בכל דרכיו ילך ביראת ה' וחכמתו בהשכל ודעת, ואולי ימים באים אשר יתהפך לבבו ממך, וישנאך תכלית שנאה, וישמר כמנו בשכל, ורק בעת הצורך תכיר חברך ומי שיעזור אותך הוא אוהבך, ותתפלל לאל לשמריך מאוהבך, כי מאויבך תוכל להשמר בעצמך ולהסתיר מעמו כל ענין, אבל לא תוכל להשמר מאוהבך. ואם המצא חן בעיני אלהיך, אז יהפוך לך כל שונאיך לאוהבך. ומפני כן חלך בדרך טובים, כי בעבור יצר מחשבות אדם, כל היום נפרדים אלה מאלה, ומעשיהם ומועצותם נבדלו, זה עשיר זה רש, זה רם זה שפל, וחדלו לאהוב איש את רעהו, על כן תזכור שאנשים אחים אנחנו, אחרשל במצותיו, פרום לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, וכשילכו אל תמנע טוב מבעליו, בהיות לאל ידיך בכל דבר ובכל ענין, וחטיב לזולתך אף לשונאך, ונפש נענה תשביע, וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים.

ענף קב"ג.

הנדיבות אין רכות הלב מצד עצמו וטבעו, כי זה חסרון בנושא, שלבו כלב נשים ואינו ראוי לשישובח עליו, אבל עצם הנדיבות הוא מה שיתרכך הלב לעמת הנצרך לנדיבות, לפיכך נקרא נדיב, שנפעל אל הרכוך, ולשם כך נקרא האדם היקר נדיב, כמו להושיבי עם נדיבים, והם בעלי גורל נפש המתנדבים בעם לדורן ולמלחמה. אמנם המבקש דבר מחבירו אינו מן הראוי שיבוא עליו בלשון קנטוריא ולומר לו הדברים כפשטן, עשה לי כך וכך, אבל צריך שיכלכל דבריו בטוב טעם ודעת וחלקת שפתים, ויציע אותם בענין הפוגע באחת ממדותיו של המתבקש, כדי שיתעורר ויתרכך למלאות שאלתו, וזה יהיה באחת משלשה דרכים, אם שבא עליו בטענה, דהיינו שהוא מראה לו שבקשתו ראויה להעשות מצד הישר והחיוב הטבעי, שבאופן הזה הוא מעורר את מדת ישרו וצדקתו של המתבקש ולוקח מנוסו אליהם, או שבא עליו בדרך חחנה ובקשה, דהיינו שהוא מודה לו שאיננו ראוי אל הטובה מצד עצמו, אבל הוא ראוי אליה מצד מדתו של המתבקש שהוא חונן ומרחם,

נהנים ממנו, כגון המאכלים המתוקנים וטיול ורכיבה ודומיהם, והרחניית
היא מה שהנפש אמנם נהנית ממנו כגון השגת ענינים שכליים אמיתיים
והגעת ידיעות עמוקות, וקנין העושר והכבוד, ומכלל זה קיום המע"ט
והפעולות המשובחות שעושה האדם בעבודת הבורא יתברך או בעבודת
הבריות, וייתב אדם לחבירו בהנאות גשמיות ורוחניות. וזאת התרומה
אשר תקחו מאתם, זהב וכסף ונחשת, זהב, זה, הנותן בריא, והוא
מעולה מכלם. כסף, כשרואה סכנה פותח, והנותן מהמת חולי מתנתו
ככסף שהוא במדרגה למטה ממנו, נחשת, נתינת חולה שאמר
תנו, והמצוה מהמת מיתה מתנתו כנחשת הפחותה מכלם. ומי שאינו
נותן צדקה בחייו, כי אם מצוה לאנשי ביתו שיתנו הם לאחר מותו,
הרי זה דומה לרצים היוצאים אחר מרכבתו, היפוך ממנהגו של עולם
לצאת לפני מרכבתו להראות הדרך. על כן יעמול אדם ויכבוש תאוותו
להיות נדיב לב, ולהשכיל לעשות צדקה, ולגמול חסד עם כל אדם,
וישתמש במדות הכילות על האכזרים והפתאים, ומי שאינם מכירים את
עצמם, ויאהב הנדיבות לשום כל דבר במקומו, ולתת לכל בעל מדה
חמורה מן הממון והחכמה כפי מה שראוי לו, כמו שאמר (משלי ג')
אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידיך לעשות. ויתן בסבר פנים יפות,
ויקבל כל אדם בשמחה, כי אם נתן אדם לחבירו כל מתנות טובות
שבעולם ופניו זעומות, מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום, אבל
המקבל את חבירו בסבר פנים יפות ונתן לו כפי יכולתו, מעלה עליו
הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם. מעשה באשה אחת
שהיתה יושבת בשכונה של בעל השדה, ויצאו ב' בניה ללקט, ולא
הניחן בעל השדה, אפי' היתה אומרת מתי יבואו בני מן השדה, שמא
אמצא בידם כלום לאכול, והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו, שמא
נמצא בידה כלום לאכול, היא לא מצאה בידם כלום, והם לא מצאו
בידה כלום לאכול, והניחו ראשיהן בין ברכי אמם, ומחו שלשתן ביום
אחד, אמר הקב"ה אני אגבה ממנו הנפשות, שנא' (משלי כ"ג) אל
תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשעה, כי ה' יריב ריבם וקבע
את קבעיהם נפש (אדר"כ פ' ל"ח).

ענף קב"ב.

מתנאי ההטבה שלא יזיק הנדיבות והוא לאותו אדם שמנרב אליו,
ליחן לו מתנה, בעבור שזיקו עי"כ בדבר אחר, וההטבה לזולתו לא
תהיה שווה לכל, וצריך שיכלכל דבריו במשפט השכל וההבחנה, והכל
לפי מה שהוא אדם, ולפי ערך המקבל; עניי עירך קודמים לעניי עיר
אחרת, ות"ח קודם לכלם, וכיוצא, וגם לא ישפיע נדבתו הכל רק לאדם

ומכנים אורחים ועשה להם בביתו כל הטובות וכל החסדים. ויתנדרב
 אדם לזולתו ברכושו ובמאדו, ויאהב את הבריות ויעסוק בגמ"ח להושיע
 נפשות אביונים, וילך לחבוש בעצמו את חמורו להתיר אסורים ולפרות
 שבויים וילך למסעיו להכנסת כלה והדומים. ושאל המלך לא זכה למלוכה
 רק בעבור אהבת רעים, והדליק נרות לרבים בשוקים וברחובות, שלא
 יבשלו בדרך הליכתו באישון לילה ואפלה, ואף אהרן לא זכה לכתר
 כהונה אלא בעבור אהבת רעים, ודרך שלום בין אדם לחבירו, ובית
 שני לא נחרב רק בעבור כי שנא איש את אחיו ואת רעהו. ושנאת
 הבריות שורש כל הרעות, וע"י אהבת רעים יתקשרו ויחיחדו לבבות
 בני האדם כלם, והיו כאחד, כי טבע האנושי הוא להדמות בדבורו
 ובמעשיו לשאר האנשים אשר הי בקרבם, ואם יראה שחבירו עושה
 טוב, גם הוא יעשה כמוהו, ואף אם הוא בלי כוונה, ובפרט ההמוני
 יבקש ההתדמות אל איש הגדול ממנו במעלות, בחכמת הנפש והדומים,
 והדבר הזה מונח בטבע האדם, ויעשה אותו מבלי שיכוון אליו, ואוהב
 את הבריות יש ביכלתו לזכות את הרבים בתורה ומצוות, ולהמשיך
 אותם ע"י מעשיו, שיעשו גם המה הטוב והישר בעיני ה'. וחכם אע"פ
 שחפצו נוטה תמיד לדבר המועיל והמשובח וחושק לקנותו, אינו רוצה
 דוקא שיתמלא רצונו, והוא מבטל תמיד דעתו ורצונו מפני דעת אחרים,
 גם לפעמים הוא מסופק בדבר, אם זה שהוא תאב אליו יהיה לחועלתו
 או להפסדו, לפיכך איננו מתקשה ברצונו לשיושלם תאוותו דוקא, גם איננו
 שמח כל כך על השלמת רצונו, והיה חפץ ביותר שיהיה מזומן לו מי
 שהיה מונע ממנו הדבר, זולת מי שיש בו נטיה טבעית לשחתמלא
 רצונו תמיד, ועי"כ עומד תמיד בשלום ואהבה עם הבריות. וההטבה
 שעושה לאדם בגופו, או במאדו, או בשכלו, היא נרצית לפני האל
 יתעלה, אם אינה מזקת לאדם אחר, ולא יהיה דבר שהוא טובה לאדם
 זה ורעה לאדם אחר, כי הוא מתנגד במה שהוא משתדל, מפני שהוא
 משתדל להטיב לזולתו, אבל לא להרע, ואין דוחים נפש מפני נפש, ומכ"ש
 אם הדבר ההוא רעה לבני אדם הרבה. וגם שלא תזיק ההטבה ההיא לעצמו,
 ולא יעדיף ההטבה על יכולת המטיב הרבה, כי בזה מושך עצמו ואחר
 עמו ברעות, כי יתרושש הוא או יחלש גופו, ורז"ל אמרו המבזבז אל יבזבז
 יותר מחומש. מעשה באיש מסכן חכם אשר הלך על הפתחים, פעם
 אחד פגע באדם שהיה פורץ גדול, פשט את ידו וא"ל אדוני! תן לי מטבע
 זהב, א"ל מדוע מכל אדם אתה מבקש רק פרוטה, וממני מטבע זהב? אמר
 לו הם יכולים ליתן לי עוד פעמים רבות, ואתה לא תוכל ליתן לי עוד —.

ענף קב"א.

מיני ההנאות שנים, גשמיית ורוחניית, הגשמיית היא מה שהחושים

מחוך ביחד, שנא' (מזלי כ"ח) טתן בסתר יכפה אף, וביותר תשמח על שולחנך בשעה שהרעבין נהנין ממנה, כדי שתאריך ימך. וחובתך לעשות מעשי אחים, ותהיה כוונתך להפיק רצון חבירך, ולא תשנא אלא מה שהקב"ה שונא, ואשר אוהב אוהב, כי הכל נקשר בקשר אמיץ וחזק, והיא טובה גדולה שכל הבריות כולם קשורים זה בזה. רק השמר לך לכל תמהר לשפוט על בני האדם, הטובים הם אם רעים, ולגור בראותך כי איש פלוני מדוכא ומעונה במאד, וה' הפץ החליהו, לאמר: אין זאת כי אם האיש הזה רע מעללים, ואין אלהים לנגד עיניו, מאם בטוב ובחר ברע, ועל כן באתהו הצרה הזאת, ויד ה' היתה בו, לשלם לו כגמול ידיו, לא זה הדרך אשר בו ילכו בני האדם, ולא זה המשפט אשר ישפוטו, כי גם ירעי איוב הלכו בדרך לא טוב הזה, וחשבו שאיוב מעל באלהים, על כי הביא אלהים עליו יגון על יגון ושבר על שבר, ומחשבתם לא טובה היתה, כי אלהים אמר: כי אם פניו אשא לבלתי עשות עמכם נבלה (איוב מ"ב ח'), וגם אתה אוהבי! במופלא ממך אל תדרוש, ובמכוסה ממך אל תחקור, כי המשפט לאלהים הוא, הוא נותן, הוא לוקח, יהי שמו מבורך מעתה ועד עולם!

אילן י"ז.

פריו טוֹב, ואתה טוֹב עין, תקח מאתו מעלת הנדיבות.

ענף ק"כ.

מחכמת הבורא יתב' ועוצם בינתו הבלתי ב"ת, שסידר והתקין הבריות כולם על אופן שיהיו מחזיקים זה את זה, ועוזרים זה לזה, וממציאים זה לזה תועלת וטובה, עד ששבה הבריאה כולה כגוף אחד מקושר החלקים על צד השלמות המוחלט, שיהיה אבר מחזיק אבר, והוא נכנס באמרו וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, כי אחר שאמר אצל פרטי הבריאה וירא אלהים כי טוב, ר"ל הטוב העצמי, אמר אח"כ בהשלמת כלל הבריאה והנה טוב מאד, וירמוז במלת מאד לאותה הטובה היתירה והקשור המשובח שנעשה בין חלקי הבריאה, לשיהיו צוות ועוז זה לזה. ויתנרב האדם להטיב עם רעהו בכחות נפשו ללמדו תורה או חכמה או מוסר, או מדעים יקרים, או בינה יתירה, או יתן לו עצה טובה לפי חכמתו, איך יתנהג בדבר הנצרך במשא ומתן שלו וכדומה, ויתנרב להטיב עמו בגופו וכחו, מכש"כ בדבר שפתים ובכתב ומכתב שאין בו עמל וטורח. וארז"ל איוב ותרן בממונו היה, צדיק גדול, בעל צדקה, וגומל חסדים, עוזר דלים, מפרנס אלמנות, מגדל יתומים בביתו, מלביש ערומים, ביתו פתוח לרוחה,

ענף קי"ט.

הנה האוהבים ג' מינים. אוהב תועלת, אוהב מנוחה, ואוהב מעלה. א' אוהב תועלת כאהבת שני שותפים. ב' אוהב מנוחה הוא ב' מינים, אוהב הנאה ואוהב בטחון, אוהב הנאה כאהבת הזכרים לנקבות וכיוצא בהם, אמנם אוהב בטחון הוא שיהיה לאדם אוהב חבטת נפשו בו, לא ישמר ממנו לא במעשה ולא בדבור, ויודיעהו כל עניניו הטוב מהם והמגונה, מבלתי שירא ממנו שישיגהו בכל זה חסרון, לא אצלו ולא זולתו, כי כשיגיע לאדם בטחון באיש זה השעור, ימצא מנוחה גדולה בדבריו ובאהבתו הרבה. ג' אוהב מעלה הוא שיהיה תאות שניהם וכונתם לדבר אחד והוא הטוב, וירצה כל אחד להעזר בחבירו, בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד, וזה האוהב אשר ארז"ל לקנותו, והוא כאהבת הרב לתלמיד ותלמיד לרב. ותעמול שיהיה לך אוהב נאמן, וכל דרכיך יהיו לשם שמים, ותאהב את הבורא ב"ה ואת תורתו, את הצדקות והתוכחות, את המישרים ואת ברואיו, ותחרד ותשיש על כל המצות, והטה אונך לשמוע דברי אלהים חיים, והקשב אונך לדברי חבירך, ואל תהי נבהל להשיב, ואל תדבר בפני מי שגדול ממך בחכמה, ואמור על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ואם חפץ אתה להדבק באהבת חבירך, הוי נושא ונותן בטובתו, ואם אתה רוצה להתרחק מחטא, צא וחשוב ועיין בסופו, וביותר מי שעשה לך טובה, אל תעש לו רעה, כי המשל אומר: הבאר ששתית ממנו מים, אל תזרוק בו אבן. ואל תאמר איש פלוני עשיר, ואני איני עשיר, שאין כל אדם זוכה לשתי שלחנות, ואל תאמר איש פלוני חכם, ואני איני חכם, שלא שמשתי כמוהו, ואל תאמר איש פלוני גבור, ואני חלש, שאין גבורה אלא בחורה, שנא' (תהלים ק"ג) ברכו ה' מלאכיו גברי כח עשי דברו לשמע בקול דברו, ואל תאמר אין לי ממון להטיב לזולתי, אם עשית צדקה תזכה לממון, ואם זכית לממון, עשה ממנו צדקה, בעוד שהוא בידך קנה ממנו עה"ז ותנחל עה"ב, שאם אין אתה עושה ממנו צדקה, יעוף פתאום, שנא' (משלי כ"ג) התעיף עיניך בו ואיננו. ואל תחן עיניך בממון שאינו שלך, שהוא מאפיל אותך כאישון לילה ואפילה, ואם נטלת שאינו שלך, גם את שלך יטלו ממך, ואם ערבת חדע שערב צריך לשלם, ואם לוית פרוע חובך בזמנו, כי לוית על מנת לפרוע, ואם הלויית, הלויית על מנת לתבוע, ועשה כל דברריך ומעשיך לשם שמים. ואם ראית פני חבירך שנתדלדל ומטה ידו, אל תחזירהו ריקם, שנא' (קהלת ח') שומר מצוה לא ידע דבר רע, אם הלויית לו מאומה בשעת דחקו יתקיים עליך (ישעיה כ"ח) אז תקרא וה' יענה, ואם גדלת עצמך בפני חבירך, הקב"ה משפילך, אבל אם השפלת עצמך הקב"ה מגבירך, ותשמח במתנה שנתת

ברעך, ורעך משמע אפילו עכו"ם (תנח דני חליכו). ומרגלא בפומיה דאביי לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך ומשיב חמה, ומדבר שלום עם אחיו עם קרוביו ועם כל אדם (נרכות דף ס"ו). שמעו זאת בני יעקב! למדו הִרְעֵה האחוה והאהבה, ואיש את רעהו יעזרו ולאחי יאמר חוק, ועם כל האדם ידבר שלום.

ענף קי"ח.

ממצות אהבת רעים לחונן דלים לעזרם ולסעדם כפי מסת יכולתו, וכל החרד על דבר אלהים יקים ברכים כושלות, וילוה מהונו לעני ואביון, אשריו כל מי שידו פשוטה לעניים, ראה מה כתיב, עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה' (משלי כ"ג), העני קנה חיי עה"ז והעשיר חיי עה"ב, ואם אין בה"ב רוצה ליתן לו, עושה כלם ה', מי שעשה את זה עשיר, הוא עתיד לעשותו עני, ומי שעשה את זה עני, הוא עתיד לעשותו עשיר, אין לך מדה קשה מן העניות, שכל מי שהוא מדוקדק בעניות כאלו רבוקים בו כל יסורים שבעולם, וכאלו באו עליו כל הקללות שבמשנה תורה, ואלו נחקצו כל היסורים לצד אחד והעניות לצד אחר העניות מכרעת לכולן (מ"ר משפטים ל"ח). לכן יקרת האדם והפארתו היא לתמוך בממונו ובגופו את זולתו המדוכא במחלה או עמוס במכסת נפש ביתו ומלאכתו, ואין ביכלתו לכלכל אותם, ויהיה לו למגן בעת צרתו, וילוה לו בלי נשך ותרבית, כי המלוה ברבית עובר על הרבה עבירות. ומי אשר חפץ קנות רעים, ישחמר מלהיות נפתח למחרחרי ריב ואנשי בליעל אשר אוהבים לשלח מדנים בין אנשי ברית, וברשעתם בודים מלבם דברים לא כנים לשבות השלום והאחוה, וגם אם תאונה אליך רעה, לא תצא לריב מהר, כי אם ממך היא, למה עשית כה? ואם לא ממך, על מי תזעק חמס? על המקרה או על אלהים? איזלת היא לך גם שניהם, כי אם תוכל, תקן הדבר, ואם לא תוכל, מה יעילו לך אמרותיך? ומה יסכנו דברים בלי תכלית תועלת? והיטיב חיטיב מיר מעשיך, ולמה תחכה להטיב מעשיך עד למחר, ולא תיטיב עוד היום? ומי אשר חננו אלהים בעושר או בכח או בחכמה, עליו להשפיע מהונו לטובת הכלל, ולמלט המדוכאים באין משפט, לתמוך ידי דלים, ולהפיץ מעינות בינתו הוצה, ולא לבד כי מוזהרים אנחנו מתת אבן גוף לפני אנשים חסרי עינים, אך גם אשר עינים לו, והוא עוֹר באחת מכל הדברים ושואל עצתו מה לעשות לטוב לו, אז עלינו להורות לו את הדרך הטוב והמועיל לו, כדכתיב (ויקרא י"ט) לא תקלל הרש ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה', ומחובות האדם לעשות טוב וחסי כל ימי חייו הן בצנעה הן בפרדסיא, ואז לא ימוט לעולם.

על צדקת וחסד מלך עליון, שלא יגזור דבר שאינו טוב ומועיל לבריאותו. משל לנחל היורד מן ההר, הנה מקורו בבטן ההר, והנחל נובע תמיד ומתפשט עד מאד, והוא נראה לעין כל, ובני אדם נהנים מן הנחל ומימיו, ופעמים שוטף ועובר גבולו ומפסיד שדה וכרם, אמנם המקור שממנו נובע הנחל, הוא סתום בארץ אין רואה אותו, כן הדבר הזה, סוד חכמה עליונה נעלמת מעין כל חי, והמקור סתום וחתום, ואינו נראה לעין הלב, ורק האמצעיים וההכנות הנובעים מחכמה עליונה משמחים הלבבות, וגם לפעמים עושים משפט בארץ, להעניש פועלי און, וכמו הנחל אשר מרוה את הארץ, כן דרכי עליון משמחים הלבבות, גם אם המקור נעלם מלב כל חי.

ענף קי"ז.

ראוי לרעים אהובים להיות בשלום תמיד ולדרוש איש בשלום רעהו, ותקוה רק טוב ושלום מידיך, ותתן אמן לאהבתו, ומי שישבח אותך ללא גמילות חסד, מִהֵרָ לגמול אותו, פן יהפך השבח גרופה, ומי שלא יעזור אוהביו בעושרו, יעזרוהו בעת חסרונו. ואם חטא זולתך נגדך, בחון! אולי לא חטא, ואם תעמק בלב זולתך, תנה לכך למען יעמיק בו גם הוא, ותשתתף בצערו, ושכרך תהיה שתנצל מכל נגע ומחלה, ותקבל אותו בסבר פנים יפות כשיבוא לביתך, ותדון אותו לכף זכות בכל דבר, ותתנדב בגופך באיזה טרחה קטנה בשבילו, ותושיע לו מממונך לפעמים בעת שיצטרך בהלוואה או במתנה, וחלילה לך לשלוח ידך ברכוש רֵעֶךָ, כי עון פלילי הוא ליסד הצלחתו על איד רעהו, ואחזה וברית השלום הם אבן פנה לשלום העדה ולאושר החברה, מדי כל אורח יחד דבקים, אִזּוּ איש את רעהו יעזרו, ואין דבר נעדר לקהל, אולם אם שנאה תבאיש בין האחים, אִזּוּ ריב ומצה תפריד ביניהם ואגדות החברה תנתקנה. ולא תתגאה על חברך, לקיים מצות ואהבת לרעך כמוך, מה שהוא מצד הטבע. ובכל מעשיך אשר אתה עושה לרעך, תמיד יהיה האמת לנוכח פניך, אם הבטחת דבר לו, עליך לשמור את מוצא שפתיך, ואם מכרת דבר, חובתך לתת הדבר באמונה במשקל ובמדה כפי הַמִּדָּה בעת המכר, וגם אם הקונה הוא עֵינֶךָ בדבר, ולבבו כל ידע, הבאמת התהלכת עמו או בשקר, הלא אלהים הוא היודע כל, ולא ינקה את איש עושה שקר, אפילו לגוי בשוק. מעשה ביהודי אחד שמכר לנכרי ארבעה כור תמרים ומרד לו בבית אפל רק את המחצה, ובעד המעות קנה היהודי שמן, לבסוף נסדק החבית ונשפך השמן, וספר היהודי המעשה לאליהו, אמר אליהו, בני! כתיב (ויקרא י"ט) לא תעשק את רעך, הרי הוא כאחיק, ואחיק הרי הוא

הברואים בצלמו יתברך, כי כל בני חבל בפלס אחד יעלו, לא יכיר שוע לפני דל, ואת הגדול לפני הקטן, וכלם יחד נזונים ממקור העליון, ותאהב את רעך באמת ולא בזיוף. ומה מתנכל ומה נשחת האיש אשר יאמר לזולתו: „שמתי אל לבי להתהלך עמך בתום לבב” למה לך הבטחה כזאת? אך למותר תספר איך יהיה מנהגך בימים העתידים, והנה יראה הדבר בלעדריך, על מצחך: יפתב, ועיניך יגידו אם באמת לבך כפיק, כאשר יבין האוהב את הכל מעיני אוהבתו. ואיש מרמה וערמה נמשל לאיש אשר ריח רע בבשרו, כל הקרוב אליו ירגישהו, ירצה האיש או לא ירצה — ואתה? לך מאיש, נדמה לך כאוהב ואיננו, אכן איש תמים בעיניו תכירהו, ותתנהג בו כבוד תמיד, וכל אחד מבני אדם נברא בעבור חברו, ולסבול טרחונו ומשאו. ולא ישמח אדם בין הבוכים ולא יבכה בין השמחים, לא יהיה ער בין הישנים ולא ישן בין הערים, ולא עומד בין היושבים ולא יושב בין העומדים, לא קורא בין השונים ולא שונה בין הקוראים, כללו של דבר אל ישנה אדם דעתו מדעת חבריו ובני אדם. אל תהי צדיק הרבה, אל תרשע הרבה, כל המרחם על האכזר אינו מרחם על הרחמנים, כגון אם יודע שאבותיו וקרוביו עניים ואינו מפרנסם, ומפרנס אחרים, אותן עצמן שהוא מפרנס לבסוף יהיו אכזרים עליו ולא ירחמוהו, ולא יחזיקו לו טובה על החסד שעשה עמהם, יהפכו לו לשונאיו, כי אשר נמנע לרחם את קרוביו, ונותן הון לכל איש זר ומוזר, דומה לאשה מינקת בן חברתה, ושלה מת ברעב ובחסר, ואם עבר אדם על מצוה קלה סופו לעבור על מצוה חמורה, למשל אם עבר על מצות ואהבת לרעך כמוך סופו לעבור על לא תקום ולא תטור, לא תשנא את אחיך, ועל וחי אחיך עמך עד שבא לידי שפיכת דמים, לכך נאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו (ילקוט זופטים). והעבר רצונך מפני רצון חבירך, שכן עשתה רחל ללאה, ודוד לשאול, והעבר רצונך ורצון חבירך מפני רצון שמים, שכן מצינו ביעקב שלא נשק ליוסף, ואל תלשין את חבירך, שכל המלשין את חברו אין לו רפואה, והרחק מן התרעומת, שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטוא. חוי אוהב את הבריות ומכבדן, ותהיה כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה, וכיתר הנמוכה שהכל תולין בה, ותהיה עניו ושפל רוח עלוב ואהוב לכל אדם, שפל לאנשי ביתך, ירא חטא, ואם אומרים על אדם דבר רע אל תאמין, כ”א חקור אחרי אמתת הדבר, ואם לקית בממונך אל תגרע בצדקה, וזכור איוב שלקה בממונו ובגופו ועמד בצדקו, ואם לקית בגופך אל תהרהר ח”ו אחרי מדותיו, וזכור היסורים מכפרים עונותיך, ותשמח בתורח ובמצותיה, ואין רשות לך לחקור ולדרוש אם טובה היא הפקודה היוצאת מלפני השליט אם לא, ותבטח בתום לבך

ואם עשיית לחברך רע מעט יהא בעיניך הרבה, ואם עשיית לחברך
טובה הרבה יהא בעיניך מעט, ואם עשה לך חברך טובה מעט,
יחא בעיניך הרבה, אבל אם עשה לך רעה רבה, יהא בעיניך מעט.
ומעשה בר' יהושע שהשכיב אצלו אדם, ונתן לו אכילה ושתייה
והעלהו לגג לשכוב, ונטל סולם מתחתיו, מה עשה אותו האיש? עמד
בחצי הלילה ונטל את הכלים וכרכן בטליתו, וכיון שביקש לירד נפל
מן הגג ונשברה מפרקתו, לשחרית השכים ר' יהושע ובא ומצאו
כשהוא נופל, א"ל ריקה כך עושים בני אדם שכמותך, א"ל ר' לא
הייתי יודע שנטלת את הסולם מתחת, א"ל ריקה אי אתה יודע
שמאמש היינו זהירים בך, מכאן אמר ריב"ל לעולם יהיו כל אדם בעיניך
כלסטים והוי מכבדן כר"ג (מס' דרך ארץ פ"ה). ותמשול על לבך הרע,
כי הלב בטבעו נוטה להתגאות, להתאווה ולחמוד לנקום ולנטור לאסוף
ולכנוס וכיוצא באלה הפחיתות, ולמאס בצדק ובכשרון מעשים ובכל
הדרכים היקרים שחקקה החכמה לעשותן, על כן מזהר לעורר הכחות
היקרות בנפשך להשלים חפצך ושלימותך ע"י המצאותם ותחבולותם,
והיה לך לאות כי השגת שלמות המוסר, אם כל יום יהי בעיניך כמו
הוא האחרון לימי חייד, ואז לא תתן נפשך עוד לשיחה בטלה לעצלות
לחנופה ולרכילות, כי אם לשמוע דבר ה' ולאהוב בני אדם, כי הנפש
לא תדע ותכיר עונג אמתי אחר, זולתי העונג הרוחני, אשר הוא תולדת
המוסר הנצחי העומד לעד ולנצח נצחים. וככלות שאר האדם וכשרו
יכלה עמו כל מורכב גשמי בעל הכלית התולה בחומר עם כל תענוגי
הגויה הנמבזים, ורק החק המוסרי והרגשתו יעמדו לעד בנפש הרוחנית
להרגיעה או להכאיבה בגמול ועונש הצפון לישרים ולרעים, ורק בחיים
הזמניים היה מן ההכרח בעונג הגשמי לקיום החיים הגופניים, ולכן נברך
על כל הנאות עה"ז, אמר ר' גדליה ברעכער, לרומם נפשנו לבלתי חלל
כבודה אם תשוה בחן לבהמת הארץ. ובהודאה לאל המטיב לכל נערב
ענין רוחני עם כל גשמי, ונרמז על התמידי בכל ענין החולף. וגם אם
אמונת הגמול והעונש הגשמי אינה סותרת את פנת הדת, כמו שאמר
החבר (כוזרי ה' י"ד) והמסופר הצודק המקובל כבר אמת אצלנו היעודים
הניחם יהיו רוחניים או גשמיים, אמנם האמונה הזאת בעצמה פחותה
ונמבזה בעיני כל משכיל, אחרי כי בעונג הגשמי שוים האדם והבהמה,
וכבר מאס אותו השכל, והתרחק ממנו גם בחיים הזמניים, לולא היה
מן ההכרח לקיום החיים הגופניים.

ענף קי"ו.

זאת תורת האדם להיות נכנע לאדון הכל יתברך שמו, ולאהוב

גבורה ורחמים, וישתמש בכח הרעת להדמות לבוראו במדת הגבורה לגבור על כח הרע כגבור, כי אל הוא מדת גבורה, ולזה עצמו כגבור בהצלת הנפש, לדעת אלהים ותורתו, ולכל יתעלם מעשות חשבוננו בינו ובין בוראו על גודל טובו עליו ורוב חסדיו עמו יום יום, ולהכניע כחותיו לפרוש ממותרי עניני העולם, ולהסיר השנאה והקנאה מלבבו, ולמשול השכל על התאוה; וכמו כן במדת הרחמים, כי השם הוי"ה ב"ה כולו רחמים לרחם על העניים וכל הבריות. ויעסוק אדם בחכמה ה' למלאות רצונו, כי אם ידע בלב הענינים העליונים חקי התורה והחכמה, ולא יעשה כמשפטם וחקותם, לא היה צריך בעבור זה להיות נברא בעולם, כי טרם נוצר בבטן היתה נשמתו יודעת יותר מדעתה עתה, והגויה היא המכסה אורה הבהיר, וטעם הבראו בעבור המעשה, כי אין מעשה למעלה, רק למטה, בהיות הנפש והגויה יחדיו, ואם יזכה יעשה כל מעשיו כפי החכמה, ואז הוא נרצה למעלה ולמטה, ויעמול בכחו וגבורתו להבין צדק ומישרים וכל מעגל טוב, ולדכא ולייסר טבעו הרע, עד שירגיל לצייר דרך החכמה, ובמדת הגערה ינהג לגעור באויבי ה' ולהכלימם בפני רבים, ויעשה מעשיו בצדק, כדכתיב צדק צדק תרדוף, ומשפט, שישפוט עצמו בכל יום ויום על מחשבותיו ומעשיו, ואם עשה עול יודה ולא יעשה כיסוי לפשעיו, ועולם נברא בשביל חסד ורחמים, שיגמול אדם חסד עם חבירו, ולהיות נדיב ואיש חסד, ולהשתמש בשכלו בכל אופני עבודתו, כי הוא יועץ נאמן.

ענף קט"ו.

מתן מאת אלהים הוא שאין יקר כמוהו, אם יבקש האדם לקנות לו חמיר את לב בני אדם בחבה תמימה ונושא חן בעיני כל יודעיו, ויהיה נדיב ושוחר טוב הזולת בנפשו ומאודו, וישמר לו מהזיק לכל זולת, ויבקש בכל עת להועיל במדת האהבה והחסד, כי עץ זה ישא לו את פריו הבטחון והשקט הנפש בקרון אור פנים. וכמו רופאי פצעים ישאו עמהם חמיר כליהם לפעול בהם לעת הצורך, כן תוליד עמך חמיר יסודות המוסר אשר על פיהם תשפוט על דברת ענינים אלהיים ועל דברת בני אדם. וחוטא לאנשים הוא גם רע לאלהים, כי הוא עשה איש בעבור חברו, לכן אין להם רק להטיב ולא להרע זה לזה. וכל מטיב אלינו אנו חייבין להודות לו כפי כונתו להועיל לנו, ואם יקצר במעשהו לדבר שיקרהו ימנעו מהטיב אלינו, הודאתו חובה עלינו, כיון שנחברר לנו כי דעתו עלינו לטוב וכי כונתו להועיל לנו. ואם הגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו, יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו ואין אנו חייבין בה. וחשדל להטיב לזולתך בגופך ומאדך,

המחזיר על הכתים, קונה מזה ומוכר לזה, ושוב קונה מזה ומוכר לזה, וכן הרכיל, היום מביא שמועות מראובן לשמעון, ומחר משמעון לראובן, והוא הולך מבית לבית ומחצר לחצר לשמוע חדשות, שלא היה שומע אלו ישאר בביתו, ולהגיד לאחרים ולגלות סוד אחרים, ומוליך ומביא דבר סתר מאדם לחבירו, וחטאו גדול מאד, ומגונה ביותר אם מתכוון בהדיא להרע לזולתו, והוא הַלִּץ המהפשט בלצנותו על כל מיני הדברים, הן אותן שמסוג טוב ורע והן אותן שמסוג הנאה והמגונה, בלצנותו הוא משים טוב לרע, רע לטוב, מר למחוק, ומחוק למר, הן צודק בדעתו והן בלתי צודק, והוא שומר בלצנותו ממה שהוא עושה כן בשאט נפש ע"צ ההקנטה והתבזות כל דבר, כי דרכו בכך ויש לו שמחה במעשהו אם מוציא פעל לצנותו מן השפה ולחוץ, וגם לבו פתוח ללעוג על כל מה שיזדמן לפניו, והוא מטיל מום ודופי בכל דבר חכמה ושכל, ומקלקל אותם בדבורו בדרך לעג ושחוק, ועי"כ ריב ומצה בבני אדם, וישטמו זה את זה, וירדוף איש את אחיו, ותפול החברה ולא תוסיף קום, ולכן ארז"ל על שלשה דברים העולם עומד, על הדין, על האמת, ועל השלום.

ענף קי"ד.

האֵל יתעלה ברא עולמו בחכמה, בתבונה, בדעת, בכח, בגבורה, בגערה, בצדק, במשפט, בחסד, וברחמים (מס' חגיגה פ"ח), וכן האדם יבנה בית עולמו במדות יקרות. גברת ממלכת בנפש תהיה החכמה, ובכחה יאסוף האדם חקי החכמה העליונה אל נפשו, ובכח השכל ישכיל להטעים לעצמו ולזולתו דרכי החכמה, הנשגבים מבינת אדם, וישכיל בענינים האלהים, והפרטים התלויים בחכמה, חכמת התורה ללמוד וללמד לשמור ולעשות, חכמת ההנהגה הישרה, בהיותו נוהג עצמו בצדק ובמשפט, וישפט את זולתו בחכמה ובצדק, וגם דברי פיו ללמד חכמה ודעת, הכל בחן ושכל טוב, וכמו כן חכמות למודיות וטבעיות וחכמת כל מלאכת מעשה, ותיקון השכל בחמשה דברים בטוב הטבע, ארך הבריאות, נועם חמדות, ועיון בחכמות, ולהתחבר עם אנשי החכמה ויושר המנהג. אמנם החכמה שנבעה מפי עליון ב"ה דרכי צדק משפט ומישרים הכתובים בתורה והמסורים פא"פ באמונה הן הן חקי תורת האדם, הן חקי ההנהגה העליונה שהיא כפי דרכי החכמה, הן מעשה שמים וארץ שנתכנו כפי ארחות החכמה, לא תודענה לאדם באמצעות שכלו ובינתו, זולתי באמצעות רוח דעת הנלוה לאדם ממרומים. וישתמש האדם בכח הבינה להבין מליצות החכמה ומאמריה והמשלים וההידרות, ובנטותו ממנה לא יצליח לא בזה ולא בבא, וגדולה דעה שניתנה בין ב' אותיות, שנא' (שמואל ח' ג') כי אֵל דעות ה' (חלק ד' ל"ג), ר"ל בין ב' שמות של

נקרא הבאר שטנה, והוא הסוף של מהלוקת, שהכל לבעלי ריב לשמן ומכשול, אבל כשחפרו באר אחרת ולא רבו עליה, נקרא שם הבאר רחבות, כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ (בראשית כ"ו), וע"י השלום עומדת הצלחת החברה על יסוד חזק ונאמן, וכל אחד ישכן בטח בארץ.

ענף קי"ג.

הנה החברה בכללה, אמר ר' הערץ האמבערג, כמו גוף האדם עם אבריו, כמו שהם נדבקים ונאחזים יחדיו, וקיום ובריאות כל אבר, נתלים בקיום ובריאות כלל הגוף, וטובת הגוף בכללו נתלה בשלמות כל אבר מאבריו, כן תועלת כלל החברה וקבוצ המדיני קשורה בתועלת כל חלק ופרט ממנה קשר אמיץ וחזק, ואושר הפרט לא יקום בלתי קיום וטובת החברה בכללה. ויצאו לנו מזה שתי חובות ראשיות: האחת, כל טובה שמבקש חבירך ממך, עשה לו אם תוכל, כמו שתחפץ שיעשו לך חביריך, והשנית כל רעה וכל דבר שנזק בעיני חבירך, הרחק ממנו אם תוכל, כמו שתחפץ שחביריך ירחיקו ממך כל דבר רע או שנזק בעיניך, ושחיהן בכלל ואהבת לרעך כמוך, והמצוה הזאת היא היסוד, שעליה נבנה כל התורה, ומבלעדיה החקים והמשפטים היותר צריקים לא יקיימו טובת הקבוצ והתמדתו, לפיכך צותה לנו התורה הקדושה ענינים רבים לתועלת זולתו הנכתבים בס' קדושים (י"ט, י"ח — י"ט). והעושה בלשונו שמוש גרוע ושאינו ראוי, הוא גורם פירוד לבבות, אשר גורמים באורך ימים הפסד הסדר וכליון המנהג הראוי. ושמוש גרוע בלשונו הוא, המספר בגנות חבירו ומכוון בזה להרע לו ולהזיקו, כי הוזהרנו מלספר אפילו בגנות שאר בריה זולת אדם, ואפילו בגנות בהמה טמאה, אף לא בגנות עצים ואבנים, וזה ע"צ ההרחקה היתירה, מכ"ש שאסור לספר בגנות האדם, אע"פ שהספור בעצמו אמת, הנה הוא מגונה לשיסופר ממה שהוא מתילד לנזקי שעליו סופר. וג"כ דבר מגונה הוא המגלה לאדם ענין חבירו ותנועותיו ועסקיו, בכדי שידע היטב, איך יקרב לו תועלת והנאה ורחיית נזק, ע"י ידיעת מטמונותיו של חבירו, כי לא הותר לאדם לגלות סודות חבירו, אם לא ביקש זאת מידו, ממה שאפשר שיוזק חבירו עי"כ. והרכיל מכזב למי שיגלה לו הסוד, ומי שהפקיד אצל סכל סודו אבדו. לכן הוזהרה התורה על הרכילות (ויקרא י"ט) ואמרה לא תלך רכיל בעמך, והוא האדם אשר נהנה בהגדת שמועות וספורי מעשים המתהדרשים בבתי אחרים, והוא עסקו התמידי לספר בבית ראובן מה שראה בבית שמעון ובבית שמעון מה ששמע בבית ראובן, בלתי חושש אם יסובב לזה או לזה רעה או טובה עי"כ, כי עיקר כוונתו להוציא את כל רוחו ולהביא חדושים לעולם, וענין הרכיל כמו הסודות

חבירו, כי מחוך שכחו מסתייע שבא לידי גנותו, ר"ל שהוא משכחו
 מצד ומגנהו מצד, כגון ששמע שפלוגי עשה דבר מגונה, והוא מספר
 אותו הגנות, וכדי להגדיל הגנות באוני השומעים, מזכיר ג"כ שכחו של
 פלוגי, ואומר פלוגי המעולה והיקר במעלתו עשה דבר מגונה פלוגי,
 ומגדיל עי"כ גנותו, בשהוא נעחק ממדרגתו הרמה לפחיתות כזה. ומדה
 מגונה בתכלית הגנות היא מדה הגדוף שהיא רצונית לא התפעלות
 טבעי בלבד. והמחרף מתכוון בחרופו כדי להקניט את חבירו ולהכעיסו
 או לביישו, ומזכיר את חסרונותיו, כדי להרגיזו ולהשפילו, הוא עושה
 כן מחמת כעס ורוגז שיש בלבו על חבירו, והוא רוצה להוציא רוגזו
 לחוץ, ואינו יודע במה לתלות, ותולה אותו בהגדת מומיו וחסרוניו של
 חבירו, ואחרי שהוא אחת מן התנועות הגופניות שישתמש בהם הכועס,
 כדי לשפוך את נפשו ולהקל מעליו כבדות הלב ותבערת רוגזו, ולהוציא
 הכעס לחוץ, לכן אין הפרש למחרף בין שיהיה מקבל החרוף שומע
 חרפתו או לא, בין אם המקבל הוא לנכח או לא, כי תכלית כוונתו
 נשלמת בהוצאת הרוגז מלבו ולשפכו לחוץ. כמו כן מדה מגונה התיחדות
 העדר הסכמה בין שני צדדים, מה שהאחד מחייב ומקיים, השני סותר
 ושולל, ונקרא מחלוקת. ויש מין מחלוקת הנוסדת על ענין יגיע ממנו
 תועלת או שכר טוב למתחלקים עצמן או לזולתם, והיא מחלוקת לש"ש
 הנזכר ברו"ל, כגון שיחעצמו בנושא עיוני, אם דבר מצוה או מוסר
 ורעה, זה אומר כך הוא האמת וכך הוא הישר, והשני אומר לא כי,
 או שיריבו בשביל שדה, בית ושאר הפץ, זה אומר שלי הוא וזה אומר
 שלי הוא. ויוצא עי"כ תועלת ותקון עולם או הישרה נפשיית, והוא ראוי
 להיות, כי אפילו בדיני ממונות הותר לאדם להעמיד את עצמו על ממונו
 בפני הטורפים, וכש"כ שהובה עליו להגין על האמת והיושר שלא יכשלו,
 אמנם יזהר את עצמו שלא יערב בדבר הריב אשר לו עם חבירו כעס
 ונקמה ונאצות וכיוצא מן התולדות השכיחות הנמשכות מן העדר הסכמה,
 ואל ימעט בעיניך שונא אחר, ואל ירבו בעיניך אלף אוהבים, וזכור מה
 שאמר החכם: לא אהבני אדם שלא היתה לו אהבתי זכה, ולא שנאני
 אדם שלא התפללתי בעדו שיישרהו הבורא לאהבתי.
 ואל תהיה איש מדון, אמר ר' שלמה פפנהיים, אשר בטבעו בלתי
 איש מנוחות ואוהב שלום, והוא מתדיין ומווכח על כל דבר בלתי מקבל
 שום דבר כמו שראוי שיקובל, אבל חולק ומערער עליו. והרחק תרחק
 מן איש מריבה בטבע, אשר מערער על כל דבר הנעשה תחת השמש,
 והוא דבר מצוי בנשים ויושבי קרנות שמריבים תמיד, ואין ביניהם דבר
 של כלום, וכל הריב נוסד על הגדת תינוקות ומלשינות ילדות ומאורעות
 של מה בכך שקובאו מצד לצד. וכאשר רבו רועי גרר עם רועי יצחק

והנטירה ושנאה הלב, ויקיים המצות לוולתו, כמו הצדקות וההלואות לעניים ולעשירים, והחסדים והחנינות, וצדק המשקולות והסרת המכשולות והנוקים, כי מחסר נדבתו ממעט צדקתו, מאסף ומקבץ לאוצר זולתו. והרגל עצמך לערוך מחשבותיך תמיד כה, עד כי יפגשך איש פתאום ושאלך לאמר: „מה תחשוב עתה?“ תוכל להשיבהו כרגע דבר אמת, כזאת וכזאת אחשוב, ואם ככה אתה מתנהג, עד מהרה ירחשו כל קרביך תום וחסד, ומחשבותיך לא תהיינה ערוכות על תענוגי בשר, מריבות קנאה וכמוהן, וזכור העולם הזה דומה לגלגל שבגנה, התחתונים עולים מלאים והעליונים יורדים ריקנים, כך לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר, כי גלגל הוא העולם, שנא' (משלי כ') מורה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן, ואין אופן אלא גלגל, שנא' ויסר את אופן מרכבותיו, ואלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (מ"ר משפטים פ' ל"ח). ואל יקטן בעיניך אם תראה אוהבך איננו עמך כתמול שלשום, אף אם תדע כי לא נחת את לבך וחכך לחטוא נגדו, ועשה כל מה שביכולתך להשיב את לבו אליך כמלפנים, והשמר לבל תוסיף על אשר נודע לך מזולתך, הגיד לך אדם, כי פלוני רָפַר עליך רע, די לך בזה, ואל תוסיף לאמר, כי הרע לך בדבריו אלה, ואם האשימך לחנם, מה יפעלון עליך אמרותיו? התרצה להתברך מאיש אשר קלל את יומו כמה פעמים ביום? התכסוף להיות טוב בעיניו, מדי לא ייטב בעיני נפשו? ואיך ייטב בעיני נפשו איש מתנחם כל היום על אשר עשה? ולא לבר המבזים זה את זה בקרבם, אך גם החונפים ומהללים זה לזה, משפילים באמת איש את רעהו, ואתה תצלה במעשיך ותחיה בשלום והשקט עד בוא קצך, אם בכל הנהגותיך תשמור את יושר ואת נועם האלהים, ותשמור הצדק עם כל הזולת, ותתאמת אצלך כי גם סתרי עשתונותיך גלויים אל האלהים, ותבטח בו מהתאנה לך בכל פעלך כל פגע, ותחקק על שרשי לבך היות בני האדם כלם נבראים מאת האלהים בזאת התעודה, כי תחת מסכות שונות לטוב ולרע יתהפכו, איש אין בארץ אשר ימלט מהנה, ונקרא השלם גבור, אם כיכלתו כל שתבוא אליו בעת צרה לבהור מרצון נפשו את העצה אשר תכון בהכרח, אז כל דרכיך יכוננו, כי הנה בהיותך עם הבלתי ראויים מתנהג בנעימות חסד, ואת צדיקים תשלם טוב כהקת היושר, קרוב הדבר מאד, כי גם שונאיך אליך ישובו, ותחן שלום ושקט בכל מעשיך.

ענף קי"ב.

המאמץ את כחו לעשות דבר שאפשר שיגיע לחבירו עי"כ איזה נזק והפסד הוא רע מאד, ומטעם זה אמרו רז"ל לספר שבחו של

באו באמרותיו אמה דבר בלתי מובן, או בלתי מורגל, או בלתי נעים לאזן, רק תשיב אליו בדרך ביאור או הסכמה באופן אשר מהתשובה ילמוד לערוך דבריו היטב, ותקבל מזולתך איזה טובות וחנינות מבלי השפל על ידיהן וגם מבלי התראות כמו בלתי נחשבו לך למאומה, אִז תהיה חזק בדעתך וגם נדיב לב ורחמן. ואל תאמר לחבירך המבקש טובתך: „לך ושוב ומחר אשמע דבריך, כי אִץ לי הזמן עתה לפעולות שונות“, יען תחת מחסה כזב זה יקוננו כל הטא ומרי נגד הקי הידידות לכל אדם. ותרחם על הדלים והעניים והחולים והפורשים מן העולם, ומי שאינו מכיר אופני טובותיו, ומי שאינו יודע להנהיג את עצמו, והאסור ביד אויבו, והמתחרט על עונותיו, והבוכה על מה שעבר מחטאיו מיראתו את עונש האלהים, אִז יהיה לך גמול טוב לאחריתך. וכפוף ראשך לתולדות הזמן אשר יבאו עליך, ואל האנשים אשר תפגוש בהם הראה אהבה אך בלי ערמה, ואז תאהב זולתך ותשמע דברי אלהים. ומה טוב ומה נעים שֶׁבַת יחדיו אנשים מקשיבים אונם לתורה וליראה, מסלסלים ומחבקים אמרותיה, ועושים טוב זה לזה, כי המזמה וההתבוננות בדברי התורה תמלאנה הלב מחשבות טהורות, ויטהר מהבליו ומדרכי יצרו, שעל זה אמר שלמה, (משלי כ' י"ח) מזמה תשמר עליך תבונה תנצרכה, להצילך מדרך רע, ודרך רע הוא השקר והעול, החמס והתרמית, הגאה והגאון ופי תהפוכות, שגברו מאוד על הארץ, וכמעט קט מעדו רגלי היושר, אמנם אהבת אמת וישר הוא דרך נאה ותפארת להולכים בה, וחייב כל אדם להטיב למי שיטיב לו, וביותר הבן שלא יצא לעולם רק על ידי אבותיו והם גמלוהו וטפחוהו ורבוהו והשקוהו והאכילוהו והלבישוהו, חייב לכבדם כל ימיו, כי הם היו לו הסכה להיותו חי על פני האדמה, והשם נפת בו נשמה על ידי האבות שתקנו הנוף, צוה שיכבד אבותיו, כי מי שיכבדם הוא מכבד את השם.

ענף קי"א.

יתברך שם עליון אשר טוב לכל ורחמיו על כל מעשיו, והוא חפץ באהבת בריותיו, ועלינו להאחז עמו בחברת אהבה, והנה האהבה תטה פניה אך לדבר הנאהב, ואין דבר זולתו אשר אליו תפנה, כן באהבת אדם את רעהו, כל חפצו יהיה אך לבעבור סבב טוב לרַע הנאהב, לא בעבור תועלת אחרת, וכמו שאהבת אדם תתפשט על כל אבריו, יען כלם עבודת הנוף יעבודו, כן יאהב האיש את כל אדם, יהיה מדת ישראל או אחד מכל עמי הארץ, כי כמוהם כמונו, ייעפו וייגעו להעמיד בכשרון מעשיהם את החבל. ויאהב אדם את חבירו כגופו, וישתמר מן הגזל והגנבה, והרצח והעושק והכחש, ולה"ר ורכילות, והנקיטה

ממנו בקשר אמיץ, והוא ברא ועשה את בני אדם להטיב ולא להרע זה לזה, ומי שיקרע הקשר ההוא, זה מבזה את אלהיו, לכן חוטא לאנשים הוא גם רע לאלהים, וחסד עליון הוא אשר ברא את האדם לְרִיעוּת, וממנו הוא לנו כי נשוב להתחבר ולצמוח יחד, אחרי נכרתנו מן הגזע, כי עין ההשגחה מושלת על כל יושבי חלד, ואצלה שוים אנחנו כלנו, וכלנו נבראנו זה בעבור זה, כי אישים אשר להם איזה דבר משתתף, נוטים זה לזה, חלקי עפר נוטים לעפר, מים למים, רוח לרוח, ואש לאש, ורק בכח ידך תפרידם, ככה ועוד יותר נוטה כל חי משכיל אל הדומה לו, וכל אשר לו יתרון בשכל הוא נוטה עוד יותר להתחבר עם משכילים, אף בבהמות וחיות אנו רואים אהבה ורִיעוּת, אך באדם רואים אנו עוד יותר משפחות וחברות רָעִים וארצות גוים, וגם כי ילחמו, יכרתו ברית להשקיט מלחמתם על זמן מוגבל, גם בנמצאים היותר נעלים, ר"ל בכוכבים, עם רוב מרחקם זה מזה, אנו רואים יחס וערך ביניהם, ומה נאמר! אם רק חיים משכילים ישכחו להתחבר ולהתקשר זה בזה, אם רק ביניהם לא נראה אחוה ורִיעוּת, אולם גם אם יכרתו זה מזה וירוצו, הטבע תשיגם, כי אין נסתר מממשלתה, ומפורסם יותר תמצא עפר דק נפרד מחבירו, מאשר תמצא אדם נפרד ועומד בדד! ואמר החכם: ענף כי יכרת מחבירו, הנהו נפרד גם מכל העץ, כן איש נפרד מִרְעוֹ, נכרת גם מכל חברת האדם, אכן הענף נכרת מיד זולתו, והאדם יפריד את נפשו מִרְעוֹ באשר ישנאהו וישטמהו, ולא ידע כי נכרת בזה מכל יושבי תבל. אולם אם נפרד מחבירנו פעם אחר פעם, יכבד לנו תמיד יותר לשוב ולהתחבר לאשר לוקחנו ממנו. וזאת אין חפץ השם ב"ה, כי הוא אוהב את בריותיו, ורוצה בהצלחתם הזמנית והאמתית, ושמח אלי גילם, ולא לתהו ברא את העולם, כי אם לשבת בני אדם יחדיו בחברה, אהבה, אחוה, וברִיעוּת, ולעזור איש את אחיו, למען ראות טובה בימי חלדם, וחובות שכנך שתים הם, שמרם וחקקם על לבך, הט לו חסדיך, יִסְתַּדֵּף השמרה לו פן יריבך, לכן ראוי למשכיל להתעלם באהבים עם כל אדם, ולהתענג כפי אשר תמצא ידו על דרכי מוסר ויראת אלהים, וכלנו נוצרנו לפעול ביהד, כמו הרגלים, הידים, וְשֵׁנִים העליונים ותחתונים, ואם תהיינה פעולותינו מתנגדות זו לזו, נחטא נגד תכלית ההשגחה, ואיזה פעולה היא יותר מתנגדת מאשר נפרד בשנאה וקנאה וכעס זה מזה? לכן מה נכבד בתכונות האדם מן אהבת אדם ומשמוע לאלהים, ותלמוד נפשך וטבעך ללכת עם כל אדם בשלום ובמישור, לעצור ברוחך להתאפק מכעס, להתגבר על כל תאוה, ולבלי עזוב בכל זה את התשוקות היקרות ומועילות, לדבר טובות בלי קול גדול, ולהיות מלומד מבלי התפאר, ואל תחלוצץ על שום אדם בעבור

ענף ק"ט.

בצוות אל אל תהו, היה ארץ, ולבהו אמר ויהי, מאז ועד עתה
משגיה על כל אשר נעשה תחת השמש, והוי כסילים אשר יביטו אל
פועל ה', ואת מעשי ידיו יראו, ואותו לא דרשו ומצותיו לא שמרו,
כי מלבד חיי הבל אשר לגוף יש חיים אחרים לנשמת אדם העומדת
לעד, ואלו הן החיים הקשורים עם התורה והיראה והחכמה, כי בהיות
הנפש בעלת משכלת, אם נוהגת בצדק חיה תחיה, והחכמה דומה לאור
השמש המקיים בשפעו כל הנמצא בעולם התחתון, וכן אמר החכם:
האירו לי נרי השמש והירח, ויותר מהם אור נשמתי —. וכן אור החכמה
העליונה מקיים כל הנפשות והצורות הטהורות, והנפש הסכלה אינה
קשורה בחיים הללו, והשם יתעלה תקן הכל בחכמה וביושר, ואשרי
הגבר שמצא חכמה ודעת להחיות את נפשו באור החיים, וזכה השם
שלא יעמול לריק בהשגת התאווה, כי כחות נפש האדם בלתי מוגבלות
בטבעיהן, ותמיד לא תשבע נפשו מן הטובת הארצי, אבל אם זכה
להעתיק נפשו מן הדברים התחתונים ונדבק בחכמה וברעת, ימצא נעם
ושוכער רב ואז ישמח בעמלו, וברכת ה' בכל אשר לו, והשם ב"ה לברו
מבין יצר כל מחשבות, בוחן לבב וחוקר כליות, ואי אפשר לאדם לדעת
יצר מחשבות בני אדם ומעשיהן אם טוב ואם רע, ואם תתבונן משפטי
ה' והנהגותיו, אז תשכיל על מקצת הענינים ההם, ותראה שהגזרות
היורדות מן השמים טוב ורע, שכולן נערכים לעמת הנפשות ומפעלותיהן,
וגם אם קנית חכמה וכינה, ולבך לב חכם לעשות חקות החכמה בשמחה,
אל תאמר עתה בטוח אני שלא אחטא, אלא החזק במוסר יראת ה' כבודו
וגדלו, ומוסר עונש אפו וזעמו, נצרה כי היא חייד, ולולי המוסר אפשר שפתע
פתאום יתגבר היצר עליך רגע, ויאפיל הענן נוגה אור חכמת לבך, אבל אם
תתאמץ נגד יצר לבך ותנהג בחכמה, הנה באחרית תחכם, ותזכה לעזר אלהי
ממרומים, ויהפך מצב לבך, ותקבל טבע שניה, ויהיה לך לב חכם, ותשמח
במעלליך להתהלל בהכנת דרכיו, והכרת חסדיו, ולהתבונן בבריאתו, ולהכיר
גבורתו וחכמתו מתוך מעשיו הנראים בכל עת ורגע, כי פרי המוסר שמירת
האדם נפשו והעברת יצרו ותאותו, ולחזק תשוקתו בקנות החסד והאמונה.

אילן ט"ז.

מאתו תקח חובת האדם נגד זולתו, והיא מצות
 אהבת רעים וכל אדם.

ענף ק"י.

האלהים יתברך הוא הסבה הראשונה לכל הנמצאים, והם נקשרים

חאותן אין בעליהם מאושרים וחדע מי שידבק באמונה ידבק בו רצון
 בני אדם, ומי שהתמעט אמונתו ירבו אויביו, ואמונה אמיתית היא שידע
 הדבר כאשר הוא, הרב רב והמעט מעט והלבן לבן והשחור שחור
 והנמצא נמצא והנעדר נעדר, ואמונה שקרית היא שידע הדבר בהפך
 מה הוא, הרב מעט והמעט רב והלבן שחור והשחור לבן והנמצא נעדר
 והנעדר נמצא, ועבדים ליצר התאוה אומרים לרע טוב ולטוב רע, וכופרים
 בדיעת הנראה, במדע השכל, ובידיעת מה שההכרח מביא אליו, ולא
 יבינו תכלית המעשים. ורצון האל שייראו בני אדם את ה' וילמדו ממנו
 מדות ישרות וטובות, וישתמשו בכחותיהם כפי דרכי החכמה העליונה,
 אבל אם סרו מדרך ה' ונדבקו בדברים שתחת השמש, ונשענו על
 כחותיהם לעשות כטוב בעיניהם ועל בינתם ושכלם שיבינו דרכם, אז
 לא תועיל גבורתם וחריצותם שכלם ותבונתם להם מאומה, כי הכל
 הולך כפי סוד החכמה העליונה. וה' נתן חכמה בלב איש להתבונן
 ולהודות לו, כי לו הארץ ומלואה, ובהיכלו כלו אומר כבוד וצבא השמים
 לא יכלכלו גבורותיו, ואף כי אתה צעיר לדעת ובזוי תבונה ואתה עומד
 כאיש נדהם בעיניו, תוך מעשי ה' בבית המלך. ומי שיעלים חליו וציריו
 נעדר מזורו וציריו, לכן אל תבטח על בניך שאחריתם למות בחיך או
 אחריו, וגם לא בעושרך שהוא כעוף יעופף, ולא יועיל ולא יושיע ביום
 אידך, וכל אשר נעשה תחת השמש הכל הבל ורעות רוח, לא כן
 הצדיק הוא באמונתו יחיה, ויודע שליחותו ושלימותו, וישכיל על אחריתו,
 ומשפטי השם ישרים, ולא יצא מאתו יתברך משפט מעוקל, ולא עלינו
 תלונת צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כי הכל במשפט וצדק מאת הבורא
 יתברך, ומי שיכיר העולם לא ישמח בטובתו, ולא ידאג על רעתו, כי
 עה"ז בית אברון ועה"ב בית הגמול, ויגיעת עה"ז היא סבה לגמול עה"ב,
 וראוי לכל בעל שכל להשמר מכל מקרה רעה, וגם ראוי לכל משכיל
 להסתכל פניו במראה, ואם יהיה נאה יצטרך לבל יצמיד אליו פועל
 מגונה, ואם יהיה כעור יצטרך לכל יחביר בין שני כעורים. ויאמין בדיעת
 הנראה, במדע השכל, ובידיעת מה שההכרח מביא אליו, ויכין לתלאות
 לב חזק, וכל מה שיקרב לקיצו יוסיף תיקון מעשיו, ותעמול להשיג
 המדע וטוב הארץ, כי בשניהם תשיג כבוד מן השלמים ומן ההמון, כי
 השלמים יכבדוך למה שתדע, והממון יכבדוך למה שיש בידך. ואחר
 שהמדע רב והחיים קצרים, על כן קח מן החיים מה שיעזורך מיעוטם
 להשיג רוב המדע, והוא נתן לנו תורת אמת עם רבוי המצות להתעסק
 בהם בפועל להרבות שכרנו, כמו שאמרו רצה הקב"ה לזכות את ישראל
 לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנא' (ישעיה מ"ב כ"א) ה' חפץ למען
 צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

המלסטם את הבריות בתחבולות גדולות והוא מן אנשי דמים ומרמה בעלי התחבולות הרעות, גם הוא יפרע כפי שרירות לבו הרע, והמזכה את הרבים בחכמת צדק משפט ומישרים, ומפליא ביראת ה' ומבקש החכמה והיראה והאהבה ככסף וכמטמונים מאושר בזה ובבא. הלמד לשונו לומר, שהגדולה שבטובות אשר הטיב בהם הבורא לעבדיו המדברים אחרי המציאו אותם על תכונת הכרתן בהם גמורה והבנתם שלמה, היא החכמה אשר היא חיי רוהם ונר שכלם, והמביאה אותם אל רצון האלהים, והמצלת אותם מקצפו בעולם הזה ובהבא, ויודע שאדם נוצר על החכמה והוטבע עליה, ואינו מתהלל בחכמתו, ויאמר תמיד כששואלים אותו: איני יודע, לבסוף יבין כוונת מצות שכליות ושמעיות, והמלעיג על דברי רז"ל כאילו הוא חכם בדעתו, לבסוף מלעיגים עליו. הלועג לרש לבסוף נעשה הוא רש, וכן בכל ענינים. לכן ילך אדם בדרך אשר ימצא חן בעיני אלהים ואדם, ואז ינחל העולם שכלו טוב. וכן אמר הקב"ה לישראל, במדה שאדם מודד, בה מודדין לו; אני נתתי לכם את התורה שתהיו עוסקין בה יום יום, שנא' (משלי ט"ז ל"ד) אשרי אדם שמע לי לשקד על דלתתי יום יום, חייכם שאשביע אתכם לחם מן השמים יום ביומו, שנא' (זמות י"ו) ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, ולא עוד אלא שאני מברך אתכם יום יום, שנא' (תהלים ס"ח) ברוך אדני יום יום יעמם לנו, וכשאתם עושים רצוני, אני קורא אתכם העמוסים מני בטן, ומעמים אני לכם כוס ישועות בזכות בהמ"ק שנקרא אבן מעמסה, שנא' (זכריה י"ג) והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים כל עמסיה שרוט ישרטו ונאספו עליה כל גויי הארץ (מ"ר נזלת פ' כ"ה).

ענף ק"ח.

רבים יגעים בעמל הנעשה תחת השמש, ומשתמשים בו בכחותיהם, זה כה וזה כה, יש מהן בעלי התאוה לאכול ולשתות ולהתענג בתענוגות בני אדם, ויש מהן בעלי הכבוד והשררה למשול על אחרים ולעשות המלחמות, ויש מהן בעלי השכל החוקרים בטבעיות ובכל הלמודיות ומלאכת מעשה, וכל כת מהן יחשבו דרכם נכון ושהם מאושרים אם ישיגו חפצם, כי נטוע בנפש האדם מתחלת היצירה כל הכחות האלו, שמהן תסתעפנה התשוקות בכללן, ובני אדם נבדלים בעניניהן, יש שתגבר עליו התאוה, ויש תגבר עליו הכבוד המדומה והממשלה, ויש תגבר עליו תשוקת ההשכלה בטבעיות, ויש תגבר עליו התשוקה לכוזב ולחנוף, שהם שתי סבות להשוף כל דבר ולהפר כל אהבה, אמנם אי חפץ אלהים בם, כי אין הנהגתן בדרכי השם ב"ה, וגם אם ישיגו

צלפחד, וכן שמואל אמר (שמואל ח' ט') אנכי הראה, ונענש כשמשח דוד למלך לא ידע איזה הוא משבעת בני ישי. שמשון הלך אחר עיניו, לפיכך נקרו פלשתים את עיניו (מס' סוטה פ"ח).

ענף ק"ז.

הכסיל שכל חפצו להתעשר ולהתגדל תחת השמש, יפרע בקלון ויהיה נבזה ושפל אישים, והחכם שכל חפצו להדבק בחכמה ולהסתפק במועט מכל אשר תחת השמש, משכרתו שינחל גם עושר גם כבוד בגוף ובנפש. הכסיל הרודף אחר העושר והכבוד המדומה, נגע וקלון ימצא, והחכם המבקש רק אושר אמתי ומבזה חיים זמניים ינחל שמחה חיים ברכה ושלוה. הדין את חבריו לכף זכות, גם הבורא ב"ה ידון אותו לכף זכות, והחושד בכשרים לוקה בגופו, וכן לענין הטובה נותנים לו לאדם שכר מעין הטובה שעשה, לכן זכתה מרים שנתעכבו לה ישראל ז' ימים במדבר, ויוסף זכה שלא נתעסק בו אלא משה, ומשה שלא נתעסק בו אלא המקום ב"ה, וכן לענין הרעה, אבשלום נתגאה בשערו לפיכך נתלה בשערו (מס' סוטה פ"ח). ומצינו גבי יוסף הצדיק אמר ר' שמעון יוסף משלו נתנו לו, הפה שלא נשק בזמה, נאמר לו (בראשית מ"ח) ועל פיה יושק כל עמי, צואר שלא הרכין לעבירה, וישם רביד הזהב על צוארו, היד שלא נגעה בעבירה, ויסר פרעה את טבעתו, הגוף שלא נדבק לעבירה, וילבש אותו בגדי שש, רגל שלא עלה עליה, וירכב אותו במרכבת המשנה, המחשבה שלא חשב, נקרא נבון וחכם, לב שלא הרהר, ויקראו לפניו אברך וצפנת פענח (תנחומא בראשית). ואם עשית דברי בשמחה, פמליא שלי תצא לשחרך, ואף אני בעצמי אצא לקראתך, ואומר לך בואך בשלוה, עיניך שלא נתת בממון שאינו שלך, הם יאירו באישון חושך, שנא' (ישעיה כ"ח) וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים, אזנך שלא שמעת בהם דברים בטלים הם יקשיבו לך שלום בעולם ויאזינו לחיי עה"ב, שנא' (זס ל') ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאילו, פיה שלא סיפר לה"ר, עליו יהרגו כל בעלי הרוגים, פיה שעסק בתורה, עליו יתברכו כל בעלי ברכות, ידיך ששמרת מגול, מה יעשו לך כל בני עולה? ידיך שלא קפצת מן הצדקה, מה יעשו לך כל בעלי כסף וזהב? רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה, מה יעשה לך מלאך המות? (מס' ד"א זוטא). המרבה בכבוד שמים ומספר תמיד בכבוד אֵל ובדבר קדשו, ירבה האֵל את כבודו ויגדלוהו למעלה, והממעיט בכבוד שמים ועושה בכחותיו תשמיש מגונה כמו הזוללת והסביאה והזנות וקבוצ ההון שנאה וקנאה וכיוצא, ותסתעפנה ממעשיו מדות מגונות מאד, ימעט האֵל את כבודו וימצא נגע וקלון.

ורק התורה משמרתו מכל רע, והנוצר חושיה ומזמה ילך לבטח דרכו, כי הוא בוטח בה', ויש בנפשו עוז ושמחות ישועות השם ואע"פ שאינו מבין דרכו, יודע כי השם משגיח עליו, והמתחיל להרשיע והולך יום ויום בדרכי הרעה, מעט מעט ירום הציור הנסתר מעומק הנפש ויתגלה בלב, ובאחריתו יצטיירו גם ציורי הקלונות בלבו, ויעבור גם עליהן, וציורי הקלון יתגברו עליו, עד שיחמוד לעשות גם הקלון היוחר גדול; אמנם אם האדם עושה את שלו, ואין בכחו לעשות יותר, ילוה אליו העוז האלהי ממרומים, וישלימהו ויגמור בעדו, והוא יתעלה משלם לטוב ולרע שכר ופרעון, מדה כנגד מדה. אמר ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא כל המדות בטלו, מדה כנגד מדה לא בטלה, רבי הונא בשם ר' יוסי מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, לפיכך אמרו חכמים והנה טוב מאד, זו מדה טובה (מ"ר נרמזית פ"ע). והאל יתברך משלם גמול מדה במדה הן שכר הטוב הן עונש הרע, אם אדם חוטא בעבור ממון או בעבור כבודו או הנאת גופו נפרעים ממנו אותו חטא שחטא, ואם זכה ולא חשש בהנאת גופו או ממון או כבוד, משלמים לו שכר דבר שלא חשש בו, וכל מי שעושה רצון הבורא ואינו חושש לתקנתו להנאתו ולכבודו, ובאותה שעה היה יוכל לעסוק בתקנתו, הקב"ה מספיק אותו בשבילו. כתיב (נרמזית י"ח) ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה, לפי שכיזבה ע"י יצחק, אמר ר' יהודה חסיד, לפיכך מתה ע"י יצחק בעקידתו, הרשע שכל חפצו להרשיע לבריות ולהביא להם מחסור, יפרע במארה ובחסרון, והצדיק שכל חפצו לעשות טוב לבריות משכרתו הברכה והתוספות. המלעיג על ענייתן של עניים סוף הוא יגע ואהרים אוכלים את יגיעו, והמטיב עם העניים מן השמים מטיבים עמו ונוחל הזה והבא. הליץ שכל מגמתו וחפצו להראות גודל שכלו ותכונתו ולהלעיג על החכמים ואנשי השכל, יפרע בחרפה ושיהיה ללעג ולקלס, והעניו שכל חפצו להקטין מעלתו ולהגדיל מעלת רעהו, משכרתו שימצא חן וכבוד בעיני כל רואהו. המטה את חבירו מן הדרך הטובה לדרך רעה, והמרגיל להלבין פני חבירו, סוף ילשינו עליו וימות בחצי ימיו, והמזכה את חבירו ומדבר טוב עליו, מליצי מעלה עומדים לימינו ומדברים זכות עליו. המכבד את המצות המקום ב"ה מכבד אותו, והמלעיג על המצות אין מרחמים עליו מן השמים. צא ולמד ממשה רבינו שאמר לו הקב"ה ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, ואעשה אותך לגוי גדול (שמות ל"ב י'), ומשה לא חשש בזה כי אם להצלת ישראל, לכך נתקיים (דברי הימים ח' כ"ג) ובני רחביה רבו למעלה, וארו"ל למעלה מששים רבוא. משה אמר (שמות י"ח כ"ו) את הדבר הקשה יביאון אל משה, ונענש על זאת שלא ידע להשיב לבנות

הנהחיותיו חבל וריק, אין בהן עצמיות וממש, כי זה שהוא צובר הון רב ומרמה בנפשו שהוא עשיר במוחלט, טועה הוא, כי הוא צובר ואיש אחר יאספנו, ואם כן הוא אמנם צלם והעתקה מצורת עשיר אמתי לא עשיר בעצם, כי העושר אינו שלו, ומה שהוא משתדל א"כ בקנין העושר לאסוף ולכנוס, הנה הוא מתעסק בצלם והעתקה צורה, אבל לא בגוף הצורה, אמנם הצורה המיוחדת והקיימת היא החכמה האלהית, והיא חיי הנפש ונוח הגוף ומצמחת האהבה וקוצרת התקוה ואוספת השמחה לא ידעך אורה ולא יכבה נרה, והמשכיל ויודע ומשיג אותה, יש לו התקשרות והתדמות להענין האלהי, ומקושר בקשר אמיץ בההשגחה ההשגה העליונה, ומה טוב ומה נעים אם יטהר אדם לבו מכל פשעיו וזרניו אשר עשה, וידע שכל מדות הנהוגות בעולם ישרות ותמימות הם, ומן הגלויות ידין על הנסתרות שגם המה בצדק ויושר נמשכים, אלא שאין בנו כח להשכילם ולעמוד על תכונתם, וכאשר יהיה נקי מכל סוגי עונות, אז ילבש בגדי קודש, וילך בדרכי הצדיקים והיראים, ויתקרב בכל יום ויום לאל יתברך, ויסתיר כל ענייני עבודתו מבני אדם, כי אז יכפל שכרו, וינצל מלעג הלועגים, ובוה יודע כי אינו גונב דעת הבריות; אמנם המגלה צדקתו ועבודתו, אין כוונתו כי אם להללו בשערים ולהיות לראש ולבטוח בו הכסילים, כדי שיוכל למצוא חפציו מהם; ולא ישב בסוד משחקים, ולא ישמח במה ששמחים עמי הארץ מתענוגי העולם, ויודה על נפשו בקצורו בעבודתו, ואל יחזר אחר אמתלאות להנקות ממנה ולזכות עצמו, ולא יעבור על לשונו כזב, וימעט שבועות בשם על האמת, ויעשה המצות בצנעה, ויזכור תמיד יום צאתו מן העולם הזה, ויבוה תענוגי הארצי, ובוה יקנה חיי עולם הבא, ויהי נעם ה' עליו ומעשה ידיו כוננהו.

אילן ט"ו.

הוא עץ הדעת טוב ורע, להודיע: השם יתברך משלם הכל מדה כנגד מדה.

ענף ק"ו.

הנלח מדרכי ה' גם אם יהיה בעל שכל בטבע ואמיץ לבו בגבורים, ומבטיח נפשו על שקר, שתעמודנה לו שכלו וכינתו ושאר סגולותיו, הנה יודה שבכל דרך שילך יפחד לבו מילדי יום, פן תקראנה לו מהמון התמורות ההוות תמיד. ומי יוכל לדעת מה ילד יום? ולא ינצל מפחד הלב ומן הדאגה, וכן בלכתו בדרך ונושא עיניו להביט למרחוק, במה ינצל מן האבן ומן הקוץ, שהוא דורך עליו בלי ראות, וינגף ברגליו?

ולא בכחו וגבורתו לאמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי, כי לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר ולא ליודעים חן, וישים כל בטחונו בהקב"ה, כי הוא יתב' הנותן כח לעשות חיל, והוא משיב חכמים אחור.

ענף ק"ה.

התלאות המוצאות את האדם, אמר החכם, יפרדו לארבעה ראשים. מהם א' מאורעות נמשכות לטבע, הקורות אותנו בשגם אנהנו בשר, קרוצים מחמר הוים ונפסדים. ב' ומהם אשר יסודם ברוע המדות אשר בחרנו בהם, ולולי הסכלנו עשו, לולי המרנו רע בטוב וטוב ברע, לא מצאנו כל הרעות האלה. ג' הרעות אשר ישיגו את איש אלהים הם וישר וסור מרע, כי ישטמוהו אנשי מרי ויארבו לדמו. ד' ולא נופל מאלה דברי המצר והמריבה אשר לא נמלט מהם, כי יתחלפו דעות בני אדם השכנים סביבותינו, זה אומר בכה וזה אומר בכה מצד חלוק מוגיהם ותמורת מדותיהם, ויקבל האדם בשמחה הרעות הטבעי שהם חולי ויסורים, דלות ועניות וצער מיתה, כי אם יתלונן בן אדם על הרעה אשר מצאנהו, על השם תלונתו ועל השגחתו, ומלבד שזה חטא ומרי עצום, מה טוב לגבר ומה נעים כי ישא עול אשר נטל עליו, ולא יחטא בשפתיו, יקל מעלינו משאו ולא יכבד מנשוא, מחקי מרורת כוס התרעלה אשר שתינו ולא נקוץ בחיינו. אמנם יזהר אדם עצמו מרעות הסכלות, אשר יבחר בהם, ואם יראה עושי רע כעץ יפרהו, וישרים יכולו, טובים יאנחו, אל יאמר: שוא תקות הם, הבל מעשהו, ולעזוב הטוב והצדק, ולאהוב חמס ורע, וגם יזהר עצמו מרעות שיסודם ברוע המדות, כמו חבוש בבית האסורים והדומים. ואתה איש נדבא ונכאב צא וחשוב את כל הטוב, אשר גמלך ה' אלהיך מעורך עד היום הזה, לעמת הרעה הזאת, פלם מעגל דרכיך את הטוב ואת הרע אשר עשית, ואחר כן משפטים תדבר את ה' אלהיך, כי ישרים דרכי ה', צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם. ומה עמקו מחשבות החכם באמרו: את הכל עשה יפה בעתו גם את העלם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה אלהים מראש ועד סוף (קהלת ג'). ואל תאמר מדוע לא יצניע האל ב"ה העתים הרעים לרעים והטובים לטובים, לא שיהיו משמשים בערכוביא לרעים ולטובים כאחד, עד שהטובים שבבני אדם היודעים את השם ב"ה לא חוו ימיו דהיינו עתיו, ומגששים פְּעִיךָ באפלה ונוקשו ונלכדו בפח יקוש של רשעים, המשיגים גבול וגוזלים וחומסים וכל דאלים גבר? כי לא מחשבותי מחשבותיכם אמר ה', וכל השתדלות שישתדל הכסיל ועסקיו, הנה הוא כאלו היה עוסק אמנם בהשלמות צורות נעתקות לא אמיתיות, וכל

אליו טוב מה בהשתדלותו, וימנע ממנו השגת טוב יותר גדול, כמו שהוא משתדל לקנות חטה שהיה מרויח בה בזמן מועט ריוח גדול, ולפי שלא היה האיש ההוא ראוי לכמו הריוח הגדול ההוא, הזמין לו הש"י בלכתו לקנות החטה בגדים נאים, קנאם בדמים שהיה לו ליקח החטה, ולא הרויח בהם כלום, או הרויח בהם דבר מועט, וכל זה להעירו, ובאמצעותו יתברר לו כי לא שלם עם ה' כראוי לו, ושאם יקרנו נסיון לא יעמוד בו. ועובר אמתו אם יסורים באים עליו ואינו מצליח בעה"ז, לא יעזוב תומו, בהיותו מקוה השכר העתיד לבוא ומתיקותו וערבותו למכירים בו. ושלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל (מ"ר שמות פ"א) וכולם לא נתנם להם אלא ע"י יסורין, תורה, ארץ ישראל וחיי ע"ה; ר"ל קנין התורה היא ע"י יסורים, למאוס חיי עה"ז ותענוגיו ולהסתפק במועט, כמו שאמרו פת במלח תאכל, ארץ ישראל, והיא טובת עה"ז, ישיג השלם, אם יסתפק בהכרחי, וישלך לחמו על פני המים, אִז ברוכ הימים תמצאנו; וחיי ע"ה, אם יעמול לאסוף מע"ט ולהיות כגר בארץ נכריה, יהיה שם כבעל בית וישיג אושר אמתו. אמנם להסיר הלץ מאולתו, אמר ר' הירץ וויזל, אין תקנה זולתי ע"י עונשים ומכאובות, ולא יועילו דברי מוסר ותוכחה, הן מן השמים להוכיחו במכאוב על פשעיו, או בידי אדם אבותיו ורבותיו, ואין הערה יותר גדולה ומועלת לפתיים כמו ראות העונשים הקשים, כי דברי פה ושפת יושר להשמעת אזן הפתי לא יפעלו בנפשו להעירו מתרדמתו, כמו חרדת לבו בהיות למראה עיניו עונשי הרשעים ומצוקותיהם, ועי"כ ייקץ משנת פתיותו, וישוב ליראה את ה' וללכת בדרכיו, וירגיל עצמו ללכת במנהגי החכמה. והשונא צדק הוא יועץ בליעל וחושב רע על ה', ובכל היום יתאוה תאוה, וכשאיין ידו משגת אותה, יחשוב רע על השם ב"ה, ויתמרמר בלבו כאלו ח"ו כוונתו לענוש בכעס וחוס נפש, וכאלו עובר על גבולי המשפט, ומיסר את עובדי רצונו לא להישירם, אבל לקחת נקם מהם, או שאין כבודו להשגיח עליהם, והחושב עליו כזאת הוא מקל ומקצר בכבוד השם, ואינו מכיר שלמותו, ונפשו כנפש הבהמה שאינה מרגשת מאומה, זולת פחד העונש ויסורים גופניים. אבל לא כאלה דרכי ה', והוא ייסר לטובת האדם ולהטותו אל דרך הישר, כמו שאמר (דברים ח') וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, והצור תמים פעלו אל אמונה ואין עול, רחום וחנון, צדיק בכל דרכיו, ונאמן הוא לשלם שכר טוב להולכים בתמים, ואם כל ימיו מכאובים וכעס ענינו וביתו ריקם אין לחם ואין שמלה, נאמן הוא בעל מלאכתו לשלם לו שכר פעולתו בעולם שכלו טוב, כי טוב אמתו גנוז לצדיקים לע"ה. בכך אל יתהלל עשיר בעשרו ואל יבטח בו

ואם הטיבוך מעט, יהי בעיניך הרבה, אל תאמר בעבור מעשי שאינן
הגונים הטיבו לי, שנא' (דנריס ז') ומשלם לשנאיו אל פניו להאכידו,
ואם הרעות מעט, יהי בעיניך הרבה, ותאמר: אוי לי כי חטאתי, אוי
לי כי בא מכשול על ידי! ואם הרעוך הרבה, יהי בעיניך מעט, ותאמר:
כמעט נגביתי, והלא יתר מכן הייתי ראוי! והוי רך כקנה, כי אין התורה
מתקיימת אלא במי שרוחו נמוכה עליו, ואל יתיאש אדם מן הפורענות,
ויהיה לבו מתפחד בכל יום, ובזמן שאדם רואה מה שבירדו מצליח,
אל יאמר: בשביל שזכיתי נתן לי המקום מאכל ומשתה בעה"ז, והקרן
קיימת לעה"ב, אלא יאמר: אוי לי שמא לא נמצא ממני לפניו אלא
זכות אחד בלבד! נתן לי מאכל ומשתה בעה"ז כדי שיאבדני לעולם
הבא! ואל תתמה אם יראה לך בהשקפה הראשונה, שהשם יתעלה
חפץ בעשק וגזל, שהם רעות מוחלטות בבחינת העושה אותם, אינו
כן, כי גבה מעל גבה שומר עליהם, והאדם יראה רק לעינים, ומסתכל
רק באיברים קטנים נפרדים משלשלת הבריאה וההנהגה כלה, עד
שידמה לו מעוות וחסרון בהנהגת העולם, ולפיכך יהיה בכחו לסקור בסקירה
כוללת כללות ההנהגה, ולהקיף בשכלו שלשלת הבריאה כלה עם סבותיה
ופעולותיה, אזי יבוש מדמיונו ויכיר נאמנה כי כל מעשי האל ישרים
ונכוחים, ואין בם עולתה, על כן דום וחולל אם מחשכים יכסוך, אל
תפונה, אם נחתו בך חצי שדי, כרגע צאת שמש ובעמקים עוד חשך,
נראה אורו על ראשי הרים ממעל, כן אם צרה ומכאוב יאפילו בשפל,
יזרח האור על ראשי יראים וישרים, ואביך שבשמים יודע טובתך
ומעמך, ויעשה הכל לאושרך אמת.

ענף ק"ד.

יתן האדם על לבו, כי המוסר הבא מן השמים על האדם ההולך
בחכמה, אינו מדרך שנאה ונקמה חלילה, אלא דומה למוסר שמיסר
האב את בנו, שהוא מאהבתו אותו ומיסרו לטובתו להביאו לדרך החיים,
וזהו מוסר השכל, ואם לא יוכל האדם להוטר במוסר השכל, יבואו
עליו מוסרי עונש, וישלח ה' בו הלאים רעים המחלישים מוג הגוף
הנפעל, ואז ישוב אל ה' וירחמהו, ואם יבואו עליך מוסרי השם ב"ה
אל תמאס בהם, ואל תקץ בתוכחתו, ותבין שהכל לטובתך ליסרך
ולהביאך לדרך החיים, כי דרכי לבך רעים וקשים לפרוש מהם, ואתה
צריך למוסר צרות ותחלואים, וזולת זה יתגבר יצרך עליך יום יום,
ובאחריתך תרד לבאר שחת. ולפעמים רואה היוצר הנפשות ב"ה שאדם
אינו עושה מה שבכחו לעשות, ומביא עליו צרות, או ימנע ממנו טוב
אשר היה ראוי שיגיע אליו מצד השתדלותו וחריצותו, ולפעמים יגיע

כהציר ימוללו ויבשו, הלא מקור אהבה שולטת ממעל עלי, היא נותנת לי חיים חדשים, ואחר אפל וערפל יזרח אור לישרים, וכאשר יזהיר השחק אחרי רעם, כן יבוא חסד אחרי יעבר זעם, ואחרי איד ואסון יבוא גיל ויששון, ושמחית ואנחות יחלפו, כי כן חליפות עלי אדמה תחת השמש. והאמונה היקרה הזאת היא לגבר למנום בצר לו, שייעף וייגע הגבר לכונן בצדק מעלליו, ויעשה אך טוב וחסד כאשר עשה אלהים בעולמו.

ענף ק"ג.

כל אשר יקרה לאדם מקטן ועד גדול מאת אלהים נחרץ, ולמען נברר זאת, נתבונן במעשי אנוש ותחבולותיו, יש אשר יעמול בכשרון ודעת ובלבבו יאמין, כי לא יבצר ממנו כל אשר זומם לעשות, והנה פתאום נבערה עצתו, ותחת טובה תבואהו רעה, ויש הולכי חשכים נואשים מהושע, והנה פתאום תגיה אור הישועה, וכל צרותיו תעבורנה ואין, ומי זה יסכל עצת חכמים, או יאמר יהי אור לאשר בהשיכה יתהלכו, אם לא אלהים התוכן עלילות? והנה התלאות הטבעיות אשר קשר אלהים בקשר אמיץ, אשר לא ינתק עם עסקי בני אדם מוצאיהם ומובאיהם, רוב פעמים מגיעים את האדם לסכלותו ורוע מעשיו, ואיש חזק מושל ברוחו, יתאמץ וירים ראש לקראת כל התגות האלה, כדכתיב (משלי כ"ד) כי שבע יפול צדיק וקם, ולפי שהתאוות הגופניות נלחמות תמיד באדם ומבקשות להטותו אליהן, והשכל יזרח לעמוד תמיד על משמרתו, פן ינצח ויהיה לעבר, ובדרך הזה המלחמה הפנימית מתמדת כל ימי חיי האדם, אין שלום בעצמו מפני אולתו, והצדיק אשר ישתדל להכניע את יצרו, יהיה שלם ויזכה לכל טוב, ושכרו כערך התאמצות להגביר כח ההשגה על כח התשוקה, ולכן להחליש כח התאוה יקבל יסורים באהבה, ונפשו תגיל בה; לא כן חסרי הלב שימיקו ברע אשר ימצא אותם. ואם יכבד על הרשע משא צרות רבות, וירדפוהו איד ושבר, ויפקד בדבר וחליים רעים, אז ימם לבבו, ויהי למים, ידור נדר לשוב מדרכו הרעה, להתטהר מחטאיו, ולהקן שגיאותיו, אבל כל זה הוא עושה מיראת העונש, כי בשוב מנוחתו והיתה הרוחה לו, ישוב גם הוא לרשעתו, יוסיף חטא על פשע, ילך בשרירות לבו הרע, ויבזה נביאים ומוכיחים, ויכבה נר אשר הדליקה לו יראתו, להאיר לפניו הדרך אשר ילך בה לטוב לו, ויכלה אותו, ורוע לבבו יגדל ויפרוץ מבראשונה, ודומה למבכרת, הצורחת מר בחבליה, בשבתה על האבנים בצרת נפשה, תקלל את האהבה הנעימה בתענוגים, אך מהרה תחלץ ממכאוביה המרים, ותשוב ותשק את מאהבה — ואתה ידידי! סבול על שכמך באהבה עול היסורים, ואם הטיבות הרבה, יהי בעיניך כמעט,

על בניה, ותהיה צנועה בדבריה ובמעשיה, ואל תפנה לאנשים ובחורים, ועיניה תמיד עליו, כי הוא מנת חלקה, ואל תעזוב אהבת נעוריה, ויהיה שלום בביתו. ותאהב את בית המדרש כדי שיבואו בניך לתלמוד תורה ותאהב את העניים כדי שלא יבואו בניך לידי אותה מדה, והשתדל למנוע ידיך מגעת במה שאינו שלך מהון העולם, ופרוש ממיני הגנבה והאונאה והגזל ומהרע לוולתך, וחשוב באחריתך, ושמור מוסרך וצניעותך, בהתנשאך מעשות הרע בהם, אבל השתמש בידך במצות הבורא, ופתחם במתן לעני ורש, ותאהב המדות היקרות הענוה והכניעה והפרישות והזריזות והבטחון והבחינה ואהבת ה', ותשנא המחלוקת ותאהב השלום, ומי שהוא אוהב שלום ורודף שלום הקב"ה מורישו חיי עה"ז ועה"ב.

אילן י"ד.

שים על לבך, גם אם בציר נושר עליו, יפרחו באביב,
כן עבודתך, ותקח מאתו: קבלת הרעה בשמחה.

ענף ק"ב.

בעת שיתיישב לב הצדיק בקבלת צדוק הדין באהבה ומנוחת הלב, תהיה לו הקבלה הזאת למגן ולמסתור שפגעי הזמן והצרות ההוות בעולם לא ישפילו נפשו לעפר, ולא יטרירוהו ממחשבות הזכות מכל וכל, כי אם יעמוד על מחבונתו, וישא עול כי נטל עליו במנוחת הנפש, ויקוה עזר אלהיו מכל צרותיו, וידע כי עיני בשר לו, ואינו ביכולתו לירד אל עומק כוונת המשגיה, ולא ישיג הנהגתו הפרטים וחבורם עם הכלל. והסכל יאמין כי פגעי הזמן הם רעות במחלט, כאשר נדמה לעיניו, אמנם באמת אינם כי אם רעות מדומות, ובהצטרפות אל נושאייהם, וגם אל הנושא שהוא עצמו, פעמים שמסתעף מהם טובה מוחלטת, והרעה שהיא אצלו רעה, היא טובה לאחרים, וטובתם תגדל על הרעה לאין ערוך, וכזה אם יהיה יכולת באדם לראות בעיני בשרו ובעיני לבו המוגבלים את כל פרטי המאורעות ולהשיגם, אזי יכיר ויתן עדיו שאין רעה מוחלטת נמצאת, ורק הרעה המוסרית שהיא חטאי האדם ועונותיו היא לברה הרעה בהחלט, והשאר אינם אלא מדומות, כאשר אמר החכם: רדפוני צוררים ולא השיגוני כי אם עונותי, ואז נמכרתי לעבד בידי מצרים קשים, ולא ראיתי מצר קשה מהאותי. ואם ראית צדיק מצטער ויגיע ויעמל ברעב, אל תכעס ברוחך ואל יתעך יצרך לחשוב שום ספק ביוצרך, וחשוב בדעתך כי צדיק ה' וצדק דינו ועיניו על דרכי איש. ועובד אמת ישיב אל לבו, הן נעימות נצח לי אחרי מותי במושב אלהים, למה זה יתעצב רוחי על אכדון מחמדי הגוף אשר

ב"ה ולא אחרי מתנת בשר ודם, אחרי מוסר, והוא לבל יעשה דבר בסתר אשר יתבייש ממנו בגלוי, אחרי נדיבות ונקיית ידים מכל חמס ועול ולא אחרי קמצנות, אחרי סבלנות מהרפיו לבל יכנס במלחמה אשר הנוצח בה נצות, כחכם אשר סבל גרופות בני אדם ואמר: כי אנחנו שוים במומים ואני בעיניהם כאשר הם בעיני, אחרי ענוה ולא אחרי גסות רוח, כחכם ששמע שאחד דבר רע עליו, ושחק ולא השיב דבר ואמר אין לך חכמה שאיגע בה מחשבתי ולא תענוג שאפתה בו את נפשי ולא שקידה על המעשים הטובים. אחרי עצת זקנים ולא אחרי עצת ילדים, אחרי פרישות, צדקה וקדשה, אחרי רבים להטות, אחרי שלום בין איש לרעהו ולא אחרי מלחמה וקטטה, אחרי קרבת היראים שחשבו צניעות וענוה ונפש יקרה ולא אחרי קרבת החלוש והכסיל שיחשבו רמאות, והכסיל אויב נפשו ואיך יהיה אוהב לזולתו. אחרי תשובה לשוב בכל עת למקום ב"ה, ואל תאחר מעשה היום למחר.

ענף ק"א

איזה חכמה טובה, נשאל החכם, שילמד אדם בנערותו? אמר יכשר לאדם שילמד מה שייטיבו בו חייו, ומי שמתעסק במה שאין לו צורך יאבד הצורך. על כן תדאוג בעבור בניך, כדי להביאם אל השלמות ולגדלם באופן היותר ראוי אל גוף ונפש האדם, ולהורות להם דרכי התורה יראה ומוסר, ולחנכם במלאכה המפרנסת את בעליה, כדי שלא יהיו לעול על הבריות, וללמדם חכמות התורה וגם שאר חכמות, אשר הצלחת החברה צריכות אליהם, ועוזרים לשלמות מין האנושי, כי החכמה מביאה אל דרך נכונה ומורה אל היושר, ובעבור התועלת הרב והמופלג הנמשך מחקירת בעלי מדע, חובתך לכבד החכמים מורי התורה והמוסר ודורשי כל חכמה עמוקה, להלהיב לב בניך לתורה וחכמה, ולהשיכם אל הישר והטוב בעיני ה', וכן מוטל על האמהות לנהל את הבנות בדרך מוסר וצניעות ולחנכם בעסקי הבית, וכל הדברים הללו הם או הברחיות לשלמות האנושי, או מועילות להנהגת הבית וסדר חיי האדם, והנערים והנערות אשר נפשם מלאה מדבר ה' ומדות ישרות, יטו אוזן אל תורת אם ומוסר אב, וימצאו חן בעיני אלהים ואדם. ומחובות הבעל אל אשתו לאהבה בחבה יתירה לכבדה ולהזמין לה כל צרכי הבית ברוחה ולהראות לה חבתו ואמונתו שאינו מעלים ממנה דבר מעסקיו, ועי"ז תגדל אהבתה ובטחונה עליו, וישמור מאד שלא יעציבנה, כי העצבות היא תחלת הכעס, והכעס מוליד מריבה, ועי"כ תאבד הצלחת הבית, וחובתה לאהוב אותו לכבדו ולהזמין לו כל צרכיו, מבלי שצריך להמתין, ולפקח על עסקי הבית בחכמה, להשגיח באהבה וכיראת ה'

כמו שאמר (עמוס כ') כי ידעתי רבים פשעים ועצמים הטאתיכם צרתי צדיק לוקחי כפר. ורוב העשוקים יותר קשה, כי עושק אלף איש באלף זון יותר קשה משיעשק בהם חמש מאות איש, כאשר אמר (לוי כ"ה) מרוב העשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים. והחטא ביום הנכבד יותר קשה, כמו שאמר (ישעיה נ"ח) הן ביום צמכם תמצאו חפץ, והצדקה מן העני יותר חשוב, כמו שאמר (משלי ט"ו) טוב מעט ביראת ה', והצום מן המעונג יותר חשוב, כמו שאמר (יואל כ') יצא חתן מחדרו וכלה מהפתה, כאשר צונו להקדיש הפכודים והפכודים ובהתפלל בבקר כזרוח השמש, כי אלה דברים יקרים אצלנו. אמנם יען כי יצר לב האדם רע מנעוריו, על כן תלך בכל עת אצל חכם וירא אלהים ותלמוד ממנו, ובאמרך לא אדע הגעת אל חצי החכמה, ויגיעת הלמוד תלוש השכל, והמרבה לשאול ילמוד, והמרבה לבחון ירויח, והמרבה לחשוב ימלט, והמכיר נפשו לא יאבד ערכו בין בני אדם, ותשתדל לרדוף אחרי אהבת הבורא ולא אחרי תאוה, כי התאוה סבות הדאגה, ולא אחרי זנות ועריות, כי התענוג בנשים מדת השוטים, אחרי אמונה אמתית לעבוד אלהי השמים והארץ המהיה הממית הבורא החונן אשר אין אלוה מבלעדיו ביראה אהבה ושמחה, ולפקוח עיניו מענן הסכלות באלהים ובתורתו, ולהכיר האמת מן השקר, ולהבין גודל יכלתו ועוצם מעלתו ולבנות דרך היצר שהוא כזב ושקר, וההתעסקות בדבר האובד הוא איבוד העתים, אחרי בקור חולים אחרי ברכה ולא אחרי קללה, אחרי גמילת חסדים אחרי דלים לתמכם ולסעדם, כי הכילי שפל גם אם יהיה עשיר, והנדיב יקר גם אם יהסר כל, ובגמילת חסד יהיה הנדיבות, ובצדק יכניע האויב. אחרי הכנסת כלה והלוית חמת ולא אחרי תפיש ומחולות לשכוח תעודתו והסדי ה'. אחרי זכירת פחיתותו וזכירת גדולת הבורא ולא אחרי זכירת התאוה והכבוד, כי טוב שבענינים עזיבת המותרות ומיעוט חטא הדבור ורגילות היושר, והאל ב"ה סיבב העולם בתאות ומלא אותם בפגעים, ולא ינצל האדם מהם עד אשר ירחק ממה שיאהב ויסבול דברים רבים מאשר ישנא. אחרי חכמה ולא אחרי סכלות, כי החכמה היא רוח החיים וראשית הדעת ורוממות הנפש, וברעת הזך יכיר האדם יושרו, ובהכירו אותו יזכה להשיג שלמותו. אחרי חריצות ולא אחרי עצלות, כי מי שיהיה זריו לא יתחרט, ומן העצל גם חביריו יסורו ממנו, אחרי טובת כללי ולא אחרי טובת זמני, אחרי יראה ויושר אחרי כבוד אבות ומורים, אחרי למודי ישרים ולא אחרי למודי תפלות, אחרי לב טוב, אחרי מחילת עון נגד זולתו ולא אחרי קנאה ושנאה, כי כאשר המוסר והחכמה ההצלחה הגלויה, כן המחילה והענוה כלל היושר להשיג רום המעלה. אחרי מתנת המקום

וירגיל עצמו בראשונה לעשות מעשים קלים, ובראותו תכליתם יוסיף עליהם ויבוא לדברים קשים, ולא ישכח הטובה וההנאות שיש בעבודת האל והרעות הבאות למי שלא יעשנה, ועי"כ יגבור השכל על היצר, וישמרהו מהתעסק במעשים מגונים, ויהיה נקי, וקדוש לעבוד אלהיו. ואם מלאכתך מלאכת רפואת הגויה, אל תתעצל ברפואת הנפש, ותעבוד עבודת הקדש באמונה, ובכל אשר תלך תהיה מגמתך להזק ידים רפות וברכים כושלות באמונה. ולהבוש לנשכרי לב הנבוכים בדעות, כי רבים עבדי תאות העולם, וכל מי שהוא חפשי מן התאוות עטרת מלכות בראשו ונכבד מכל אדם. ותדע המבזה את המלך בפרהסיא הוא בן מות, אם בן למלך בשר ודם, מכ"ש שלא יעשה דבר נגד רצון עליון. ואנחנו חייבים לשמור כל אשר צונו השם בין שנגלה לנו הסוד בין שלא נגלה, והשם ב"ה יפקח עינינו לדעת סוד המצות, לעשות כל אשר צוה, לאהבה אותו, ולדבקה בו, ולהשבע בשמו ולהתפלל אליו, ולכבדו בגוף ונפש, ואיש השכל ילך אחר תורת אלהינו, ולא יסור ממנה ימין ושמאל, וישמור המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בשני העולמות.

ענף ק'

העבודה מן החשובים, אמר רב סעדיה גאון, יותר חשובה, כמו שאמר (תהלים ל"ג) רננו צדיקים בה', והחטא מהם יותר גדול, כמו שאמר (ירמיה כ"ג) כי גם נביא גם כהן הנפו. והעבודה במקום הנבחר המיוחד יותר חשובה, כאשר אמר (יחזקאל כ') כי בהר קדשי בהר מרום ישראל נאם אדני ה' שם יעבדני כל בית ישראל. והחטא במקום הנבחר יותר גדול, כמו שאמר (ירמיה כ"ג) גם בביתי מצאתי רעתם נאם ה'. והפרישות בבחירות יותר חשובה, כמו שאמר (עמוס כ') ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריהם לנזירים, וההפקר בזקן יותר מגונה, כמו שאמר (הושע ז') גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע. וההאמנה ברש יותר גדולה, כמו שאמר (משלי כ"ח) טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים והוא עשיר, והעושק מן העשיר יותר גדול, כמו שאמר (זמואל ב' י"ג) ויקח את כבשת האיש הרש, ועוזר האויב יותר גדול, כאשר אמר (זמואל א' כ"ד) וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך טובה, וההזקה לאוהב יותר קשה, כמו שאמר (תהלים נ"ה) שלח ידיו בשלמיו חלל בריתו. והענוה מהגדול יותר גדולה, כמו שאמר (זמדנר י"ג) והאיש משה עניו מאד מכל האדם, והגאווה מן השפל יותר קשה, כמו שאמר (תהלים י"ג) כרם זלות לבני אדם, וחמום העני יותר קשה, כמו שאמר (משלי ל') לאכול עניים מארץ ואביונים מבני אדם. והזקת החכם ומי שמועיל לבני אדם יותר קשה,

כי לא חרע מה נולד היום, והזהר מהעצלות והדבק בזריוות, ותכיר הבל עה"ה, והוא יתעלה יקבל ממך מעשיך, ויסלח לעונך, ותמצא חן בעיניו.

ענף צ"ט.

יסוד מוסד היא, שחיים הזמנים הם הבל וריק, וכחלום יעוף יחלפו וילכו להם, קלו מני ארג, ויקר הם בעיני המשכיל רק בבחינת הועלתם, אחרי שהם האמצעים אשר נגיע על ידיהם להיי העה"ב, לכן מן הצדק שאישי מדרגה הזאת מתאווים המות, ובהגעת התכלית ישוב האמצעי לתוהו אשר יצא משם. והנה הנפש בעוד שתחמיר במושבה הגופני, עלולה להפסד ולקלקלה, כי יפעלו בה המדות הטבעיות וילדי הזמן המקלקלים, ועד מהרה תפול ברשתם ובמלכדתם אשר טמונים ללכדה, והיא רעה גדולה, כמו שאמר החכם: הרעו לי אויבים ושוטנים ולא הרעו לי כנפשי כי נסכלה! לכן צריך שיעור האדם לא ינום ולא יישן ולא יתרשל גם רגע אחד לבלתי יאבד תכליתו מנגד עינו, ומי זה האיש אשר יאמר זכיתי לבי וטהרתי? ומי זה האיש אשר יוכל להרחיק האמצעים שמגיעים אותו לשלמות ואושר בעת מן העתות? ובאמת אלישע טעה בזה, שהפסיד וקלקל מעשיו (כוזרי ג' ס"ה) מפני שהשקיף על השכלים, אמר אלה המעשים הם כלים ומשתמשים מגיעים אל ההדרגה הזאת הרוחניית, ואני כבר הגעתי אליה, ולא ארגיש על מעשי התורה, ונפסד והפסיד ותעה והתעה, ר"ל שטעה באומרו: אני כבר הגעתי אל השלמות וההדרגה המקווה, ולכן לא ארגיש על מעשי התורה ואין צורך לי בה, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ותמיד צריך אל התורה והמצוות שהם אמצעים להגיע לשלמות ואושר, ומי שמאבד כלי המלאכה שישתמש בהם להשיג תכלית ידיעה, מאבד שלמותו ואושר הנפש, וכן אירע לאחר. והבוטח בה' ב"ה ומשתדל לזכך נפשו ולטהר רעיוניו מכל שמץ ועושה הטוב והישר בעיני ה', הוא הטוב המכוון והמועיל המחלט, והתמים ילך בנועם ה', וישמח במעשיו ויקבל גם את הטוב גם את הרע בהשקט הנפש ומוסר גורלו ביד המנהל האמתי והנאמן לטוב לו כל הימים, והזמונים האלה דוחים את הרע ומרחיקים העצבון, כי ישמח בכל המאורעות, כי מיד ה' המה כלם ומאתו לא תצא רעה, והזמוניים הנפשיים (כוזרי כ' כ') והם סודות התורה למי שידעם והתחכם בהם הם מועילים מביאים הטוב ודוחים הרע, וכאשר ישתדל האדם בסבות האמצעיות אחר שימסור אל האלהים במה שנעלם ממנו בלב שלם ימצא טוב ולא יחטא, אבל הכנסו בסכנה גמורה לבטהונו באלהים נכנס תחת ולא תנסו את ה'. וכל הרוצה לקבל עליו עול העבודה צריך להשוב בכל הנאותיה ולהסתכל בהם תמיד,

הימים, מפני שהוא מקנה אותו העולם הבא, וכל אשר יוסיף טובה
יעלה מדרגה לעה"ב, ע"כ. ואדם נברא להשלמת החברה לתקן את גופו,
ויהיה ראוי ומתוקן להשלמת נפשו בעודנו בחיים הזמניים, לבל יתירשל
בעבודת האל ובמלאכת השמים, כי ע"י רפיון הגוף גם הנפש נחלשת
ותרד אל עמקי הראבון והעצבון. אמנם מי שהוא מבקש לזכות נפשו
ומחשבתו בחכמות המופתיות או זכות נפשו לתחנה ולתפלה, מוצא
לנפשו במזונות העבים ובתוספת המאכל והמשתה היוק, וכן ימצא היוק
מישיבת הנשים בחברת הלצנים והתעסק בשירי האהבה והשחוק. והעובד
האמתי ישמח בחיים האמתיים, ויתענג על ה', ויהיה לבו מלא על כל
גדותיו משמחתו בה', וישבע רק מטוב ברכותיו הזמניות לשמו יתעלה,
וישים מגמת פניו קדימה להשגת העה"ב, יאחו בזה וגם מזה לא יניח
ידו, ועי"ז נפשו תעלה למעלה בעדן ונופש, והיא צהלה ושמחה בעבודתו
יתברך, ונועם ה' עליה. ואחיה בני דע כי אלהי אביך מנהל ומכלכל
אותך, ותאמין כי כל ענייך ותנועתך הם בגזרת הבורא יתעלה ותפצו,
והוא מזהיר על עניני המצות והעבודה, ותבחר לך הטוב והנכון מהם,
ותכסוף לרצונו בלבך ובמצפונך, וחדל מכסוף לעולם ולרהביו, ותכבה
אש היצר מלבך, ותכנע מפני מורא אלהיך, ותתפלל אליו שיעזור ויאמץ
אותך להקים מחשבתך בעבודתו ולהשלים המעשה במה שבחרת ממצותיו,
ויהיה זה תכלית מאוייך וקץ משאלותיך. ואל תדחה ממך יקר נצחי
וחדות עולם אשר לא תכלה, בעבור חיל שוא והבל, ואל תהיה כקלי
הדעת המשרתים רק את גופם ולא ישימו לב על רוח שכלם, אין בלבם
כי אם למלאות תאותם החומרית ולהתנשא בגאותם המדומה, הולכים
המה במועצותיהם אחר תאותם הגופנית, ורוחם יקרה מכל מדע. ותחשוב
שעה"ז הוא רק הפרוודור, וחיינו בו האמצעיים אשר בלעדיהם לא יגיע
אל חיי עה"ב, ואם עשית דבר טוב, תשבת ותודה לאל אשר חנן אותך
בחסדו הגדול, ותלך בכל עת בדרך הטובה והישרה להגיע אל המעלות
הגדולות והיקרות בסבל ימים מעטים, כי הכוונה והתועלת במצות הלכות
הם, שיהיו גלוינו וצפונינו שוים ושקולים בעבודת השם, עד שתהיה
עדות הלב והלשון והאברים שוה, ויצדיק כל אחד מהם את חברו
ויעיד לו, אבל אם יחלוק גלוינו על נסתרנו, וכונת לבבנו על דבורנו,
ותנועת אברינו על מצפוננו, לא תהיה עבודתנו לאלהינו שלמה, מפני
שאנו מקבל עבודה מזוייפת, ותעמול להוציא רצון התורה מן הכת אל
הפועל ע"י עשיית מצותיה, להקרב אל מדרגות הקדושים, ותקטן בעיניך
עבודתך לאלהים, ותאהב אותו אהבה נאמנה בלב ובנפש ובגוף ובממון,
צא ולמד מה שעשו היראים והשלמים בכל דור ודור שמסרו נפשם ומאודם
על קדושת השם ב"ה, לכבודו ולרוממותו, ותכין עצמך בכל יום על אחרייתך,

ויעמול עצמו, כי ה' בוחן לבבות! להשכיל את נפש תלמידיו בידענות, ולהרגיל אותם בקריאת ספרי קודש ופרושיהם, ובלמוד דברי החכמים, וגם במעשה הכתיבה, בחכמת החשבון, בדרכי המבטא ובשאר חכמות, להביאם להכרת הבורא ולשלמות אמתית ועוזרם לחיים נצחיים. זכור זאת מלמד נאמן! כי מצדיקי הרבים — הם מלמדי חינוקת! כגון מאן? כגון רב שמואל בר שילת! דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת (נ"ג פ"ח) דהוה קאי בגינתיה, א"ל שבקת להימנותך? א"ל הא תליסר שנין דלא חזאי — והשתא נמי דעתאי להתם, ע"כ, מלמד הנז' לא ראה גינתיה, והוא רמוז על עסקי והבלי עה"ז עם תענוגיו, י"ג שנים, כי מכן חמש שנים והוא למקרא, עד י"ח שנים צריך התלמיד לישיב בבה"מ, ואותם י"ג שנים יושב עמהם בלי ליאות ובלי טרדות הזמניי ובאמונה גדולה! תעמול להדמות אותו, ואז ילך לפניך צדקך — וכל עסקך יהיה באמונה ותלמוד לומר האמת בכל הענינים, ופעם אחת בא לסטים מזויין ובעל עבירות לחכם, וא"ל אני רוצה לשוב בתשובה ולשמור מצות השם יתב', אלא שאיני יוכל להעמיד על עצמי רבוי המצות שבתורה, כי לא אוכל שאח המשא ההוא, וא"ל החכם תקבל עליך דבר אחד בלבד לשומרו כראוי? וא"ל הן, א"ל החכם אם כן קבל עליך לומר האמת, וקבל עליו, והלך לדרכו. לימים הלך אותו הלסטים ללסטם איש אחד ולהרגו ופגע בו איש אחר, א"ל היכן אתה הולך? ונזכר אותו הלסטים מה שקבל עליו לומר אמת, וספר לאיש ההוא להיכן היה הולך, וכן פגע בו איש אחר ושאל לו להיכן היה הולך? וספר לו, מיד הרהר אותו הלסטים בלבו, אלו השנים יהיו עלי עדים ויהרגוני, וכן אירע לו פעמים רבות בכל מה שהיה רוצה לעשות עד שנמנע בעבור זה ממעשיו הרעים, ומבואר מזה שע"י אמירת האמת ניצול מעבירה ומכל פגע רע.

ענף צ"ה.

עובר אלהים אמתו מצד שכלו ומצד התורה לא יפרוש עצמו מהליכת העולם ע"י התבודדות ביערים ובנקיקי הסלעים או בהרחקת כל תענוג גופני, ולא יענה נפשו בענויים אשר בודה מלבו, לבלתי יאכל מאכלים ידועים, ולהרחק החברה, זולת הענויים המצויים מרז"ל אשר חובה עליו לקיימם, כי איש כזה הוא בגדר הכסיל ועובר נפשו אבזרי, וחוטא חומס נפשו ומאבד הכלית הבריאה וחפץ האל ביצוריו, כי לא תהו בראם על הארץ אשר לשבת יצר, וכן אמר החבר (כוזרי ג' ט'), מנהג העובר אצלנו איננו נגזר מן העולם שלא יהיה למשא עליו, וימאס החיים שהם משובות הבורא, וזוכר טובתו עליו בהם, כמו שנאמר (זמות כ"ג) את מספר ימך אמלא, והארכת ימים, אבל אוהב העולם ואריכות

עם בירור הראיות ופרסום העדים ואמתת המופתים, כי הוא סבה לכל
ההויה, וכל יכול, ועי"כ יבוא האדם ליראת התרוממות ולעבודת האלהים
האמתית, וירחיק מן האנשים המכשילים בני אדם בכזבם אותם לעשות
מעשים מזיקים את גופם נשמתם או ממונם, ומביאים אותם לאמונה
כוזבת; והמכזב כחבירו הרי הוא כמכחש במציאות השם או בידיעתו
או בהשגחתו על בני אדם, וחושב בלבו אין ה' רואה אותו, עוב ה'
את הארץ, ועליו אמר (חיו"כ ל"ח) גם הוא עון פלילי כי כחשתי לאל
ממעל. ובוזה יתרצה אל הש"י אם יכנע לעבוד את ה' בהצנע לכת,
ויפרוש מן התענוגים, ולא ימשך אחר תאוותיו, ויאהב הסתפקות, ויבזה
המותרות; ומשל הדיוט הוא: יתחבא בעליה אוכל אליה, ישחק להמון
קריה קוטף מלוח, קול נוגש לא ישמע ישכב בטוח. ויתנהג בדרכי צדק,
ולא יבקש כבוד על מעשיו הנכבדים, כי אם כל מגמתו לעבוד את ה',
ויאהב שלום וישנא משביתיו, ויאהב את המלאכה וישנא את מעשקות,
וישמור מצות פי שלטון ארץ ולא יעבור על דבריו אף בחדרי משכבו,
וידבר אמת וירעה אמונה, ויהיה תמים לו, וישתמר מעון וחטא; או
יבקע כשחר שחרית ימיו, ויקרא בשם ה', וינצל מכף כל יגון ומכאוב.

ענף צ"ז.

אם יכיר האדם שרש בריאתו ותולדתו, או יבין רחמי האל המטיב
לכל הברואים וחפץ בהצלחת כל המרגישים, ויאהב אותו וישמח בעבודתו
שמחה גדולה הנולדת מבחינת יחוס האדם אל השם, אשר הגביה אותו
על כל ברואי חלד, ושת בקרבו חכונה להגיע אל אושר והצלחה נצחית.
ויהיה תמים במעשיו במאמריו ובמחשבותיו, כי המהשבה היא בנפש,
והדבור והמעשה חוץ לנפש, והאדם שפיו ולבו ומעשיו שוים, יקרא
איש אמונים, שיסכים מה שבנפש עם מה שחוץ לנפש, ועליו יש לבטוח,
ואם אין פיו ולבו שוים יקרא איש שקר, שהדבור היוצא מפיו מתנגד
אל מה שבנפשו, ואם ידבר טוב ולא יקימנו יהיה איש כזב, שאין תוכו
כברו ואין לבטוח ולסמוך על דבריו. ואם יחשוב האדם שיגיע לו ע"י
העול, והוא טוב מדומה, טובה גדולה, הוא כחשך הולך, כי היושר לבד
הוא טוב אמתי גם בערך אל עושהו. וגדולה מעלת האמת, ויעבוד את
אלהים אמת באמונה, וכל עסקו יהיה באמונה; אם הוא מלמד לא יעשה
מלאכת ה' ברמיה, ולא יעשה הלמוד לטפל ולאבד זמנו היקר להשיג
טוב המדומה, כי אם ישתדל להורות להם יום יום, ובכל יום שעות
קבועות אל דרכי התורה והמוסר ועניני חכמות מועילות, ולגעור בם
אם רע הם עושים, ולשבחם על צדק פעולתם ויושר דבריהם. ויספר
להם מעשי היראים והשלמים, כדי שיתלהב לבבם לעשות כמוהם,

התקועה בלבו, הוא קצר וחלש בכחות האחרים זולת הנצחון. אמנם התורה לא תשתעבד אותנו בפרישות, אך בדרך השוה ולהת לכל כח מכחות הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רבוי, והפצה וכונתה לנהל אותנו בדרך הממוצע והשוה, וליתן חלק הראוי לכל כח מכחות הנפש ולגוף חלקו, על פי המדה הנכונה, מבלי שנרבה ונפריז על המדה יותר מדאי, וזהו דרך הישרה שיבור לו האדם. וטוב לאדם שיחזק כחותיו ויאמץ אותם למען יהיה בו כח לעשות היל בתורה ועבודה ממה שמוטל עליו. ואם יודמן לו לרכוש הון על דרך הצדק, לא יקרא בשם עבודת אלהים הנרצה, אם ימאס ההון ויהיה לשקוץ בעיניו, כי טוב מזה יעשה, אם לא ימעט הונו, ולא יתרפה במלאכתו, אבל לא יטרדהו קנין הרכוש מן החכמה והמעשים הטובים, ואז לא לבד שהמעטת הממון חסרון באיש כזה, אף גם זאת שהרבוי יותר נכון לו, ונרצה בעיני אלהים, אם יוציא העודף לשם שמים לזון בני ביתו הטפלים לו וחיים מטובו, ולהשפיע לעניים ולזולתם, וגם ימעט תאוותיו לאכילת דברים אשר בא עליהם הצווי לבלתי יאכלו, ואז אין צריך לענות נפשו זולת המצוה. לכן יעשה אדם כל עבודתו לשם שמים, והוא ירצה את מעשיך בעת שתכניע בימי התענית למען שמו, ובעת שתשמח בהגו חדשו ושבתו למען שמו, אם יסוד הכניעה והשמחה ביראתך אותו ואהבתך אליו ושמחתך בו.

ענף צ"ו.

יבין המשכיל וישתומם החוקר אם יתבונן בפלאי תמים דעות, אשר לו נתכנו עלילות, ויסבב כל עתות בני אדם אל מרכז כוננו ידיו, למען יבוא דברו וימלא חפצו ותכלית הנרצה מאתו יתברך. והכל בהשגחה מאת השם המסבב הסבות אל התכלית המכוון מאתו יתב', ומה שקראו המחקרים האחרונים מקרה והוא מאורע בלי עלה וסבה כלל, אין לו מציאות כי אם בדמיון, להיותנו בלתי יודעים המשך הדברים וסבותיהם, ויראו לנו כאלו קרה בלי סבה כלל. ואדם חייב מן העבודה והשבח וההודאה לבורא יתב' המטיב לכל ברואיו, ובעבור זה אף אם יגיע אל האדם טורה גדול בדרישתו האהבה והמעט המושג ממנו, לא בעבור זה ימנע מלרדוף אחריה בהיותו משער התכלית הגדול המושג, ואם יתנהג הבורא לפעמים עם האדם במדה"ד, יקבל הכל באהבה ובטוב לבב, כי כל מה דעבד רחמנא לטב עבד, ואין תכלית לטובתו, אך היא מתמדת ונמשכת מבלתי כונת תועלת ולא דחיית נזק, רק נדבה וחסד ממנו על כל המדברים, ומי שהוא מבחין ומתבונן בענין הזה, ומודה באמת על עצמו, הלא יבחין בירור חיוב קבלת עבודת האלהים

לעג הלועגים, ותבוה עונג הזמני בעבור אשר אמתי, ותשכיל לשמור
נפשך תמיד מכל רע מכשול ועון, ולא תבטח בטובת העולם רגע, רק
חדע התלאות המזומנות לבוא, ותבטח בה', כי המרבה כבוד שמים וממעט
כבוד עצמו, כבוד שמים מתרבה וכבודו מתרבה, אבל הממעט כבוד שמים
ומרבה כבוד עצמו, כבוד שמים במקומו וכבודו מתמעט. ואמר הקרא (משלי
כ"ה) אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדלים אל תעמוד, אם לפני מלך בשר
ודם צריך אדם לנהוג שפלות בעצמו, קל וחומר לפני המקום ב"ה!

אילן י"ג.

אל תכרית אותו, כי מאתו תאכל עבודת האלהים האמתית.

ענף צ"ה.

אמר החבר (כוזרי ז' כ') אין רוב התענית עבודה למי שתאוותיו
חלושות וכחותיו חלושים וגופו רזה, אבל טוב שיעדן גופו, ולא המעטת
הממון עבודה, כאשר יודמן מן המותר מבלי יגיעה, ולא יטרידהו קנותו
מן החכמה והמעשים הטובים, כל שכן מי שיש לו טפול ובנים ומאוויו
להוציא לשם שמים, אך הרבוי יותר נכון לו, וכללו של דבר כי תורתו
נחלקת בין היראה והאהבה והשמחה, תתקרב אל אלהיך בכל אחת
מהנה, ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובה אל האלהים משמחתך
בימי השבתות והמועדים, כשתהיה שמחתך בכונה ולב שלם, וכמו
שהתחנונים צריכים מחשבה וכונה, כן השמחה במצותו צריכה מחשבה
וכונה שתשמח במצוה עצמה מאהבתך המצוה בה, ותכיר מה שהטיב
לך בה, וכאלו אתה בא באכסנייתו, קרוא אל שלחנו וטובו, ותודה על
זה במצפון ובגלוי, ואם תעבור בכ השמחה אל הנגון והרקוד, היא עבודה
ודבקות בענין האלהי, ואלה הדברים לא הניחה אותם התורה מופקדים,
אבל כלם תחת מסורת, מפני שאין ביכולת בני אדם לחלק תקנות כחות
הנפש והגוף, ע"כ, והנסיון יעיד הרבוי בכח אחד קצור בכח אחר, ומי
שיגדיל תוקף כח אחד מכחות הנפש ותשוקת הלב, יחליש האחרים,
וכן הוא בכחות הגוף, ד"מ העינר מחסרון כח הראות אצלו, יגדל בכח
השמע והמשוש, עד שנמצאו עורים שהכירו הגוונים ע"י משוש האצבעות,
וכן אמר יצחק גשה נא ואמשך בני, והכיר קול יעקב, הגם שקרוב לשכל
ששנה את קולו ודמהו לקול עשו בשהוא מתנכר, וכן בכחות הנפש, מי
שמחזיק הזכרון יחליש השכל, ומי שנטה עם כח התאווה קצר בכח
המחשבה, וכן בהיפך, ומי שנטה עם הנצחון קצר בזולתו, והטומן ידו
בצלחת לעמוד נגד תאוותיו, והניח מרוצתם עד כי התגברו עליו, אזי
כח המחשבה יחלש אצלו, והרגיל להשביע תשוקת הנצחון והנקמה

והאיכות טבע כל אחד ואחד נוטה אל קצוות מתחלפות, אמנם את אשר ה' הפץ ביקרו, ליחותיו מצומצמות על צד השווי והערך הנכון, לא התגבר אחת על השניה, והוא הממוזג היותר טוב, וכל דרכיו יסכין, ושלום רב בתשוקותיו, ובמעשיו אין פרץ ואין צוחה, והוא יבהר בכל אשר יעשה את דרך הממוצע, וזה הדרך הוא התחלת המוסרי לטוב המבוקש.

ענף צ"ד.

מפורסם שהרוח נקשר בחום הטבעי אשר בגוף, כי החום הטבעי יוכרח לכל ההויה בסוג הצמת ובסוג החי, ובלעדו כל הכחות דוממים, והנה הרוח הזה הוא חיוני ועודנו גשמי, אולם הנפש המקבלת השכל ותהי לנפש אדם המיוחד בשכלו שהוא עצמותו מכל בעלי חיים וזולתו, היא רוחנית ונאצלת מהענין האלהי, ותכונתה היותר רמה, הגעתה אל מושג האל, ומסתעף ממנו אהבת השם וטהרת הנפש והקדושה שהיא הרצון בטוב והמאוס ברע. ולא יאסוף אדם אל לבו חקי החכמה ולעשות כחוקותיה למראה עיני האדם, שאינן יודעים סתרי הלב, ולא ישתמש בתורה ובמצות לכוונה רעה, להתגדל ולהתפאר בעיני הבריות, ולעשות רעות גדולות כשאין הבריות יכולים לעמוד על כונתו, ויעשה הכל לכבוד השם ב"ה הרואה נסתר כנגלה, והסכל משתמש בשכלו ובבינתו בדרכי שוא, להמציא ערמות ותחבולות רעות ברעות ובמעשים מגונים, ולהרבות טענות ונצוחים של אפס ותהו, וישמע חכם ויוסף לקה, ויעשה הכל לרומם ולגדל שם שמים, ולא יבוש מבני אדם; ואם יאמרו אנשי לצים אליך: מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים? תאמר להם תשובת דוד: ושחקתי לפני ה', ונקלתי עווי' מזאת והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה! ושלמים ששים ושמחים לעשות רצון קונם לא לגאווה ותפארת, ומצפים העוזר ותאומץ ממנו להקים מחשבתם בעבודתו ולהשלים המעשה במה שבחרו ממצותיו, ומה שיצא מהם אל גדר המעשה ישבחו האל עליו, ויודוהו בעבורו והוא משבח להם השתדלותם ובהירתם. והנה מעשה היצר בלב האדם, אמר ר' בהיי, דומה לעכביש אשר יארוג על מאור הבית, וכאשר יתמיד יעבה ויסתום עד שימנע הגעת אור השמש אל הבית, ובתחלת אריגתו הוא חלוש ודק עד מאד, וכל אשר יתמיד הדבר יחזק ויעבה וימנע אור השמש מעבור בו ומהגיע אל הבית, כן מעשהו, בתחלה ענינו חלוש מאד לא ימנעך מראות האמתיות, ואם תקל בו ותתעלם ממנו יחזק מעשהו וימנע אור שכלך ממך ויקשה לגלותו מעל הכרתך, אבל אם תרגיש בו מיד ותגלהו מעל לבך, יקל עליך הדבר לרחותו ממך. על כן הזהר לקדש השם שמים תמיד, ולא תראה על

עינו, יחשוב להעמיק עד מחקרי ארץ, להבין מחשבות בלעדיו, ולא ישים ראשית מגמתו לחקור על רוחו השוכן בקרבנו, ולהשגיח על תכונת נפשו, והוא אינו ירא את השם ב"ה, ולומד חכמה והלך בדרכיה, לא בעבור כבוד שמו יתברך, אלא בעבור יצר לבו הרע, כי כונתו לרמות את הבריות ולהתגדל לעיניהם, והוא יודע שבהיותו בלי חכמה יחשב לסכל ולבוזי עם, ואם ילמוד החכמה ויעבור על חקותיה בפרהסיא יחשב לאיש בליעל, ולא יתחברו עמו הגדולים אנשי השם, ומטעם זה בוחר לאסוף חקי החכמה וללכת בדרכיה למראה העין, להצטרק בעיני הבריות שיבטחו על חכמתו ועל צדקתו, ובלבו חושב רע להשתרר עליהם ולעבור על כל העברות בסתר, והן כח החנפים ומן הפרושים הרעים הנזכרים בתלמוד, ואין מן הפלא אם האדם חושק ללמוד ידיעת החכמות הלמודיות וחכמת כל מלאכת מעשה, כי הן נותנין חן וכבוד לבעליהן בעיני הבריות, גם כסף גם זהב ירבו למתעסקים בהם, לכן מטבע השכל והבינה לחשוק לדעתם, וילוח עמהם כח הגבהות והכבוד הנטועים בנפש ואחריהם כח התאווה והחמדה לאסוף ולכנוס, וכלם יעזרו לעורר הפץ האדם ללמד ולדעתם. אמנם אם יחפוץ האדם ללמוד דרכי החכמה ולהרגיל כלל הכחות שלא יסורו משמעתה, וינהגו בדרכיה, אשר מסתעפים מהן המנהגים שאינן מושגים לשכל ולבינה, ואינן מביאין עושר והון בטבע, ובעליהן שנזנאים ללצים ולכסילים ולאווילים שהן רוב ההמון, צריך לזה כח היראה הנטוע בנפש, ואז ידיו רב לו למשול על כלל הכחות כלם. וכלל נאמן שהמופת העיוני מורכב מהקדמות והצעות טבעיות, שמהן יסד השכל יסודותיו לבנות עליהן מה שבנה, ולפעמים ההקדמה שקר וההצעה מסופקת, והבנין שנבנה עליו ידמה לחומה שיסודה רעוע, ורוח בא ומפילה, אמנם מי שאוהב דעת אינו צריך למופתים טבעיים מסופקים שגורמים חלוק הדעות, והיא הריסות החבורה ואגודת העם שיעשו התורה כעיר פרוצה אין חומה אשר כל אחד ואחד ילך לדרכו לפי מחשבות לבו ורעיוני רוחו, ופרצה כזאת היא שרש הפסדת האומה ויציאתה מתורה אחת ומשפט אחד, רק יאמין שכל מצוה ומצוה יש חק וגבול המסמנים היקפה, וגבולים האלה מדוקדקים בחכמה למען לא עברו הגבולים ולא יהיה בהם מגרעת, ואם גם לא יראו נאים לפי המעשים, אין להשומר רק להחזיק בקבלת המצות איכה ישמרו לעשותם, ויתאמץ יותר בדרך שקול הדעת שחנן ה' לנו ברחמיו וברוב חסדיו, המלמדנו שרשי היראה בדרך אמת, והיא תכריח את האדם לדעת, כי יש אלהים אחד נשגב מכל מחשבה, ולא יפלא ממנו דבר, וכיוצא באלה הדעות האמתיות האלהיות. וגם תולדה יקרה היא שמוג היסודות משונה בבני האדם, ולפי תגבורת האחד על השני ולפי שנוי הליחות

מעין ירוה הצמאים, והוא נשאר בטיט יון ורפשו. יהי ביתך בית ועד
 לחכמים ואסוף בשקידה רבה את אוצרות חכמתם האהובה, רצונם
 יעוררך לעשות כמעשיהם, ותשמע להם להיטיב דרכך ומעלליך, הכנע
 כעבד להם, קבל קללתם באהבה, כאילו היא ברכה, כל דבר תוכחה
 מהם יהיה לך כהון עתק, כי הם ימשיכו לך מעיני ישועה וטוב,
 ובמאמריהם הצחים וקלים להבין ינטעו שרשי האמת בלבך, להגדיל
 ולעשות פרי, ובכל עת תוסיף לקח בחכמה ותורה, להיות ירא אלהים
 כל ימי חיך, כי רק השומרים משפטי האלהים ותורותיו יאושרו מכל
 בני האדם, ויכבדו מכל אנשי חמדה, הם, המשננים להם מנעוריהם
 מדות ישרות ולמודי יראה מתורה שבכתב ובע"פ, יוצלו מאש האוכלת
 בשאול תחתיה, ואטום אונך לנבל וחסר לב, ואל תלעוג לטענות זולתך,
 כי אינך מושל בדברי פיך, וגם אתה תוכל לטעות, והזהר בדבורך, כי
 ממעיט אמריו ממעיט שגגות, מרבה דבריו מרבה דאגות, ואם תתיירא
 מן החרטה, אמור לאו קודם הן, כי לאו אחר הן מגונה מאד, ואל
 תדין את חבירך לכף חובה, כי אדם יראה לעינים, וה' יראה ללבב,
 ולא תדע מה בלבו ומה במחשבתו. ודע לך ששלשה לא יהיו ניכרים
 אלא בג' מקומות, המשכיל לא יודע אלא בשעת כעסו, והגבור במלחמה
 והאזהב רק בשעת הצורך. ואל תשנא את חבירך מפני אהבת חבירך
 השונא אותו, כי אין לשונא אלא מי שהבורא שונאו, ועוד פעמים
 שיתפייסו שניהם, והוא לא יתפייס עמך, כי שנאתך היתה חנם. וחשוב
 הבוחן כליות! הוא יודע דבריו שבתך וקומך, וכל צעדיך יספור, וכל
 דבריו לנכחו, ואל תגביה קולך להשיב עזות, כי דברי חכמים בנחת
 נשמעים, ואל תטה אונך לשמוע דבר רע, כי המחלוקת והקטטה ושמיעת
 האוזן המתאוה לשמוע דברים בטלים, דברי הבאי וקנטורים מביאים את
 האדם לכמה עבירות. ותשמה בכל עת בדברי תורה, והוא יהיה נגד
 פניך, כי ברכת השם היא תעשיר למכינים עצמם לקבל אותה וינצלו
 מהגזירות מערכות השמים. משל שהיתה מערכת הכוכבים שיגדל נהר
 על עיר אחת וישטוף אנשיה או ימותו, ובא נביא והזהירם שישובו אל
 השם בטרם בוא יום רעתם, וישבו אליו בכל לבם, ובעבור שדבקו בו
 נתן בלבם שיצאו אנשי העיר לחוץ להתפלל אל השם, והנה עשו כן,
 וכיום ההוא גדל הנהר פתאום כמנהגו, כאשר ראינו בעינינו פעמים
 רבות, ושטף כל העיר, והנה לא סרה גזירת השם, והוא הצילם, בעבור
 שעשו תשובה.

ענף צ"ג.

אמת הדבר אין רע בעיני אלהים ואדם, מאיש אשר בכל תתעה

מסוגל להרפא יותר מכלם, והכל מן הלב, ויש לב טוב ולב רע, וכמו שהלב אודות שווי מזגו ודקות עצמותו מוכשר לקבל פעולה הנפש אשר תחול בו, וכפי מזגו ותכונתו כן תראה בו מעלת הנפש באופן היתרון או החסרון, כן מעלת הצדיק בבחינת הלב, וכפי ערכו ותמימות מעשיו יתראה בו הענין האלהי, וכזה הענין האלהי נתלה מהם, כאשר נתלה מעלת הנפש מן הלב. על כן תראה שתמשול על כחותיך, כי אם מתאווים האברים השפלים דברים מחליאים, כמו אם יעורר הכבד את הכעס וחמה עזה, ויתאוה האצטומכא להמלא ממאכלים ומשקים, ויעירו ויעוררו הביצים שהם כלי הזרע את האות המשגל, וכל זאת מרוע מזגם, אזי העשה כמעשה הכסיל, וישיג הלב על ידיהם חללים חולי הגוף וחולי הנפש, ותנהג כל מעשיך בחכמה, שיתאחדו כל הכחות כלם אל דרך אחד ואל ענין אחד לעבוד את ה' ולבטוח עליו.

ענף צ"ב.

כאשר יגיע האדם אל שלמות הנפש אז תשנה נפשו באהבתו אהבה שלמה שאין בה ספק, ויהיה העבד ההוא זוכרו ביום בלכתו ובלילה על יצועו, ויהמה רוחו אליו בעת זכרו מהכוסף והכליון, ויוון אותו זכרו יותר מן הדשנים, וירוה אותה שמו יותר מכל רוה, ותהיה חוסה בו, ובטחת תמיד, ואם ייטיב לה תודה, ואם יצערנה תסבול, ואלו היה מפריד בינה ובין גופה היתה מיחלת לו ולא היתה חושדת אותו, כמו שאמר (ליו"ג) הן יקטלני לו איחל, וכל אשר תסתכל בעניניו תוסיף יראה ופחד, וכל אשר תתבונן במדותיו תגדיל שבחיהם, ותוסיף שמחתה, ותאהב אוהביו ותוקיר מוקיריו, ותשנא משנאיו ותאיב אויביו, כמו שאמר (תהלים קל"ט) הלא משנאוך ה' אשנא. ותשבחנו ותהללנו בכל עת בשכל וביושר. ואתה אהובי! לכה אל חכמי לב יראים ושלמים, והתאוה לידיעות יקרות אשר הגיעו אלינו ממצאות השם, מחכמתו הנשגבה, ומיכלתו, ומכל שאר השלמיות, ותשמור תורתו ומצותיו לא מפחד היסורים, אבל מאהבתך אותם, ותחדל מכל דבר רע, למען לא יסיר אהבתו ממך, ויהיו כל מעשיך לפניו לרצון, וזאת היא עבודה הנובעת מן האהבה, ובצל שריתתלונן, ותשתמש בממונך להוציאו בעבודת האל יתברך, ולעשות הטוב ממנו, ותדע כי הוא אצלך כמו הפקדון, ישאר כל עת שירצה הבורא בידך, ואחר כך יפקידנו אצל אחר בעת שירצה, ולא תחמוד ולא תגזול, התחזק בחומה ללכת אחרי ההכמה, ותחילת החכמה שתיקה, השנית האזנה, השלישית השמירה והרביעית העשייה, ואין חכם מי שידע הטוב מן הרע אלא מי שיבחן הטוב משני דברים רעים. ואיש אשר יועיל אחרים בחכמתו, ולא הועיל לנפשו, כמו

הלצים עמו, לא יגור מפניהם, ואם יכול, יכרר טעותם, ויגלה קלונם, ויתחזק ויהיה לאיש, וידרוש ויתור בעין לבו למצוא דברי חפץ, ואשר תמצא יהו' יחזק בו, ויהיה למטה עוז מקל תפארה בידו, לפתוח פיהו ולדבר נגד מלכים ולא יבוש, ולחשוב בקדושתו של בוראו וביראתו הטהורה ולהיות במעלה הטהורה והטובה, ולעבוד את ה' מאהבה, ולהיות חפץ במצותיו, וזו היא העבודה הגדולה המשתמשים בה היראים והשלמים.

ענף צ"א.

יזכר האדם לבל יקטין מעלתו עד להשחת, ואל יאמר מותר האדם מן הבהמה אין, ומה האדם כי יבוא אל היכל המלך ה' צבאות, להדמות למלאכי אלהים בחכמה עליונה וברעת אלהים, והוא ילוד אשה ובא מטפה סרוחה, קצר ימים ושבע רוגז? והוא מן טענות היצר כדי שתהיה סיבה לבקשת ההנאות הכלות והתאוות האובדות, כמו שאמר הכתוב על אנשי הדעת הזאת (ישעיה כ"ג) אכול ושתה כי מחר נמות. ואם יתיעץ עם שכלו בזה ידע ויכין כי על ידי מעשיו ופועל ידיו הטובים בחכמה וברעת יבא אל היכל המלך ה', ותנוח עליו רוח אלהים, ויעמוד בסוד ה', לכן אל ילך למושב לצים משורת הדעת, שאומרים אין לאדם רק לאכול ולשתות ולעשות תאוותיו כמעשה הבהמות והחיות, ודברי חכמים הם בעיניהם דברי גאווה, וילמד חכמה גדולה ושרשי היראה והאמונה, וילך ליראים ושלמים, ואם אתה מתווכח עם חכם אל יהי לך לצער אם נצחק, כי ממנו תלמוד, ותוסיף חכמה יראה ותורה, אמנם אם הנצח אותו מה תרויח? ואם נצחק בזה הרווחת אשר ידעת עתה, מה שלא ידעת קודם לכן. ותעמול שתהיה עצת שלום בין הכחות הנפשיות, וינהגו כלם כאיש אחד ודרך אחד אל מקום היראה והחכמה, אשר יהיה שם רוח המושל ללכת ילכו כלם, לא יסורו בלכתן, וישיג זאת ביראת ה' וחכמה, כי אם יפרדו מחשבות הכחות הנפשיות והדעות איש מעל אחיו, ויהיה אז כל איש לעברו תועה, זה יתאוה, וזה יתגאה, זה יכעס, וזה יקנא, זה ישכיל בערמה, וזה יאסף אולת ותחבולות. והשם ב"ה נטע בנפש כח הלב והממשלה, והוא המלך בנפש, ויוכל להכריח כל הכחות שיסורו אל משמעת החכמה, כי מלת לֵב הונח על כח הממשלה הנטוע בנפש, שהיא באמצעות הכחות שאין כדמותן בנפשות שאר הב"ח, והן כח החכמה והמדע והשכל והבינה והנלוה עמהם, ומלת נפש על כלל הכחות כלם שהן לפעלת בני אדם, כל הכחות הפעולת במדות, והפועלת בגויה, עניינים השכליים ועניינים המעשיים. והלב באברים, אמר החבר, (כוזרי כ' ל"ו) הוא רב חליים מכולם ורב בריאות מכולם, כי הוא עלול לחלאים מכל שאר האברים, וגם הוא

האור העליון, המאיר לך במחשבי הטעות והמבוכה, ומסירך מן החועכות הרעות, ומנהלך על דרכי הצדק והישרה, וחבוא אל שלמותך.

אילן י"ב.

על יובל ישלח שרשיו, ותקח מאתו: עובר אמת
אינו משגיה על לעג הלועגים.

ענף צ'.

יסוד דחכמה והמעשה יראת ה', ולא ינצל חירא את ה' ממלעיגים, גם אם מעשיו ישרים ויסודותיו אמונה, תהיה עבודתו כזויה בעיני בוזי אמת, אותן שנאמר עליהן (ישעיה ה' כ') הוי האומרים לרע טוב וגו' יתחכמו להפיל חומותיו אשר בנה ולהשחית מבצרי אשר הקים, וכן לא ינצל מכת האוילים בוזי חכמה, ומלעגת הלצים ומדברי הכסילים ומכת המקנאים המטילים דופי על מעשיו ודבריו מחמת קנאה או שנאה, ואפילו משפת אנשים טובים לא ינצל לפעמים מחמת קנאה, עם כל זה מי שכונתו רצויה לא ישית לב לדבריהם, יתחזק בה', ויעשה עבודתו בלב שלם, והוא כ"ה ישלים חפצו. וגם אם מלעיגים עליו ומביישים אותו ואומרים דברים לצערו, ומזכירים לפניו מעשיו הרעים, לא יעזוב את צדקתו מפני הלצנים, ויכנס במדות טובות מעט מעט, יום אחר יום וקובץ על יד ירבה, ועל זה נאמר (משלי ט' י"ג) אם חכמת חכמת לך. ועל הלצנים נאמר (ישעיה כ"ט) מחטיאי אדם בדבר, שמדברים רע על עושי מצוה; וחטא גדול לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים! והעושה כן לזכור מעשיו, כאילו נועל דלת בפני השבים; והמתבייש יהיה לו זכות גדול, וצדקה תחשב לו. ובכל דבריו יתן האדם כבוד לה' לתורתו ולעבדיו, ויראת ה' נכנסת לו בלבו, ומטהרת לבו וגופו מכל דבר רע, ומן השמים יסייעוהו להחזיקו ביראת ה', כמו שאמרו רז"ל הבא ליטהר מסייעין אותו, ומצוה גוררת מצוה, ולא יירא מכת בוזי דבר ה' ומנאציו, כח החכמים בעיניהם והנבונים נגד פניהם, אם ילעיגו על דבריו, יפטירו שפה יניעו ראש, לא יחרף לבבו, כי זה דרכם כסל למו, להלעיג על אנשי תושיה ותופסי התורה, ויחשבו אלו האנשים, כי הלב הטוב והאמונה השכלית חרפה היא להם, בעבור שהם חפצים להיות חכמים מכל אדם. וכאשר יכנס האיש תוך פתחי היראה והעבודה יתחרט ממעשיו הרעים בצניעותו, ויעשה מעשיו בסתר, ואל יהנה לבו כלל במעשיו הטובים, ויסבול דינו של בוראו, וירצה בגורתו, וכאשר יהיה דש בצדקתו, אז ידריכנו בעל הישר בדרך ישרה, וכן אמר דוד (תהלים כ"ה) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך. ואם יתוכחו

אינה נכבית בעבור שמדליקין ממנה הנר, וירגיל אדם עצמו להתנרב על הקרובים עד שידלג לאט עם הרחוקים עד שירגיל במדת הנדיבות בעזרת הבורא.

המורד נמצאת בנפשות הפחותות, וצריך המשכיל לזהר ממנה, כי היא מביאה גנות להשם וגורמת הפחיתות וגריעות, ובהמדה הזאת מתנהגים אנשי התענוג והמנוחה בעולם ושאר בני אדם, ולא יבינו כי המנוחה עצמה לא תגיע להם אלא אחר הטורח הגדול ותיקון העסקים, וגם גורמת חלאים ומדוים גדולים ורבים. והאנשים החשובים בעלי הלבבות מתנהגים במדת הגבורה, והיא משוכחת כשהיא במקומה ובעתה, ועל דרך הטובה והישרה בעבודת האלהים, ובהצלחת נפשות מן הסכנות הגדולות, ואין הגבור נודע אלא בעת שיסבול מה שיאהב ומה שישנא, ושימשול בתאותו, ויסבול האמת.

החרטה היא משוכחת אם יתחרט על חטאו ויעשה תשובה, והיא מגונה אם יאמר היום הן על שום דבר ואחר כך יתחרט, או אם ידור ליתן צדקה או להתענות ויתחרט אחר כך. והמשכיל יזהר את עצמו בדבר שיתחרט בו, ולא ימהר בדבריו בדבר שהוא ירא שלא יוכל לעשותו. וטוב שתתאחר לעשות וכשתחל תעשה מיד משתקדים לעשות ותאחר להשלים, כי יותר אתה קרוב לעשות מה שלא תאמר, משאתה קרוב לומר מה שאתה אינך עושה, ואל תחיל דבר אשר לא תוכל להשלימו. ועוכר אמתי יברח מחברת מרעים, ויקדש כל הייו לשמים, לבל יוריד כבוד שכלו תחת ממשלת התשוקה והיצר, ויוסיף בכל עת להתקרב אל השם, שעל ידי עבודתו תושלם נפשו ותטהר מחשבתו, הוא עושה טובה עם כל אדם, עוזר עניים ואביונים כפי אשר תשיג ידו, יחום ואלמנה בו יחסיו, ובנועם נהמתו כל נכה רוח יגביה, ויתנהג במדות טובות עד אשר יוסרו מעליו כל מדות רעות לגמרי, ולא תתאוה להם נפשו כלל. ואתה בן אדם! הכון לקראת אלהיך ישראל, הזהר מן המדות המגונות, המונעות דביקות האדם עם הש"י, ותברח מן המדות האסורות, ותקנה לך מדות טובות, כי הבורא ב"ה ברא את עולמו לחועלת האדם להשכיל ולגשת אל סוד ה', ולהגיע אל שלמות הנפש בהשכלות וחקירות עמוקות, ולהדבק בדרכי ה' ובמדותיו, ולמצוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ואין לבריאת העולם תכלית אחרת זולת השלמת נפש המשכילים, ותאמר חמיר: מי לי בשמים, ועמך לא חפצתי בארץ, אין לי חפץ טוב בעולם אלא אתה אל רחום וחנן! ואל תשליך אחרי גיוך מוסרות המוסר והתורה, לבל יגעל בך אלהי הרוחות, כי כל תחלואי הגוף וכל נגעי חבל אינן מכאיבות ומעציבות את רוח האדם יותר מבזיון הנפש, כאשר יגעל בה הבורא ב"ה, ותעמול להשיג

זרוע, כדי שיכבדו אותך וינשאוך בעניני עה"ז, ומתי תעשה לבית עולמך? הבט וראה כי לא ידע האדם את עתו, מתי ימות ויעזב לאחרים חילו, וכל המחניף לחברו לשם כבוד, לסוף נפטר ממנו בקלון. וירבעם לא זכה למלכות אלא על שלא החניף לשלמה. והרוצה לינצל מן ההניפות יזהר להרחיק עצמו מן הכבוד, כי מי שאינו חושש להתכבד, לא יצטרך להחניף, וגם צריך לזהר שלא יהנה מאחרים, כי רוב המחניפים, מחניפים לאדם מפני שסבורים שתהיה להם הנאה מהם.

והמתרחק מן הנאה והכבוד ניצול מכמה עבירות. וגם לא יקבל חנופה מאחרים ויעשה מעשים טובים לשם שמים בלבד. מעשה כאדם אחר כשר שהיה לו בת להשיאה, ושני בני אדם חפצים לישא בתו, מה עשה? הלך ובקש מאדם אחר לריבעמו, ולקח אותם שנים לרון ביניהם, ועשו כך, אחר מהם החניף לאדם כשר, כדי להשיאו בתו, והיה מוכה אותו בכל דבריו, ועי"כ אמר הכשר בלבו ודאי זה הוא אדם רע בעבור שהחניף לי — ונתן בתו לאותו שהיה מחייב אותו, כי הוא אדם ירא חטא שלא החניף ולא נשא לו פנים. ויתרחק אדם מן החנופה, ולא יחניף לשום אדם, גם אם יקבל טובות הרבה ממנו, וגם לא יחניף לקרוביו ולבניו בזמן שאינם הולכים בדרך טובה, כי אין דבר בעולם הנועל פתחי התשובה כמו החנופה.

ענף פ"ט.

מדת אכזריות מגונה עד מאד, ותהיה כשתחזק הנפש הכעסנית על האדם, ולהנקם מאויבו בכל יכלתו, ואין זו מדה טובה, כמו שנאמר (משלי כ"ד) בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך, ומי שמתנהג בה להרע לחבירו מגונה עד מאד. וכמו שרוצה האדם שירחמוהו בעת צרכו, כן ראוי לרהם למי שנצטרך אליו, וראוי אל המשכיל שתהיה מדת הרחמים והחנינה תקועה בלבו ונמצא בו כל הימים, וזהו מדת הבורא ב"ה שהוא מתנהג בה עם כל הברואים, כמה שנא' ורחמיו על כל מעשיו. לכן אל תקצר מהצל לקוחים למות בכל יכלתך, אל תבזה את העניים כי גואלם חזק. ומי שאינו מרחם יהיה מותו על יד מי שלא ירחם בו.

הציקנות אינה ממדת החשובים, כי אין חשיבות עם הכילות ולא אמונה עם חבצע, ומי שהוא במדה הזאת כבר נואש משם טוב ומזכר טוב, ואין עולה לו כ"א הגנות והשם רע ואיננו מגיע אל שום הנאה, כי גם המפקיר את ממונו, אע"פ שהוא מגונה יהיה נהנה מהנאותיו ושבח בני אדם, אבל במדת הכילי אין שום טובה. וגם אין ראוי למשכיל שיהיה כילי בחכמתו, כי אין החכמה חסירה בעבור למורה, כמו שהאש

פני שכינה, כי בעתים אשר הוא משחיתם בדברים בטלים בנתינת דופי בבני אדם ובלעגו על המצות, יוכל להשיג חיי עולם, אם יקבע העתים לתורה ולמצות. והוא הולך ומאבד זמנו ולועג לבני אדם, כי יבז להם בלבם לקוצר השגתם במעלות או בהצלחת הזמן בכבוד ובשררה, או יבז אותם לענים ורישם, או מלעיג על המצות ומנהגים טובים, על כן יענש לשאת עול יסורים.

האמת היא יסוד עולם, וכזב משהיה החבל וכל יושביה, והמדבר שקרים כופר באלהי אמת, כדכתיב (תהלים ק"ח) דבר שקרים לא יכון לנגד עיני. וירגיל אדם עצמו לילך באמת. והרחק המכזב וחברתו, כי המכזב לא חשיג ממנו תועלת אבל הוא כמו השרב בארץ ציה ינוצץ ולא ירוה צמאה, ותגמול המכזב שלא יאמינו בו. ויקדש אדם דבורו שלא לשקר לא לישראל ולא לגוי ולא להטעותם בשום ענין, שנאמר (לפניה ג') שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. וז' שמעון בן שטח קנה חמור מישמעאל אחד, הלכו תלמידיו ומצאו אבן טובה תלויה בצוארו, א"ל חביריו ברכת השם היא תעשיר, אמר להם חמור קניתי — אבן טובה לא קניתי, הלך והחזיר לאותו ישמעאל, קרא עליו ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח! וכן יש בירושלמי, חכמים הזקנים קנו חטים מן הגוים ומצאו בו צרור של מעות, והחזירו להם, אמרו הגוים בריך אלההון דיודאי! ויאמת בכל עת במעשה מה שחשב בלבבו, כי העולם עומד על האמת, ומי שאינו מדבר רק אמת כל דבריו ומחשבותיו יתקיימו, שנא' (איוב כ"ב) ותגור אמר ויקם לך, וכשיש אמת למטה, אז ישקיף השם יתעלה בצדק על הארץ, שנא' (תהלים פ"ה) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף.

רמיה היא כגניבה והאונאה, ועושה כאלו עין עליון אינו מכיר ברמאותו, וכתיב (ויקרא כ"ה) ולא חונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך. ותחלת דינו של אדם אחר פטירתו נשאת ונתת באמונה? והנושא ונותן באמונה נכסיו מתרבים והקב"ה מזמין לו פרנסתו. וכן אמר חבקוק (כ"ד') צדיק באמונתו יחיה.

החנף הוא מן ד' כחות שאינן מקבלות פני שכינה, כי הוא מזלזל בכבוד המקום בהחניפו את הרשע, וגם המחניף לכל אדם הרי הוא כמתיירא ובוטח בבשר ודם, אשר נאמר עליו (ירמיה י"ז) ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו. והקב"ה שונא את האדם אשר מדבר אחר בפה ואחר בלב. ולמה תחניף לילוד אשה שכמותך, ולא תחבייש משופט כל הארץ, אשר בידו נפש כל חי? איך תחטא במסתרים, הלא כל מעשיך ודבוריך בספר נכתבים, ועל כל אה יביאך אלהים במשפט על כל נעלם? איך תבטל זמנך להחניף לאנשי

ואין לו צורך גדול יתחרט וימצא נגע וקלון. ואשה נאה, אמר דיאגנעס, היא טוב מעט ורע הרבה. וסאקראטעס היה מסתכל במטח אשה שיוליכוה לקברה והנשים סביבותיה סופדות ומתופפות, אמר הרע יתעצב על מפקד הרע — ואין חוצץ בפני התאוה כעצירת העינים לבל יכשל ח"ו בעון אשת איש.

מדת העזות מגונה מאד אצל המקום ב"ה. כאשר אמר (משלי י"ח) בא זרון ויבא קלון, וכאשר תגבר מדת העזות על האדם יקל אצל בני אדם, ואין מביטין אותו בעין חשיבות, ומי שרוצה להנהיג עצמו במנהג הטוב יסור מן המדה הזאת ויתבייש ממעשיו, וירחיקנה מטבע נפשו. ונשאל החכם מהו הבושת? אמר השכל, אמרו לו מהו השכל? אמר הבושת. וכל חכם לב יודע מעלת השכל, שהוא מבריל בין האדם ובין הבהמה בשכלו, ואל תועלת החכמה מגיע האדם בשכל, ובו יגיע אל אמיחת הדברים, וגם בו יגיע להורות לייחוד בוראו ולעבודתו, וכיון שהמדה הזאת במעלה הזאת מן הגדולה, צריכה שתהיה חבירתה, והיא מדת הבושת קרובה לה במעלה. על כן ראוי שישתדל האדם להתנהג במדה החשובה הזאת ולהתחכם לה עד שתשוב לו בטבע, ויגביר אותה על כל טבעיו ותהיה בעיניו חשובה משאר מדותיו, כי בה יגיע אל רוב המעלות וימנע בעבודה מכל המדות המגונות. ומי שיעטהו הבורא מעיל הבושת יעלמו מומיו מבני אדם, וההוד והכבוד סמוכין לו. וכמו שצריך האדם להתבייש מבני אדם בן צריך להתבייש מעצמו, כי הבושת והאמונה דומות ושוות זו לזו ולא תגמר האחת מבלעדי חבירתה, וסימן הכנים הכשירים הבושת הנראה על פניהם, והבושת היא דרך החיים הארוכים. ושנאת הבישן טובה מאהבת הכסיל. והענוים מגיעים אל רצון הבורא יתעלה בבשתם ומשיגים הנועם הקיים ולומדים דרכיו, כמו שנא' (תהלים כ"ה) ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו. והבושת היא הנהגת הדברים על מנהגים הטובים והניחם על אופניהם הנעימים, ומי שמתבייש תגדל מעלתו, ומי שלא יתבייש מנפשו אין לנפשו ערך בעיניו. ולבוא למדת הבושת טוב מאד שישב תמיד לפני מי שמתבייש ממנו. ותזהר לבל תחלל הדר פניך לשאול מבני אדם, כי כיון שתחלל הדר פניך אי אתה מוצא מי שיחדשהו לך. אמנם אם אתה מתבייש מלומר האמת ומהזהיר על הטובה, וללכת בדרכי התורה והעבודה, הבושת ההוא מגונה ואין ראוי להתנהג בה, כמו שאמר (תהלים קי"ט) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש.

ענף פ"ח.

הלצנות מעבירה המורא, והיא שנייה לערוה, ואינו זוכה לתקביל

תורת חיים חיי עולם לאסוף ממון חיי שעה? וכל אשר גזר אלהים עליך אם דל ואם עשיר, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, כי ה' מוריש ומעשיר, ואל תאבד עולמך, כי חצי תאותך לא תעלה בידך.

תאות התענוגים רעה מכולם, כי בהיותו גרגרן יביאהו לידי חמדה וגזל ושכועת שקר ושנאת הבריות וקנאה, ומכחש בתאותו בטובת השי"ת, כדכתיב (דברים ל"ג) וישמן ישרון ויבעט ויטש אלוה עשהו. ושלמה המלך אמר (משלי ל') פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', ועל כל העבירות אין הקטן נענש, ובן סורר ומורה שאכל תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין נסקל, ואליהו אמר לר' יהודה לא תרוי ולא תחטא. אבל המסתפק בהכרחי נקרא צדיק, כמ"ש (משלי י"ג) צדיק אוכל לשבע נפשו, ודוד המלך אמר (תהלים קי"ט) טוב לי כי עניתי למען אלמוד חקיד, וגם יעקב אבינו לא שאל אלא לחם לאכול ובגד ללבוש, ודרכה של תורה היא פת במלח תאכל. ואם חכם לבך תרחיק עצמך מתענוגים יתרים, כי למה תתענג גופך ותשכח קצך? ואתה כסכל חביט על הבלי עולם בממון שאינו שלך — בתענוגים שאינם שלך — בשררה וכבוד שאינה שלך — ובעולם שאינו שלך — ותקפיד על הבלי עה"ז, אשר רוח עברה בו ואיננו. ואדם באהבת עולם רצונו דומה לכלב לועס גרמות, דם משפתיו מוצץ וחושב כי הוא מוצץ דם העצמות. ועובר אמתי מבזה הבלי עה"ז, והולך בנתיבות החכמה, ואוהב ה' אהבה גדולה.

ענף פ"ז.

ירחיק אדם עצמו מהשררה והכבוד, הרודף אחרי שררה מביאתו לרום לבבו על קונו, כמ"ש ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך, והרודף אחרי כבוד, הוא מטיל אימה יתירה על הבריות שלא לש"ש, וסופו נעקר מן העולם. ויראת ה' תהיה על פניך לבל תחטא בעון עריות. המסתכל בעריות מגרה היצה"ר עליו, ולא ינקה מדינה של גיהנם, בי הנשים הם אילן הד ומר אשר ציציו נאים וכשאכל מהם המפותה יהרגהו, ואין רעה כרעת הנשים. ומי שירצה להתחזק על דרישת החכמה ימעיט מהשליט הנשים על נפשו. והנשים פח יקושים לא יפול בו אלא מי שנפתה בהם. ואחד מתלמידיו של סאקראטס הביט לאשה יפה, ויאמר לו מדוע אתה מביט אליה? אמר לו אני מביט לנועם צורתה, אמר לו הפוך אותה ויגלו לך מומיה — וגם הוא אמר לתלמידיו, בני! אם אי אפשר לך לעמוד בלא נשים, שים חברתך עמהם באכילת בשר מת, כי לא תאכלנו אלא בעת הצורך, ותקח ממנו כפי מה שהקיים נפשך, ואם יקח הלוקח ממנו יותר מצורכו יחליאהו ויהרגהו, וכן הנשים מי שלא יתחבר עמם כי אם בעת הצורך ימלט, ומי שיחבר אליהם

ומי שזרע השנאה יקצור החרטה, ושנאת הבריות מוציאה את האדם מן העולם, כי אנחנו כולנו בניו לה' אלהינו, והשונא את הבריות גם הוא שונא את בוראו שברא אותו, ומי שאינו מרחם יהיה מותו על יד מי שלא ירחם בו. וסאקראטס היה מצוה תלמידיו השמרו ממי שישנאהו לבבכם, כי לבות בני אדם כמראות, תראהו בו יופיו ודופיו — והטוב שתוכל לחשוב על שונאך הוא, שתשוב אל אהבתך אם תוכל. ומשה רבינו זכה לכל מעלותיו בעבור שהיה אוהב לישראל ומצער בצרתם, במשרו"ל על זירא בסבלותם, והכסיל שונא את עמיתו, שהוא אוהבו, ואוהב את שונאו, והוא היצר הרע אשר בקרבו — ויותר טוב לשונא את הרע וגם הטוב המדומה, ולאהוב הטוב האמתי וכל הברואים בצלם אלהים כמותו, וללכת בדרך הישרה, להגיע אל המעלות הגדולות בסבל ומים מעטים, ולהתכונה הרמה מעבודת האלהים.

ענף פ"ו.

הקנאה גורמת לבוא לידי שנאה, כי המקנא תגרל אהבתו במוצאו אותך, ואיבתו ברחקו ממך, ושמו אוהב ועניינו אויב. והקנאי מורד במלך עליון לאמר, למה השפיע לחבירי יותר טובה ממני? והשמר לך מן הקנאה, כי היא ניכרת כך שפניך משתנים מרוע, ולמה תשמח שונאך וינקום כך? ובמה יתנקם אדם משונאו? יוסיף מעלה יתירה על עצמו, והמתקן את דרכיו בינו לבין בוראו, יתקן הבורא בינו לבין בני אדם. והמקנא חוטא בנפשו, כי הוא מתאבל תמיד, ואם ראה אחד שקנה דבר מן הקנינים הארציים, הוא משתדל שיקנה גם הוא כמותם, והיה יוכל לעמוד בלעדיהם או שיקנה דברים אחרים במקומם, ומי שהמדה הזאת גוברת על טבעו הוא מגונה כי היא מביאתו לחמור, ואין הנדיב חמדן, וכבר ידוע גנות החומר, כי החומר לא נברא כי אם לכעוס. והוא דואג תמיד בשעת שמחתך. והקנאה מביאה לרוב מכאובות ויגיעת הנפש בתאוות ושנאת בני אדם תמיד וטרדת המחשבה ומעוט המנוחה ועונש המקום מפני שהוא עובר על מה שהזהיר ממנו בתורה הקדושה. על כן ישמח אדם בחלקו, אף אם מעט הוא, ולא יקנא באחיו על אשר לו, כי הוא ינעם בחייו, ואתה תשבע דאגה וצער, וכל הגדולים לא נענשו אלא בעבור הקנאה.

החמדה מביאה לידי גזל ושבועת שקר ולשנאה וקנאה ורציחה, ומטרידו מן העולם לכפור בהשגחה, וכתוב (משלי כ"ח) נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבאנו. ולא יחמוד לצבור זחב ולבנות בתים ועליות מרווחים, כי לבסוף יעזוב לאחרים חילו, ולמה ייגע להעשיר ויצטער על עולם שאינו שלו, וכל יגיעתו יהיה לאפס ולתהו, ולמה ימאס

ויפנו עורף אל חביריהם, וילעגו לעצת האדם, וסומכים על עצת נפשם, ומתיהרים בה. ומי שמחזיק את עצמו בחזקת דעתו מחזיקים אותו בני אדם בחזקת שוטה, והנפשות נוטות מעליו. וכאשר נעימות הצורה אור הגוף כן נעימות המדות אור הנפש. ובמה יודע החכם אם הוא חכם? אם לא יתגאה בחכמתו. ונאמר על אחד מן הגאים אשר הלך יום אחד ונשמט מנעלו האחד מרגלו והשליך השני והניח שניהם —. וחכם אחד נתן לחבירו כתב ואמר לו כשתראה אותי כועס תנהו לי מיד, ונכתב בו: היהירות והגאות הם ממדות הרשעים המשפילות את האדם. ע"כ. ואתה בן אדם למה תתגאה על הבריות? אם בקומה זקופה? הלא כולם נבראו בצלם אלהים כמוך, ואם במשפחה? כולנו בני איש נחנו, בני אברהם יצחק ויעקב, ואם בעושר? כמה עשירים היו בעולם, שהיו מתגאים בשכיל עשרם וכבר נשכחו ונשכח כל גאותם, אם בשררה וכבוד? כמה בזוי משפחה שולטים בעולם, כמ"ש (מזלי ל') תחת עבד כי ימלוך, אם בחכמה? כמה חכמים גדולים נטרדו מן העולם, כדואג ואחיתופל וירבעם, וכידו יתברך להסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח, לכן שומר נפשו ירחק מן מדה גרועה זאת, ויחשוב הלא בסוף הכל נשכח, ויעשה כל מעשיו לשם ה', וילך בדרכי הישרים ובמדותיו הקדושות, ומפני כן אדם נברא בע"ש, שאם תזוז דעתו עליו, אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית (מס' סנהדרין פ"ד). כמו כן הקפרנות היא מדה מגונה, והיא ענף מן הגאווה, ומאן דקפיד קפדי ליה, ואין מוחלין לו עונותיו, שנא' (מיכה ז') נשא עון ועובר על פשע, למי נושא עון? למי שעובר על פשע, והקב"ה אוהב מי שאינו עומד על מדותיו, והמתגאה לא יהיה משובח, ולא הכעסן שמח ולא הנריב מקנא ולא החומד עשיר ולא העצל מקיים האהבה.

השמחה ללב חיים ומעלה והדאגה דוחק ואכזר, וכמו שהחלאים מדוי הגופות כן האבל מדוה הלבבות. והיגון והעצבות גורמת מניעת העבודה וקיום המצות ובטול עסק התורה, והעבודה אם היא בעצבון דומה לעבד העובר לרבו בפנים עצבות וזועפות. אמנם השמחה מוסיפה חשק רב ואהבה להתדבק בו יתברך. ומי שרוצה להאריך ימים יקדים למקרים לב אמיץ, ויטה נפשו אל החכמות המוסריות ואל החקות התוריות, ויניח מנהגי הפתאים ויתנהג במנהגי המשכילים, כי הדאגה כלות הלב והיגון חולי הלב. ומהר לקחת הטובה המזומנת בטרם שתאבד ותשוב דאגה, וטובת העולם דאגה ורעתו חרטה.

השנאה מביאה לאדם היוק גדול, כי מי שישנא בני אדם ישנאוהו גם כן, ואם בשאר עבירות אינו עובר עליהן אלא בשעת המעשה, אבל שנאת חנם בלב היא חמיר, ובכל רגע עובר על לא השנא וגו'.

הממהר להאמין ברכילות ולהכין רע בין אחים. ואחר מן הדברים אשר אין אדם נצול מהם בכל יום הוא אבק לשון הרע, והוא זכרון מומי האדם בלתי באור, כאלו אין ידיעה לו במה שהובן מדבריו, ושהוא לא כיון זה, ואמנם כיון ענין אחר, כמו שאמר (משלי כ"ו) כמתלהלה היורה זקים חצים ומות, כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני. וכבר שבח חכם מן המתחכמים כתיבת הסופר שהראה לו במעמד גדול, זגנה הרע מעשה המשבח כתיבת הסופר ההוא, וא"ל כלך מלשון הרע, כלומר שאתה מסבב גנותו, בשבחך אותו בתוך ההמון, שמהם מי שיאזהרו, ומהם מי שישנאהו, ויצטרך שונאו כשישמע שבחיו לזכור מומיו ורעותיו. ואחר מעמי הארץ היה משבח את סאקראטס, והוא בכה, אמר לו תלמידו, אדוני! למה אתה בוכה והוא משבח אותך? אמר לא שבחני אלא מפני שיאותו וידמו קצת מדותיו למדותי, על כן בכיתי. — על כן ירחק האדם מחטא לה"ר ואבק לה"ר בכל יכלתו, וישתוק מהדבור הנאסר והנמאס, וידבר רק בחכמה ומוסר, וישבח הטוב ויגנה את הרע, ויקנא אל האמת, וידבר במעלות ומדות יקרות לבוא לפעולות טובות, ולא יכה כחרב לשונו להכאות לב ולהאדיב נפש, להראות שהוא עושה כן לשום חכלית טוב, כאלו הוא מקנא לכבוד שמים, כמו שהיה הענין בשמעאי בן גרא שקלל לדוד קללה נמרצת, וזתלה קללותיו בקנאת שאול; וגם לא ישלח יד לשונו להשיב עלבונו, ויקנה לנפשו חכונה חשובה, ויהיה מנהגו טוב עם בני אדם, כי זכיות אין קץ יוכל לקנות בלשונו, כמ"ש (משלי י"ח) מות וחיים ביד לשון ואזהביה יאכל פריה, ומי שינעמו מדותיו יהיה אהוב, וימעטו אויביו. וזהוהר במוצא שפתיך, ואל תבטיח בדבר שלא הוכל להשלים, ואל תהיה ערב למי שאין לך יכולת עליו, ואל תתחיל דבר אשר לא הוכל להשלימו, והרחק הברת המכזב, ואם תצטרך אליו אל תאמין בו, ואל תודיעהו כי לא תאמין בו, פן ישתנה מאהבתו ואל ישתנה מטבעו, ואז יהיה צדק אזור מתניך, כי אין חבר טוב כנועם המדות, ולא הון עתק כמו השכל, ולא חוסר כמו הסכלות.

ענף פ"ה.

אם גוברת הגאווה בטבע האדם יחשוב כי הנמצאות כולם משחנות וחולפות כל שכן שתשתנה מציאותו ויכלה גופו, והיא סיבה לתקלות רבות, להויק לחבירו ולשנאתו ולדבר לשון הרע עליו, וגאותו תביאהו שלא יתייעץ עם שום אדם, ויהיה מחזיק בדעתו וסומך על עצתו. והמתנאים מתעקשים וטוענים כי הנפש מתאוה אל הגדולה וקשה בעיניה השפלות, ולא שמו אל לבם שתגבהנה נפשותם, ויתגאו על קרוביהם,

טוב אלא שתיקה, ועת לחשות ועת לדבר, פעמים שהדבור טוב, כמו בר"ת ובתפלה והדומים, ופעמים שהשתיקה טובה, אם פגע בו ח"ו מדה דרין, כדכתיב וידם אהרן. ואם שמע בני אדם שמחרפין אותו ישחוק, לבל ישמע חרופים אחרים יותר קשים מן הראשונים, כי אם יענה לו, יוסיף לדבר לו כפלים. וכאשר המוסר והחכמה ההצלחה הגלויה, כן המחילה והענוה כלל היושר להשיג רום המעלה. ואם הכסיל חולק עם החכם והחכם שותק, תשובה גדולה לכסיל, וגם הכסיל מצטער בשתיקה החכם יותר משאם היה משיב לו. ואם הוא יושב בין החכמים ישחוק וישמע דבריהם, כי כשהוא שותק, שומע מה שלא ידע עדיין, וכשהוא מדבר אינו מוסיף ידיעה, אמנם אם הוא מסופק בדבר ישאל מהם, כי זאת השתיקה רעה היא מאד. כללו של דבר האדם העושה דלת לפתחו, יש לו עת לפתוח ועת לסגור, כך יסגור דלתי פיו, והם השפתים והשנים, וישמור לשונו, כמו שישמור כסף וזהב בתוך התיבה ויעשה מסגרת למסגרת, כן יעשה לפיו. והראשונים היו נוהרים משיחה בטלה כל ימיהם, והשתיקה היא גדר גדול ליראה ולעבודה אמתית. וכשלא תמצא אדם שמלמדך מוסר, הדבק בשתיקה, פן תדבר שטות! וחכם אמר, כשאני מדבר אני מתחרט, וכשאני מדבר איני מתחרט, עד שלא דברתי אני שליט ומושל על דברי, אבל כשיצא הדבר מפיו, אז הדבר מושל בי. ויש לך לדעת, כל אדם מושך אחר מדותיו, העצל יעשה הכל אחר העצלות, הכעסן אחר כעסו, הבעל גאה ימשוך אחר גאותו, האוהב יעשה כפי אהבתו, השונא יעשה כפי שנאתו, וכן בכל המדות, ואם ירצה האדם לעבוד את אלהים אמת, יסיר תחלה ממנו כל המדות הגרועות כדי שלא תמשכהו המדות שיש בו לפי ענינה, ואז יעבוד כעובד אמת, וישיג האמת, כי הוא אמת ותורתו אמת.

ענף פ"ד.

לשון הרע הוא חטא גדול, והוא ספור רעות האדם ומומיו ולגנות אדם מישראל באיזה צד שיהיה מן הגנות, ואפילו היה המגונה חסר, כי אין נקרא לשון הרע שיכזב על אדם, וייהם' לו מה שלא עשה, כי זה יקרא מוציא שם רע על חבירו, אמנם לשון הרע הוא שיגנה גנות האדם, אפילו בפעולותיו אשר עשה באמת שהאומרו יחטא, ואשר ישמעוהו יחטא. ואדם אחד הלשין לפני חכם בחבירו, אמר לו החכם התרצה שאקבל דברך עליו על מנת שאקבל דבריו עליך, אמר אליו לא, אמר לו אם כן הרף מן הרע ויקח ממך. וראוי לכל בעל שכל להשמר מכל מקרה, והמקרה הרע מכולם, מי שיהיה משחית למדות הצדק והחושב להרע לאחרים, כי אין היוק מזיק לנכבד ולנקלה כמו

חכם איש מרבה לדבר וממעט לשמוע, ויאמר לו פרע חוב אונק' מפיק, כי הכורא יתב' יצר לו שני אונים ולשון אחת כדי שנשמע יותר ממה שנדבר. — והדבור, אמר המורה, יחלק לפי חוב התורה לחמשה חלקים. החלק הראשון הוא המצוה בו, והוא קריאת התורה ולמודה וקריאת תלמודה, וזהו מ"ע מחוייבת שנא' ודברת בם, והיא שקולה כנגד כל המצות. החלק השני הוא הדבור הנאסר ונזהר ממנו, כעדות שקר ודבר שקר והרכילות והקללה ונבלות הפה ולשון הרע. החלק השלישי הוא הדבור הנמאס אשר אין בו תועלת לאדם בנפשו ולא עבירה ולא מרי, כרוב ספור ההמון כמה שאירע ומה שהיה ומה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו, ואיך היתה סבת מות פלוני, או איך התעשר פלוני, ואלו קוראים אותם החכמים שיחה בטלה, והחסידים השתדלו בעצמם להניח זה החלק מן הדבור, ומה החלק ג"כ שיגנה אדם מעלה או ישבה פחיתות, יהיו מדות או שכליות. החלק הרביעי הוא הנאהב והוא הדבור בשבח המעלות השכליות או מעלות המדות ובגנות הפחיתות משני המינים יחד להעיר הנפש למעלות בספורים ובשירים ולמנעה מן הפחיתות בדרכים ההם בעצמם, וכן לשבח החושבים ולהורות מעלותיהם כדי שיטבו מנהגיהם בעיני בני אדם וילכו בדרכיהם, ולגנות הרעים בפחיתותיהם כדי שיתגנו פעולתם וזכרם בעיני בני אדם, ויתרחקו מהם ולא יתנהגו כמנהגיהם, וזה החלק, ר"ל למוד המדות המעולות והתרחק מן המדות הפחותות, יקרא דרך ארץ. החלק החמישי הוא המותר, הוא הדבור במה שמיוחד לבני אדם מסחורתו ופרנסתו ומאכליו ומשתיו ולבושו, ושאר מה שצריך לו, והוא מותר, אין אהבה בו ולא מאוס, אבל אם ירבה ידבר בו מה שירצה, ואם ירצה לא ידבר, וזה החלק ישובח האדם כשימעט הדברים בו, כאשר אמר המשורר: ראו נברא אשר ברא לך שוכן בשמים, באזנים ועינים ואפים ורגלים, וברכים וידים ושדים ומתנים, כרעים וכפים חלצים ושוקים, ולשון חד בתוך מסגר ולא תמצא לשונים, והכין לה שתי חומות, שפתים ושנים, למען בה לבד תהרוג ולא תהרג בידים, ולכן על דברך ה'יה מקשיב בכפלים, וללשון תישו אוצר, לשומה בין לחיים.

ענף פ"ג.

מבחר החכמה שתיקה, כי מהירות התשובה גורמת מכשול הלשון, לכן כשיחסר לך מוסר שקוד על השתיקה, וההיזק מופקד על הדבור, גם הדבור האהוב אם מעשיו אינם מסכימים לדבריו יותר טוב לשחוק מהם, וישתדל להרבות הענינים במעט דברים, לא שיהיה הענין בהפך; וכן א"ר שמעון בן גמליאל כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף

וטוב מאד לידע כי האלהים אדון היצורים כלם, ושאיין האדם מעצמו
 שגיא כח להלך בדרכי לבו גם בפעולת הצדק, ובהיות האלהים מלך
 על כל הארץ ממנו נדרש כי מצעדינו לפניו יכוננו. ואל תההלל בחכמתך
 ובעושרך, כי אם לפני האלהים תשפוך שיחך שתבהר אסיפת הקנינים
 בבחירת הצלחה, ותמצא חן בעיני כל בני אדם, ואת בניך תצוה לבלתי
 יתנשאו בעושר וכבוד, ובל יאמרו בלבבם כחנו ועוצם שכלנו עשה לנו
 החיל, אבל ידעו כי לאלהים הארץ והכל לבני האדם ממנו. ועצה טובה
 היעוצה לך לעשות כל מעשיך באופן שהכל יכירו וידעו כי אתה שוקד
 על טובת הכללי. ותשכיל שאלהים שיחר טוב הברואים, בחננו אותם
 הבריות והמוזנות ויתר הדרושים לכל חפציהם כל דבר בעתו, ובכל
 דרכיך תתודע לרב חסד, ואל תגדיל לעשות לשונאך רעה כפי עוצם
 כחך, כי גם אל חפץ חסד הוא, והוא ישלים חפצי אויביו, ואף אם
 לא ירצה להעתר אליהם, אמנם לא ככל חטאתם, גם לא כידו החזקה,
 כי אם בחמלה וחסד, ואז ישר לפניו דרכך, ומגינך בכל עת ורגע. ואם
 העציבך חטא זולתך נגדך, שוב כרגע אל קרבך, ובחון אם לא חטאת
 פעם גם אתה כמוהו? אם לא גם אתה חשבת כסף תאות החושים
 ותהלה לטובה מוחלטת? ואם שמת לבך אל כל זה, אז ילך הכעס ממך,
 וביותר אם תעלה על לבך, האיש ההוא היה כמו מוכרח בפעולתו, ומה
 היה יכול לעשות? ואם תוכל, הסר מעליו גם את ההכרח הזה, וגם
 אם יחטאו לך אנשים, חקור באיזה יחס אתה נגדם, כלנו נבראנו זה
 בעבור זה, ואתה הושמת לראש כאיל בראש העדר, אכן עלה למעלה
 ממך, ותמצא כי עין ההשגחה מושלת על כל יושבי חלד, ואצלה שוים
 אנחנו כלנו. והנה הקנאה לה' שהיא מצוה נולדת מהאהבה והיראה,
 אך גם בזאת לא יעבור הגבול בקנאו את קנאתו בעוברי עבירה או
 במתנגדים לדעתו בדברי החכמות, ולא יעשן אפו וקנאתו באיש ההוא
 על השיעור שיביארו לידי הכעס לנקימה ולנטירה, אשר הזהירה התורה
 עליהם, וגם נפשו תהיה נטרדת ע"י קצפה, ולא תזדכך במחשבותיה
 בעתי התורה והמצוה. והנקמה היותר נבחרת היא לבלתי עשות כמעשה
 האיש אשר הרע לי, ותרגל עצמך להשים לב היטב אל דברי זולתך,
 ומגמתך לרומם נפשך, אז תהיה כהן לאל עליון.

ענף פ"ב.

לשון האדם סופר לבו, כשישים בפיהו דבר יגלהו, כי הלשון משרת
 הלב, ולשון הצדק טוב לאדם מן העושר אשר יאכלנו ויורישנו, וימעיט
 אדם לדבר וירבה לשמוע, כי כשירבה האדם דברים יפשע על כל פנים
 שאי אפשר שלא יהיה בדבריו דבור אחד שאין ראוי לאמרו. וראה

מאד באדם בעת כעסו, כי מי שכעסו חזק ורוגזו אמיץ איננו רחוק מן המשוגעים, ומי שרגיל בכעס אין חייו חיים, ואינו שומח לעולם, ואינו מקבל מאורעותיו באהבה ובשמחה, ואינו מצדיק עליו את הדיון, ועבודתו אינה נרצית לאל יתעלה, ומי שאין בו ארץ רוח בשכל ובבינה, ולא השיג הדרכים שבהן תתפשט הרוח, אי אפשר לו שינצל מן הכעס, כי יפרוץ בבהלה ובמהירות, ויבלבל מחשבתו, ולא יוכל עוד להחזיר להשקיטו, לכן בראות הכסיל צדיק ורע לו רשע וטוב לו יתמרמר וילין על מעשיו יתברך, והחכם יאריך רוחו ויחשוב כי דרכי השם נשגבים מבינת האדם. על כן ירחיק אדם מאד מן הכעס, וילמד שלא יכעוס כלל ואפי' על דבר שראוי לכעוס עליו, ואם רוצה להטיל אימה בחוץ ביתו יראה בפניהם שהוא כועס, ותהיה דעתו מיושבת עליו, כאדם שהוא מראה פנים של כעס ובלבו אינו כועס. ועזיבת הכעס מביאתו לכנוס בדרך הענוה. צא ולמד מהלל שלא היה כמוהו אדם עניו מעולם, וענותנותו גרם להכניס שלשה גרים תחת כנפי השכינה. והכעס מביא לכלל טעות; מי לנו גודל ממשה רבינו ע"ה, הוא כעס בג' מקומות, ובא לכלל טעות, כמו שנאמר (ויקרא י') ויקצף על אלעזר ועל איתמר, וכתיב (זס) מדוע לא אכלתם את החטאת וגו', ונאמר (זמדנר כ' י') שמעו נא המרים, וכתיב (זס) ייך את הסלע, וכתיב (זס ל"ח) ויקצף משה על פקודי החיל, וכתיב ויאמר אלעזר זאת חקת התורה, מלמד שנשתכחה הלכה ממשה. ואם כך הגיע למשה רבינו ע"ה, מה הגיע לכסילים הכועסים, לפיכך נאה מאד להתרחק מן הכעס שלא ירגיש בדברי המכעיסו, ויעקור הכעס מלבו, ולא יטיל אימה יתירה בחוץ ביתו, ואם הוא פרנס, אל יטיל אימה על הצבור שלא לשם שמים, כדי שיהיו יראים ופחדים ממנו, כי עונשו גדול, אם תתגבר חכמתו על כעסו, אז הוא ארץ רוח והקב"ה אוהבו.

ענף פ"א

כ"י שיש בו ארץ רוח יאריך ברוחו ולא יכעס מחרה ובבהלה, כי אם יקלהו חברו בדבור או יעשה לו מעשה רע, יתלבש הרוח במדות הסבלנות או במדת השכל, ויחשוב אין האיש הזה כדאי שאריב עמו או שאכעוס עליו, ואם אכעס לסוף יהיה לי לקלון, ואחחרט מכעסי, ועוד טוב לי לסבול עתה, כי בהתקוטטי עמו יגיעני נזק, וכל עניני עת"ז במה הם נחשבים? גם אהבתם גם שנאתם אין לחוש עליהן, ומאריך רוחו לחשוב מחשבות הנצבות בעד הכעס שלא יפרוץ, בדרך הצדיקים הנעלבים ולא עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים ושמחים ביסורים, עליהם אמר הכתוב (זופטים ה') ואהביו כצאת השמש בגברתה ובהיות הדבר כן, אל תצא לריב מהר, וחשיב אל לבך כי האלהים ארץ אפים,

רב הזריוות תוליד הבהלה, והמבוהל רוב מעשיו עקלקלים, רוב שיחותיו נפתלות, וכל ימיו כעס ומלאים חרטות, כל אחיו ישנאוהו, וכל רעיו ירחקו ממנו, אמנם בהתאחד אלה שתי התכונות בנפש אדם, ויציב להן בעליהן יד, וישית להן חגבול הנאות לאחת ולרעותה, אז — יצליח, ובכל אשר יפנה ישכיל. ויהיה האדם עצל בתאוות הבהמיות אשר הנאותיהם חולפות מן האדם, וישאר עליו חרפתם בעה"ז ועונשם לעה"ב, ויחיה חרוץ בהנאות הרוחניות ובמעשים שמתכוונים בהם להגיע אל רצון האלהים יתברך, כמו שאמר דוד ע"ה (תהלים קי"ט) חשתי ולא התמהמתי לשמור מצותיך.

ענף פ'

התהלכתי על הגחלים ונכנסתי בתוך שלהבת, אמר החכם, ולא אכלני אש כאש חמתי, כי הכעס יעלה חלודה על השכל עד שלא יראה בעליו הטוב כדי שיעשנו, ולא הרע כדי שירחק ממנו, ויאות לאדם לדעת שיעור הכעס ולא יהיה כעסו חזק וארוך ולא חלש וקצר, כי האהת ממדות זאבי היערים, והשנית ממדות הנערים. והכסיל כועס בדבריו, והמשכיל במעשיו, ומי שכעסו במחשבה יראה עליו הישוב והזהר, ומי שכעסו שלא במחשבה תראה עליו השטות. ומי שהוא ממחר לכעוס ומאחר לרצות הוא ענין מגונה מפני שהוא יוצא מגדר המדה השווה. וכעס הוא מרירות הנפש ובלבולה, בעבור דבר מן הדברים הממרים אותה, והנוח לכעוס יכעס ויתמרמר גם על דבר קטן, ומיד שיקרה לו ענין המנגדהו, הן בדבור, הן במעשה, הן בראות עין, יכעס, ועל ידי כן הוא עושה דברים הרבה, מה שלא היה עושה בלא הכעס, כי הכעס מוציא שכלו של אדם מקרבו עד שמרבה דברי הכעס ונכנס במחלוקת וקנטורים, לכן אי אפשר שינצל הכעסן מן החטאים הגדולים. ורחוק ממנו חוט של חסר השם יתב', כי הפץ השם הוא להתרצות איש אל רעהו, לדבר טוב עליו, להשלים אתו, אם הכעיסו ופגע בכבודו, כמו שאב העליון מוחל וסולח לאשמת בני אדם המבקשים ממנו סליחה ומחילה, והכועס על כל דבר הוא מדה מגונה, שנמצא בה כווד הלב גאווה וגאון, והיא מתרחקת מדרכי ה'. וכמה תקלות גדולות יוצאות מזה, הכעסן אינו מעביר על מדותיו, ואינו מוחל, אך הוא נוקם ונוטר, וכשהוא כועס עם חביריו יריבו עמו והוא עמהם, וכשיש מחלוקת יש קנאה ושנאה; הכעסן מונע ממנו מוסרים ותוכחותיו, כי אדם אין רשאי לגלות לו טעיותיו ודרכיו המכוערים, כי כל אדם יפחד ממנו להגיד לו עניניו, כי הוא ירגיז עליהם, ואפילו יוכיח אותו שום אדם לא יקבל ממנו מתוך כעסו. הכעסן יאמר דברים שלא כהוגן אף כלפי מעלה, ויצה"ר מתגבר

אחת שהפילה חטה אחת, והיו כולם באות ומריחות בה, ולא היתה
אחת מהן נוטלת אותה, באה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה, ראה
חכמה שיש בה! וכל השבח הזה שיש בה, שלא למדה מבריה, ולא
שופט ולא שוטר יש לה, שנא' אשר אין לה קצין שוטר ומושל וגו' ע"כ.
וכן אמרו (פ' כמוליד תפילין) אלמלא לא נתנה תורה היינו למדין גזל
מנמלה וגו', ר"ל כדי שלא יאמר אדם אחר שהדבר תלוי בהשתדלותי
אגנוב או אגזול או אעשוק כאשר תשיג ידי, אמרו למדנו גזל מנמלה,
כי לעולם לא תגנוב ולא תגזול ולא תקח דבר ממה שזכתה בו חברתה.
וגם הוא מוסר השכל שימנע האדם ללכת אצל המוכר סחורה, אם
יודע שקדם לו חבירו, אף שלא נגמר הקנין בפעם ההיא, כי הנמלה
תכין לחמה בהיתר ולא באיסור, ובהריחה על גרעין אחת ומרגשת
שכבר נגררת מנמלה אחרת, תניח אותה ולא תקחנה כלל, בחשבה תבא
אותה נמלה שהתחילה לגרור גרעין זה ותקח לה, והיא מחפש לה אחר
גרעין אחרת, אשר לא נגע בה שום נמלה עדיין, וגם האדם יעשה
כן, לבל יזיק לחבירו בשום ענין, לא בקניית ולא במכירת סחורה,
וילמוד ממנה.

ענף ס"ט.

(ד') העצל יעקור מטע ההכמה על ידי מחשבות הבל וחשבונות
רבים ורוח הסכלות והדמיונות, ויקצר בעבודת השם יתברך, וצריך
האדם להזהר מאד בכל אלה, לטהר לבבו מכל המחשבות המפסידות
זרעוני החכמה וציוריה הנטועים בלב, וילמוד החריצות והשקידה לאסיפת
התורה והמצות, שתהיה קנין התורה והחכמה שמורה יפה בלבו ובנפשו.
(ה') העצל יאמר מה לי לטרוח ללמוד ולאסוף דברי חכמה והלכותיה,
די לי בטרחת הזמני באסיפת הרכוש לזון אשתי וביתי, ואם אני מסכל
משפט ודת החכמה, הלא יש חכמים בישראל, אותם אשאל, והם יגידו
לי כדרך חכמתם, ועל פיהם אעשה; אמנם לא טוב הדבר הזה, כי
חייב כל אדם לאסוף בעצמו למודי התורה והיראה, ולהתנהג בכל דרכיו
בעניני הכתב והקבלה, וילמוד מנמלה שיטרח תמיד לאסוף חקי החכמה
והיראה, וישמרם בלבו שלא מליו מעיניו, כי נשמת האדם עומדת לעד,
ויאסוף דברים הנצרכים לחיי עד, וינהוג עצמו בזריזות לשקוד על דלתות
בתי החכמה יומם ולילה, כי העצלה תפיל תרדמה בנפש. ומפורסם
שמדת הזריזות והמתינות מתנגדות זו לעומת זו, ושתייהן בהעביר הגבול
מגונות, ותולדנה מוקשים רבים, כי רב המתינות תפיל בעצלה, והעצל
גבר לא יצלח בימיו, איש נכרת מחברת בני אדם, תוחלת הבוטחים בו
נכזבה, ותקות אוניו אבדה, מוקש הוא לנפשו, ולאחרים אך למשא, כן

תשרש המחשבה הרעה הזאת בקרבנו, שיהיה חכם בעיניו משבעה משיבי טעם, והם שבעה ענינים הנצרכים לחכמה: זריזות, נקיות, טהרה, פרישות, קדושה, ענוה, ויראת חטא, כאשר אמר שלמה המלך (משלי כ"ו) חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם, וגם מרמו על שש קצוות: מעלה, מטה, מזרח, מערב, צפון ודרום, והיכל הקדש, הוא שכינת עוזו — מכון באמצע, כי האל הקדוש נושא את כלן, והעצל בלמודי התורה והיראה כופר בעקרים גדולים, ורוצה להחכים על כל סדרי והנהגת העולם, להיות חכם בעיניו מבוראו — והעצלה היא סבה לכל הרשעה, לכפור בהשגחה פרטית ובקיום התמדת הבריאה. ובינת העצל חרמה לכנפי הנמלה ולאבוקה ביד העיור, שניהם למשא כבד לבעליהם, ולא יועילו ולא יצילו להם.

ענף ע"ח.

אופני העצלות ניכרת בחמשה ענינים.

א' מטבע העצל היא לאמר, יש לי עוד זמן ללמוד, ולכשאפנה אשנה, וזה חלי רע, כמו שאמרו שמא לא תפנה, כי חיי האדם קצרים, ולא יוכל לבטוח על חיו רגע, ושמא ימות, ונמצא ימות ולא בהכמה, ואפילו ידע שיאריך ימים, אינו דומה ללומד תורה ומרגיל עצמו בילדותו לצייר ולשמור אותה בלב ולנהוג בדרכיה, ללומד זקן או אחרי שכבר השתמשו דרכי שוא והבל בלבן, ויאסוף בזמן הראוי לאסוף. ב' העצל אומר כבר למדתי, ודי לי במה שאספתי, ואין הדבר כן, כי נשמת האדם תעמוד לעד, ובני אדם צריכים להוודע לאסוף חכמה ודעת בלי קץ כל ימי חייהם, להיות אוצר לחיי עולם. ג' העצל כשלומד ורואה שאינו מצליח מהרה בתלמודו בעבור קוצר רוחו ודעתו, יעזוב החכמה וילך לו; ולא נכון לעשות כן, אבל צריך להשכיל כפי כחו, כי הנפשות תאותן רבה להשיג תכלית הרע ומתרשלות לעסוק בדרכי החסד, ומתעצלות להקדים אל הטובות והולכות תמיד בדרכי השחוק והשמחה, לכן צריכה זריזות וזהירות ולהטריח יותר מדאי, עד שיבואו הדברים אל לבו, כי זה כל האדם, אמנם אל יבקש מהירות המעשה, כי בני אדם ישאלו היאך תיקן אותו, ואל ישאלו בכמה ימים תיקן אותו — וילמוד מנמלה לאסוף החכמה אל לבו ע"י דרכים קצרים להקל המשא, ובתחבולות יקנה החכמה. ד' וא"ר שמעון בן יוחאי (מ"ר שופטים פ"ה), מעשה היה ומצאו בבור שלה שלש מאות כור, מה שמכנסת מן הקיץ לחורף, לפיכך אמר שלמה לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, אף אתם החקינו לכם מצות מן עה"ז לעה"ב, ומהו ראה דרכיה וחכם? רבנן אמרי ראה דרך ארץ שיש בה, שבורחת מן הגזל. מעשה בנמלה

המגונות והמעשים הנתעבים בעיני אלהים ואדם, וילמד מהם למודים יקרים, לעשות הטוב והישר, שהם פרי התבונה, וישלים נפשו במצות ומע"ט ובידיעות חכמה ומוסר, ויתנהג בכל מעשיו על פי דרכי הצדק והחכמה הרצויים בעיני אלהים ואדם. ויש באדם ארבעה טבעים, שכלי וסכלות, יושר ותאוה, השכל יריב עם הסכלות, והסכלות ילחם עם השכל, היושר יאשים התאוה, והתאוה תלהם עם היושר, והאדם שולט על הפצו, מי שיעשה רע יגמלוהו עליו, ומי שיעשה טוב יגמלוהו עליו. וכאשר יבקש הזכוב המקומות המנוגעים בגוף ויניח הבריאים, כן רודפים הנבלים אחר מומי בני אדם, ויעזבו מדותם הטובות, לא כן השלמים מחבבים החכמים העוזרים בשכל ובחכמה. ואמרו לדיאגנעס: מדוע החכמים שוקדים על דלתי העשירים והעשירים לא ישקדו על דלתי החכמים? והשיב כי ידעו החכמים מעלת העושר, והעשירים לא ידעו מעלת החכמה.

אילן י"א

הוא סורה דרך לבל תפיל במעיקים בעבודת הבורא,
העצלה, הכעס, ולה"ר והרומים.

ענף ע"ז

היקר שבהון האדם ההריצות, והוא שיהיה חרוץ בשני העולמות, בעולם ההוייה וההפסד שישתדל בבקשת החכמה עם העבודה והאמונה, וישתדל להגיע אל עולם השכל, ויתנהג בחריצות בענייני התורה והמצות והיראה, אך החריצות שמביאה אל המהירות מגונה, וצריך המשכיל להזהר ממנה כי תכלית הרעה במהירות, ומי שממהר מחחרט, ולא יתכן מן המהירות מעשה מתקן, וממתון יתקנו העניינים ויודמנו הבקשות, אבל מדת החריצות טובה כשתהיה בכח הנפש ולא תראה בפועל מהרה, כי אז תהיה ראויה שתקרא מהירות. והפך המדה הזאת היא העצלה מהתעסק בעניינים ומהשתדל בהצלחת הנפשות, והיא התחלה להשחת הנפש, לנליה מן החכמה ולכל דבר רע, כי חיים נצחיים אי אפשר לאדם להשיג כי אם על ידי עמל ויגיעה והתמדה בתורה ובעבודה, והעצל אשר מתרפה במלאכתו וחקצר נפשו בעמל אין ידו משגת אותה. וגם לקנין החכמה צריכה זהירות וזריזות גדולה, והעצל מוכן להשחת השחתה גדולה להיות חכם בעיניו, כי להנצל מטורח החכמה לאספה לשמרה ולעשותה, ידמה דמיונות רעות שאין האדם צריך לכל אלה, ודי לו בחלקו ובדרכי שכלו ובינתו, והם יורדו ככל ענינו, ויתחזק בדעתו מעת לעת עד שיהיה חכם בעיניו, וכל כך

של תורה ועבודה ה' הנכבד והנורא, זה הדרך ישכון אור לחיות בנועם ה', ולא בהרבות קנינים חולפים. ותדע שבנפש החכמים תנוח השמחה וההשקט, וגם ^{בְּעֵינַיִם} ישמחו ולא יתאוו לרדוף אחר ההון, וידעו למאוס בהענוגי הארצי, וברור להם שגם אם ימצאו כפליים ממה שמצאו החיים, לא יועיל לאושרם ולהצלחת נפשם, זולתי החכמה והדעת והתורה והמצוה לבד, ואלהים המטיב לכל, לא ימנע ממך הון, או כל הנחמד בעיניך, בלתי אם ידע כי לא טוב לך הדבר, ואחרי אשר אין חפץ אלהים לתת לך את אשר תבקש, למה זה תדאיב את נפשך בחמדה ללא הועיל, ולמען כבוש את התשוקה הקמה עליך, תשוב נא אל לבך, מה בצע כי אחמוד? אם אשאוף וגם אחכם מצוא תחבולה לכוון בהשכל מעשי, אם אין אלהים עמדי, אך הבל כל עשתנותי, ולשוא אשית עצות בנפשי, ועי"כ תדיח את היצר ממך.

ענף ע"ו.

האחד הנראה, אמר רב סעדיה גאון, אי זה אחד שיהיה, איננו אחד כי אם בדרך המספר, אבל כאשר יבחנהו הכוהן על דרך הדקדוק, ימצאו ענינים רבים, ויותר פשוט מהכלל הזה שהנמצאות כלן כשיבחן כל גוף מהם, ימצא בו חום וקור, ולחות ויובש, וכאשר יבחן גוף האילן ימצא בו עם זה סעיפים ועלים ופרי, ומה שנלוה אל זה, וכאשר יבחן גוף האדם, ימצא בו בשר ועצמות וגידים ועורקים ומיתרים, ומה שנלוה אל זה, וזה מה שאין ספק בידיעתו, ולא נדחה במציאותו, אפילו השמים יש בהם מן החלקים השונים זה מזה והשיעורים והצורות והמראים והתנועות מה שלא נוכל לספור, וכן הם כמו שאמר (ליוצ' ע' ע') עשה ע' כסיל וכימה וחדרי תימן. וכאשר הגופים אינם קיימים ביסוד מד' היסודות, וגוף האילנות אינו קיים בחלק אחד ממה שזכרנו, והאדם אינו חי בבשר או בעצמות בלבד, גם השמים אינם מאירים בכוכב אחד, כן האדם לא יתנהג כל ימיו במדה אחת, ורק מהתקבצות מדות האדם באהבה ובשנאה על רב ומעט, ישלם לו תקון עניניו, וישקלם במשקל הצדק ויחלק אותם חלקים, וכמו שאמר (משלי ד' כ"ו) פלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכנו, וכאשר יעשה כן, יהיו כל עניניו שווים ומתוקנים. וידוע מי שירא ללכת תועה, אינו הולך יחידי, כי אם בחברת אנשים, היודעים איזו הדרך הנכון, עד שהלך ושב כמה פעמים, וידע מעצמו ללכת נכחה, כן הדבר באיש ירא אלהים, הוא לא יבטח על מראה עיניו, ואל יבטח לא ישען, אבל הוא ילך אצל יראים ושלמים ותלמידי חכמים, וילמד מהם את ארחות מישור, המביאות אל הצלחת גופני ואושר רוחני, ואז נכון בלבו שלא יכשל, ולא יתעה בדרכי עקלקלות, והן המדות

חלפה הלכה לה צדקהם, והנה לב האנשים האלה אין שלם עם אלהים, ואך למען הצטרק לעיני האנשים כל מחשבותם, ורק בזאת יזכה האדם לקנות שם טוב ואושר אמתי, אם עושה חיל בתורה וחכמה ובמעשי צדק הן בגופו הן בממונו, ויבטח בכל דרכיו על בוראו ויוצרו, אז ילך לבטח דרכו.

ענף ע"ה.

מה נכבד בתכונות האדם מן יושר, אהבת אמת, הסתפקות וחזק רוח, והגרוע מכל המדות הונאת רע נאמן, וגילוי הסוד, ולבטוח בכל אדם, ורוב הדברים במה שאין בו צורך, ובקשת חסד מהנבלים, ולראות מומי בני אדם ומומו יכסהו ולא יוכל לראותו, ואיש אשר יועיל אחרים בחכמתו, ולא הועיל לנפשו. והנה אהבת עולם טרדת הלב ויגיעת הגוף, אבל פרישות מן העולם פנאי ללב ומנוחה לגוף, על כן תאהב האמת, כי מאד קלונם של בני אדם אם ישקרו, וראה מעשה האלהים, איך באהבת חסד יכלכל תמיד כל יושבי חדל, ופעולות האלהים ויריעתו הן הנה בכל עניני המציאות, ושאין גם אחד מכל מעשי בני האדם אם טוב ואם רע אשר יעלם ממנו, ובגלל זה כפי מה שתראה אותו מטיב לכל וממנו תלמד לעשות, לא תחטא ולא תכשל במאומה. ותאהב ההסתפקות לבלתי הרבות הוצאות רק כפי הנאות אל מעלתך, ולא תפור הקנינים בדברי הבל ואין בם מועיל, זולת מה שתצרך לפור לקיים מצות צדקה וגמ"ח והדומים, ולא תחמוד לך דבר אשר ירים לבבך, או שלא יאות אליך, כשתבחן את ערכך, כי אין לאלהים חשק ביתרונות, כי אם בצדק, וטוב הארציי והשמימי לפניך, אם לא תשא את עיניך בלתי אל הצדק לברו, ותחקה בנפשך כי העול הלא הוא אכדון החיים ומבוא אל המות, ותמלך על עצמך ולא תכנע לתשוקותיך, כי כל בני אדם בטבעם נוטים לאיזה חמדה, ההמון למלא בטנם ותאותיהם, והגדולים מפני גודל לבם ומעלותם ישתוקקו להסיר רבים אל משמעתם, והנאות הוא לעמוד בכל דבר אצל היושר, ומה שחנן אלהים אותך תבקש לקיימו, אבל הקנינים אשר לא יתיחסו אליך, ואין לך בהם משפט, לא תביאם אל גבול חמדתך. והמעתיק נפשו מן הדברים התחתונים ונדבק בחכמה ובכשרון מעשים שמחתו תמידית, גם במעט אשר השיגה ידו לקחת מן הדברים התחתונים ימצא שמחה, ואל תאמר מה לי לצרה הזאת להיות בעוני ובריש, למה לא אעשה כמעשה שאר החיים הכסילים הרודפים אחר ההון כדי למלאות המית נפשם ותאותם? כי כל זה הבל ורעות רוח, ואין טוב לאדם כ"א להשתמש בממונו לעשות צדקה וחסד להגיע אל השלמות הרוחני, ולבוא בית אל להתיש כח היצר בתושיה

ה' יחסי בצל כנפיו, כמו שנאמר (משלי י"ח י') מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב, והוא ב"ה מגן ומחסה ליריאי. משל לעני וחבילתו על כתיפיו שהיה מתלבט ובא בדרך, בא אחריו יושב בקרון והעלהו, כיון שישב לו העני ולא פרק החבילה, חמה איש חסדו, ולמה אין אתה מסיר מטונך להניחו בקרון? ענה אותו העני כמדומה דרך שיסבול קרונך כובד גופי, ולברי אני נושא משא חפציי, וישחק בו האיש, אי סכל! הן אם תקל מעליך ואם תחדל, תמשוך בהמתי גם אותך גם יהבך, וכן הוא אומר (ישעיה מ"ו ג') אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל ואמלט. וארז"ל מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, ושתי מתנות יקרות נתן אלהים לאדם, והן השכל והדבור, בכח הסגולה הראשונה יטרח לאסוף למודי חכמה מפני סופרים ומפני ספרים, ולעשות מקום פנוי בלבו לשמור דבריהם בכח השומר, שלא ישכח תורתם והכמתם, ובכח הסגולה השניה ישא האדם את רעיוניו על שפתיו, ויתאמץ להרגיל נפשו ולהדריכה במעגלי צדק וחכמה, שאמירה מביאה לידי מעשה, שלא יסור מחקותיו, ויבטח בשם ה' שישגיח עליו לשמרו מכל רע, כמו שאמר הנביא (ירמיה י"ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה'. ואיש אשר ירהב נפשו לשלוח יד בסגולות האלה, ויעשון כלי שרת להעציב בהן את אל עליון, וזה בכוננו עשתנותיו לחשוב עמל ואון, ויבטח על חברת הכסילים והלצים, וילך בדרך היצר לעשותן כלי משחית, ולשלוח יד מגרעת בזכות חבירו או בזכות רבים, ויטה אל דרך הרע, ומתאוה לחברת ריקים ופוחזים, ויהיו לו לשלל הון צדיקים ונקיים, מחית יתומים ואלמנות, ולבו מלא גאה וגאון, ויטרח בכח שכלו לרדוף אחרי הכבוד והשררה, זרוחו לא נאמנה עם התורה והחכמה, וכל חכמתו להרע אבל לא להטיב, ודבריו כמדקרות חרב, להתנשא על זולתו, ויתפאר במעשיו להשיג על ידו דבר הנבזה בעיני אלהים, הוא פושע יפשע, ולא ינקה אלהים אותו, כי רק באמצעות שמירת מצות התורה ע"י עמל וטורח בגופו וע"י פזור ממונו יושג התכלית האנושי, ויקנה האדם החכמה ויקרא חכם, וכשיהיה מוסיף על קנינו ומתגבר בה נקרא גבור, והמעדיף על זה נקרא עשיר, ואשר מגיע אל עומק החכמה נקרא משכיל, והבחר על ראש החכמות והמגדל הבנוי עליהם הוא דעת אלהים, שאין האדם רשאי להתהלל כי אם בה, כמה שאמר (ירמיה ע') כי אם בזאת יתהלל המתהלל בידעת האל ובלמוד תורתו, אשר היא חסד משפט וצדקה, בה ראוי שיתהלל המתהלל. ויש אנשים חחרדים מאד על דבר אלהים, יצומו יבופו כאגמון ראשם, יתפללו ויזעקו, ועיניהם על דרכיהם לבל יפילו דבר מכל אשר לאדם לעשות לאלהיו, כל עוד אשר מכספם אין נגרע דבר, אפס מדי יגיע העת להזיל זהב מכיסם בעבודת אלהים, או

לשמוע לקול תורה ועבודה, וימאס בהיו, ויצעק ויתמרמר עד שיפלו עליו חלאים רעים וימות בלי חכמה? מי פתי יפול תחת משא הצרות או המכאובות ולא יקוה לה' כי אתו הישועה והנחמה? רק הסכל יכעס חמיד על שברו ולא ימשול ברוחו, למצוא עזר וישועה בדברי נחמה ועצות נמרצות, הוא יחיה כל ימיו חיי צער בעבור רגעים אחרים. והחכם ישחק לכל פגעי הזמן אשר ימצאוהו, ולא יחשוב על רגעי ארץ דברי מרמות, וגם אם הזמן יבגר בו ואנה אל ידו מאומה לרע לו, יחשוב את הרע ההוא לטוב לפניו, לבל יעלה עליו רוח עצב כמעט רגע, ויעבוד בכל עת את ה' אלהיו בשמחה ובטוב לבב, ולא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם, ולא יעבדום להתרצות אליהם, ולא יחניף להם ולא יסכים עמם בבלתי עבודת אלהים, ולא יפחידהו ענינם ולא יירא ממחלקותם, אבל יתפשט מבגדי טובתם וטורח הודאתם וחובת תגמולם, ומורא אדם לא יעלה על ראשו, כי מעל בה' לגור מפני איש, ומרי בכבוד ה' לירוא זולת את השם הגדול הנכבד והנורא, ומבלעדי עוז מבטח בה' כמעט לא יכון אומץ הלב באדם, כי במה יאמץ איש את לבבו נגד המונעים הרבים אשר יארוכו בכל מעגל טוב, אם לא בגול אל ה' דרכו — והוא יעשה? במה ילעג איש לכל הדוברים עתק המסכים את כל מעשה טוב לרע, אם לא יחכה אל ה' הבוחן לבות והמפיר עצת ערומים? ובמה ישא איש את לבבו להסיר כל משען לחם מידו אך למען שמו, בהתיצב הריש ומחסור הימים הבאים לגר עיניו, אם לא שוה ודומם נפשו אל ה' אשר אין מחסור ליראיו? והגבר אשר נכון לבו בטוח בה', והיה ה' עוז מבטחו, ישמח כל הימים אשר חי, והיא מתנה טובה מכל מתות אלהים בתבל הזה, על בן החזק בטחונך ביוצרך, אך אל תמנע זריזות המעשה ועצה נכונה, כי רק בהם יבורך בן האדם, אם יגביר ה' חסדו עליו, אזי יעזור לו במעשיו ויצליח כל מעלליו, לא כן העצל, כי האל יתעלה ישלח עזרתו רק לאוהב את המלאכה והעבודה, ולהוריו בכל הענינים.

ענף ע"ד.

כל מי שיש בו מדת הבטחון בידוע שיש בו מדת האמונה, שאין אדם בוטח אלא במי שמאמין בו, שהיכולת בידו למלאות שאלתו, והבטחון הוא פרי האמונה, שידע האדם שהכל בידי שמים, ובידו לשנות הטבע, ואין לו יחב' מעצור להושיע ברב או במעט. ואחה בן אדם המוכן כל רגע לפגעים ולתמורות, על מה תבטח להצילך מפגע רע? אל תבטח על חילך וכחך, רק תשחר אל אל, ואם יריה מגמת פניך אל היושר, ירצך להשכיל עצתך ולנחותך חמיד במעגלי צדק ויִרְא את

ביכלתו, למען יגיע אל מקום הבטחון, להיות שאנן מפחד רעה, ולא ימאס כל השתדלות האפשרית להשיג התכלית הזאת, ויאזר חיל להודמן בסכות האמצעיות להיות נכון ובטוח, וחפץ ה' הוא שישתדל האדם לשמש בסכות האמצעיות כפי האפשרות. וידע האדם כי הכל בידי שמים, ובידו לשנות הטבע, ואין לו יתברך מעצור להושיע ברב או במעט, וגם כי צרה קרובה אליו, ישועת ה' קרובה לבוא, כי כל יוכל ולא יבצר ממנו מזימה, ויש לו לאדם למסור כל עניניו להשם ב"ה, אשר יצרו ממעי אמו, והוא יודע תועלתו ונזקו יותר ממנו, וגם אם יראה חרב שלופה על צוארו, אל ימנע עצמו מן הרחמים, כדכתיב (חיו"ג י"ג ט"ו) הן יקטלני לו איחל, ויבטח בכל עת בשם יתב' לבדו, ויזכיר אותו בכל פרטי פעולותיו, ואיוו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה? הוי אומר בכל דרכיך דעהו, אמר רבא אפילו לדבר עבירה, חדע שכן אמרי אנשי גנבא אפום מהתרתא רחמנא קרי (מס' נרכות), והוא יתב' זן ומפרנס את הכל, וטוב להודות לה', אם איש עשיר הוא יש לו לבטוח בו שמסר העושר בידו, ואם איש עני הוא, יבטח שלא יחסר לחמו, כי אין מחסור ליריאו, כמו שהוא יתברך נוחן טרף לכל הדברים החלושים, וזן את העולם כולו מקרני ראמים ועד ביצי כנים, וכן כתוב (מזלי י' ג') לא ירעיב ה' נפש צדיק. ומי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמונה, ומן הטעם הזה היה המן יורד לישראל דבר יום ביומו, כדי שימצאו עצמן חסרי מזון, וישאו עיניהם לאביהם שבשמים, וכן אמר (תהלים נ"ה) השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך לא יתן לעולם מוט לצדיק, וכאשר לא יחרד השוחה במעמקי הים במליחות מימיו וזעפו, כן לא ידאג מרעות, ויבטח בה'.

ענף ע"ג.

מדת הבטחון טובה מאד לכל איש ואיש, כי תביאהו למנוחת הלב מן הדאגות העולמיות, וכל ימיו שלום מנדנוד הנפש וזערה, לחסרון תאוותיה הגופיות, ומרחקת מן האדם כל עצבון רוח וכל דאבון נפש וכל דאגת לב, והוא בהשקט ובבטחה ובשלום בעולם הזה כמו שכתוב (ירמיה י"ג) ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. והשלם יהיה רגיל לאמר: על מה זה ידאג לבי, האם על תולדות הימים שכבר היו? הלא העבר אין, ולמה זה יצר לי על צרה שכבר עברה ואיננה, האם לימים הבאים, מי יודע מה ילד יום? ותשועת ה' כהרף עין! אין זה כי אם לרגעים ההווים, מי פתי יוסיף מכאוב על מחלתו, ועווב נפשו אל היגון שלא ימצא מזור ותרופה למחלתו? מי פתי ימאן

הרבים להביא הקדושה בתוך לבבות בני ישראל. והרחק תרחיק, אמר ר' הירץ וויזל, מדרך ההמון שתשוטט מחשבת לבם על קנינם ועל משאם ומתנם, ועל עניני ביתם, נשותיהם ובניהם, והנהגתם עם רעיהם, ומחשבותיהם דבקות מאד בכמו אלה, וכשיקרה להם ענין מאלו הענינים לטוב או לרע, הם משתקעים בהם בדמיונם, ולא יציירו עוד בנפשם ענינים אמתיים עליונים וגבוהים, וכן ארחות כל דובר חלקות, בשפתיו יכבד ולבו כל עמו, והסכל אם ידע לאסוף ולכנוס ממון הרבה, או לקנות בית שדה וחרם, או לקחת אשה והדומים מן קנינים הארצים, או להפך כשינוק בקניניו ותאבד סגלתו, ויפסד הפסד גדול כממון ונכסיו, וימות אחד מצאצאיו וכיוצא מן הצער והעצב הנמשך מדברי העולם, הנה לבו תועה ותרפינה הציורים המעטים הקנויים לו בדרכי האמת, ולא ירום על מחשבת הגיל, ולא על מחשבת הצער שהתחזק בלבו. ואם האדם מתאוה לדבר הנאה, ועוזב את יצרו מפני יראת השם, ולא שירא מפני פורענות עה"ב, ולא בשביל הנאת עה"ז ועה"ב, רק ירא פן לא יהיה חמים באהבת הכורא יתב' שנא' חמים תהיה עם ה' אלהיך, אז נקרא ירא ה', ויהיה אדם ערום ביראה ובדעת לחשוב מחשבות לכבוד שמים, ולקדש קדוש יעקב בדבור ובמעשה, ביראה ובעבודה, ולכוף את יצרו לעשות מצוה, גם אם קשה עליו לעשותו, ולקיים (משלי י"ו ל"ב) ומשל ברוחו מלכד עיר, ושכרו הרבה מאד.

אילן י'.

חסד יסובבנו, הוא נושא פרי מצות בטחון והסתפקות.

ענף ע"ב.

יסוד היראה יסוד האמונה להשען על ה' ועל תורתו ועל דברי נביאיו ואנשי הקבלה הנאמנה, ושיהיו כל מאוייו להשיג האמת ולזרוע זרע אמת לצדקה, ושיהיה שפל בעיניו עד מאד, וידע קוצר שכלו דעתו ובינתו, ושיבוש להתבונן בדברים נפלאים מדעתו, ולא יבטח לא בהון ולא בעושר ולא בגדולה וכבוד ולא בגבורה ובאומץ, אבל יבקש מחסה לו מה שהוא חזק מכל, והוא שם ה', ולא יסור מיראת ה' וחכמה, ולא כהכסיל הבוטח על חילו, כמו שאמר (משלי י"ד ט"ו) חכם ירא וסור מרע וכסיל מתעבר ובוטח, והכסיל ישים זהב כסלו, וישען על גבורתו וגדולתו. ומושג הבטחון איננו לטמון ידו בצלחת ולהתרשל להרחיק הסכנה, ולשבת בטל עד אשר תגיע לג הרעה, והנה הבטחון מתנגד לסכנה, כי המסכן נפשו מוסר עצמו אל הרעה, ואמנם הזריז לא יטמון ידו בצלחת, וישתדל לנוס ממקום הסכנה בכל התחבולות אשר הן

אז העש לך שם לא יכרת כל ימי הארץ, ואחה נעלית בענוה ויושר
על כלם, ואם עצלת בהם, תתאונן על אבירת זמנך היקרה ועל אבירת
אושרך; כי על מה יתאונן אדם חי? על אבירת הונו ורכושו, ורק המשמרים
הועלת עצמם יתעצבו על אלה, אבל על פגעי אוהביו, אשר דבקו בהם
לאורך ימים, הלא אין משפט בכי על כל נפשות מת, ורק על אבירת
אושר אמתי יש לבכות ולהתאבל. לכן יקבל האדם בעבור מצוה מן
המצוות בזיון נפש, ויסבול הכל בלב שמח ולא יחוש, ויאמר תמיד ברבים:
כאפס נחשב לי הבזיון הזה בעבור עשיית המצוה הקדושה, וגם אם
יאבד הרבה מקניניו בעבור עשיית המצוה, לא יתעצב ולא ידאג על
זה, וישיב כל פעם לשואליו, כי הוא שמח במצוה, ואינו חש על קניניו
נעבורה, ויקדש שמו הגדול יתב' בכל דרכיו ובכל מעשיו, וכל פעם
שהוא בא לידי נסיון הן בגזל ועושה, הן בחלול שבת וכיוצא, מראה
בכל עת לרבים שהוא נזהר מן העבירה בשמחת הלב, וישמח להביא
קרבן הן בגופו הן בממונו על מזבח ה', ולא יחוש לשכר העבירה או
להנאתה בעבור כבודו יתברך, ולא יחוש על חיי גופו או על הונו בעבור
מצוה מן המצוות, בזוכרו שכל מצוה עליונה וקדושה נשגבת מכל
אשר תחת השמש.

ענף ע"א.

כ"י שנטוע בו כח קדושה גדולה וקנה ציורי אמת הרבה, והתחזקו
בנפשו, הוא יבז לכל עניני עולם העוברים ויהשוב אותם לדברים קלי הערך
ובזוים מרדבק בהם, ויהגה רק בענינים עומדים לעד משוש לנפשות
הטהורות ורבי הכח, וידחה כל מחשבת חול ויגון המנגד להם, ויעמול
להדמות להקדושים אשר בארץ, אשר כל מגמתם להכניע את היצר, כי
טבע החומר ויצר הרע מחשב להרע ולמרוד תמיד בכבוד הש"י, ובעבור זה
הונחו בתורה העונשים כדי להכריח טבע החומר לעבוד את השם יתברך,
ולא הונחו העונשים כדי להכריח השכל, כי דבר טבעי הוא עליו לעבוד
הש"י וליכנע אליו מזולת יראת העונש ואהבת השכר, וילך באהבה בדרך
הזריזים בעבודת השם ב"ה, כי הוא ב"ה קדוש ודרכו בקודש, וישים
בח השכל לראשו, להבין פרטי דרכי הקדושה העליונה, ויתחזק להדמות
לצירי עליון הקדושים. וממצות השם עלינו שנטה את שכמנו לסבול עול
הארצי, ולהרים אותנו על הקנינים שהם תחת השמש, ולעשות צדקה
ומשפט, ולקדש שמו הגדול ברבים, ולירדע ולהודיע כי יש אלהים עליון,
אשר חובותינו להקדישו ולהעריצו, ואם ראית שמחללים ח"ו כבוד שמים
בזדון, ועוברים על תורתו ומצותיו, אז תהיה מוכן ומוזמן למסור עצמך
בעבור כבודו המחולל, ועי"כ ירומם כבוד אלהינו ואחה מן המזכים את

ומעשיהם הטובים יהפרסם גדולת השם וכבודו, ועל ידיהם מרוממים אותו בני אדם, כי כמו שהשמים שהם כסא ה' מעידים על מציאותו וכבודו, כן מקום מקדשנו מורה על השגחתו בבני אדם, שהשכין בו השגחתו ונתגדל בו כבודו, ואלהים מקור כל הטוב הוא אבינו מנהלנו ומשגיח בנו ושומע תפלהנו. והוא היה אומר אם חבא לביתי אני אבא לביתך, כיצד? אלו בני אדם שמשכימים ומעריכים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומפני כן הקב"ה מברכן לעה"ב, שנא' ככל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכהיך (אדר"כ פ' י"ג).

ענף ע'

בהתאסף ראשי עם קהלות ישראל לתת כבוד ועת תהלות ותשכחות ליוצר הכל יהברך ולספר נפלאותיו וכבודו, ומודיעים לשומעים כי הוא קדוש ומרומם על כל ברכה ותהלה, אנו מקדשים שמו הגדול יתברך. ומצות קדושת השם אינה על קדושת המחשבה לבד, כי אם אף על הפעולות והמעשים שיסתעף מהם קדושת השם ב"ה לעיני כל רואה, ועובר אמתי יתן עדיו במעשיו שהשם ב"ה וחורחו ודרכיו ומשפטיו נבדלים ורמים ונשאים עד להפלא מכל אשר בשמים ובארץ, ואם נבדל ונפרש האדם במחשבה מכל דבר נקל ונבזה, תשוטט הנפש במחשבותיה בדברים נכבדים ונשגבים, כפי אשר תשיג בשכלה ובכינתה הדברים העליונים והנשאים, ויקדש במעשיו את שמו הגדול ברבים, ויקדש ויעריץ את קדוש יעקב, נקרא קדוש, אם מודיע בדבריו ובמעשיו כי קדוש ה', ונשגב על כל דבר. ויקח אדם משל מן הפרשים ההולכים למלחמה להראות גבורתם במצות אדוניהם ולא ינוסו מפני חרב ונפצעים ונהרגים, וכל זה איננו רק מן הכלימה, כי תחשב כלימה אם ינוסו ובמותם במלחמה לא יקבלו שכר מאדוניהם, אנחנו על אחת כמה וכמה שיש לנו לסבול צרות ויסורים אף להשלים נפשותינו למות על מצות מלכנו אדון כל יתברך שמו. אמת הדבר יצר לב האדם בטבעו כל היום יתאוה תאוה אשר לא בשכל, ואין בהם רק חמס ושוד וחמדת קנינים כל עומת שיבואו, ואם תשכיל תראה מה שיאות לשום אותם ראשים עליך, הם למודי תורה ויראה ולהתקשט בעבודתו במצפונים ובלבבות ובאיברים, כי הבורא יתעלה משקיף על גלוייך ומצפונך ונסתרך ונראה, ולשמוע למצותיו לגדלו ולרוממו ולהודות לו ולשכחו על גודל רחמיו עליך, ואל תרחק שכלך וכינתך, והבורא הטיב לך בחכמה וברעה, שם לך בהם יתרון על זולתך, הזהר והזהר שלא ישובו לטענה עליך, ותאהב קניני מדע וחכמה, עשיית הטוב והישר בעיני ה', ולהקדיש שמו הגדול ברבים, ולהם יאות השם הטוב, וחשים כל מעינך בזה.

העתידות. טה ימעט איפוא זמן חייד, אך מה יקטן גם המקום בו תחיה, אף הכבוד זמן רב אחרי מותך למצער יחשב, כי מהלכו בין דורות קצרי ימים ומתים פתאום, אשר לא יספוקו להכיר את נפשם, אף כי את אשר חיו זמן רב לפניהם. והבורא יתב' הטיב ומטיב עמך, הוא נפח באפך נשמת חיים, ונתן לך כח לבחור בין טוב לרע ולהשיג חיים נצחיים, ויחנך בדעה בינה והשכל, על כן חובתך להתפלל אליו בכל יום ויום בלב שלם, ואוי לאדם הנוהג קלות ראש בעמדו לפני מלך אדון כל הארץ, ויש לנו לעמוד לפניו באימה ביראה ובפחד וברחת. ומה טוב ומה נעים למלאות לבבו שמחה באהבתו של הקב"ה, כאשר היה דוד המלך מנגן בכנור על כל תפלותיו וזמירותיו למלאות לבבו שמחה וגיל בעבודתו של הקב"ה.

ענף ס"ט.

תפלה צריכה הכנה חיצונה היא לנקות את גופו וללבוש מלבושי כבוד ולבוא בהיכל הקודש בגוף נקי, והכנה פנימה היא להכין לבבו קודם שאלת צרכיו, ולידע לפני מי הוא עומד, ולכוין בכוונת הלב בכל מלה ומלה, כמו שאמרו (תנחומא כי תנא), בכל לבבך, הרי הכתוב מזהיר את ישראל ואומר להם, שבשעה שאתם מתפללים לפני הקב"ה, לא יהיה להם שתי לבבות אחד לפני הקב"ה ואחד לדבר אחר. ואל יקדים בה לשונך את לבך, כי המעט ממנה עם המצא לבך בה, טוב ממהירות הנזעק לשונך ברב ממנה, כשיהיה לבו ריק ממנה, ויספר מהלליו, וגבורותיו וקדושותיו, ויודה לו על כל הטובה שהטיב עמו מנעוריו, ובעת שמחתו יתפלל ברכות והודאות על כל הטובה שהטיב לעם ישראל, זכמו כן בעת צרה להעיר דחמי השם וחנינותיו שימלט ושיושיע, כי הוא ב"ה לבדו פודה ומציל עונה ומרחם, והיושב בבית התפלה ומראה עצמו כאלו אינו יוכל לעמוד, עליו הכתוב אומר (ישעיה מ"ג כ"ב) ולא אחי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל, כל היום הולך לישא וליחן ואינו עיף, ובשעת התפלה או בשעה שחכם דורש אינו יוכל לעמוד! והמתפלל בכל יום ח"י ברכות בכוונה, יראה לעתיד חי עולמים. ויתפלל אדם תמיד לבעל הרחמים, כי אין רגע לאדם בחייו שלא יצטרך לטובת האל יתעלה, וכפי רוב הידיעות שבנפש ודבקותה בענינים האלהיים וטהרת מחשבתה ביראת ה' ואהבתו, כן גודל קיום מצות תפלה. ומי שיש בו דעת דחבה ובינה גדולה יצייר בכל מלה ומלה שיתפלל ציור מדע יקר, כמו שהוא נטוע במחשבת לבו, ויקבל עליו עול מלכותו ותורתו ומצותיו באמת, וליחרו בכל לב כפי כחו ושכלו וכינתו, ולעבדו בכל לבבו ונפשו, ברכתיב (דברים י"ח) ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ועל ידי הצדיקים

ויהעדן בעונג נאות דשא מתחת, וטוהר עצם השמים ממעל, גם נפשו
 עלול לרגשות והתפעלויות הטובות, אז יצא אדם לעבודתו עבודת הקודש,
 ויקבל עליו עול מלכות שמים ואחרותו, וכחות הנפש יוסיפו אומץ ויתגברו
 ע"י הרגילות בפעולות, כמו שאברי הגוף יתחזקו אם יעבדו עבודה, כן
 השגת הנפש תתרכה אם תחשב מהשבות בעיוניות, ויסתכל שהוא ב"ה
 יוצר הכל והכל מאתו, ויתפלל אליו: תני כרצונך וקחי כרצונך! ולא
 יאמר כן מבעם וכאב לבו, אך מפני הכנעתו ובטחונו בו ב"ה, כי הוא
 יתעלה משמח על כל יושבי תבל, ויודע מעשה בני אדם כלם, ומעמיד
 בכחו כל היצורים, ומאתו נובעות כל הנפשות אל הגופים, ונדבקות עוד
 בו רק ע"י קשר התבונה, ושפלים עם רמים אליו יתפללו, ואיש איש
 אשר יודע נגע לבבו, ישאל עזר ומרפא ממנו, ועצתם שוה ומהשבתם
 אחת לדבר תחנונים כרש בפתח. כי האדם לפי טבעו הוא עלול
 להיעדר ולחסרון, כאשר אמר כי עפר אתה, ומה שיהנה מהחיים והטוב
 הוא רק במתנת חנם מנותן כל טוב, ויודה לה' על חסדו וגם יודה על
 העדרו, וישבח בדבר שפתים על כל מאורע טוב ושפע חסדי ה' שאין
 טובתו עלינו חובה, אבל נדבת חנינה, ולמען יכיר כל אדם בלבבו, שכל
 מה שעובר עלינו אינו מקרה, אבל בא אליו בגזרת חכמה הנשגבה
 מאת השם יתב' ובהשגחתו עליו הרבה והעצומה, ולמען דעת כי בצדק
 ובמשפט הוא עושה הכל, ולהטיב לו באחריתו, ובהתפעל הנפש מדברים
 נשגבים ורמים כאלה, מי יוכל להתאפק מתת תהלה וברכה לאדון הכל!
 לכן התאמץ בן אדם להדמות למקורך, ועצור את דמיונך, כבוש את
 יצרך, הכנע תאוותך, וממשלת השכל לא תסור מעליך, ועליך לקחת
 משל מבשר ודם, אם היה יודע דבר שהוא רצון המלך, לעולם לא ינוח
 ולא ישקוט עד שישלים רצון המלך, שהוא רמה ותולעה כמוהו, ויהיה
 שמח שמחה גדולה על אשר באו מעשיו לפני המלך, מכ"ש לרצון
 הבורא שהוא חי וקים, על אחת כמה וכמה שיש לך לטרוח ולבקש,
 איך העשה ותשלים רצון מצותיו, כי החלק המעשי לא יושלם בידעת
 המדות הטובות והבנות לבר, כי אם בהוסיף עליהם התמדת הפעולות
 הנמשכות מהם וההרגל בהם עד שתתחזק המדה בלב העושה, ותאמץ
 את רוחו להיות תמיד מוכן וריו לילך בדרכיה ולעשות המעשים הנמשכים
 ממנה בשמחה בלי עצלה והתרשלות כלל, אז תשחרר נפשך מכמה עצבונות.
 ובין תבין שהוא פועל כל הפעולות בכל יום מראשית ועד אחרית כפי
 דרכו וחכמתו, ותראה ותשמע שחובתך להתחנן בכל עת ובכל רגע אל
 השם ב"ה, שיעמידך בחיים ובריאות, וישמור קנייך, וינצרך מכל רע,
 וזכור תזכור כי כל אדם יחיה רק בעת ההוה, או ברגע הלז אשר
 תחקור עליו, יתר הרגעים או חלפו ואינם, או צפונים עוד במחשך

היו מעשיך עד כה נגד אלהים, נגד אבותיך ואחייך, נגד אשתי ובניך, נגד מוריך ואומניך, נגד ידידיך קרוביך ושכניך? החטאת מעורך נגד אחר מהם במפעל או בדבר שפתיים? כמה נושאים כבדים סבלת! הוי, מה קרוב קץ חיידך, ועוד מעט וכלית כל מעשיך! אולם כמה דברים גדולים עשית! על כמה תענוגים ומכאובים התרוממת! כמה אותות גדולה וכבוד בזית! אל כמה אנשים רעים לך הטיבות! כי מבחר הרעים מי ששיב רעיו מן הרע אל הטוב, והכל נקשר בקשר קדוש, אין נפרד בחבל, כל נמצא מחובר לזולתו, למען יעזרו יחדיו, לתפארת הארץ ומלואה, בכל אשר תפנה יש רק אל אחד, עולם אחד, חק אחד, שכל אחד, המשותף לכל חיים משכילים, ואמת אחת, וכן שלמות אחת לאלה האישים השווים כלם, באשר חלק להם אלוה בבינה! ובהשקיף אנוש החלוש על גבורת השם ועוצם זרועו לשלוט בעולמו, וכל נפשו אותה ויעש, יכיר שלו לברו הדהתנשאות לכל לראש, ולא לשום עצם זולתו, ויתפלל אליו לברו, ולא יתן כבודו לאחר, ויוסיף לאמר: נפשי! נפשי! חללת כבודך, כי לא מהרת להתרומם על כל תאוה נמכזה ושפלה, ימות כל אדם יגוון חיש ויעופו, וימי חיידך כמעט כבר עברו בלי יקר, אם לא תתאמץ עוד לקנות תפארת לעצמך, מבלי להסמך על מהלל זרים: זכרי נא! עת חיי האדם נקודה קטנה, היותו נהר שוטף, קרבו יהמה ולא ידע מה, ארג גותו נוטה לרקבון ונפשו לחליפות, קורותיו בספק ושמעו בלתי נבחן, כל אשר לגוף כאפיק נחלים יעבור, ורוח דאים כחלום יעוף, החיים מלחמה כבדה או מלון לאיש אורח, שוד ופחד בא עליו, וימיו הם צר ורע ומרים, והחיים הוא חלום — כאשר אמר המשורר: אנו באים לעולם ונודדים בידיים ורגלים, בחיך ולחיים, עלי ארץ ומים, עד אשר באדמה אין אנו נצמדים, ואחר — מה, מה החיים? ואם יבוא הכורת ויסעף פארה במערצה, אָז יפול תחת יד המכרית, שהוא המות, והוא יובל לקבר אל מקום עפר רמה ותולעה, וגם כבוד גדול אחריתו נשיה, מה יסכון איפוא לאדם לעשות דרכי בטח? רק לדרוש בחכמה ולשמור נפשו בל תכשל ובל תשפל, ולזכור בימי בחוריו את יוצר הרים, אם אָז ישבר הכר והולך בכלח לחיי עד, תהיה לנפש עונג ומרגוע, וינחול העובר אושר אמת, על כן אם הארבת נפשך ופרצת גדרי הכחות שתעלינה קוץ ודרדר, לָךְ ותגיע ותעמול בזעת אפך להשיג דכמה ומוסר, ובכל ימך תמשול בעמל ויגיעה על יצרך, ויָשֶׁב בביחך בשבתות ובמועדים להגות בתורה ה', וגם כיום צרתך דום לה', ותהגה על חובתך ועבדתך, שתהיה נפשך זכה וטהורה לראות את האור האלהי.

ענף ס"ח.

ברוך יחד כל בוכבי בקר, והשמש תצא מחפתה, ואדם ישאף צל,

כן בליעל הרשע שחושב טובת האלהים עליו חובה, בשביל שהוא יציר כפיו וראוי להיות נוון ממנו ככן המחפרנס מאביו, אבל איננו זוכר מה שהתחנן הוא עצמו בדברים שהוא חייב לאלהים ואנשים, והתחננותו ההיא היא שהפסידה טענתו על טובת בוראו. צא ולמד מאדון הנביאים ע"ה, אמר ואחחנן אל ה' (דברים ג') אע"פ שהיה לו לתלות במעשיו הטובים ולבוא בטענה על כביכול ב"ה, מ"מ לא בא אלא בתחנונים והכנעה לעורר מרת רחמיו ב"ה, כי מה האדם שיבוא אחרי המלך הקדוש, ויעשה פלילות עם קונו שכל דבריו צדק ומשפט ישר, כי גם אשר לא ידע האדם את דרכי דיניו יתב' ונתיבות משפטיו הנכוחים, ואיך יעיו פניו לבוא עמו במשפט? וגם יגיע לו זה למכשול ופורענות, כשהוא מוסר דינו לשמים, וגורם לשיהיו מעייניו בדינו לשילקה ח"ו. לכן ארז"ל אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום ב"ה. ועשר לשונות נקראת תפלה, ומכולן לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים.

ענף ס"ז

תועלת הברכות למען יכיר האדם בלבו שכל מה שעובר עליו אינה מקרה, אבל בא אליו בגורל חכמה הנשגבה מאת השם יתברך, ובהשגחתו עליו הרבה והעצומה. וההודמנות להנאה והרגשה ושיחשוב בהעדרה קודם לכן, אמר החבר (כוזרי ג' י"ז) כופל ההנאה, וזה מחועלת הברכות למי שהוא רגיל בהם בכונה והכנה, מפני שהם מציירות מן ההנאה בנפש והשבת עליה למי שחננה כבר היה מוזמן להעדרה, ואז תגדל השמחה בה, כמו שאתה אומר שהחיינו וקיימנו, וכבר היית מוזמן למות, ותודה על שהחייך, ותראה זה ריוח ויקל בעיניך החולי והמות כאשר יבא מפני שכבר חשבת עם נפשך וראית שרוחת עם בוראך שאתה ראוי להעדר ממך כל טוב בטבעך כי עפר אתה והטיב לך בחיים וההנאות, ותודה על כן, ובעת שיסירם ממך תודה ותעבוד ותאמר: ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך, ותהיה נהנה כל ימך. ומי שאינו אוחו הדרך חזה אל תחשוב כי הנאתו הנאה אנושית, אך הנאה בחמית, איננה מבינה, כאשר אמרנו בשכור. ויעלה החסיד אל לבו ענין כל ברכה, ויבין הכונה ממנה ומה שהוא נתלה בה, ויכיר חסרונו, כי כל ידיעות האדם נגבלות, ולבסוף חסרונו ניכר, ולכל מה שידע מטבעי הדברים יש קצבה, ועצמות כל כח מכחות הטבע וכללם הנקרא בשם טבע, נכריות הן לנו, ונעלו על ידיעותינו, כי אין לאל ידינו לבאר יסוד הכחות, ולהשיג עצם הכח בכל עוד שהוא אדם. וטוב מאד אם יאמר אדם בכל יום ויום לנפשו: נפשי! נפשי! בחני נא, איך

השלמות הגמור מהתחנה והבקשה, וכאשר יהיה המעשה והכונה שלמים כראוי יהיה עליהם הגמול, ואם היה המעשה בלעדי כונה או כונה בלתי מעשה תאבד התוחלת, ואם גם יודע ה' מצפוני הלב וידמה שיהיה די בכוונת הלב לבד, אך מצד שלמות המעשה צריך שנשמיעם לאזנינו כאלו נדבר כביכול עם בשר ודם. והיא מדה טובה יתירה שישוכח בה הבורא יתב' שנוקק לדינו של כל אדם בעת שהוא קורא ומוסר דינו אליו, שלא כמדת דיין ב"ו שאע"פ ששופט צדק כשישפוט את רעהו לאו בכל זמן הוא נפנה להודקק, כי שיה וכו' שיג לו וכי דרך לו, או יאמר מה לי לצרה הזאת, או שרואה שיהיה חבירו מתחייב בדין והוא אוהבו, או יוצא זכאי והוא אויבו, לפיכך מסלק את עצמו, לא כן הבורא יתב' שהוא מודקק לכל, לעשיר ולעני, לטמא ולטהור, כמו שאמר (תהלים ק"ה) פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם, וכיוצא בזה, ואע"פ שכך הוא מדתו של הקב"ה לשמוע תפלה, מ"מ צריך האדם להתפלל ג"כ על זה ביחוד, דהיינו שצריך שיבקש מן השם ב"ה שיהיה שומע תפלתו ושיודקק לו, אע"פ שהוא מודקק לו בלא"ה, כי התפלה עם השלמת המבוקש, אמר ר' שלמה פפנהיים, הם ב' דברים מתאימים וקשורים זה בזה באופן הקשור שהטבע והבחירה קשורים זע"ז, לא ישלם הא' בזולת השני, ותפלה בלתי יוצאת אל הפועל בזולת הבקשה עליה. ודרך חכמה ותחבולה נמרצת היא לשיגיע המבקש בקל אל מרכז מבוקשו, בזמן שהמבקש משער את עצמו בלתי ראוי אל הדבר המבוקש על צד החיוב, והוא מבקש אמנם להשיג מבוקשו על צד החנינה שיחוננהו המתבקש, ויתעורר במדת רחמיו למלאות שאלתו, אע"פ שאינו ראוי לכך, ומראה בזה שהדין דין אמת, אלא שלוקח לו מפלט למדת רחמים וחמלה של המתבקש, ותולה הדבר ברצונו אולי יחוננהו! אמנם כשנכנס עמו בויכוח וטענה ורוצה להעמידו על שורת הדין, תהיה תקנתו קלקלתו, כי הוא תולה הדבר לא ברצון המתבקש, כי אם בסוג היושר המתחייב מחומר הגדון ויחשב לו זה למרד ועזות, כאשר אמר (חיו"ט ע"ו) הן בקדושי לא יאמין ושמים לא זכו בעיניו, אף כי נתעב ונאלח איש שוטה כמים עולה, והוא מקניט ג"כ את המתבקש כשהוא נשען על טענתו ומתאמץ בה, מה שהמתבקש יודע בברור שטענתו אינה טענה. ומוזה יבין כל יציר חמר שאין טוב לאדם לבוא לפני בוראו יתב' רק בדברי תחנונים והכנעה גדולה שהוא הענין המשובח בכל מיני התפלה. והנה הרשע החוטא אפילו בעת רעתו כשהוא נזקק לשאול צרכיו מהאלהים, אינו בא בתחנונים וכובד ראש, אבל הוא חובע צרכיו בגאווה וגדל לבב כשכיר חובע פעלו מחיר פעולתו שאיננו מכניע את עצמו לבעלים ובלתי מחזיק להם טובה בשביל שכרו, והוא

שדבר ואמר, מכ"ש נגר אל יתברך שאינה מקובלת תפלתו, אם היא אמירה בלי כוונה ועשייה, וכמו השכור אם יאכל מעדנים וישתה עסיס, וישמע הנגונים ותחבקהו אהובתו לא תהיה הנאתו על המדרגה ההיא שתהיה אצל הבריא והפקח שידע ויכיר מה שעושה ומה שיהנה בעת הנאתו. וידבר אדם בתחנונים ומענה רך, כאשר אמר (משלי ט"ו ח') מענה רך ישיב חמה, ויזהר עצמו שלא יזכיר שמו של המקום ב"ה חנם ובמקום בזיון. ויעמול המשכיל ללמוד חכמות שהם כמו מעלות לעלות בהם אל מקום הפצו, ויכיר מעשה השם במתכות ובצמחים ובחיות ובגוף האדם בעצמו שידע מעשה כל אבר ואבר כפי התולדות, ולמה היה על זאת המתכונת, וידע מעשה השם בעולם אמצעי, מתי תקדר השמש או הלבנה והדומים, ומדרכי השם ידע המשכיל את השם, והוא ב"ה נתן חכמה לאדם ונטע בלבו שָׁקֵל לקבל כח עליון, וחכמה היא הסולם לעלות בו אל מעלת דעת השם שהוא העיקר, כי לא הנולדים מן המסלאים בפז והאמונים עלי תולע יתנו יקר לבעליהם, כי אם חכמים ישרים ותמימי דרך מרבים כבוד וְשֵׁם ותהלה. וכמו שצריכה הארץ חרישה וזריעה טללים וגשמים להוציא לחמה, אמר ר' הירץ וויזל, כן צריכה נפש האדם חרישת המוסר וזריעות הלמוד וטללי הדעת ובקשת צרכיה מיוצרה ב"ה וגשמי השכל והבינה, ומבלעדי זאת לא יחכם ולא יצלח למלאכת הקודש, כי אם יונח על טבעו, ידמה לאדמה שלא נחרשה ושלא נזרעה שתוציא קוץ ודרדר, והגשמים והטללים היוורדים עליה יוסיפו להצמיח קוציה ודרדריה, וכן הנפש יצמחו בה הכחות לרעה, והשכל והדעת והבינה ישרתו להשלימם יותר. ורז"ל אמרו (ילקוט וארז) הרשעים קודמין לשמן, נבל שמו, שבע בן בכרי שמו, אבל הצדיקים שמם קודמין, שנא' ושמו אלקנה, ושמו בועז, ושמו מרדכי, דומים לבוראם, ושמי ה' לא נודעתי להם ע"כ, ר"ל האדם יקבל שם טוב לאחר מותו, כאשר נאמר ויום המות מיום הולדו, וכל זמן שהוא חי, אוהביו מאהבתם מרימים הודו יותר מדאי ומגדילים את שמו, ואויביו משנאתם מקטינים אותו, ומורידים כבודו, אבל לאחר המות כלם אומרים רק דברי אמת, כי לשוא אָז אהבתם ושנאתם. והנה הרשע כל מגמתו תאות והנאת עה"ז ולענג גופו בתענוגים, ושוה בעיניו מה שאומרים עליו לאחר מותו, לכן הרשעים קודמין לשמן, אבל הצדיק יעמול שיש לו טוב לאחר מותו, ושם טוב חביב בעיניו מכל הנאות עה"ז, על כן הצדיקים שמם קודמים.

ענף ס"ו.

עניני התפלה, אמר החבר (כוזרי ה' כ"ז) צריכים לבטא בהם על

דוא ישיג יראת השם ב"ה, שנא' (משלי כ"ג) עקב ענוה יראת ה', והשכינה שוכנת על הענוים, שנא' (ישעיה כ"ז ע"ו) מרום וקדוש אשכון ואח דכא ושפל רוח יגו', ומי שנעשה שכן לעפר בחייו בעה"ז יחיה לעה"ב, כדכתיב (זס כ"ו י"ט) יחיו מחיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורח טלך וארץ רפאים תפיל.

אילן ט'.

פריו יתן בעתו ועלהו לא יכול וכל אשר יעשה יצליח, כי הוא עושה מצות חפלה וקדושת השם ב"ה.

ענף ס"ה.

העורך מלות נשגבות ומאמרים רמים לאלהיו, ומהפך עיניו כלפי מעלה, ומעלה בכי בקול יללה מר צורח, ומרבה תחנונות ותפלות רקי הערך, ולא יבואו אחריהם מעשים אשר יעידו על ישרת לבו ותמימות רגשותיו, על זה נאמר (ישעיה כ"ט) ויאמר אדני יען כי נגש העם בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני, ורק זה נקרא עובד אמת, אשר עושה מצות שהם קשות בטבעם לעשותן והוא עושה אותם בתכלית האהבה ומטוב לב, ובתכלית השמחה והגילה וגם בהוצאות והטורח, אבל הבועט בדרכי אל אינו עושה המצוה שיש בה טורח ועייפות, ואם עושה לפעמים כאלה, אין עושה אותה בשמחת הלב, רק הם למשא מעמסה עליו, אשר נלאה כלכל. ויתפלל אדם לאלהיו, כמו שהיה מתפלל חכם אחד: אלהים חן לי מה שמועיל לי, אם גם שלא אחפצהו, ומנע ממני מה שיגיע להפסד, אם גם אבקשהו! כי מאתו יתברך לא יצא רע מחלט, ומכל רע מדומה יולד טוב מחלט, וגם הרע המוסרי אשר נחן ה' הרשות ביד האדם לעשותו, הוא בעצמו יהיה הסבה להולדת טובה מחלטת, ובחפץ ה' יטנו להשחלשל ממנו הטוב המבוקש, וכוה האל יתעלה יטה את כל המאורעות להוליד הטוב והמועיל. ויתפלל אדם בכוונת הלב לחודות ולשבח לאלהיו בכל רגע, כי חסדו עמנו בכל חלקי הרגע שיחיינו, ויתענג בהרגשות, רק בעבור היות האדם מתעסק בעסקי העולם, הושם לו זמן שיתפלל בו, והם עתים ידועים, ערב ובקר וצהרים, כי כל מי שיש לו עינים ידע עת צאת השמש ועת נטותו ועת בואו, וידחשוב בלבו שהוא עומד לפני מלך בידו להחיות ולהמית, ורז"ל אמרו תפלה בלי כוונה כגוף בלי נשמה, וכמו בהנאת הגוף אם מרגיש האדם וידע ויכיר ההנאה שיהנה, ההנאה ההיא היא במדרגה יותר גבוהה, מאשר הוא בעצם כזה שנהנה, ולא ידע ויכיר כנפשו שיהנה, כן בפעולת הנשמה ובדבריה פועלת על לב האדם, אם יכוין וידע מה

מעשים טובים שלא עשה, והוא מצטער בלבו על שיצא לו שם בדבר שאין בו, הוא מדרכי הענוה, ואם אומרים מעשיו הרעים שהם אמת, לא ינקום עצמו, ואל ישחדל להכחיש אותו האיש שספר עליו, ואל ישנאהו על שגילה הדבר, אך יכנע לבורא ב"ה אשר גילה מעט מהרבה ליסרו ולהוכיחו כדי שישוב אליו. הרביעי, אם הבורא ב"ה מטיב עמו בעושר ובבנים ונתן לו חכמה וחסונה וכבוד, מדרכי הענוה להוסיף שפלות וכניעה לפני הבורא ב"ה, ויכבד בני אדם ויטיב עמהם, כמדת אברהם אבינו, הקב"ה אמר המכסה אני מאברהם, והוא אמר אנכי עפר ואפר. החמישי אם עשה לחבירו רעה, וילך מעצמו בלתי הפצרת אחרים, ומבקש ממנו מחילה, ומכניע את עצמו לדבר עמו חסונים, גם זה סימן ענוה. השישי, שינהג הענוה בדבורו לדבר דברים רבים, כמו שאמר (משלי ט"ו): מענה רך ישיב חמה, ובקול נמוך, שנאמר (ישעיה כ"ט ד') ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך. וינהג הענוה במלבושים כמו שאמר (חיוז כ"ג) כי השפילו ותאמר גוה ושח עינים יושע. וימעט התענוגים ויאכל רק לשובע נפשו, כל אלו הם סמני הענוה. וכמה ענפים טובים צומחים משורש הענוה. העניו הוא סבל, הוא י שקיט הכעס, כי במה יודע החכם אם הוא חכם? אם לא יתגאה במה שימצא מן העצה ולא יעשה דבר בהכרח, ולא יכעס ויקצוף. העניו רודף שלום וישא חן בעיני הבריות שנא' (משלי ג') ולענוים יחן חן, כי הענוה משען נגד הנבל, ומגן נגד ההיזק האויב, ומשגב מקנאת המקנאים, ולא הוכל להלחם עם נבל כמו שתחריש ובוה תכניעהו ותשיב צור חרבו. הוא זוכה להיות חכם, כי יכנע לפני חכמים ומתאבק בעפר רגליהם, ונאמר (שם י"ג כ'): הולך את חכמים יחכם, עליו מרחמין מן השמים, שנא' (שם כ"ח י"ג) ומודה ועוזב ירחם, הוא שמח בחלקו הן רב הן מעט, ועי"כ לכו פנוי לתורה לחכמה ולעבודה, הוא בורח מן הגדולה ומן הכבוד, הוא אינו דוחק את השעה, הוא ידון את כל אדם לכף זכות, הוא אינו נותן עיניו במי שלמטה ממנו במעלת החכמה ובעבודת הקב"ה ולקצר במעלות הרמות, רק הוא נותן עיניו ולבו במי שהוא למעלה ממנו, וישחדל לרדוף אחריו ולהשיגו כפי יכלתו במעלת החכמה ובעבודת הקב"ה, כאשר אמר החכם: כשתחכם אל תחשב במי שהוא למטה ממך מן הכסילים אבל זכור מי שהוא למעלה ממך מן החכמים, הוא אינו מקנא על קניני עה"ז, רק על החכמה ומדע, כאשר אמר (חושע י' ג') ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מצאו. הוא יודע שאתמול חולף ויומו עתיד ומחרתו סתום, הוא מעביר על מדותיו וימחול כדי שלא יהיה עזיבת הנקמה מחסרון יכולת, העניו ירבה חכמה כאשר המקומות הנמוכות מן הארץ נמצא בהם יותר פלגים ותעלות מים,

יחוייב שיהיו בשני אופנים, התנאי האחר שיהיו המעשים בטבעם קשים על נפש האדם לעשותם, והשני שיעשה אותם האדם בתכלית התאוה והאהבה, בשמחה ומטוב לב, וכסילים מרבים באומר ודברים רקי הערך, ולא יבואו אחריהם מעשים אשר יעידו על ישרת לבם ותמימות רגשותם. ונשאל אחד מן החסידים, אמר ר' בחיי, איזה יום הוא ששמחה בו יותר מכל ימך? אמר יום שהייתי הולך בספינה, והיה מקומי בפחות שבמקומות הספינה, בין חבילות הבגדים, והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון, ואני הייתי שוכב במקומי, ואחד מאנשי הספינה קם להשחין, ואני נקל בעיניו ונבזה, שהייתי שפל בעיניו מאד, עד שגלה ערותו והשחין עלי, ותמהתי מהתחזק תכונת העזות בנפשו, וחי השם, לא כאבה נפשי למעשהו כלל, ולא התעורר ממני כחי, ושמחתי שמחה גדולה כשהגעתי לגבול שלא יכאיבני בזוי החסר ההוא ולא הרגישה נפשי אליו, ואין ספק שזאת תכלית שפלות הרוח עד שירחק הגאות. ואשריך וטוב לך אם זרעת צדקה וחסד ואמת בימך, דום לה' עד עת הקציר, וברנה תקצור מה שזרעת בדמעתך, ותמצא מאה שערים, ותשים שורש בטחונך בבורא יתברך. משל למאה עורים ההולכים זה אחר זה, וכל אחד שם ידו על כתף חבירו, ובראש כולם יש איש הרואה, והוא מנהיג כולם אחריו, הנה כל חכם יודע אע"פ ששם ידו על חבירו והוא מנהיגו, שאין זאת ההנהגה באה מכחו, אך כולם נמשכים אחר איש הרואה הראשון, ואם יהיה נשמט מהם, יכשלו כולם ויפלו, כן הדבר הזה, יחשוב הישר שהקב"ה הוא המנהיג, וכולנו כעורים, וכל אחד נעזר בעזר חבירו, אך אין כח בחבירו, לולי המנהיג העליון אשר כל דרכיו ישרים, ואין להרהר אחריו, ואף אם כת הרשעים והזדים מצאו הון, וכת המתגאים חלבמו סגרו עינימו, ואלה ירונו בגאון שכלם, ואלה שרים נכבדי ארץ, ואתם משרתי ה' הנכם כעבדים ואין קונה, אל תעצבו, ואל תאמרו חסרנו כל, נחנו מה, לבז היינו, כי טוב דבש חכמה מתענוגות בני אדם, טוב מעט ביראת ה' מכל שלל גאים.

ענף ס"ד.

הענוה ניכרת באדם בששה דברים. הראשון, אם יבזהו אדם בדברים או במעשה ויש לו להנקם ממנו ומושל ברוחו ומוחל לו בעבור הבורא ב"ה, זה סימן ענוה. השני, אם יש לו הפסד גדול או שימותו בניו וקרוביו ר"ל ומצדיק דין הבורא ב"ה עליו ומקבל באהבה, גם זה יורה על הענוה. השלישי, אם ישמע שבני אדם משבחים אותו על חכמתו ועל מעשיו הטובים, והוא לא ישמח בלבם על זה, אלא יחשוב שהם מועטים נגר מה שהוא מחוייב לעשות, וכ"ש אם יאמרו עליו

קרובה אליה, מפני שהענוה ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח, והנה בכל המדות צריך האדם שיעמוד באמצע המעשים על צד הסייג, אבל במדת הגאווה לגודל חסרון זאת המדה אצל היראים, ירהיק האדם ממנה עד הקצה האחרון, ויטה אל השפלות הרוח לגמרי, שלא ישאר בנפשו מקום לגאווה כלל. אמנם כשיפגע האדם בכופרים באלהים ובנוטים מעליו, אז אל ישפיל דעתו ואל יכניע להם, שלא יראה כמצדיק אותם ונוטה אחר דעותם המשחיתות, ויעשה כמדרכי הצדיק. והנה העניו ישפיל מעלתו מזולתו אף שהוא באמת גדול ממנו, כי היא מצויה לה, שכל זולתך יהיה חשוב ויקר יותר ממך, ואע"פ שבלבך ידעת שאתה רם ומעולה ממנו מאד, ותסכול עלבון בלב טוב, ותרחם ותחון על האומללים, תשא משאם טרחם וריבם, והענוה היא אוצר לרוח אלהים והנבואה, וגם אם תדע מעלתך וכבודך וגדולתך, בכל זאת תהיה עניו מאד, כי הגאווה מותעבה לפני ה' והמתגאה מוטעה בלבו, והדמיון הכוזב ישפוט משפט מעקל ושנאתו על הנשא ממנו באמת.

ענף ס"ג.

ראוי לך ללמוד מדרכי השם יתעלה לפי האמרות הטהורות אשר השמיעם לנביאיו, והודיעם את דרכיו. הוא נשגב ורם מכל יצורי מעלה ומטה, ועם כל זה הוא שוכן את דכא ושפל רוח ומנהיגם בחסד וברחמים וחולק מכבודו ליצוריו העליונים והתחתונים; הוא מלך מלכי המלכים וחולק מלכות לבשר ודם; הוא קדוש ונותן קדושה לקדושו; הוא חכם וחולק חכמה ותבונה לבשר ודם; הוא גבור ואיש מלחמה וחולק גבורה ועצה למלחמה לבשר ודם; הוא מרומם ומאריך אף וסובל עלבון הבריות ומקרבם לתשובה, ורחום וחנון על האומללים ועל הדכים והעניים, וסולח עונות בני אדם ורוצה בתקונם, וכל אלה המדות מדרכי הענוה העליונה, ואתה נבזה ונבאש ונוצר מטפה סרוחה שהיום בכאן ומחר בקבר תבקש להתגאות על זולתך? אתה תלך בקומה זקופה כאלו עין עליון אינו רואה מעשיך הבזויים? על כן מי שיש בו ניצוץ יראה זאהבה לעבודת ה' יתברך ישפיל גאון נפשו, מי שיש בו רוח טוב ילך ברוח נמוכה ובנפש שפלה, ויבין ללכת בסוד דרכי השם, והיא מדת הענוה הקדושה שמביאה אותך לקדושה ולעבודה הנרצית והנאהבת לפני מלך עליון, ותשים נפשך בכפך להצטער בצרת הקטן שבאנשים, ואל תאמר שאינו כדאי לעמול ולהסתכן בעבור הקטן ממני מאד, כי כן דרכי השם יתעלה, אשר עליה ארו"ל עמו אנכי בצרה, והשכינה מצטערת על דמן של רשעים שנשפך, ק"ו שתחמול אתה על כל נפש לנחמו ולהושיעו אם הוא בצרה, כי המעשים המעידים על זכות המחשבה,

לממשלה וכבוד החולפים ועוברים, ואף כי לב האדם בטבעו יגיל וישמח במחשבת הרום והכבוד, יחשוב כי אדם כצל עובר, ופתאום יעברו המות ויכלה ימיו בפחד וברעה. וכן הסליחה והנקמה, אם איש נעוה לב, אשר שכלו הולך עקלקלות העציב אותנו, או איש סכל יחטא לנו באין מבין, או איש רוע מעללים תחת רדפנו עשות לו טוב, הוא פושע בנו ויחנכל לעשות לנו רע, לא נאות לנו חלילה לצאת בחרב נוקמת לקראת האנשים האלה, ואם יאמר לך היצה"ר, הלא תחייב להנקם ולשלם לו כמעשהו, לך אהובי! בדרך הפנימי ותשכיל לאחוז בדרכי בוראך, כמו שהוא יתעלה סולח ומוחל פשעך ועונך, אשר הרבית לו בכל יום ויום, כן תהיה דרכך ומדתך לסלוח לחבירך ההרע לך, כי כאשר יתהפך האוהב ברוע המוסר אויב, כן יתהפך האויב בגמילות חסד אוהב, והמתגאה יאבד לנצח, אבל הסובל עלבון יעשה הכל בחכמה.

ענף ס"ב.

ישתמש האדם במדת הענוה, כשיפגע אדם חסיד ונבר וירא אלהים, ויזכור הלא הובתי לגמול טובה, למי שיש לו עליו טובה וחסד, כל שכן לאל יתברך שגדלו ועצמו טובותיו מלגמול עליהם, שיאחז בכל עת במדת הענוה ולבחור דרך הישרה, ולבקש האמת ודרכי עבודתו בנפש חפצה, וירא את המקום ב"ה ויפחד ממנו, וישפיל ויכנע עצמו בדבור ובמעשה, וינהג בשפלות לפניו במלבושיו ובמדותיו, ויכבדהו וירוממהו בלשונו ובלבבו, וישבח ויודה אותו ביומו ולילו, ויזכור טובותיו בסתר ובגלוי, וירוץ לעבודתו בשמחה ובטוב לבב, ויתחנן לו תמיד לרצות אותו ולכפר לו ויאהבהו, וירחיק עצמו מאד מגבהות והגאווה, כאשר אמר הרב לתלמידיו, אילו לא היה לכם עונות, הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העונות, אמרו לו מה הוא גדול מן העונות? אמר הגבהות והגאווה, כמו שאמר הכתוב (משלי י"ו): תועבת ה' כל גבה לב. וידבק אדם ליראים ושלמים, כי המדבק בעוברי עבירה אע"פ שלא עשה כמעשיהם, הרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן, וכל המדבק בעושי מצוה אע"פ שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן (אדר"כ פ' ל'). ויהיה תמיד שפל בעיניו, ואם יראה חבירו שאינו עוסק בתורה כמוהו, ושאינו עושה מעשה המצות, יחשוב אולי הוא טוב ממני בענינים אחרים, ואם אינו ברור לו כשמש שהוא מבין ומשכיל יותר מאחר, יחשוב זולתו למשכיל ולמבין יותר, כדי שלא יבוא לידי גאווה, שיחשוב לעצמו גדולה בשקר, והעושה כן הרי הוא נוהג במדת הצדק והאמת, לכן אמר (אבות פ"ד): מאד מאד הוי שפל רוח, מפחדו שישאר האדם על הענוה לבדה, כל שכן שיהיה אצלו מעט מן הגאווה, אחר שהיא

עלבון לשאת בלב טוב חרפת מחרפו וגרופת מגרפיג וילמוד ממשה רבינו, אשר נשלמו בו מעלות השכליות ומעלות המדות, והיה אב בתורה, בחכמה ובנבואה, ושכח השם יתב' אותו על כל אדם במדת הענוה ואמר (נמדנר י"ג): והאיש משה ענו מאד מכל האדם, ואמר מאד לרוב ענותנותו והטותו לצד הקצה האחרון, כי הוא לא שת לבו לכל מה שדברו עליו, וכן דוד המלך אמר: לב נשבר ונדכה אלהים, לא חבזה, והרבה מאלו מעלות המורות על תכלית הענוה. והשפלות והנמיכות מביאות את האדם לידי הכבוד, כאשר אמר (נזלי כ"ג): עקב ענוה יראת ה' עשר וכבוד וחיים. ונאמר על אחד מן המלכים, אשר היו אצלו לילה אחד אנשים רבים יושבים אצלו, וקם הוא בעצמו ותיקן הנר, אמרו לו למה לא צויתנו? אמר להם מלך קמתי ומלך ישבתי. — ומי שהוא נקל אצל עצמו יהיה נכבד אצל בני אדם, ומי שאינו סובל דבר אחד ישמע דברים רבים. ואמר איש לסאקראטעס מדוע לא ראיחך מעולם נעצב? א"ל מפני שאין לי דבר שאם אהסר אותו אעצב עליו; ויען אחד מן המהתלים ואמר לו אם נשבר החבית, יהיתה לו חבית לסאקראטעס למחסה מזרם וצל מחורב, אמר לו אם תשבר החבית לא ישבר המקום — ואמר לו בן המלך אני דואג עליך, אמר לו ומפני מה? אמר לו מפני שאני רואה עניותך וחסרונך, אמר לו אילו ידעת מה הוא העניות, היית דואג על עניות נפשך ולא היית משים לבך לעניותי — וחכם אמר ממון השוטה הפתיות, ותועלתו הכעס, וממון המשכיל השתיקה, ותועלתו הענוה, ומיטב האדם שיכיר מעלתו ותכלית מדעו בשכלו. על כן מי שהכה על לחיך הימיני הכן לו השמאלי, ומי שלוקח טליחך הן לו חלוקה, וגדולי האומות היו מתהללים ומתפארים בשפלות ובהכנעה. ואלו היה רובנו (כוזרי ח' קט"ו) מקבל מהדלות כניעה לאלהים ובעבור תורתו, לא היה מניחנו הענין האלהי כל הזמן הארוך הזה, אבל המעט ממנו על הדעה הזאת, ויש שכר לרוב מפני שהוא נושא עול הגלות בין הכרח ורצון, ואלו היינו סובלים הגלות הזה והדלות לשם אלהים כראוי, היינו לפאר הדור שאנו מצפים עם המשיח, והיינו מקרבין עת הישועה העתידה שאנו מיחלים אותה, ע"כ. ואל תקשיב לבעלי המחלוקת האומרים לך, אם יחרף אותך זולתך ותשחוק תהיה נחשב בעיני מחרפים לרך הלב ולנמשל כבהמה שאינה מרגשת, וטוב יותר שלא לידום ולהשיב להמחרף אנוש כערכך מליצתו אל חיקו, ואם רבו הטענות שיביאו במועצותיהן להוכיח הכל בהיפך כמה שגזרה החכמה העליונה באמת, אל האבה ואל תשמע אליהן, ומוטב דליבוש בהאי עלמא ולא בעלמא דאתי, ומוטב לסבול כושה קטנה התלויה בזמן ולסבול ביושים וחרופים המכפרים עון, ואל תתאוה

אמריו לכל פעולותיו, ולחזק ולאמץ ללחום נגד כח הרע, אשר אורב על האדם להמיתו, כי התאוה בנכליה אורבת להכריע תחתיה כל מעלה נכבדה, לכן אשרי וטוב לו המשבר שאמן חמדתו, והולך בדרכי אֵל, עליו יאמר כי קדוש הוא. ואם תשכיל באותות ומופתים על יושר משפטי השם ב"ה ומעשיו הנפלאים בשמים ובארץ, והתגברה בנפשך מדת האהבה, לאהוב את השם ב"ה, אָז תקבל בלב טוב גם מקצת הענינים שנדמים בעיניך הפוכים מדרכי שכלך ובינתך, ותדע בעצמך שטעית מדרך השכל, ועיני בשר לך שקצרים מלהשיג עומק דרכי אֵל, ודרך השם ישר בחכמה ובתבונה. כמו כן אם תמצא בנפשך שאל יתעלה הוא טוב ורב חסד, והתגברה אהבתך אליו, שתקבל בלב טוב משפט השם ב"ה, אף אם נדמה לעיניך שהוא אֵל קנא ונוקם, כי האהבה העזה שבנפשך תביאה אותך לדון שיש במשפטים האלו הרבה מארחות החכמה והתבונה ודרכי החסד בדרך נעלם ומופלא מדעתך להשיגם. וגם אם תתעסק בצרכי העולם הזה לא תזוז דבקותיך וחשקך חמיד מהש"י, כי לא יתכן לנו להשיג אמתת מה שאנו חייבין לה' יתברך מן החובות הנגלות והנסתרות, עד שנחשב עם נפשותינו בעבורן לאֵל יתברך, וננדקדק עליהם שנעבדהו לבדו, וניחד כל המעשים לשמו ונשכנע לו כפי יכלתנו, ולתקן המעוות והקצור בעבודה, ושלא לשכון במעון העצלה בהשקט ובבטחה. על כן תבין ותשתדל בכל יכלתך להרבות העתים ההם, אשר אתה תדבוק בהם עם ה' או שאתה משתדל להגיע אליו, ולמעט העתים ההם, אשר אתה בהם עם זולתך, ובלתי משתדל להתקרב אליו, וכדי להפליג במעלת החשק המשיל דוד המלך חשקו את הש"י לחשק הצמא שהוא חשק גדול וחזק מכל חשק גופני, ולגדול מעלת החשק ושכחו אמר הכתוב (תהלים ל"א): כי בי חשק ואפלטתו, לא אמר בי אהב — וחשק אמתי לעבודתו מוכה בעליו לחיי ע"ה. ותפארת הנשמה שתתפאר בתפארת השמחה אשר תשמח באלהים ותבהיק זיו יראתה, ותהיה נוהמת מגדל שמחתה, ודורשת וחוקרת אחר המעלות הנכבדות, לְאֹר באור החיים, ובעת אשר היא מתדבקת באמונת הבורא יתב' אָז היא מתקדשת, ונושאת חן בעיניו, והעליון יכניסה בהדרת זוהר לצררה בצרור החיים ולדבקה בו.

ענף ס"א.

תורת הענוה שלא יתאוה האדם בלבו למשול ממשלה גדולה או קטנה לכבודו, ויהיה שפל בעיניו מאד, לחמול על האומללים ודלי העם וקטני הערך ולחפז בטובתם, ולא יבזו בעיניו בעבור שפלותם, גם אם יהיה הוא בעל המעלה, עם כל זה ינהג עמהם באהבה ובאחווה, ויסבול,

מאתו תקח: חובת אדם במצות דביקות הבורא ב"ה וענוה.

ענף נ"ט.

בהפנות הלב מכל המחשבות ולא יתעסק זולתי בענינים האלהיים בדרך אמת, והוא קשור בהם, אָז נקרא דבק שהיא הדבקות הנפשית, שכל מחשבות הלב משוטטים לבד בענינים האלהיים, ואין להם הקשר בענינים אחרים, והיא ההכנה להדבק באור העליון, ולחשוב מחשבות טהורות באהבת השם ב"ה ויראתו, ולהתרום מכל מחשבת עולם, ולהכין הלב להיות משכן טהור לאור העליון ודבוק המחשבה כל עת באור החיים. ואם ידבוק האדם בכל נפשו בו, אָז יזכור תמיד השם יתעלה, ולא תפרד מחשבתו ממנו בביתו וכלכתו בדרך, עד שלא יהיו דבריו לבני אדם אלא בפיו, ולבו אינו עמהם, אבל הוא לפני ה'. ויתכן שאנשי המעלה הזאת תהיה נפשם גם בחייהם צרורה בצרור החיים, כי הם בעצמן מעון לשכינה, ומרוב האהבה והחשק ידבק בו תמיד, ויהיה הזכרון בו. והתורה צותה לנו באמרה (דברים י' כ') ובו תדבק, לאתו בדרכי הבורא, ולשום אותם לנוכת מפעלותינו, כי דרכי השם ב"ה הן דרכי הצדק והיושר, וכדמות הפעולות שאנו רואים בהנהגה עליונה צריכים אנו לעשות כמוהם, ע"ד משל, הוא ב"ה רחום ומרחם על כל בשר, גם עלינו להתנהג עם כל ברחמים, ונעשה הפעולות המסתעפות מכח הרחמים הנטועה בנו; הוא חנון, גם בואת נשוא לו לעשות טוב לבני אדם, לא למען בצוע בצע, אך למען שתיר שלום המדוכא; הוא מקור הטוב והחסד, ארך אפים ורב אמת, גם עלינו לאתו במדות האלה טובות ונכבדות, כי המצוה להלך בדרכיו היא משלמת כל הציווין והאזהרות שלא נכתבו מפורש בתורה ונכללין כלן במאמר והלכת בדרכיו. ואמר החבר (כוזרי ה' כ"ה): אבל אני מבקש החירות מעבדות הרבים, אשר אני מבקש רצונם ואינני משיגו ואפילו אם אשתדל בו כל ימי חיי, ואלו הייתי משיגו לא היה מועיל לי, ר"ל עבדות בני אדם ובקשת רצונם, ואבקש עבדות אחר, יושג רצונו בטורה מעט, והוא מועיל בעולם הזה ובבא, והוא רצון האלהים ועבודתו, הוא החירות האמיתי וההשפלה לו ההכבד על האמת, ר"ל הוא היות מכובד באמת. ויעמול לדבוק באהבת האלהים בסתר ולהראותה בגלוי עד שתתברר מן המאמין אמתת אהבתו ודבקתו באלהים בסתרו ובגלוי ובמצפון ענינו ונראהו על השוה והנכון על שקל אחד וערך אחד, כמו שאמר דוד (תהלים פ"ו) לבי ובשרי ירננו אֵל אֵל חי.

ענף ס'.

אשרי המשכיל לדעת המוסר הרצוף בו, וכונן ארחותיו לשמור נועם

מעלה, וכאשר יעשה בעצבון יקרא פחיתות, והפעל היותר נכבד הוא עבודת הש"י, השורה על ראשו ממעל לו, ובעת החבורות ידבק מחשבתו בו, כי כן משפט הנאהבים הדבקים ומהושקים, ולהצליל דעתו מהכלי הזמן, כדי שיהיה לבו פנוי ונכון לעבודת השם ב"ה. ושמחה של מצוה היא שלימה אם יבכה מחמת שמחה גדולה, כי מי שיבכה בשעת שמחה, אמר ר' שלמה פפנהיים, הוא מחמת גודל השמחה ורבויה כשהיא באה בשפע יחירה על האדם, עד כי יהם לבבו ויתרווה מאד אל נושא השמחה מחמת החבה העצומה שיש לו אליו, וזה הענין ממצה את הדמעות מבין עיניו, כי החמום ורתיחת הלב מביא לידי כביה. ומוזה המין הוא הבכי הבא לאדם בעת שהוא משבח את בוראו ברעותא דליבא ומספר עזוזו ונפלאותיו ומעשה תקפו וגבורתו וחכמתו יתברך בכונה שלימה ובכל עוז, והוא ג"כ מחמת עוצם השמחה שתשיג הנפש בזכרון מדות מי שבראה, ובלבבה לבת אש התשוקה אל האדיקות והדביקות בנושא החביב והמשובח הלו, אשר אין קץ לחבונתו, ואין חקר לגדולתו, והאש תבעה מים מי דמעה כקדוח אש המסים, להטיף טפות חמות כטפות גשם ביום קציר, וזהו אחת מעבודות המשובחות שבעבודות הבורא יתב', אם יעיר את רוחו ויגדיל את חנועתו לנגון ורקוד כמו שעשה דוד המלך באהבתו לה', כדכתי' (שמואל ב' ו') ודוד מכרכר בכל עת לפני ה', ולבו יהיה מלא על כל גדותיו משמחתו בה', וכשטף מים כבירים ימלא כל איבריו ומחשבותיו לעשות רצונו. ומחמלת הבורא להאציל על עושי רצונו לקדשם בקדושתו ולרוממם באהבתו ובעבודתו, כי אם צדקת מה תפעל לו? ואין שנוי בחק הבורא בעשותנו רצונו, אך היחרון הוא לנו, אם נעבדהו בלב שלם שנקבל אור הבטחתו המיועד להאציל עלינו בחסדו, ולכן נקרא זה ממנו אהבה, והאמונה הזאת האמתית הנובעת ממקור האהבה, היא סבה להישרת הלבבות לעבודה האלהית, ולהגיע אל המעלות החמורות ותכלית המדות המעולות הרצויות לפני האלהים. על כן ישים אדם שמחתו על התורה והעבודה, ובעת שיעשה המצות ישמח בלבו על שזכה להיות עבד למלך עליון, אשר כל מלאכי מעלה ישתחוו לו, ויאמר: זה ינחמני וזה ישמחני, שוש אשיש בה' חגיל נפשי באלהי! לבי, לבי! התערב נא את אדני, ותהי לי כדבש למתוק בזכרי על ראש שמחתי, אשרי הנפש הזוכה לאותה שמחה, ואשרי האיש העבד את אל הכבוד בשמחה, וחנן ה' אותו ברעת והשכל, וכחו אמיץ ליטע אשל בגן ה', ויראת ה' תהיה לו מגדל עוז, הוא יבוא אל מחוז חפצו בישע אלהים ואל ב"ה יתן לו כח לעשות חיל, ושמו יהיה מבורך, ויתן לאיש חמים כפעלו, וכשמש וירח יכון שמו הטוב לעולם, אמן.

ואם צערו יסבול להוסיף אהבה ובטחון עליו, ויהיה נקלה וחדל אישים כנגד כבודו יתב', וישמח עמו, כאשר שש האדם עם בנו יחידו, וידבק באהבה נאמנה ובלב שלם באלהיו, כי אין השם יתב' מבקש דבר שהוא קשה ההשגה אלא קיום מצות התורה, כי תכונת היראה שעל ידה יושג השלמות האנושי תמשך אל קיום מצות התורה, ומעשה המצות מביא אל התכלית המושג מצד ההשכלה שהכל מוריד עליו שהוא עקר תכלית האדם להכיר ולהתבונן בתפארת חכמתו ויקר רצונו אלינו, ולהרמות אליו כמו שהוא שלם בכל המעלות, ומי שהגיע אל המדרגה הזאת לא יאהב ולא יירא זולת הבורא, ויבוש לירוא שום דבר זולת הבורא. ואם אספת חכמה, וראית סגלחתה, ואהבת אותה, ונתברר לך כי השם ב"ה ארון החכמה, והוא מקור כל החכמה, וחכמת כל החכמים נבעה ממנו ותתבונן כי הוא מקום בינה ואין הקר לתבונתו, ותכיר כי השם ב"ה רב חסד וגדול מעל שמים חסדו, ואין קץ לגדולתו, אז ישתוה בעיניך אם ישבחוך בני אדם או יגנוך ברצון הבורא יתב' כשהוא מצוץ לעשות הטוב ולהתרחק מן הרע, ותתנדב נפשך וגופך וממונך ובניך לעבדו בלב שלם, ולא תזכור שם הבורא לשוא, ולא לשקר ולא בקללה, ותשיב שם האלהים תמיד על לשונך בשבח והודאה ותהלה, כמו שכתוב (תהלים ל"ה) ולשוני תהגה צדקך, ותוסיף אהבה אליו, אהבה גדולה מאד.

ענף נ"ח.

השמחה בעבודת הבורא נולדת מבחינת יחוס האדם אל השם ב"ה, אשר הגביה אותו על כל ברואי חלד, ושם בקרבו תכונה להגיע אל אושר והצלחה נצחית, וכלם הם אמצעים להתקרב אל אלהים, אם יכוין לבו לשמים בעשיית המצוות אשר מקורם באין סוף. ואמר החבר: בחבי המצות טמון ענין רם המזכך את נפש האדם, ומביאהו להכרת אמתיות הנשגבות, וזה הכרת האל וחדוש העולם, שהוא בורא וממציא כל ההוויות. וישים העובד האמתי שמחה וששון בלבו, כשיעשה הדברים המפיקים רצונו יתב', והם המצוות והמדות הטובות והחסדים והצדקות, ובהגיע הדברים האלה לידו ישמח לבו ויגיל מאד, וישחעשע ויפנק בהם יותר מרוב כל טוב, וכאלו שלח לו ה' מתנה גדולה זהב מאופיר למרבה, וכמו שאמר דוד (תלים קי"ט) שש' אנכי על אמרותיך כמוצא שלל רב. ויתעורר בו שמחה גדולה בעת דודים בזכרו את ה' הנכבד, כי הדבר הנותן שלמות אל המצוה כדי שיושג על ידה התכלית המכוון בה היא השמחה, כי השמחה נותנת גמר ושלמות אל הדבר הנפעל עד שהפעל האחד בעצמו כשיעשה בשמחה ובטוב לב יקרא

חשיקה וחפיצה, וירבק בה' ואז גם ה' חושק בו. כמו החושק גם אם
 יפרד מחשוקתו חושב בצורתו וזכרונו במחשבתו ובלבו יבדיל, וימנע
 מן המאכל והמשקה ואין מכאוב כפרידת החושק, כן יקשה עליו פרידתו
 מהשעשוע בשם ה', בהגיע הזמן לפסוק מזה בהכרח לעסוק במלאכתו
 ולעבוד עבודה למחיתו, על כי חדות ה' היא מעוזו. (ח') יודיע לכל
 אדם אהבת הבורא יתברך ודרכיו, כמו שעשה אברהם אבינו ע"ה
 כדכתיב (נרמזית י"ח) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו
 אחריו ושמרו דרך ה'. ויעמול שיאהבו אותו כל הבריות, וילמדם וידריכם
 אל אהבתו, ואם רואה איש אשר לבבו פונה מאת ה', יסבב בחכמה
 ומוסר השכל להחזירו למוטב, ולהמשיכו בעבודת האהבה ליראת ה',
 כאשר אמר (ירמיה ע"ו) אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה. (ט') יצמא
 נפשו ויכמה בשרו לאהוב את המקום ב"ה, וישכיל וידע שכל שאר
 הדברים אובדים ושאינ דבר שיוכל להיות קיים ולא לתת לו קיום זולתי
 ההמשך לעבודת השם יתב', וממה שבטבע השכל להמשך אחריו,
 וימאס התאוות וימשך אחרי מה שתגזור נפשו המשכלת באהבת השם
 יתב' ויראתו, ויאהב מה שהוא טוב לא מצד המועיל ולא מצד הערב,
 רק מצד אהבת הטוב בלבד, כי ה' אחד ואהבתו אין מתחלקת, ויוסיף
 בכל עת באהבתו וימעט בעיניו כל מה שהשיג מן האהבה ההיא כענין
 שנמצא במי שהוא כוסף לכסף, שנאמר עליו (קהלת ה' ע') אהב כסף
 לא ישבע כסף. וידריך בניו בדרכי המשפט וללמדם מעשה עבודת
 השם ב"ה, ולצוות אחריו לעבדו כענין שנא' (ישעיה ל"ח) אב לבנים
 יודיע אל אמתך, ויתפלל אליו שתתמיד האהבה הזאת בלבו כל ימי
 חייו, ויתחזק בו לחשוק בנועם ה'. (י) יתחבר ליראים ושלמים המעוררים
 אותו לעבודת הבורא, וכל מעשיו יהיו לשם שמים גם בשעה שישן,
 כדי שתנוח נפשו וגופו לעבוד עבודה שלימה אח"כ בבריאת גופו, והוא
 שאמר שלמה (משלי ג') בכל דרכיך דעהו. ואש האהבה תמיד תוקד
 בקרבו מינקותו, נערותו, בחרותו, ישישותו וזקנתו עד תכלית ענינו,
 ויבטח בו, ותנוח נפשו עליו בגלוי ובנסתרו, בלבו ובאבריו, וירצה
 בגזרותיו, וידון אותו לשוב בכל דיניו ומפעליו. (יא) האהבה תתעורר
 אותו עד שיחפץ לשורר תוקף תהלות תפארתו ברוח שיר ושבת, ויתן
 בפי שיר ידידות בשמחה, ויהי שירו בדברים המעוררים את האהבה אל
 ה', כאשר אמר (תלים ק"ה) שירו לו זמרו לו. (י"ב) יתבודד ליחד
 לבבו לו ולאהבה אותו ולבטוח עליו, ולא יהיה לו עסק בלתי עסק
 עבודתו, ולא יעלה במחשבתו בלעדיו, ולא ישלח אבר מאברי גופו,
 אלא כמה שימשוך בו רצונו, ולא יתיר לשונו כי אם בזכרו ושבתו
 והודאתו ותהלתו מאהבה בו ומכסוף לרצונו יתב', ואם ייטיב לו יודת,

ימצא מנוחה רק בעת יגיעתו בעסק האהוב ותמתק לחכו היגיעה יותר מהמנוחה, כדי שימצא חן בעיני אהובו, לעשות דבר אשר ייטב בעיניו. (ג') יפחד תמיד שלא יתגלגל על ידו דבר שאינו מתוקן לפניו ושהוא נגד רצונו יתב' מכל שכן שלא יבאו לידי אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה, או דבר הבא ממדות רעות, ויסור ממנו את כבוד שמו הגדול אשר על ראשו, ויהגה בלבו: אני מתבייש מאלהים שאעבדנו בעבור הגמול והעונש, ואהיה כעבד הרע, אם ירא יקנה יעשה, ואם לאו לא יעשה, אבל אעבדנו למה שיאות לו. (ד') יחפץ וירדוף תמיד בזהירות וזריזות אחר הדברים אשר בהם יפיק רצון מה', והם המצוות והחסדים והצדקות והמדות הטובות ואת הטוב והישר בעיניו, כי הכל ברא עצם הקדוש לכבודו, וברא את הברואים, שיכירו כבודו ועבודתו, הודו והדרו, וזהו חפץ ורצון הש"י, ואז יהיו מבורכים בתכלית הברכה וישמח ה' במעשיו. (ה') יעזוב כל המותרות מן המחשבות והדבורים והמעשים המטרידים אותו והמעכבים מהתעלם באהבת ה' ומהשתעשע בכבודו, כי כן דרך גבר באהבת הארץ, מכ"ש באהבת הרוחני. יעזוב המדות המגונות, כמו אהבת הנאת הגוף מן המאכל והמשתה והמשגל ושאר צרכי גוף, וכן אהבת השררה והגדולה והגאות והגבהות והקנאה, אשר מביאה אותו למעט בשילום הגמול לבעל הטובה, וימעט במותרים הלבוש והמנוחה והשלוח, ובמותרים הדבור ורב חברת בני האדם והתנאות להם ואהבת הכבוד, ויכסוף לפרוע בכל עת טובות האלהים עליו, והוא התכלית המכון בתורה ובעשיית מצותיה, ויהיה כצנור להמשיך השפע האלהי עליו. (ו') יעסוק בתורה ובמצוות וילך בנתיבות החכמה לא מפגי דבר בעולם, ולא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא יעשה האמת מפני שהוא אמת, וסוף הטובה לבוא בכללה, ולא יכוין בעבודתו לשום תכלית זולת עצמות המצוה וכבוד המצוה וימחר מעשהו בעסק צרכיו המוכרחים לו בעולמו, כדי שיפטר מהם מהרה, ולפנות את לבו בעת המנוחה מהם אל אהבת ה', ועל שדי יתענג לדבקה בו, כאשר אמר דוד (תלים קי"ט) חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך. וישבח האמת ויגנה הכזב, ויבחר בצדק ויסור מעול, ויגמול בעלי הטובה בטוב, וישלים עם כל אדם ויטיב אליהם, וישקול הטובות בשבח והצדקות בגמול, וימחול למי שחטא נגדו, ואז יהיה הכרתו חזקה באהבת ה'.

ענף ב"ז

(ז') יהיה לבבו שלם עם האלהים בכונתו ובהכנעו, ויוכה לאהבה פנימית, שהיא התלהבות הלב, ולעבוד אל הש"י עבודה מתוקה ובדביקה

ונפח בו נשמת חיים, ונתן לו לחמו ומימיו וכל צרכיו, ומעמידו כל רגע בהיים, הנה אהבה כזאת חסרה, כי בהצר לו ויהיה בעירום ובחוסר כל, ויבחר מות מחיים, תמוט האהבה; והשם יתב' אשר הוא הטוב הגמור והוא המועיל ויוצר האדם וחנון ורחום ונותן נשמת חיים באפיו ונותן הממון והקנינים והמענג האדם כל ימי חייו, ראוי לאהבה בכל הזמנים ובכל כחות הגוף בעוני ובעושר. ויש אדם המחכים יותר ויאהב את השם ב"ה, בעבור שנתן בו נשמה העומדת לעד, ובעבורה נכון לקבל שכר עליון אחר המות ולעולם התחייה, אם ישמור מצותיו וחקיו, גם היא איננה מספקת לכל הדברים הצריכות להמשך מאהבת השם ב"ה, לפי שסבתה תלויה באמונת הלב לבד, שמאמין בגמול טוב לעולם הבא, ואולי לפעמים ירך לבבו לחשוב שלא יהיה במספר הכתובים לחיים, ואז תחלש האהבה בלבו; אבל אם האהבה אינה תלויה בשום דבר הנוגע לעצמו כלל, אלא שאוהב בעבור אמתה כבודו יתברך, היא אהבה גדולה שאינה בטלה לעולם, וזאת היא אהבת הנשמה וכלות הנפש והטוהר באהבה עזה אל הדבר האהוב אליה, מבלי שהיא מקבלת טובה מן הדבר שהיא אוהבת. כמו שיאהב האדם דבר מפואר ויקר וימצא חן בעיניו גם אם איננו שלו, ויאהב את החכם איש הדעת, גם אם איננו מקוה ממנו טובה וגמול, כי כשיכרהו יאהבהו בלבו, ואע"פ שהוא בעיר אחרת רחוקה ממנו, ואוהב את בעל המעשים הטובים והמתחסד עם הבריות, בעבור טוב מדותיו וחין ערכו, לא בעבור שחפץ בהסדו ומקוה לטובו. ואופני האהבה נראית בדרכים רבים.

(א') לא יאהב אדם דבר זולתו, ואם יאהב, יהיה את אשר יאהב ה'. יאהב כל אדם, יאהב צדיקים יראים ושלמים, יאהב המעשים והמדות הרצויות לפני ה' יתברך, כמו שהוא אוהב משפט וצדקה, גם אתה תאהב הסדר משפט וצדקה. (ב') כל האהבה המותרת לו לאדם תהיה נבזה בעיניו ונקלה נגד אהבתו את ה', ויתנרב לבו לאוהבו בממונו, גופו ונפשו כאשר אמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך וגו', כי אם יאהב אחת מאלה יותר ממה שאוהב את השם ב"ה, יביאנו זה לפעמים לעשות מעשה השונא עם היות אוהבו. ויהיה זהיר וזריז בעבודתו, לא יחוש לכל הטורה והעצבון והחרדה המגיעים אליו על ידי עבודתו, בהיותו משער גודל מעלת התכלית המושג, שהוא ההכנע אל השם יתב' והעבודה אליו, שזו היא תכלית האהבה, ויסבול כל הטורח בסבר פנים יפות כחופר המטמון וכמוצא הכסף, וישמח בצער ההוא, כי רק סבילת העמל בעבודת השם יתב' בשמחה נותן שלמות אל העבודה. ולא יתן שינה לעיניו ולא מנוחה, ואהבתו תהיה תקועה בלבבו לעשות רצונו בלב שלם ובשמחה גדולה. ויעמול עצמו להשיג רצון הבורא יתב', ולא

כן יטהר לבו מכל סיג, וכן יוסיף לו אומץ נגד תעתועי היצר, וכל המשתדל לאהוב את השם ב"ה סופו שיאהבנו. וחובת האדם לאהוב את בוראו מכמה פנים.

(א') בעבור הטבתו לו והתחסדו עמו לתת לו כל צרכו, ומעניק לו מחסדיו, ומזמין לו את כל מחסורו אשר יחסר לו, כאשר אמר (תהלים קמ"ה) פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. (ב') מפני הצלתו מן הרעות והמלטו מהצרות ומכל רע, והוא שומר ומציל אותו מכל אלה, מן הדברים שהוא יודע בהם ומכיר הצלתו מהם, ומן הדברים שאינו יודע בהם כלל, והוא מה שאין בעל הנס מכיר בנסו, ואין יודע בהם זולת הכורא לבדו בהנהגתו עמו בעבר והוה ועתיד. (ג') הוא יתרומם מסתיר עונותיו מן הבריות ומכסה פשעיו המגונים, שלא יגלה מעשיו בפני קהל רב, ולא יתבזה בפני בני ביתו וקרוביו ורעיו ושכניו, והוא רחום וחס על כבודו. (ד') האל הקדוש נושא עונות של אדם, ועובר על פשעיו, ומרבה לסלוח על כל חטאתיו, כאשר אמר (מיכה ז') מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע. (ה') הוא יהעלה חנן את האדם ברעת וחכמה ושכל ובינה וזכה אותו באור תורה ונר מצוה, למען שיוכל להטיבו באושר הנצחי ולענגו בנועם ה' ולהיות מנוחתו כבוד בעה"ב. (ו') מצד עצמו ראוי לאהבה אותו, כי הוא מקור השלמות ושלם בכל המעלות, והשכל מחייב השתעבד הפחות לנכבד ולאהוב האיש אשר לו החכמות והמעלות הרמות, ואם בבני אדם כך, מה גם לבורא יתב' שהוא מקור הברכות ושורש כל המעלות, ויסוד כל המדות שהובחנו לגדלו ולרוממו ולאהבו באהבה זכה וטהורה. (ז') הוא יתקדש חפץ בקרבחנו, ואוהב אותנו כאשר אמר (מלאכי א') אהבתי אתכם אמר ה', וכל מגמתו לאהוב אותנו, כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש, כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה נאם ה' להיות לו לעם ולשם ולתהלה ולתפארת (ירמיה י"ג י"ח). ובזכרו זאת יעמול לעבוד את בוראו בכל סגולות יקרות הנטועות בנפשו, כמו החמלה, הענוה, הבושה, האהבה לאגודת יראים ושלמים וכדנה, וישמח לחמול על הולכי תמים ולבוש מעשות רע, ויהיה עניו מלהתגאה על מעשיו הטובים, ויחונן דלים, ויקום ברכים כושלות, ויעשה טוב לזולתו, ויכבש התאוה, כי התאוה אויבת ללב, ומי אשר נמשך אחר תאוהו יפסיד, כי התאוה מעוורת עינים ומחרשת אזן, וחכם אמר: אל תגיע אל מה שאתה אוהב עד שתסבול הרבה ממה שתשנא, ולא תינצל ממה שתשנא עד שתסבול הרבה ממה שאתה אוהב. וימלא כל המצות ויבוא למחוז חפצו בשלום.

ענף ב"ו.

יש אדם שיאהב את הכורא יתב' בעבור שיצרו והוציאו מרחם אמו,

העונש, ועי"ב יעלה מעלה מעלה, כי היראה מביאה לאהבה, ויהיה
 אן היראה אצלו מלחא זוטרת, כאשר היתה לגבי משה רבינו (נרכות פ"ה)
 ויקבל עליו עול מלכות שמים, כי לה' הארץ ומלואה, ולו תהיה העבודה
 והכנעה בלב ונפש, ובזאת יתהלל המתהלל אם יקיים מצות אדוניו
 אדון כל, וירויץ בכל כחו אל מקום חיותו, ולא יתעצל בהליכתו, ולא
 ייעף במרוצתו. וגודל ההשתדלות ורוב החריצות בעסקים הוראה גדולה
 על טוב תכליתם, אמנם הרפיון והחלשה בפעולות יורה על פחיתות
 התכלית או על חלשת דעת הפועל בהכרתו, ויעלה בסלם העליון
 מדרגה אחר מדרגה כפי כחו ונפשו, ובוה תתעלה הנפש ותשיג
 החיים הנצחיים.

ענף נ"ה.

האהבה אל השם יתברך, אף אם היא דבר בלתי מושג, לא תטריד
 הנפש ולא תבלבל אותה, כי במעט המושג ממנו אל האדם תשמח
 הנפש ותגיל ותתענג תענוג נפלא, כי כן דרך האוהב שהמעט המושג
 אליו מהדבר הנאהב יותר ערב אצלו מהרבה מזולתו. ואהבת השם ב"ה
 נולדת מבחינת רחמי האל המטיב לכל הברואים וחפץ בהצלחת כל
 המרגישים, ומי אשר לבבו נאמן בבריתו עם בוראו, הוא ישים עיניו
 ולבו לעשות רצונו בלב שלם, ובכל מפעלותיו חפץ יוצרו ישים לנכח
 פניו, ואותו למלאות יהיה כל תשוקתו, ובאהבתו לא ייעף ולא יגע
 למלאות חפצו, וזאת הוא שיאהב את האהוב מצד האהוב בלבד, ואין
 כלבו תכלית אחר רק לעשות רצון האהוב, ולא יחוש לתועלת ולא
 לנזק יגיע לו בעבודתו, כי האהבה שהיא תלויה בסבה אחרת השתנה
 ותפסק, ואם אינה תלויה בדבר תהיה קיימת כל זמן שיהיה האהוב
 קיים. ולהיות הש"י קיים תמיד תהיה האהבה אליו קיימת ובלתי נפסקת,
 והוא בהתהלכו בצדק ובשמרו תורת אלהים בכל נפשו מאדו ולבבו.
 ואהבת המקום ב"ה היא עקר ותכלית לכל המצות כלם, ואם אין אהבה
 בעבודת השם יתב' אין כלום, כי האוהב לא ישכח דבר ממה שצוה
 לעשותו, וכמו שאוהב ומשתוקק להדבק עם הנאהב, הולך אחריו להיות
 קרוב לו בכל מקום שהוא פונה, וכן יעשה כמעשהו, למען הדמות לו
 בכל יכלתו, כן האוהב את השם ב"ה ישתדל להדבק בו, ללכת בדרכיו,
 כפי אשר הם ידועים לנו, והם דרכי החכמה והצדק והיושר והחסד
 וההנינה ואהבת בני אדם והצנע לכת עם ה' ועם בריותיו, והמעלה
 חושבה הזאת אשרי מי שזוכה אליה, כי אין אושר והצלחה לנפש
 האדם זולת אהבת השם יתעלה ולבחור בחיים טובים ומאושרים.
 ובאשר יוסיף האדם לשקוד על דלתי החכמה ולהשתדל בעשות הטוב,

דבר גדול רם ונשא וגבה מאד ותחרד ממנו, כשתחבונן דלות ושפלות ערכה בערך אל הדבר הגדול ההוא, אף אם לא תשער שיגיע נזק מן הדבר ההוא, אמנם היראה על זה הדרך, גם היא צריכה להיות מוגבלת בשעור ראוי, כי אם תעבור על הגבול ההוא, אזי יתיאש החוטא מחסד השם, והוא ירא מלקוות סליחה ומחילה, ותהיה היראה מונעת תשובת הפושעים, וגם השמחה בחנינות השם שבא עליה הצווי, כמ"ש ושמחת בכל הטוב, תהיה נאבדת ממנו על ידי יראתו היוצאת חוץ לגבולה, אמנם אם היא בגבולה היא נרצית לפני המקום ב"ה, ואדם מגיע אליה באמצעות מצות התורה, ויתבונן שהשם יתב' משקיף על נסתרו ועל נגלהו, ידע פחיתותו ודלות שכלו, וגודל רוממות השם ומעלתו, אז יחרד מפניו ויבוש מלעבור על מצותיו, ויבוא ליראה אמתית שנשתכח בה אברהם אבינו באומרו יתב' עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. והירא את דבר ה' ישפיל קומתו, ויזכור בימי בחורתו ימי זקנתו, בימי גבהותו ימי שפלותו, בימי שמחתו ימי אנחתו, בימי חופתו ימי חרפתו, בימי טובו ימי מכאובו, בימי הונו ימי אוננו, בימי הודו ימי אידו, ויכנע ולא ישכח יראת אלהיו, ונפשו תלין בטוב אמת.

ענף נ"ד.

היראה דומה לבית אוצר שאוספין בתוכו הסחורות היקרות, כל חפצים ומעדנים, וכלם שמורים בתוכו, ואם אין בית ומקצוע להניח בהן החפצים אין כלום, ואי אפשר שיסחר נעדר הבית והמקום בשום מסחר, וכן היראה אוצר החכמה כלה, וממנה יתגלגלו הרבה מצות הנעשים לשמו יתעלה, כמו שלא יהיו בצד הפחיתות, ע"ד שאמר (מלאכי א' ח') הקריבהו נא לפחתך הירצך וגו' ולהתרחק מן הכעור והמיאוס פן ידבק בנפש, ולהצדיק דינו ולהיות נרצה בגזירתו, והיא מביאה לידי כניעה הנרצית. ומי שבית נפשו פתוחה ביראת ה', אמר החכם ר' הירץ וויזל, יוכל לאסוף כל קבוצת החכמה ולשמרם באוצר נפשו, ולהסתפק ממה שאסף כראוי, ואם אין בנפשו אוצר היראה, אין בה מקום להניח בו חכמה, ואם אין מאסף חכמה בנפש, לא יוכל להסתפק וליהנות מחכמה, ואם היראה מושרשת בקרבו, אז ידיו רב לו למשול על כחותיו, ולכבוש יצרו במעדר רוחו ובהסכמת הלב, ויעשה הכל כפי חכמת השם ב"ה, ויעשה גבולים לכחותיו כפי שגבלה להן החכמה במועצותיה, ויבטח באלהיו לעשות כאשר צוהו בכל כחו. על כן ישחוק האדם לעשות רצון קונו, שלא יהיה מניעה בקרבו לעשות דבר מה נגד רצון עליון, ואם היצר מנגד ומחשב להרע למרוד ולזלזל בכבוד עליון, יזכור העונשים הכתובים בתורה, כדי להכניע טבע החומר, לעבוד עבודת ה' מיראת

לצים, לכן היראים אינם מכירים אותו — ויעזב עצת הרשעים וילך אחר עצת השלמים, כי הפחתיות ילמד אדם בחכרת הרשעים, ובחברת הצדיקים הטוב והישר בעיני ה', כאשר אמר החכם: בעת תשאל עלי אדם, חברו דע ודעהי, ואמנם איש כמו רעו, ומעשהו כמעשהו. וישתה כאדם צמא השותה לתאבו את דברי החכמה, ולא כאדם שבע שקץ במוזנו אפילו בדברים הערכים והטובים. ומדות טובות יצילו בעליהם מן הצרות, ומדות רעות יפילו בעליהם במכמורות, ואין דבר מועיל לאדם כמו שלא יבטח בטובות עה"ז ולא יאמין בהם.

ענף נ"ג.

האמונה להאמין שחקי החכמה והתורה נבעו מפי עליון ב"ה מביאה ליראה, שיחאמץ ללמוד ולקבל החקים האלו וישמרם בלבו, ויחגבר על טבע לבו המצייר רע, ויזכר שהוא נמשל לאפר והוא בעל חומר, והשם יתב' משקיף על נסתרו ונגלהו, וזה יבעת את האדם מלדבר עולה או רמיה, ויבוש ויכלם ויחרד חרדה גדולה עד מאד מלמדות עיני כבודו לפניו. וגם השכל גוזר השתעבר הפחות לנכבד, כי מזה הצד נשתעבדו הבעלי חיים למין האדם, וינהג בחכמה ובתנאי שההיה יראת ה' חרות על לבו, כי היראה אוצר לחכמה, ולולי היראה לא חועיל האמונה לבדה בהיותו עז פנים ונשען על שרירות לבבו הרע, והיראה מביאה למעשה לעשות כל מצותיו, והיראה היא מבוא גדול במצות לא תעשה, וכ"ש במצות השמעיות, כי הירא לא יעשה דבר ממה שהוזהר מעשותו. ובאמצעות החכמה והדעת יהיה האדם נושע בה' תשועת עולמים, כי השגחת השם ב"ה דבקה בחכמים ובשומרי תורתו. ואמרו לפני ר' יוחנן בן זכאי, חכם וירא חטא מהו? א"ל הרי זה אומן וכלי אומנתו בידו, ירא חטא ואין חכם, אין זה אומן, אבל כלי אומנתו בידו, חכם ואין ירא חטא, הוא אומן בלי כלי אומנתו, אין חכמה ואין יראה רשע גמור, חכמה ויראה צדיק גמור, וחכמה בלי יראה בזויה (אדר"נ פ' כ"ג) ואם יראת ה' התחזקה בנפש אָז הקטין מעלת הנלווים והכופרים, וידמו בעיניה כמו הבהמות שלא תחיש על אהבתם או על שנאתם, והירא את ה' ימאס בכל אשר תחת השמש, ביורעו שאין יתרון בהם, ולא יעבור את פי ה' קטנה או גדולה בעבור כל אלה, אבל מי שאין יראתו רחבה כל כך מקצר בתלמוד ובמעשה, והיראה היא ראשית כל חכמה, ותכלית החכמה לבני אדם. והיראה בכל דבר הוא הסג הנפש אחור והתקבץ כחותיה אליה כשתשער איזה דבר שמחרידה, וזה על שתי פנים, אם שתשער איזה דבר מוזק ותחרד ממנו מיראת ההזק שתשער שאפשר שתגיע ממנו, ואם שתשער איזה

טפאת ענין אחר שיש בו. ומדת היראה, בין יראת הכבוד והרוממות ובין היראה מפני הפורענות, גם שניהם מלשון ראייה והשגחה, שהוא רואה ומשגיח תמיד בהנהגותיו והנהגותיו על הנושא שלפניו, והוא משיש אותו תמור לנגד עיניו, אם שלא יגיע לו ממנו איזה גזק וצער שהוא יראת עונש ופורענות, ואם שלא יזיק הוא את הנושא ויפגם בכבודו וגדולת ערכו שהוא יראת הכבוד והרוממות. ושם יראה, יאמר על הרעה שאיננה מצויה עדיין, וההצלה ממנה תלויה בדעתו של אדם שיש לו יכולת להשמר ממנה; וצריך אמנם להסתכל ולהביט בדבר ביותר, שלא יכנס בגבול הצרה האפשרית לבוא עליו ע"י חטאו ופשעו. ובזמן שהוא בתכונת המורא אין לו צער כל עיקר, לפי מה שהדבר תלוי בו, ואינו צריך כי אם אמנם השגחה ושמירה מעלייתא. והירא את ה' יעשה כל מעשיו ומצותיו ומשפטיו ביראתו, בין שתכבדה עליו או לא, בין שיבינם או לא, בין שינגדו דרך בינתו או לא, ויעבוד את השם בכל נפשו, וישכיל ויבין ביראת ה' ובמליצת החכמה, ויכין עצמו להיות דבק בה', ויבדיל עצמו לעתים מכל אשר תחת השמש, ויתבודר כח שכלו ובינתו מבין שאר הכחות הנפשות, ויעלה מרומים לחזות בנועם ה' כל אהר כפי תארו ומצב נפשו.

ענף נ"ב.

כח היראה מתפשט לענפים רבים, האדם יירא מאויבו, וירא ממות וממשכלת מבעלי הזרוע ומן הרשעים, וכן יראת הכבוד, יירא מאנשי המעלה המלכים והרוזנים, יירא את החכמים ואנשי השם, יירא אביו ואמו ומי שגדול ממנו בשנים, ואם יראה אדם איש רם ונשא במעלות נכבדות, הלא יתבונן בנפשו כי נכספה היא להתרועע ולכרות ברית עמו, ולירוא מפניו עבור יכלתו כי רבה; וכן יראת השם היא על דרכים שחיים. האחד לירוא מפחד מוסריו, ומשפטיו, עוון, אפן, וזעמו; והשני לירוא יראת הכבוד כי רם ה' ונשגב שמו לבדו, רב ושליט מראש עד סוף. והנה בעבור משפטיו ודיניו שהן גדולים עד אין הקר צריכין אנו ליראה ממנו יראת העונש והפחד, ובעבור כבודו וגדלו המרומם על כל תהלה, צריכין אנו ליראה אותו יראת הכבוד והרוממות. והירא את דבר ה' יעזוב הנאת רגע והנאת העולם החולף, ויפחד מן האף והחימה פן יהרה אף ה' בו, ואם נזור אחור אם בעבור חוקף היצר והכרת טבע הנפש אשר יודע לו שלא טוב עשה, אם בעבור שכלו ובינתו, כי גם שניהם נאצו דבר ה', ילך למקום שאין מכירים אותו, ר"ל למקום אשר יושבים יראים ושלמים, והוא מקום קדוש כמו בה"כ ובהמ"ד, ולחבר להכרת יראים, כי אחרי אשר הלך בעצת רשעים וישב במושכ

אמתתם ומהניחם על מכוניהם, ויהיה מובטח שלא יכשל, ולא יחעה בדרכי עקלקלות. הלא כל אדם יחפוץ לראות טובה בימי חייו, יתאוה להימח בריא בכל כחותיו חמיר, למצוא מזונותיו מלבושיו וכל צרכיו, ולהיות לבו חפשי מכל דאגה ויגון, ולקבל התועלת והתענוג, ולהיות רחוק ממנו כל הדברים המזיקים או המעציבים את נפשו, ולהגיע אל ההצלחה הזמנית ולהשיג אושר אמתי, על כן יאחז חמיר בשורש עליון, וילך בדרכים טובים, ויתלבש במדות משובחות מעלות יקרות וחכמות מועילות, ותתחבר נפשו אל הנפשות הזכות הקרבות אל אלהים, ומאירות מהוד וצהצחות כבודו, וידבק בה' ובמצותיו חמיר, אז יגיע אל ההצלחה הגמורה המיועדת לנו.

אילן ז'

בצלו תתלונן להכיר: הובת אדם נגד כוראו במצות יראה אהבה ושמחה בעבודת ה' ב"ה.

ענף נ"א.

כל המצוות סובבות על הקוטבים האלה, שהם היראה, האהבה, והשמחה. היראה, חובותינו שנראה את השם ביראת התרוממות, הנולדת מבחינת עצם הנשגב וכל יכול, אשר הוא סבה לכל ההויה, וכל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, והיא יראה פנימיות, אשר עליה נאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה; ולנו לעשות את הטוב והישר על כבודו כי רב הוא, גם נירא ונחדל מעשות כל אשר צוה עלינו, על כי הוא הגומל טוב ורע כדכתיב (דברים ו') את ה' אלהיך תירא. ופקודי השם הם, מצות, חקות ותורות, ויבא בהם החיוב לאדם לשמר מצד יראת הכבוד וגדולת המצוה, כמשמרת האב על הבן ויקרא מצוה; וגם מצד יראת העונש מאת אדון כל, כמשמרת האדון על העבד והמושל על העם, ויקרא חקה או גזירה, ומצד שהם כלם עצות מאת המטיב להגיע על ידם אל האושר האמתי, כמשמרת המורה על תלמידיו שלא יבא בו החיוב מפאת רצון המצוה, כי אם מצד הטובה שיש בו לעושהו, והמורה יורנו הדרך אשר יבחר להגיע אל ההצלחה, ויקרא חזרה. ואולם בבחינת האדם המצוה לעשותם, פעמים שיתגלה בהם יותר ענין המצוה, ויתעורר האדם לעשותם מפאת יראת הגדולה, ופעמים שיתעורר עליהם מצד יראת העונש. ויש שיחבר לו בהם עצת ה' לטובתו, אמנם בערך אל נותן התורה והמצוה אין ביניהם הבדל כלל, ורק בבחינת האדם המחויב לעשותם יכוון אל ההבדל הנו' לפעמים, כי בבחינת המשיג המקבלם, פעמים שיקצר להשיג ענין אחר, ויקבלו

ודרכי חסדיו נשגבים ורמים מאד, כי בידו חיי עולם, והטוב הצפון לצדיקים, והאור הגנוז ליריאי, והוא ב"ה שוקל מעשה בני אדם, ולעמת זה מעריך השכר והפרעון, והוא יודע כל המעשים, מפעולת הצדיק הטובים והרעים, ובסדר משפטיו וארחותיו ידין, כי טוב למנוע מזה האיש ההכרחי לו מן הממון והנכסים, ושע"י הצער הזה יגיע לכלל הצלחה אחרת גדולה לאין שעור, מן הצלחת הממון והקנינים וכדומה. וכמו שהוא בארח החסד ופרטיו, כן הדין בכל מדה ומדה, כמו מדת הרחמים ומדת החנינה, אריכות אפים, רב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים, וכן במדת קנאתו יתב', ואפו וזעמו וכל כיוצא בהן, ולעמת זה הכין השמים והארץ הכל במדה במספר ובמשקל ולשלם לאיש כמעשהו. אין הקר לנפלאותיו, ואין קץ לדרכי חכמתו, ובני אדם נבדלים בידיעת דברים אלו, וכפי רחב לב החכם יבין מקצת דרכי ה', וכפי רוב צדקתו וחכמתו, כן יערה עליו השם רוח ממרום להבין צפונות העלומות מפעלותיו, כמו שאמר (הושע י"ד) מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה'.

ענף נ'

מעשה באשה אחת בצידן ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה, אחון גבי רשב"י, בעיון למשתבקא דין מדין, אמר להון חייכם כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ומשתה, כך אין אתם מתפרשים אלא מחוץ מאכל ומשתה. הלכו בדרכיו ועשו לעצמן י"ט, ועשו סעודה גדולה ושכרתו יותר מדאי, כיון שנתיישבה דעתו עליו, אמר לה בתי! ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית טלי אותו, ולכי לבית אביך. מה עשתה היא, לאחר שישן רמזה לעבדיה ולשפחותיה, ואמרה להם שאוהו במטה, זקחו אותו והוליכוהו לבית אבא. בחצי הלילה ננער משנתיה, כיון דפג חמריה, א"ל בתי איכן אני נתון? א"ל בבית אבא, א"ל מה לי לבית אביך? א"ל ולא כך אמרת לי בערב כל חפץ טוב שיש בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך, אין חפץ טוב לי בעולם יותר ממך, הלכו להם אצל ר' שמעון בן יוחאי, ועמד והתפלל עליהם ונפקדו, והרי דברים ק"ו, ומה אם בשר ודם על שאמר לבשר ודם שכמותו אין לי חפץ בעולם טוב ממך נפקדו, ישראל המהכים לישועת חקב"ה בכל יום ואומרים אין לנו חפץ טוב בעולם אלא אתה, על אחת כמה וכמה, הוי נגילה ונשמחה בך (מדרש שיר השירים). הוא רמז נפלא שידבק האדם רק במקור עליון, ויאהב אמונה אמתית והכרה אלהית, אשר היא הכלית הכל, ויעשה ככל התורה הזאת, אשר בהשתמש השכל בה, ידחה מעל האדם הסכלות הגוברת על נפשו, המונעת אותו מראות הרברים על

חברה האנושי וינתקו מוסדותיה, וכי יבגדו איש באחיו אוי תתפרד
החבילה, ואיש את רעהו חיים בלעו. אולם הוא יתעלה מרומם ונעלה
על כל צורך לעבודות ההם, ויהיה ההכרח בבחינת המקבל ולא בחק
המשפיע, כי כמו שנפש האדם תתמיד להתחבר אל הגוף, כל עת
שסדר הלקיה ואיבריה על צד התקון, ותפרד ממנו אם נפסד הסדר,
ויאמן הסכל כי קיום הנפש תלוי במאכל ובמשתה ושאר צרכי הגוף,
ובאמת לא כן הדבר, כי היא נשגבה על צרכים החומרים והגוף לבדו
יצרך להם לקיום סדורו, ולהיות מסוגל להפעל על ידי הנפש, למען יצלח
לכל המלאכה אשר הנפש תפעול בו; כן הדבר הוזה שעבודת הטהרה
והקדושה יוצרכו לאומה, למען תעמיד על מתכונתה הראויה לקבלת
הענינים האלהיים, שהם השגת השם והכרת רזממותו, שהוא יסוד כל
המעשים הנרצים, ורק הטהרה והקדושה הם מאכל הנפש המזמינים
אותה לקבלת שפעת החכמה העליונה, כמו שמאכלים החומרים מתקנים
הגוף לקבלת שפעת הנפש.

ענף מ"ט.

**התורה והמצוות הם אמצעים, אשר באמצעותם יגיע העושה אותם
לשלמות זאושר, וגם הם היחס וההצטרפות שיש בינו יתב' ובין האומה
הישראלית, שידעו אותו בהשגה אמתית, ולהכיר מדותיו בעיון אמת,
וכל זמן ששמרו האומה הקיו ותורותיו, גמל להם טוב שהוא למעלה
מדרכי הטבע המוטבעת מימי בראשית. ע"ד משל, האותות והמופתים
הנפלאים מדרכי הטבע, שעשה השם ב"ה בשביל ישראל, שריית
השכינה בחוכם, ורבות הכבוד וההוד וההדר והגבורה הנפלאה שלבשה
להולכים בתמים, אור הנבואה ורה"ק וההשגות האלהיות והענין המלאכות
שהיו נמצאים באנשי הסגלה באומתנו, והן טובות גדולות לאין שיעור
מכל הטובות המוטבעת בטבע העה"ז, והם חיים ארוכים ובריאות הגוף
והנפש, זנחלת הבנים, ומנוחת הלב וההשקט; וכן בטובות הארץ ובברכות
התבואות, הכל למעלה מן הטבע בדרך פלא, ובעת שסרו אחור מדרכי
ה', גמל להם השם גמול על עונותם ועל עברם את התורה ומצות
למעלה מן הטבע, והסתיר פניו מהם, וסלק שכינתו מחוכם, ולא האיר
פניו אליהם, ומצאום צרות רעות ורבות, והיו למשל ולשנינה לחרפה
ולבוזה בארצות אויביהם, כי כמו שראוי ליסר האדם על עשותו מה
שאין ראוי לעשותו, כן ראוי ליסרו על עזבו לעשות מה שראוי לעשותו.
והנסתרות לה' אלהינו, כי הוא בוחן לבב ומבין סבת החטאים והעונות,
ואין זה כיד השופט היושב בשער, שאינו יורע משקל כחות נפש ונפש
והגטיות הצפונות, וגודל ההשחת ואופניו. והאל יתב' רב חסד הוא,**

ימוט וכל יסור מאחרי ה', אשר האמין בו ככל לבבו ובכל נפשו,
יאמר: צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו.

אילן ו'.

נהדר כפרי עץ הדר: התקשרות האומה לבורא יתברך!

ענף מ"ח.

בהכנות הסדר באומה ויהיו נכונים במהשבתם הזכה ובמעשיהם הישרים, אזי תראה גדולת השם והשגחתו עליהם עד להפליא, ויגיעו להשגת גדולתו ויאהבוהו וירוממוהו, כמו כן פרחו החכמות והידיעות האמתיות בהיות שלמות האומה על מתכונתה עד שהיה בכח התלמידים לקנות הנבואה על ידי למוד והישרות המדות, והיו הנביאים מורים ומנהלים לתלמידיהם הגעת הנבואה, ואלה נקראים בני הנביאים, וכן יסד שמואל הרואה בית ועד ותלמוד לבחורי העם; אולם בהסתלק רצון ה' מעמו ומנחלתו, נבלו ציצי ההכמה ונסתלקה השלמות, ובטלו בתי תלמוד האלה, ואין חזון נפרץ, והקשר החזק היא התורה שתקשר כל הנפוצים בקצווי הארץ, בעבותות היראה ומוסרות הידיעה, ותחבר האומה הנפוצה לאחדות קיימת, כי לולי זאת איך יהיה לה קיום בין האומות, וכמעט שאיננה מורגשות ביניהם ממיעוטה ושפלוחה בגלותה. משל למלך שיש לו מפתח קטן שבו סוגר כל אוצרותיו, אמר המלך מפתח זה קטן מאד כמעט רגע יאבד, מה עשה, עשה לו שלשלת גדולה ארוכה, ואמר אם יאבד המפתח בשביל השלשלת אמצאנה, כן אמר הקב"ה, ישראל הם מפתח קטן כדכתיב (דנריס ז') כי אתם המעט מכל העמים, ובשביל שלא יאבד ביניהם, עשה להם שלשלת גדולה לאחז אותם בענין שלא יאבדו, והיא התורה, כאשר אמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, וחברם בחבל התורה והמצות, להכנס אותם בהיכל המלך הפנימה (מס' ירושלמי). וכל מה שירבו העם המתעסקים בתורה ובמצות, ירבה כח ההשגחה, לבטל מעליהם כל גזירות קשות, בהיות כל טבעי הנמצאות תחת ממשלתו והנהגתו, וכמה גדול כחן של עמלי תורה ומקיימי מצותיה ושומרים אותם לעשותם; ויתקרבו אליו יתברך בדעותיהם הזכות ובלכותיהם הטהורות, כי אז יסתירם ובצל כנפיו יחסיון. וברכות התורה והמצות מהאנשים השלמים יפרוץ השפע ממנו יתברך על אישי הכללי. וכן אמר החכם: לא תקום כל חברה ולא תעמוד כל אגודה, אם לא יושם הק המשפט לקו וצדקה למשקלת, ולהתנהג איש את רעהו ע"פ התורה והמצוה, ע"פ החקים אשר שמו ליסוד חברתם. ולכן קדמו מצות שכליות גם בזמן לתורה אלהות בשני אלפים תהו, ולולי זאת לא תתמיד

רכה, וגמילת חסד, והתרחק מהיזק, וירא המומים, וסור מלשון הרע, והאמונה וכסות הסוד, והסתפקות והסבל, וההודאה, והבושת, והנדיבות, והגבורה, והצנאה, ודבר האמת, והענוה, והסברת פנים, וכבוד הקרובים, ושיתן הדין מעצמו גם בשעה שהוא כועס כמו בעת רצון, ושיתבייש מחבירו, ושיאריך ברוח, ושימחול, והכניעה, והשפלות, וכבישת התאוה, כי מה מעוטה תועלת הדעת עם תגבורת התאוה, ומה גדולה תועלת הדעת עם כבישת התאוה, וחכם אמר: אדם באהבת עולם רצונו, דומה לשותה מים מלוחים, הוסיף שתותם הוסיף צמא, עד כי קרביו בכאב נפוחים. ויקבל עליו עול מצות ומלכות שמים. ובעת השלוח וההשקט וההצלחה יכיר שהכל בא מאתו, ולא יאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, כי הוא יתברך הנותן כח לעשות חיל; ויבקש מלפניו להתמיד הטוב ההוא, ובעת צרה יוסיף אומץ, ויבטח שיוציאהו מצרה לרוחה, ויבקש מלפניו שיעשה שלום לו, ובוה יכהן הצדיק אם הוא עובר מאהבה, שלא יסיר תומתו ממנו גם בתהפך עליו בלהות הזמן ויאחזוהו ימי עוני וירדפהו, והוא יהזיק במעוהו, ולא ימס את לבב אחיו בלבבו, כי אין לאיש חזקה באמונתו להיות נאמן בבריתו, כהיות שאנו ושליו בביתו, ורענן בהיכלו, ומעשיו מצליחים, ואין פשתנו לוקה, ולא ינו מחמיץ, אבל גם בעת שיבואו עליו צרות רבות ורעות יהזיק בעבודתו, וישמר ברית ותורה ועבודה ה', אִזּוּ הוא צדיק גמור, וידע האדם כי המחלוקת והקטטה והתאוה לשמוע דברים בטלים מביאים את האדם לידי כעס, וכעס מביא לחטא; לכן אל תטה אונך לשמוע דבר רע, פן תכשל גם אתה, ועשה לך כללים במצות התורה, ותכנה ביתך ביסודי וראשי האמונה, ותלונתך פתוחים, להביא אור היראה והתורה בגופך, כי לא יקרא אדם חכם, נזהר מדבר בו נכשל, אך יקרא אדם חכם, נזהר טרם יהי נכשל. ותעמול להשיג מדרגה גדולה מהשלמות, קרובה למדרגה המושגת על כלל המצות, ותשים על לבך שחיי עה"ז קצרים ותענוגיו הבל ורעות רוח, ואין להקב"ה בעולמו אלא יראה תורה ועבודה המביאים אותך לנחל שלום. ואין טוב לאדם בכל ימי חלדו כי אם אמונה באלהים הבורא כל, והיא לבדה תיישר דרכו, תסקל מסילתו ותנחהו במעגלי צדק, היא לבדה תחזיק בידיו אם ימערדו רגליו, ותצילהו מרדת שחת, ואל ישען האדם על חכמתו ובינתו כי רבה היא, כי אין אדם שליט ברוחו בבוא ימי הרעה והיגון, ואם הוכח במכאובים רעים ונאמנים, אִזּוּ אבדה פעמים רבות הבמתו, ותסתתר בינתו, ולבבו פנה מעם ה' לאמר: מי אלהים כי אשמע בקולו, ומה שדי כי נעבדנו, לא כן הצדיק ובאמונתו באלהים, הארץ תבקע תחת רגליו, ומן השמים ירעם ה' עליו, מצדו יפלו אלק ורבבה מימינו, הלא הוא כל

ותורה היתה התכלית אשר בעבורה חפץ בבריאת העולם, כי היא מביאה את האדם אל שלמותו ותכליתו, ומאירה לו הדרך להבחין בין הפעולות השונות להרעות. (ג) בית המקדש, מורה על השגחתו בבני אדם, והיא השגחה פרטיות, כאשר אמר (ויקרא כ"ו) ונתתי משכני בתוכם, ומגין עלינו אם אנחנו עושים רצונו. (ד') אבות העולם, תכלית המצא הנבואה היא כדי שתגיע על ידה הישרה האלהית למין האדם שהיא תורה מן השמים, וכל הנבואות שהיו קודם מתן תורה כולן היה לתכלית נתינת התורה, וכל הנבואות שנמצאו אחר שנתנה התורה היו לתכלית קיום התורה, והמין האנושי הוא מבחר הנמצאות שבעולם ההויה וההפסד, וכולם נמצאו בעבורו, והוא בעבור קיום התורה. ויאמין בדברי נביאים, כי על ידם יודעו הדברים הנרצים אצל השם יתברך מהבלתי נרצים, כי תכליתה להזהיר על קיום התורה ועל עבודת השם ועשיית הדברים הנרצים לו יתברך, וימשך האדם לקבלת האבות והנביאים, ולא יצויר מציאות הדת, אם לא ישמע האדם לקבלת האבות וחכמי הדת, והיא הכרח לשלמות האנושי. (ה') ישראל, התקשרות האומה הישראלית לבורא יתברך ע"י תורה ועבודה, המקשרת האדם שהוא המצווה לבורא שהוא הפציה, וכל ישראל יש להם חלק לעה"ב, כי אי אפשר שלא יעשה כל אחד מהם מצוה ממצות התורה, שעל ידה יזכה למדרגה מה ממדרגות העה"ב, ואולם כפי רבוי המצות שיעשה, כן תגדל מדרגתו. והוא הגדיל התורה, כדי שיהיו להם דרכים מתחלפים, ויקנו על ידם השלמות האנושי. (ו') שמו של משיח, החשוב שבברואים, והוא המשיח, ייסד אגודת האומה על הארץ לנצח, ולא תתפור עוד חבורתם, ויהיה ה' אחד ושמו אחד. (ז') תשובה, יאמין בסגלת התשובה, לבל יפול בטענת היצר המטעה אותו מדרך חיים, כאילו אין מועיל תשובה, או שיספק אותו בנשמתו שאין לה קיימא ונפסדת בהפסד גופו, כי היא חלק אלוה ממעל, והוא רחום וחנון ורוצה בתשובה, וג"ע וגיהנם מרמוז על גמול עה"ב, שם הוא טוב אמתי לצדיק ורע אמתי לרשע, ואל ירהר על צדיק ורע לו ורשע וטוב לו, כי הגמול הוא בעה"ב, ואדם מעותר לתת דין וחשבון על מעשיו לפני הקב"ה, ואין ענין זה נתלה ברצונו ובבחירתו, כמו שיצירתו תולדתו חייו ומותו אינן נתלות בבחירתו, אבל בחפץ השם; אם יגזור ומי יאמר לו מה תעשה? ומשפטו חרוץ לשלם צדקת הצדיק ורשעת הנבל על פי חשבון מדויק ומדה מצומצמת, כי הוא מקור הצדק והיושר, ושופט הכל באמונה, והוא אל אמונה צדיק וישר הוא.

ענף מ"ז.

אשרי האדם אשר ילבש עצמו במדות חמודות, ואלו הן: לשון

ללחום נגד האויב, וזה בסחורתו הונו ועושרו, וכל אחד יתהלך באמונה, וישמור מוצא שפתיו לאיש ואיש, וימכור במדה ובמשקל נכונה לפי המדה אשר תקן מלך הארץ, ויזהר משלוה יד במסחור חבירו, ויאהב החריצות, ובעודו באבו יחנך נפשו באחת האומנות או באחת המלאכות אשר הן מחיה לעושיהם וטובים לכל החברה, או באחת ההכמות המעטות את בעליהם, ואז יהיה שקט ושאנן, וברכת אלהים תחופף עליו כל היום, כי אין קורבה אל האלהים אלא במצותיו, ואין דבר לריק ולהבל בגשמי הבריאה מקטנם ועד גדולם, ויש יתרון ותועלת בכל ענין אשר תחת השמש עד הקטן שבקטנים, וכמו שחכמת האל לא נתנה בברואיה דבר שיגיע ממנו נזק לתכלית המבוקשת, ויפעלו כל הנבראים לפי תכונתם אשר נבראו בה מבלי שיהיה בהרכבתם ענין המונע פעולתם, כן לא מנעה חכמת האל מהם דבר המועיל ולא דבר הנצרך להגעת תכליתם.

יב) היסוד שנים עשר הוא אמונת תחית המתים, והוא כי יבוא עת, אשר הבורא יתברך יקים כל המתים, וישובו לחיות בעת שתעלה רצון מאת הבורא יתברך שמו.

ענף מ"ו.

ילמדנו רבינו כמה דברים קדמו למעשה בראשית? כך שנו רבותינו שבעה דברים קדמו עד שלא נברא העולם, ואלו הן: כסא הכבוד, שנא' (תלים ל"ג) נכון כסאך מאז מעולם אתה, עד שלא נברא העולם. התורה, שנאמר (משלי ח') ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, ב"ה, שנא' (ירמיה י"ז) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. אבות העולם, שנא' (הושע ט') כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם. ישראל, שנא' (תלים ע"ד) זכור ערותך קנית קדם גאלה שבט נחלתך הר ציון זה שכנת בו, שמו של משיח, שנא' (זס ע"ב) יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו, תשובה שנא' (זס ל') בשרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותכל ומעולם ועד עולם אתה אל חשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, וי"א אף גן עדן וגיהנם ושנא' (נחלזית ז') ויטע ה' אלהים גן בעדם מקדם, וכתיב (ישעיה ל') כי ערך מאתמול תפתה (תנחומא ס' נשא). ר"ל כסא הכבוד היה קודם עד שלא נברא העולם, והבורא יתב' ברא את העולם יש מאין, ואל יאמר ח"ו שעולם קדמון, או לבל יפול במיני שתוף. (ב') תורה מן השמים, והיא לא תשתנה לא כולה ולא מקצתה, כי הדבר השווה והשלם אי אפשר להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו שלא יפסד השווי והשלמות ההוא

עליון יצאו, ואין מלה אחת אשר כדה משה מלבנו, וזאת התורה לא
היא מחלפת, ולא תהי תורה אחרת מאת הכורא יתברך שמו.

ענף מ"ה.

יא) הודיענו אלהינו על פי נביאיו שיגאלנו קהל בני ישראל מן
העוני אשר אנחנו בו ויקבל נפוצותינו ממזרח וממערב ויביאנו אל עיר
קדשנו ונהיה סגולתו ונחלתו, וחובתנו לסבול וליחל מה שיעדנו, לא
נקוץ ולא נקצוף, אך נוסיף חזק ואומץ, כמו שאמר (תהלים ל"א) חזקו
ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה'. ואנחנו כשימצא פגע את לבנו אמר
החבר (כוזרי ז' ל"ז) אשר הוא בית מקדשנו אבדנו וכאשר ירפא נרפא
אנחנו בין שנהיה רב או מעט ועל איזה ענין שיהיה מנהיגנו ומלכנו
והמושל בנו והמהזיק אותנו בענין הזה שאנחנו בו מהפזור והגלות אל חו.
זמחויבים אנחנו לשרת את הארץ אשר אנחנו יושבים בה, ולדרוש את
שלום העיר, כאשר אמר ירמיהו (כ"ט ד' — ז') ולעשות מע"ט לארץ
מולדתנו, לשמור את חקי המלך ולעשותם, ולתת לו באמונה את המס
הקצוב, ולהציל את הארץ מאויב הבא עליה, ובכל דבר אשר בחרול
מעשות יוכל להיות, כי ימות אחד האנשים, או נחוש ונמהר להציל
את נפש המדוכאת, כמו שאמרו רז"ל וחי בהם ולא שימות בהם, וכל
איש יהודי חייב להלל שבת לכבוד הדליקה היצאה בעיר, והזריז הרי
זה משובח (ז"ע ח"ח סי' של"ד), ולאהוב משפט צדקה והסדר בארץ,
ולאהוב את המלך והשרים, ולהתפלל בכל עת בעדו שיאריך ימים על
כסא ממלכתו עם כל בית מלכותו, ולאהוב כל יושבי הארץ, לקיים
בכל עת הכלל הגדול באמונה ואהבת לרעך כמוך, אהבה שלמה באין
הבדל בין ישראל ובין כל אדם, ואהבת ר'ע הנחנו ותנהגנו בכל מעשינו,
כי היא כוללת כל בני אדם, ואינה תלויה בדבר לא במקום ולא בזמן
ולא בעסק ולא באמונה ולא בתולדה, כי אחת היא ושמה לא ישנה,
כדכתיב (זמות י"ח) וישאלו איש מאת ר'עהו כלי כסף וכלי זהב,
והמצריים נקראו ר'עים של ישראל. וגם חובתנו לעבוד את האדמה,
אשר הביב לפני המקום ב"ה, כדאי' (מדרש קדושים פ' כ"ה) כתיב
(דברים י"ג) אחרי ה' אלהיכם תלכו וגו' וכו' תדבקו, וכי אפשר לו לאדם
לדבק באלהים? אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא
במטע תחלה, שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם, אף אחס
כשתנכנסים לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה, והה"ד (ויקרא י"ט כ"ג)
זכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל, ע"כ, ומה מאד נעמה
עבודת האדמה, אשר חתן לבעליה להם ולבניהם אחריהם מחית עולם,
וכל אחד יועיל לארץ מולדתו, זה בחכמתו, וזה באומנתו, זה בגבורתו

תמורה שידבר, היינו משימים בעקר המאמר כי הכורא ידע שהאדם עתיד לשתוק, ולא היה נכון שנשים שהוא ידע שהאדם עתיד לדבר, כי הוא ידע העולה מפעל האדם הנופל אחר כל מחשבה והקדמה ואיחור, והוא בעצמו אשר ידעו, וכמו שאמר (תלים ל"ד) ה' יודע מחשבות אדם, ואומר (דברים ל"ח) כי ידעתי את יצרו. ופעולות מסורים לאדם, וברשותו לעשות הרע או לעזוב אותו, בעניני התורה והמצוה והמוסר אשר באפשרות האדם לעשותם.

ענף מ"ד.

ט' יסוד גדול באמונה שהשכר הגדול המוכן לשומרי המצות ועונש לעוזבי המצות, הוא אחרי מות האדם, כי נשמת האדם תהיה גם אחרי הפרדה מן הגוף, ופרי מעללי איש תאכל נשמתו בשובה אל אלהים. גבר אשר טוב עשה כל ימיו נשמתו תתעלם ותרזה דודים לנצח נצחים, ואשר בחטא ועון מגואל, נפשו לא תראה בטוב ה' הצפון ליריאו ומקום שאול ביתה, ושכר הגדול אינו בחיים הקצרים בעה"ז, אשר הוא עולם הטורח, רק בחיים התמידים בעה"ב. ואשר בא בתורה מהשפיע ההצלחה בעה"ז בעשותינו המצות כרדת המטר ומרבית התבואות ועשיית הקניין והחיל, דע כי ענינו שה' יתב' מבטיחנו אם נעשה קצת מן המצות בחבה ובקשר האהבה, שהוא יתב' יעזרנו לקיים גם השאר ויסיר ממנו רברים המעכבים, אבל העושה קצתם ברישול ויהיו עליו לטורח, יסבב לו דברים שימנעוהו מעשות הכל ולא ישיג השלמות הגדול, כאשר אמרו שכר מצוה מצוה, ושכר עבירה עבירה, וכן אמר ריב"ל כתיב אשר אנכי מצוך היום, היום לעשותם, ולא היום ליטול שכרן (ע"א פ"ח).

י' האל הטוב היודע כי תלאה בינת אנוש מדעת ארחות בוראו ולעשות את הטוב לפניו, והוא בחסדו חפץ להצדיק את מין האדם ולשמור רגלם מאבני נגף מוקשי השגיון, לכן בחר לו אנשים קדושים צדיקים ותמימים, ויגלה להם במחזה, ושם הביע להם למודים נשגבים, אשר יורו את העם, וגם המעשים הטובים אשר יצום לעשות. ומשה רבינו הוא אביהם של נביאים, הוא היה הנבחר מכל מין האדם, לפניו לא היה כמוהו, ואחריו לא יהיה עוד, והתורה אשר השמיענו משה בשם אלהים עם כל המצות והמשפטים הכלולים באמרות התורה כפי המבואר מחכמי הגמרא וכפי אשר הם קבעו עלינו כל המצות האלה הן תמיד בתקפן ובכחן עד דור אחרון לא יבטלו, ועלינו לשמור ולעשותן גם כל ימי התרחקנו מארצנו, לבר ממצות התלויות בארץ, כי חדל ממנו המשכן והכהנים הקדושים. והכתב והקבלה הכל הוא מן השמים, וגם דברי הימים והספורים הנמצאים בתורה אף הם מפי אל

רק בסכלות האדם בסבות האמצעיות ובקוצר בינתו לשמש בהן כראוי, כי הסבות האמצעיות תמיד מונחות בַּתְּקֵן, ואינם נעדרות במציאות, ועליו רק להכירם ולשמש בהן כראוי, והדמיון בזה רש נכרי איננו יודע להנהיג, ר"ל למשול בעם, וזה נמנע ממנו, ואלו היו נמצאות הסבות האמצעיות ויהיה חכם להתעסק בהם, היה נגמר רצונו כאשר נגמר רצונו במי שסבותיו נמצאות, וידעם וינהיגם ממה שמושל בביתו ובבניו ובעבדיו, ויותר מזה אבריו יניעם כאשר ירצה, וידבר כמו שירצה, ויותר מזה מחשבתו ודמיונו יצייר לו הקרוב והרחוק בעת שירצה ועל הענין שירצה, כי הוא מושל בסבותיו האמצעיות. ואם לפעמים ידמה כי נמנע ממנו הבהירה בדבר מן הדברים, ויאמר האומר בהכרח אני עושה הרע בענין הזה, או בהכרח לא אוכל לעשות הטוב כאשר עם לבבי, כי הענינים הם על אופן ההוא עד שלא אוכל להמלט לעשות כאשר יאלצוני הסבות, ואין בידי להסירם ולשנותם, ואז יאמר כי ההצלחה היתה בעזר האיש אשר עשה הטוב, ורוע מזל היה בעוכרי מבלתי אוכל לשנות; אמנם פעמים רבות לאין מספר דברים כאלה הבל המה גם יחד, ואשר יראה לעיניו הכרח מוחלט איננו רק תולדת העדר הסבות האמצעיות או סכלותו בהם, ואם היה רוצה לא היה מתיאש מאפשרות עשות ההפך, ואם בהשתדלותו ללמוד החכמה החסירה לו ולהגעת האמצעים הנצרכים ואז תוסר ההמנע. ואם יאמר כשהקורא נקי מרצותו בחטא החוטא, איך יתכן להיות בעולמו מה שאינו רוצה בו? על זה השיב רב סעדיה גאון, שהמורחק אצלנו שינית החכם ברשותו דבר שלא ירצהו הוא באדם, כי האדם הוא מואס הדבר אשר יזיקהו, ואלהינו יתברך לא מאס הדברים האלה בעבור עצמו, כי לא יתכן ששיגהו מקרה מהמקרים, אבל מאסם בעבורנו, מפני שהם מזיקים אותנו, כי אם נחטא בו ולא נודה במה שאנו חייבים לו נסכל, ואם נחטא קצתנו על קצתנו נאביד נפשותינו והוננו, וכיון שהדבר גלוי כן, איננו רחוק שיהיה בעולמו מה שנמאסהו אנחנו, ומה שבאר לנו שהוא נמאס אצלו, לנו על דרך החמלה. ואולי יאמר עוד כשהוא יודע מה שיהיה קודם היותו, כבר ידע שהאדם עתיד למרותו, ואי אפשר שלא ימרהו האדם, כדי שתשלם ידיעתו, אמנם אם היתה ידיעת הבורא את הדבר סבה להיותו, היו הדברים קדמונים, מפני שידיעתו אותם קדמונית לא סרו, מפני שלא סר יודע אותם, אבל נחשוב שהוא יודע הדברים על אמתת הויותם, ומה שיש מהם ממה שיחדשהו הוא כבר ידע שיחדשהו, ומה שיש מהם מה שיבהרהו האדם כבר ידע שהאדם יבהרהו. ואם יאמר וכאשר ידע הבורא שהאדם עתיד לדבר היתכן שיחרש או שישתוק? נאמר בלשון צח כי האדם אלו היה שישתוק

התייחדו בני ישראל חוספות על השכליות, ובהם היה להם יתרון הענין האלהי, ולא ידעו איך יתחייבו אלו התורות, כאשר לא ידעו איך ירד כבוד ה' ביניהם, ואש ה' על קרבנותם, ואיך שמעו דבור האל, ואיך אירע להם כל מה שאירע ממה שאין הדעת מקבלת אותו, לולי המעמדות וראות העין אשר אין בו מרחק (כוזרי ז' מ"ח), היתכן שיחזיק הישראלי בעשות משפט ואהבת חסד ויעזוב המילה והשבת ותורות הפסח ושאר התורות ויצלח? ומי שלבו אטום ומושלל המוסר, והוא נטבע ביון מצולת הרשעה, איך יעלה על הדעת שרוצה השם שאיש כזה יחזיק במצות השמעיות וימצא חן לפניו? ויהיה זה כאיש זורע זרע במקום אשר גפרית ומלח שריפה כל ארצו, ודאי שלא יקוה לאסוף פרי עבודתו אם נכריה עבודתו. ומצות שמעיות הם לחועלת המכוונת מאת ה' מצויה, אם גם לא נודעת לנו איך התחייבו המצות האלה, וטרם שתבוא אל השלמות השמעיות חובתך להשלים נפשך בתורות השכליות לעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך. ודע שאין ביכולת בני אדם לבדות דת ע"י הקשה שכלית וסברה והתחכמות, כי מזגי בני אדם משונים, ויחשוב זה לנאה מה שיחשוב האחר למגונה, גם שכל בני אדם אינו שווה בכלם, ולא ידע כל איש להשתמש בו ע"פ משפטי ההגיון והאמת, עד כי יחשוב דמיונותיו לאמתיות וילד בנים זרים לא אמון בם. והמטהר נפשו במצות שמעיות ושכליות הוא מעתיק כחותיו מן הכח אל הפועל הטוב.

ענף מ"ג.

(ח') **הבחירה** היא יסוד מוסד בתורה הקדושה, כאשר אמר (דברים ל') ובהרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך. והבורא נתן לאדם כח ויכולת לעשות מה שצוהו בו, ולהמנע ממה שהזהירו ממנו, והבורא אין לו שום הנהגה במעשי בני אדם, ואיננו מכריחם לעבודה ולא למרי, כי מי שחשב שהבורא מכריח את עבדו על דבר, כבר שם הפעל האחר לשניהם יחד, ואם היה מכריחו לא היה ענין לצויו והזהרתו אותו, ועוד אם יהיה מכריחו על פעל לא היה נכון לענשו עליו, וגם אם היו בני אדם מוכרחים היה הגמול ראוי למאמין ולכופר יחד, מפני שכל אחד מהם עשה מה שצוה לו לעשותו, כמו שאם היה חכם משים אחד משני אומנין לבנות והשני להרוס הייב לתת שכר שניהם. ועוד שאם היה האדם מוכיח, היתה לו טענה, כי ידע האדם לא יוכל לנצח יכולת בוראו, וכאשר יתנצל לפניו הכופר שאיננו יכול להאמין בו מן הדין שיהיה צדיק במאמרו והתנצלותו מקובלת. וכל המצוות התאגדות והמדותיות לא רחוקות הן ולא נפלאות הן מכח האנושי, וההמנע מונח

התורה כוערת בקרבו עד שידבק באור העליון, וזה כל פרי ההבחנה להגיע אל מושג הבורא, ולדעת את ה'.
(ד') יודע דמציפונים ומגלה דנסתרות הוא עם כל בעל דת האמתית, וד המעשים, טהור הלב, נפשו ברה לאלהי ישראל, והיא השכינה הנסתרת הרוחני, ונגלה לנביא וליראי ה' אשר יראו הגדולה והאור הבהיר, והוא השגה שלימה מאמתת הדברים ולחזות בנועם ה' אמת ודעת, וזהו הנייה מזיו השכינה ללכת בגרם מעלות ההשגה ממדרגה למדרגה, מחיל אל חיל בהחכמה האלהית, והיא דעת האל יתברך ודעת תורתו ושאר המושכלות, כנפש וכשכל וכאישיים הרוחניים, וכל חלקי החכמה לפי מחלקות ענינה המה שערים פתחם הבורא יתברך למדברים להשיג בהם התורה והעולם, ואנחנו חייבין ללמוד אותה כדי להבין ולהגיע אל תורתנו, וליחד אלהינו בלבבנו, ולעבדו במציפוננו, וליראה ולאהבה אותו, ושנכסוף לעשות המצות שאנחנו חייבין בהם, ושנבטח בו ושנמסר אליו, ושנפרוש מענינים שטורדין אותנו מעבודת השם. ואין אנחנו משוים עם נפשותינו כל הנכנס בתורתנו במלה בלבד (כחרי ח' קט"ו), אבל במעשים שיש בהם טורח על הנפש מטהרה ולמוד ומילה ומעשיים תוריים רבים ושינהוג במנהגינו, ומי שדבק בדרך הזה יהיה לו ולורעו חלק גדול מן הקורבה אל האל יתברך.

ענף מ"ב.

(ו') לא יעשה האדם המצוה על מנת לקבל שכר, כי מי שעושה הטוב עבור הגמול אשר יקוה, הוא במדרגה למטה ממדרגת האיש, אשר יעשה הטוב מרגשת יקר חק המוסרי ולהודרך נפשו, והם בערכם כערך הטובות הגופניות נגד אור החכמה. משל לאחד מן האדונים אשר לו עבד נקלה, ישדד אדמתו ויעבור עבודתו, ולא יתנדב לו האדון כי אם ממקרים החולפים מאכילה ושתייה, ולא יצפה העבד לגמול ושכר אחרי זאת, אף כי אין ביד האדון יכולת להתחזק בו החיים, על אחת כמה וכמה השם יתברך, אשר הוציאנו מאפס מוחלט למציאות, וספקנו כל צרכינו, ובידו חיינו ומותינו, באמת כי נתחייב לעשות מצותיו בלי צפיית גמול, ואם יתנדב ויתן טוב לעושה דברו, הוא חסד מוחלט מבעל הרחמים והסליחות.

(ז') התורות האלהיות לא תשלמנה אלא אחר השלמת התורות המנהגיות והשכליות, ובתורות השכליות קבלת הצדק וההודאה בטוב הבורא, ומי שלא החזיק באלה, איך מחזיק בקרבנות ובשבת ובמילה וזולתם, ממה שאין השכל מחייבו ולא מרחיקו, והם התורות אשר בהם

כלי אמצעים, להיות זה יותר חזק באמונתם, אמנם המבחין יכריל בהם ויכיר ענין המופתים כי רק אלה הם מסובבים מחפץ האל בלי אמצעי, בעם הראוי, ובאיש הראוי, ובזמן הראוי, ובמקום הראוי. והתהות האדם נתלה בהפץ האל בהשתלשלות מסבות אמצעיות חומריות וכליות, כפי מה שהניחם בטבעי הדברים. ואמר ההבר (כוזרי ס' כ') ואפילו בדבר הנוצר יש שצריך אל הסבה האמצעית כעפר אשר הוא חומר אדם, ואי אפשר שלא להודות בסבות אמצעיות, ועפר היה הסבה החומרית בבריאה הראשונה, כמ"ש (בראשית כ' ז') וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה.

ג) הבורא יתברך נותן לכל חומר הטובה שבצורות שאפשר לו לקבל והמתקנת שבהם, ושהוא יתברך מטיב, לא ימנע חנינתו וחכמתו והנהגתו מדבר, והמציא עולם השכלים הנבדלים והיצירות הקיימות והגדולות והנוראות הנראות לעין כל, כאור ומים והגלות היבשה והיצירות אשר בארץ וחדוש הלבנה מדי חדש בחדשו וסדר היום והלילה, שזהו סבת קיום המציאות השפל, והבעלי חיים כולם איש ואיש כפי מדרגתו, ועשה ירח למועדים, שמש ידע מבואו, וזהו סבת התחדש היום והלילה לקיום הנמצאות והגלות הארץ, והמצא שאר היצירות הנראות, וחכמתו בהיצירות הפחותות הנולדות מן העפוש, מבלי התחברות זכר ונקבה, וזה שבת גדול אל האומן, וחכמתו בפרעוש וביתוש על הדמיון איננה מקצרת מחכמתו בסדור הגלגלים, אך התחלפו הדברים מחמת חמריהם, ואין לך לאמר, למה לא בראני מלאך, כאשר אין לתולעת לאמר למה לא בראני אדם. וגדולתו של הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה, אבל הקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדה"ר, ואין אחד מחם דומה לחבירו.

ד) כל הנמצאים נחלקים לכללים ולסוגים ולמינים, אשר האחד יתרון במעלה על השני, וכל מה שיש לו הרגש והשגה וחוש, מעולה מאשר אין לו אלה, כי ע"י השלמות אשר לו הוא מתקרב אל הסבה הראשונה הכוללת כל השלימיות, ונדמה לה בדמיון קצת, וכן כל עוד שיוסיף דבר מן הדברים שלמות מה, יקרב אליה יותר ויותר, לכן הפחות שבצמח יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבמוצאים, שהם האדמה והאבנים והמתכת, והפחות שבבהמה יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבצמח, והפחות שבאדם יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבבהמה, וכן הפחות שבבני תורת האלהים יותר מעולה במדרגה מן המעולה שבבני אדם שאינם מאמינים בתורה ועבודה, כי התורה, והיא אש התשוקה אל הטוב, מקרבו מעלה מעלה אל השכל והסבה ראשונה, כגחלת הכוערת תחת האפר, ואם יפיה בו אדם והיא מתלהבת, כן

על דבר שיהיה בו תקנתו, כמו שאמר ללוט: הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי וגו' (נרמזית י"ט), ומהם מי שמאריך לו להכביד עליו העונש, כאשר הציל פרעה מעשר המכות עד שהטביע בים, כאשר אמר, ונער פרעה וחילו בים סוף, ועל הענינים האלה שאל ירמיה אלהיו על האנשים הרשעים להודיעו על אי זה דרך הוא מאריך להם, לא שהיה הדבר רע בעיניו, כשאמר (ירמיה י"ג) מדוע דרך רשעים צלחה וגו', והודיעו כי על הפנים האחרונים כדי לענשם ענש חזק, כאשר אמר בפרשה שאחריה עד מתי תאבל הארץ וגו'. ולפעמים שלות הרשע בשביל חסד אבותיו, וגם לנסות בהם אנשי רשע שיאמרו הנה רשעים שלווים בעולם השיגו היל, אך שוא עבוד אלהים, ויחזקו ברשעים, וגם בשביל העתרת הצדיק. וגם מה שנראה לעינים שהוא טוב אפשר שאינו טוב, כמו שהיה כותלו נוטה ליפול, והיה תהתיו מטמון, ואם היה נופל היה מתגלה לו, ובהשגחת השם נתישר הכותל, וכל העם תמהים ואומרים איך הגיע אל הרשע ההשגחה הגדולה הזאת, ועל דרך האמת היה לרעת הרשע למנוע ממנו מציאות המטמון, וכיוצא בזה הרבה שמה שאנו מדמין בו שהוא טוב אינו טוב כ"א רע. ומי שרוצה לגזור על הענינים לפי מה שיודמן במהשבתו, הוא דומה למי שיחרץ משפט על איש נכרי לו שיפגעוהו ולא בחן אותו טרם שפטו עליו ולא הביט על מעשיו, ואין ספק כי משפט האיש הזה בתכלית החסרון, גזור על האדם מבלי מבחן ואורך הכרה בחסרון. ותענוגי הגופניים הם חלום וחזיון לילה, ורבים המה המתים אשר המיתו התענוג והעצלה מהנופלים אשר הפילה הגזירה הקיימת, שבה יתנהמו פתאים חסרי לב, לכן אם יראה במקצתם חסרון ומגרעת לא יחשוב בעבור זה כי הנהגת אל איננה ע"צ השלמות, ולא יתקלקל אמונתו בעבור זה, אלא ייחסהו אל סכלות נפשו ומיעוט הבנתו, והצור תמים פעלו, והוא יודע כל מעללי בני אדם מקטן ועד גדול, וכל אשר יקרה לאדם הן איש ואשה, נער ובחור, ישיש וזקן, כסיל ומשכיל, הכל מאתו יתברך.

ענף מ"א.

(ב) **יאמין** שכל הפעולות משתלשלות מסבה הראשונה ע"י סבות אמצעיות, אך אינם פועלות מצד עצמם, כי אין דבר עושה את עצמו, ולכל מאורע סבה, ולסבה הזאת סבה אחרת, ואחרת לאחרת עד הסבה הראשונה מחויבת המציאות. וכל המאורעות המתחדשות בעולם הם או אלהיים, או טבעיים, או מקריים, או בחיריים, ושלשה ההלקים האחרונים גם הם מסובבים בהשתלשלות מאת הסבה הראשונה, אולם ההמון אשר אין בכחו להכדיל הברלות דקות כאלה, ייחסו כלם לחפץ האל

ולבניך אחרים, ויהיה לך שארית בארצות החיים, אם תאמין באמונה שלימה ביסודי וראשי האמונה, אשר אנכי נותן לפניך:

(א) יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא הממציא כל נמצא וכל הנמצאים מהשמים והארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו, והוא מעקרי האמונה להאמין באמונה שלימה **בסבה ראשונה**, כי היא תחלת ההקדמות והשרשים, ושהוא קדמון לכל דבר, ורב כח, חכם ורב תבונה, וברא את הכל ברצונו מאפס ואין, והוא שדי וחקיף, והבורא ב"ה היה הוה ויהיה לעולמי עד, לא ישחנה ולא יחלף, והוא טוב לכל, ורב חסד ואמת, ושאין במעשיו שוא, אך כלם בחכמה וסדור, אין בהם קלקול, כי מי שבחכמתו וגבורתו לברוא את העולם מאין ליש, ולשום חקי שמים וארץ, וחקי כל היצורים אשר לא יספרו, איש איש על מתכונתו ולפי תכליתו, מי שבחכמתו וגבורתו וטובו לקיים הכל, ולתת לכל חיים את אכלם בעתו, הוא גומל, מטיב ומיסר בצדק ומשפט, ושוקל כל מעשי ומחשבות בני אדם במאזני האמת אל השערה ולא יחטא, הוא גומל לאיש חסיד כמפעלו, ויתן לרשע רע כרשעתו. וכבר מתחזק זה בנפש המתבונן בהסכמות הבריאה ותקונה, ונשתרשח הבחינה ההיא בלב החוקר, עד שיבורר אצלו, כי כל דרכי אל משפט, ארך אפים, ונוצר חסד לאלפים, והוא קדוש, ופעלו חמים, אין בהם נפתל ועקש. ולפעמים הצדיק נלקה ביסורים בעה"ז על עון שקדם לו, והתחייב ליפרע ממנו, וכן הוא אומר הן צדיק בארץ ישולם **(משלי י"א ל"ב)**, ויש להראות סבלו וכניעתו בעבודת ה' יתברך, למען ילמדו בני אדם ממנו, ויש לפשע דורו, כמו שאמר **(ישעיה כ"ג)** חלינו הוא נשא, ויש שהצדיק בארץ ישולם ומענישו על מיעוט עונותיו בצער החולף בעה"ז, למען תת לו את בריחו שלום בעה"ב. והקב"ה מנסה את חסידיו בדרכיב ה' צדיק יבחן **(תהלים י"א ה')** ביסורים ובעשיית מצותיו בטורה ועמל, כדי להוציא דרכיו הטובים מן הכח אל הפועל, כי אין שכר האמונה בכח כמו בפועל, ולהפך ברשע המכוון למרוד בו יקח המורת טובו בעה"ז, וישלם לו מעט צדקות שעשה בגמול מועט בעה"ז שהוא רק מצער נגד הענוגי הנפש באור החיים. וטובת הכופרים בעה"ז והארכתם, אמר רב סעדיה גאון, היא על דרכים רבים. יש מהם מי שידע הבורא ממנו שעתיד מאריך לשוב והוא לו כדי שתשלם תשובתו כאשר מצאנוהו שהאריך למנשה כ"ב שנה עד שחזר בתשובה, ומהם מי שמאריך לו כדי שיצא ממנו בן צדיק, כאשר האריך לאחו ויצא ממנו הוסיקיהו, וכאשר האריך לאמון ויצא ממנו יאשיהו, ומהם מי שמאריך לו להנקם בו מאנשים רשעים ממנו, כאשר אמר על אשור בגוי הנף אשלחנו וגו' **(ישעיה י' ה')**, ומהם מי שמאריך בעבור בקשת צדיק

השואל אם כן הדבר שהשכליות מוטבעות בנפש האדם ויגיע אליהן בלעדי צוות המחוקק, לאיזה תועלת באה עליהן התורה, והלא בלעדיה יורה חק המוסרי התקוע בנפש את אשר יעשה האדם וחי בהן? התשובה כזה, בעבור שמזגי בני אדם משונים, ואם ישחוו בשרשי חק המוסרי לא ישחוו בהסנסנים והיונקים המסתעפים מן השרשים, וירמה פעמים לזה שמה שיחשבהו האחר שהוא בסוג הטוב והרע, שהוא אמנם בסוג הנאה והמגונה, וגם לא ישחוו באופן עשיית הטוב, זה ירבה על צד הפזור, וזה ימעיט ע"צ הכילות, ולכן תבוא בהם התורה להשוות בני אדם ולסקל המסילה ולפנות הדרך מכל מכשול, למען ילכו בטח איש ואיש. על כן יעמול אדם בתורה ומצוות לעשות הטוב והישר בעיני ה', ויאהב המצוות השמעיות שמביאות אותו למדרגה יותר גבוה ולקורבת אלהים, וגם אל ינח ידו ממצוות שכליות שהם יסודות התורה ואשיותיה, עמודי הבנין אשר עליהם אדניה הטבעו, ויקוים מה שנאמר (נשלי ו') בהתהלכך תנחה אותך, בעה"ז, בשכבך תשמור עליך, בשעת המיתה, והקיצות היא תשיחך, לעתיד לבוא.

אילן ה'.

עץ חיים הוא למחזיקים בו, אמת פריו ועלהו
אמונה, ומאחו תקח: יסודי וראשי האמונה.

ענף מ'.

השם ב"ה הטביע בטבע האדם שיהיה נולד חלוש ומקוה לישועת אבותיו ולעזרתם הסומכים אותו, ויגדל ויוזן ע"י הטבע החיצונית, ויהיה לאיש אשר אין הרצבות למותו ובריא אולם, ואחרי כן הטבע החיצונית בעצמה תהפוך לו עורף, ותהיה לו לאויב, ובכל תבואתו תשרש, תכהו הכה ופצוע ותייכש ליחותיו, ועמודי הבית ירופפון וכמו רקב בעצמותיו ילך בלא כח על משענתו עד שתאבד הרכבת גופו מכל וכל. ו**הזמן** יכלה את גוף האדם וימוטו אשיותיו וירופפו אדניו ועמודיו מפעולות היסודות החוצים לו, הפועלים על גופו להרע לו, עד שיזקין ויחלש וימות גופו לשחת, ותתפרד הרכבתו ויסע יתרו בו, ויעזוב צורת בעלי החיים, וישוב הגוף לאיתנו הראשון אל העפר אשר לקח משם, וכן שאר יסודות גופו האשיים והמימיים והאוויריים כלם ישובו אל מקומם הראשון אל הטבע החיצונית ויסודותיה, שהם כמו הפכים לטבע חי מדבר ומשכיל. ואתה קורא חביב! שים לבך לדבר הזה, ותמהר למשול על יצרך ועל טבעך ביראת אלהים, והיתה התורה והמצוה ניר לך

בדברי עולמך יזכירוך בבטחון על האלהים, ואם תהיה בענין שיביאך אל הגאווה והגובה יזכירוך בכניעה, ואם יהיה לבך פנוי יזכירוך לבהון בטובת האלהים עליך, ואם תהיה בענין שמחה ותענוג גופני יזכירוך בפרישות מן העולם, ואם תהיה בענין שתמרה בו את האלהים יזכירוך בתשובה, ותקבל עליך עול תורה ועבודה, לקדש עצמך בכל עת, ולהיות עבר ה' לעבוד עבודת אלהיך בכל עת, ולהאמין במצות שכליות וגם במצות שמעיות, כי מצות השם, אמר החכם ר' גדליה ברעכער, יתבוננו בשהי בחינות, בבחינת הנותן ובבחינת המקבל, והנה בבחינת הנותן סבות המצות ללא תכלית, וילאה שכל האדם לחקורם כמו שנושאים אין חקר, כי המקור הראשון שממנו אספו וקבלו אבותינו החקים והתורות כלם, הוא אלהי ישראל אדון החכמה ומאצילה, אשר אין חקר לתבונתו, לכן לא ישתנו החקים האלו בזמן מן הזמנים, כי חקקן וחצבן בחכמתו העליונה ובתבונתו שאין לה חקר, הכל בערך מסודר כפי מצב הנפשות והברליהן, ועצת ה' לעולם תעמוד, ודברי החכמים כדרבנות ומוליכים את האדם בדרך החיים, על כן הזהר לבל תוסיף ולכל תגרע על המדה והקצבה שנתנו חכמים בבל דבר כפי חכמתם. אכן בבחינת המקבל חובה על כל האדם אשר החקירה נטועה ומושרשת בלבו להשתמש בשכלו למצוא טוב דעת בכוונת המצוה, כפי מה שיחייב שכלו, ויסתעף מזה תגבורת האהבה והכוסף אל החונן לאדם דעת. ואם תאלצהו תבונתו חובה עליו לקרבם אל שכלו ע"י המחקר, וישתמש בשכלו אשר חנן אותו אלהים בו לרדת אל יסוד המצוה השכלי. והתורות השכליות הם היסודות והארנים והעמודים אשר המצוות השמעיות בנויות ונשענות עליהם, ומוכרחות לעמידת נפש האדם, ובלעדיהן לא יצויר שלמות האדם כלל וכלל, והן תנאים מוחלטים לזכות הנפש ואין שלום לה בלעדיהן. המשל בזה האדם שצריך לאכילה ושתייה ושאר צרכים חומרים לקיום גופו, ובין אלה מעולים מאכילה והשתיה, הריח והראות והשמע, המביאים לאדם תענוגים יותר דקים ומעוררים תשוקתו אל הנאה, והרגשות כאלה הן יותר זכות מתענוגי אכילה ושתייה, כמו שמיעת שירים מהמנצח בנגינות וראות ציורים משוחים בששר, אשר אלה ודומיהם מרחיבים הלב, והעונג בהם יותר זך, אמנם האכילה והשתיה ודומיהם קדמו לתענוגים האלה בטבע ובזמן, ומוכרחות לעמידת גופו יותר מאלה, ומי פתי יאמר זכיתי לבי מדברים הגסים, לא אוכל ולא אשתה, כי אם תחת האכילה אעלה ריח קטרת באפי, ותחת השתייה אתענג בנעימות הנגון וארוה עיני במראות וציורים? הלא אין סכל מזה! ולכן ראש פנת התורה והדת שמירת מצוות האלה, ובאו עליהם הערות מאת האל יתעלה בעשרת הדברים שרובם מצות שכליות. ואם ישאל

לו כרם והיו נכנסים בו הגנבים, וכל פעם אשר היה רואה אותו בכל יום, מצא פירותיו מתמעטין והולכים, ולא היה ספק בו שאחד מן הגנבים נתן עיניו בו, והיה מצטער מזה כל ימי הבציר עד שבצר ממנו מה שבצר וצמקה עד שיבשו ואסף הצמוקים, ודרך בני אדם כשיאספו הצמוקים שיפלו מהם גרגירים מן התאנים ומן הענבים ומותר לאכלן מפני שהם הפקר, וכבר הניחום בעליה למעוטם למוצאיהם, ובא ר' טרפון במקרה יום א' לכרם ההוא, וישב ולקט מן הצמוקים שנפלו, והיה אוכל אותם, ובא בעל הכרם וחשב שזה היה הנגב שנגב ממנו כל שנה, ולא היה מכיר אותו, אבל שמע עליו, ולקחו מיד, והתחזק עליו, ושם אותו בשק אחד, ושם אותו על גבו להשליכו בנהר, וכשראה ר' טרפון כך צעק ואמר: אוי לו לטרפון שזה הרגו, וכששמעו בעל הכרם הניחו וברח לדעתו שחטא חטא גדול, והיה ר' טרפון מצטער מן היום ההוא והלאה כל ימיו, ומתאבל על מה שאירע לו, שהציל את עצמו בכבוד התורה, והוא היה עשיר גדול, והיה יוכל לומר הניחני, ואני אתן לך כך וכך זהובים והיה נותנם לו, ולא היה צריך להודיעו שהוא ר' טרפון, והיה מציל את עצמו בממונו ולא בתורה, ואמרו כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, ואמר: אוי לי שהשתמשתי בכתרה של תורה, שכל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעה"ב ונעקר מן העולם, ואמרו זה משום דר' טרפון עשיר גדול היה וה"ל לפיוסי' בדמים (מס' נדרים פ"ח). ורבינו הקדוש פתח אוצרות בשנת רעבון ואמר כל מי שירצה לבא לקחת פרנסתו, יבוא ויתפרנס, ובלבד שיהיה ת"ח, ובא ר' יונתן בן עמרם ועמד לפניו, והוא לא היה מכיר אותו, א"ל ר' פרסני, א"ל קרית? לא, שנית? לא, אלא במה אפרנסך? א"ל פרנסני ככלב וכעורב, ר"ל אע"פ שאין בי חכמה, כמו שיפרנס הש"י חיה טמאה ועוף טמא, שאין ע"ה פחות מהם, ונתן לו, ואח"כ מתחרט באשר פתחו בדבריו, ואמר אוי לי שנהנה ע"ה מנכסי, ואמרו לו השומעים מה שאירע לו, אולי יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות בכבוד התורה כשיוכל להשמר מזה ואפילו בתחבולה, וחקר ומצא הענין כן. תלמד מזה להזהר להשתמש בכתרה של תורה, ודאשתמש בהגא חלף, ר"ל המשתמש בכתרה של תורה כאדם המשתמש בכליו, חלף ועבר מן העולם.

ענף ל"ט.

אשרי האיש אשר עוסק תמיד בתורה, כי היא העסק הטוב והישר אשר יקנה השלמות על ידה, ליחד לבו בה לאלהים, ואם תהיה במעשה העולם, העסק הטוב יזכירך בחשבון עם נפשך, ואם תהיה בענין צער

כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשעי. ועל הדברים אשר אין השכל גזור אותם שהם טובים לעצמם ולא מגונים לעצמם, הוסיף לנו הבורא יתב' עליהם צווי ואזהרה להרבות גמולנו והצלחתנו עליהם, כי תלמוד מבלי מעשה דומה למי שבונה ביתו ואינו מציב לו דלתות, בודאי יהיה אותו הבית משולח ונעזב כמדבר, או למי שאין לו בית ובונה דלתות לבית, כי טורח הדלתות ללא תועלת הוא, ומעשה, הוא מעשה המצות ושמירתם ודרכי המוסר, ימצא בהם שכל טוב בעיני אלהים ואדם, והעוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה (מס' ע"ל פ"ח). ונטורי קרתא הם ספריי'א ומהניי'א המלמדים דעת ויראת ה', כאשר אמר אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו (ירושלמי חגיגה), ואז יפרח חיים ברכה ושלום בכל עיר ועיר, ואם המושל שומר חקי התורות ומנהיגם במשפטים צדיקים ובדרכים טובים וישרים והוא משרת לתורה ושומר מנהג הצדק, בהם תכין ממשלתו ותתמיד מלכותו, כמו שאמר (משלי כ') חסד ואמת יצרו מלך. ואמר הקב"ה לישראל בתי בידך ובתך בידי, בתי בידך זו התורה, ובתך בידי זו הנפש, אם אתה משמר את שלי אני משמר את שלך, וכל העוסק בתורה נעשה ראש, שנא' (משלי ח') בי מלכים ימלכו (תנחומא כי תשא). ואם למדת תורה בלדותיך אל תאמר איני לומד בזקנות, אלא למוד תורה, כי אינך יודע אי זה יכשר, אם למדת תורה בשעת העושר אל תמנע בשעת העוני, אם למדת תורה בשעת שביעה אל תמנע בשעת רעבה, אם למדת תורה בשעת הריוח אל תמנע בשעת הדחק, שנא' (קהלת י"ח) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך. ות"ת חביבה לפני המקום מעולות, לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום, שנא' (משלי ג') אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא, ותורה מתשת כח יצה"ר. ר"ש בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו, אף כך יצה"ר אין לו תקנה אלא בדברי תורה שהוא כאש, שנא' (משלי כ"ה) אם רעב שונאך האכילו לחם ואם צמא השקהו מים, כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך, אל תקרי ישלם לך, אלא ישלים לך (אדר"כ פ' י"ז). וג' כתרים הם, כתר תורה, כתר כהונה, וכתר מלכות, וכתר תורה גדולה מכתר כהונה ומלכות, שנא' (משלי ח') בי מלכים ימלכו וגו', ואין לך מצוה בכל המצות שהיא שקולה כנגד ת"ת, כי התלמוד מביא לידי מעשה לשמור לעשות ולקיים את כל התורה.

ענף ל"ח.

יורה אדם להשתמש בכתרה של תורה. מעשה באדם אחר שהיה

ומצות ה' ברה ומאירת עינים. השמש תשקע אחרי ריוץ ארחה, ויראת ה' עומדת לעד. וילמוד אדם תמיד בתורה, וגם אם עוסק בעסקי הומניי יהגה לכל הפחות בה, ובעלי האומנות וכת אנשי המלאכה ודלות עם הארץ יהגו בה בעתות שהן פנויים ממלאכתם ומטרדות העולם, כמו בלילה בימי החול, ובשבתות ובימים טובים בכל עת, ובעלי הנפשות החלושות יקבלו הקי הישם ב"ה באמונת הלב מפי החכמים, כי למעוט שכלם ובינתם אין לבם פנוי לתורה, אמנם גם הם יהגו בה בענינים שמבינים הנכתבים בלשוניהם כמו ספרי מוסר ומנהגים הנכתבים בלשון אשכנז. ומצוה גדולה לקרב לב התלמידים אל התורה ולהשכילם ולהבינם הענינים הקשים במשלים ומליצות, לקרב בניו ובני ביתו ללמוד תורה וללמדם לכל אחד כפי דרכו כדרכיב ושננתם לבניו.

ענף ל"ז.

המשתדל ללכת בעקבות התורה האלהית יחזק במעונו בעלי ההכרה התמימה, וימצא מנוחה והשקטה בנפשו בהאמינו בהם וכדבריהם, ויאמן כי ה' אבינו ומנהלנו ומחוקקנו, וחפצו כי נעשה הטוב ונמאס הרע ויגמול ויענש, הוא ימצא מתיקות ועונג וירגיע בעשותו הטוב, וזאת האהבה אל ה' מסובכת מהשגה הזכה בתורה ודעת את ה' האמתית. והשכל מחייב להקביל כל מטיב אם בהטבה אם הוא צריך אליה, אם בהודות אם איננו צריך לגמול, וכאשר היה זה מחיובי השכל, אמר רב סעדיה גאון, לא היה נכון שיעזבהו הבורא יתברך בעניני עצמו, אבל התחייב לצאת ברואיו בעבודתו והודות לו בעבור שבראם, והשכל מחייב עוד שהחכם לא יתיר לגדפו ולקללו, והתחייב עוד למנוע הבורא עבדיו מזה להקביל בו, והשכל מחייב עוד שימנע הברואים לחטוא קצתם לקצתם בכל מיני החטאים, והתחייב עוד שלא יתיר להם החכם זה, והשכל מכשיר עוד שיטריח החכם עושה בדבר מהדברים ויתן לו שכרו עליו, בעבור שיגיעהו אל התועלת בלבר, מפני שהיה זה ממה שמועיל לעושה ולא יזיק המטריח, וכאשר נקבץ אלו הארבעה ענינים יהיו כלליהם הם המצוות אשר צונו אלהינו והוא שחייבנו לדעתו ולעבדו בלב שלם, כמו שאמר (ד"ה ח' כ"ח ע') ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך וגו', ועוד הזהירנו מהקבילו בקללות ובגדופים, אע"פ שאינם מזיקים אותו אלא שאין מדרך החכמה להתירם, ולא התיר לקצתנו להרע לקצתנו ולחמסם, רק להכנע לו ולעבדו ולעמוד לפניו, ולעשות המשפט והאמת והצדק והדין, והרחקה מהרוג המדברים ואיסור הנאוף והגנבה והרכילות ושיאהב המאמין לאחיו מה שהוא אוהב לנפשו, וכל ענין מאלה שמצוה בו נטע בשכלנו טובתו, וכל ענין מהם שהזהיר ממנו נטע בשכלנו גנותו, כמו שאמרה החכמה אשר היא השכל (משלי ח' ז')

ועל ידי כן יתן אל לבו לעשות טוב, ויגיעת התורה משכחת ומונעת
 אותו מן העון, אבל הבטלה גוררת את העון ומורידו לשאול. ויש מן
 החכמים שהיתה התורה אומנותן ועסקו בה כל ימיהם, ולא פנו למלאכת
 מעשה ולעסק העולם, ויש מהם שהיו עוסקים מעט בעסק שעות ידועות,
 והנשאר מן הזמן קדשו לתורה, הכל כפי מה שהוא אדם. והנה מצינו
 לשון לקיחה בכל הדברים, אמר ר' הירץ וויזל, לבד אצל אש לא
 מצאנוהו בכל המקרא, כי כל הדברים פעם יקחו ופעם לא יקחו, ע"ד
 משל החרב, אפשר שלא תצא שנים רבות מתערה ולא תקח כלום,
 ולכן כשהיא הורגת נאמר שלקחה, וכן בכל דבר, זולתי האש שלוקחת
 תמיד, שאם אינה לוקחת איננה עוד במציאות, ועל כן לא תפול עליה
 לשון לקיחה, לבד בהתפעל שהיא על הפך הדבר, כמו יש מתרושש
 ויש מתעשר וכיוצא, וכן מתלקחת, ושאננה לוקחת מאימה להעמדתה,
 וזה רק האש האלהי שאיננה צריכה לדבר טבעי שיעמידנה, וחבצר גם
 במים, והוא פלא, ואחר שהאש האלהי אינה צריכה לקחת דבר להעמדתה
 ולכלכל אותה, כי היא אש מתלקחת (יחזקאל ח') לכן דרכה של תורה
 היא, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי
 צער תחיה ובתורה אתה עמל. ויאהב אדם ההסתפקות, כדי שיהיה
 פנוי לעסוק בתורה, והתורה נקנית במ"ח דברים (לכות פ"ו), וירחק
 ממנו כל הענינים המבטלים את התורה, ואלו הן: התאוה, והכעס,
 והעצלות, והחנופה, והעזות, ומאורעות העולם, וחברת מתי רשעים,
 ורוע האמונה, ולעג הלועגים, והחכמות הרעות, והפתיות, והקנאה, ולקוץ
 בעבודה מפני שלא יראה שכרה, והכליות, ושלא יאמין ביום הדין, ורבו
 הזהב, והכסף, והכלים, והבנינים, והמרכבות, והסוסים, וסגלת מלכים,
 והעבדים, והמשרתים, ומאכלים ומשקים טובים, ונשים, וכבוד, וגדולה,
 והעסקים, ומלבושים יקרים, ותענוג הגוף ושאר מיניהם. ואם לומר האדם
 תורה חכמה ודרך ארץ, ענוה צניעות ומע"ט, אז מן השמים עושים לו
 כל צרכיו, ובשמירתו את התורה ימצא מנוחת הנפש והשקטת הרוח,
 ולא יפעם לבו בקרבו בעשותו אחת מן המצוות, לאמר מי יודע אם
 רצון התורה מסכים בזה לתולדות הקשות, ומי יודע אם לא יהיה רצון
 השם לעשותה בדרך אחר, אמנם בעת שיאחז במשען הקבלה, נכון לבו
 ובטוח כי כמו זה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים, מבלתי שיעלה
 ספק בלבו על אמתת המעשה. על כן ילמוד אדם אפילו שלא לשמה,
 שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ותורת ה' תמימה משיבת נפש, היפך
 חום השמש המעלף נפש. השמש יכה בהמה וגם אדם בפתיות ושגעון,
 והתורה מחכימת פתי. שמש בחומו יעש את האדם נכאב ונעצב,
 והתורה משמחת לב. בהירת השמש בגבורתה תכהה עין רואה בה,

עצמו ממהשבת הזמני מדרכי העולם ומחשבות הקנינים, וידבק נפשו
 בחורה כבן עזאי, ויאסוף תמיד השמועות וישכיל ויבין כוונת המצות,
 ומה שעושה לא יעשה כי אם בעבור כבוד האל, ולא ימנע עצמו
 ממצות לא תעשה כי אם בעבור כבוד השם לבדו, כאדם הנותן צדקה
 לעני לא יתננה בעבור כבוד הגבאי, ולא בעבור ישבחוהו בני אדם,
 כי אז תהיה מעלת האדם אליו גבוה בעיניו ממעלת השם. ככה העושה
 עבירה בסתר בעבור שלא יודע למלך או לבני אדם ויקל בעיניהם,
 והחושב זה הוא משוגע, כי כן כתוב אם יוצר עין הלא יביט (תלים
 ל"ד ט'). והשם רואה במסתרים מה שלא יוכלו בני אדם לראות בגלוי,
 כי השם יודע מחשבותיו וסודו, והוא יפחד ממלך בשר ודם שלא
 יענישוהו, ולא יפחד ממלך האמת שנפשו בידו בעה"ז ובעה"ב. והמשכיל
 יאמין כי השם ב"ה יודע ובוחר מעשי ב"ה ורוצה בעשותם הטוב ומואס עול
 ורשע, וישלם לאיש כמעשהו, ועתיד לבוא עמו במשפט על כל אלה,
 ואז חכסף נפשו אל האל באהבה וחבה יתירה, וימצא עונג בבחינת
 יחוסו אל השם יתעלה, והוא נכון ובטוח בו, כי כאב את הבן ירצהו,
 לא יעף ולא ייגע באהבתו אל ה', ובכל עוד שתוסיף השגתו ותודרך
 מחשבתו, כן תוסיף ותגדל אהבתו ויראתו ומכבדו בכל לבו, ויקיים
 מאמר רז"ל (יומא פ"ח), ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב
 על ידך, שיהא אדם קורא, שונה, ומשמש ת"ח ודבורו בנחת עם
 הבריות, ומקחו ומתנו בשוק נאה, ונושא ונותן באמונה, מה הבריות
 אומרים עליו? אשרי פלוני שלמד תורה, אשרי אביו שלמדו תורה,
 אשרי רבו שלמדו תורה, אוי להן לבני אדם שלא למדו תורה, ראיתם
 פלוני שלמד תורה, כמה יפין דרכיו, כמה מחוקנים מעשיו, עליו הכתוב
 אומר (ישעיה מ"ט) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר;
 ובזמן שאדם קורא ושונה ומשמש ת"ח ואין דבורו בנחת עם הבריות,
 ואין מתנו ומקחו נאה בשוק, ואינו נושא ונותן באמונה, מה הבריות
 אומרים עליו? אוי לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה,
 אוי לו לרבו שלמדו תורה, אשרי בני אדם שלא למדו תורה, פלוני
 שלמד תורה כמה מכוערים מעשיו, כמה מקולקלים דרכיו, עליו הכתוב
 אומר (יחזקאל לו') באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו.

ענף ל"ו.

מצות ת"ת איננה נוהגת לזמנים ידועים ולשעות ידועות, אבל היא
 בכל העתים, כל משך חיי האדם, ביום ובלילה בערב ובבקר בשבתות
 ובמועדים, ואמרו חז"ל הוי ממעט בעסקך ועסוק בתורה, כי התורה
 מביאה לידי מעשים טובים וזכות, ותגיד לו עונש העבירות וזכות המצוות,

בבחינת עצמה, ותמצא מתחלפת באישים, שיש מהם שלמי הצורה האנושית, ומהם חסרים בה, ועם כל זה אחת היא בכלם, כן התורה היא צורה אחת שוה בכלל בני ישראל בבחינת עצמה, והיא מתחלפת באישים, שיש מהם שלמים בה, ויש מהם חסרים בה, וע"ז אחת היא בהם לעולם מאין כמוה בשווייה, ואם יקרה פגע או חולי באנשים, הנה ימצאו בה כל הסמים והתרופות, אשר בהם תרפא הנפש, ותשוב אל שווייה, ותעמוד על קיומה. ויתרון לדת התורה על דתי הנימוס, שדת הנימוסיי יענוש העוברים ואינו מחזיק טובה להנשמרים מכל רע, כי קצור קצרה ידם לשלם לאיש כפי מפעליו, ועונש הוא רק לנעור רשעים מן הארץ, ולהזהיר הנשארם לבל יזידון עוד, ואם ישוב החוטא אין ביד השופט למחול עונו, לא כן דת התורה הקדושה היא שומרת לאדם גמולו באחריתו, וגם אם ישוב ויתהרט על העבר, סר עונו והטאתו תכפר, כי הבורא ב"ה ביכלתו בלתי בעל תכלית, וימחול למי ששב בלב שלם. אמנם תורה בלי עשייה לא תועיל בהיותו עז פנים וסר מחקות השם ב"ה בגאות לבו. ויסוד הלמוד היא היראה המביאה לידי אמונה שלימה, ולעולם ישים אדם עצמו על ד"ת כשור לעול וכחמור למשא, והעוסק בתורה ובג"ח יצרו מסור בידו (מס' ע"א פ"א).

ענף ל"ה.

מצות תלמוד תורה גדולה מאד בין ללמוד בין ללמד, ונצטוית לכל הקהל כלו שכל אחד מישראל חייב להגות בה, ללמוד תורה בחשק גדול ומתוך להב התעוררות אל האהבה והדבקות בשי"ת אשר היא התכלית המכוון בה, כי התורה שלימה בתכלית השלמות, לא תהיה בה לא תוספת ולא הסרון, וראשית חכמה יראת ה', וילמוד מתוך היראה וגם מתוך האהבה, כי גם אל האמתיות יגיע השכל רק אחרי עמל רב וזמן ארוך ובין ספקות רבות, ותשמח הנפש בה, ואז יכנסו דברי התורה בלב, ויהיו מצויירים לנגד עיניו כאלו כתובים לפניו על לוח, כל אחד כפי כחו, יש במקרא, ויש במשנה, ויש בגמרא, ויש בהלכות, ויש באגדות, ודברי התורה יהיו ערבים בעיניו, כי אם ירצה האדם ללמוד דברי תורה על דרך שלומד החכמות הלמודיות והטבעיות, ומה שייטב בעיני שכלו ובינתו יקבל ויאהב, ומה שלא ייטב לא יהפוך בו, לא יצליח בחכמה. למה הדבר דומה, לצמא, כל מה שמביאין לו תאב לשתות, בין שערב לחכו, בין שאינו ערב, כמו המים וכיוצא, לפי שכל חפצו לרוות צמאונו, ואין כן השותה להנאתו, לא ישתה רק המשקים הערבים לחכו, כמו היין הטוב וכיוצא. וחובת האדם לשקוד על דלתות בה"מ ולכתו אל חכמים, ונתינת לבו על דברי התורה, וירם

הטוב האמתי כרי שישתדלו בהשגתו, כמו כן הרע האמתי כרי שישמרו ממנו, ויתוקן קבוץ המדיני באופן נאות ושלם, שהיא מהשבתה ותכליתה של תורה, להאיר למתנהגים בה את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, וכמו שכל אחד היה טועם מלחם האלהי הנזון הגוף ממנו לפי כחו, כן כל אחד ואחד השיג מלחם האלהי הנזון הנשמה ממנו כפי כחו וכינתו ושכלו, למשל מצות היראה, כל הקהל חייבים ליראה את השם ב"ה, אבל רחוקה מאד יראת ההמוני, שירא את השם ב"ה מכח יראת העונש, מיראת החכם והעובד האמתי, הירא את השם הגדול והנורא יראה גדולה, והיא יראת התרוממות, ויקטן עצמו מגדולתו — בעבור זה לא יאות להשוות במדרגה אחת יראת ההמוני ויראת החכם והמבין מדעתו, וכן בכל המצות, הקטן והגדול שומרים המצוה, אבל כל אחד יראה אורה ויכוין כוונתה כפי כחו, וכפי כח נפשו חייב לראות האור הזורח לעיניו, וכרחוק מזרח ממערב הם באופן הקיום והשמור, והמצוה נכתבה בתורה כפשטה, וכפי שיוכל לסבלה הקטן שבקטנים, והניחה השרשים היקרים והענפים הרחכים היוצאים ממנה סחומים וחתומים לבעלי האור והדעת והחכמה.

ענף לד'

התורה הנאמנה שומרת הצדק בגלוי ובנסתר, ומרחקת האדם מן דעות זרות, האומרים עזב ה' את הארץ, ויחשבו זה רוממות בחק השם שלא ישגיח במין האדם להיות האדם פחות נבזה ומאוס בעיניו, ויאמרו שהסכלות בדברים הגרועים טוב מהשגחתם, ומרחקת ג"כ מתאות עה"ז, כאשר הגוף בחלותו לא יועילוהו המאכל והמשקה, כן האדם כשיכנס בו אהבת העולם לא תועילוהו התורה והמצוה, ותורת ה' תמימה לא תחסר כל בה, כוללת מצות שמעיות, חקים ומשפטים, ודברים מושכלים, מדות ישרות ומעשים טובים, וזאת תורת האדם אשר ילך וחי בהם, ובלעדיה לא נדע במה נעבוד את ה', האתן בכורי פרי בטני חטאת נפשי להקריב ריח ניחוח לה', או כבשה קטנה לכפר עון הטאתי? והבורא יתעלה ראה שהתורה האלהית היא ראויה לכל איש ולכל זמן, כי ידיעתו יתעלה לא תחלה בזמן מה מוגבל, אבל ידע הדברים במה שהם נאותים לכל זמן ולכל איש ולכל מקום, לכן גם היא לא תשתנה בשום זמן, וכל פעולותיו הכוללות לא ישתנו שנוי ההלטי, ואם היה שישתנו לצורך שעה, כענין מה שעשה אליהו בהר הכרמל, דומה למה שישתנו חלקי המציאות בפלאים לצורך שעה כפי העת והמקום אשר יעשה שם הפלא, וכמו שצורת המציאות לא תשתנה בכללה, כן התורה האלהית לא תשתנה, וכמו שהצורה האנושית אחת ושוה בכלל המין

כתורה והמסורים פא"פ באמונה, הן חקי תורת האדם, הן חקי ההנהגה העליונה שהיא כפי דרכי החכמה, הן מעשה שמים וארץ שנחכנו כפי ארחות החכמה, ולא תודענה לאדם באמצעות שכלו ובינתו, זולתי באמצעות רוח רעת הנלווה לאדם ממרומים, בעבור צדקת וישרת לב האיש ההוא שירא את ה' מאד והתגבר על יצרו, ללכת בדרך הטובה. והתורה הקדושה לא דברה בלשון מדברת גדולות, אך הכל נכתב בלשון צח ובדרך ברור יבינום כל אדם, כל אחד כפי דרכו, ופי שנים לה ברוחה הקדושה, כי היא תלמד לאדם מה נאווה לו לחשוב על אלהים, גם תודיעהו את המעשים הנאהבים לאלהים, ותטהר עבודתו מכל דופי והבלי שוא, וכמו שאין עין כל אדם שוה, יש עין חביט בזהרי השמש מבלי יחלש, ויש עין כדה **הַבֵּט** אל אור בהיר לא יוכל, כן לא עין כל אדם שוה, בחזות את אור שדי, אמנם כל אחד יקח חלקו ממנה לטוב לו, החכם כפי חכמתו, והמשכיל כפי שכלו, והמבין כפי בינתו, והנער והפתי והסכל והנשים והקטנים כלם יקחו חלקם ממנה לטוב להם, כי היא כמראה מלוטשת ובהירה, יראה בה כל אחד צורתו, כשמש שהוא באמצע הסדר ומשפיע על כל ההולכים סביבו, כן התורה היא אבן פנה ונקודת המרכז שהכל מקבלים ממנה אור וחיים, וכמו המאורות אשר הולכים תמיד על הסדר המוטבע מאת הבורא בעולם הגופני מבלתי ישנו את תפקידם, כן היראים גם המה לא ישנו את תפקידם בעולם המוסרי. ואחד מן ההמון המסתכל במצוה ממצותיה יסתכל בה כפי דרכו וכפי כחו, והגדול ממנו יסתכל באותה המצוה עצמה כפי גדולתו, והגדול עוד ממנו כפי גדולתו, הקדוש כפי קדושתו, והצדיק כצדקתו, וכל הכחות ובעלי הנפשות המתהלפות כלם עושים מעשה מצוה אחת ונוהרים מאזהרה אחת, וכל אחד כפי דרכו, וכל הקהל שוין במצות התורה ואזהרותיה, ואולם הקטן שבהם יעשה כפי פשט המצוה הכתוב בתורה, והגדול כפי גדלו, וכפי רוב משקל הכחות הנפשי ורוב צאתן אל הפועל, כן גודל קיום המצוה והתפשטותה בלב ובמעשה בערך זולתו, והקיום והשמירה יתחלפו ויתרחקו מרחק רב לפי ערך הכחות הפרטיי של כל אחד ואחד, ולפי ערך בינתו וחכמתו ואהבתו בקיום ועשיית המצות. וכן אמר ר' יוסי בר חנינא (ילקוט יתרו) לפי כחו של כל אחד ואחד היה הדבור מדבר עמו, ומה אם המן כל אחד ואחד היה טועם לפי כחו, הדבור על אחת כמה וכמה, ע"כ, וכל המצות והאזהרות כתובות בתורה בלי גדולות וכלי הפלאות, רק בלשון רכה הסובלת כל מדרגת ההמון, ולא עטרה עטרות של דברי גוזמא לדבריה ולא הפליאה הענינים מן הדעת, ותכליתה להישיר האנשים על השגת ההצלחה האמיתית שהיא הצלחת הנפש וההשאות הנצחית, והודיע להם

והוא נקרא מי שנתחלל בו ש"ש והוא במעלה הזאת מן החטא. אלה כלם כאשר ישובו יכופר להם בעה"ז ובעה"ב, חוץ ממה שכתב בו הכורא לא ינקה, כי אי אפשר שלא תבא עליו רעה עולמית. והשב הוא אשר הכורא חפץ בו, כאמרו (הושע י"ד) שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך. וכאשר יסכים האדם בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה תהיה תשובתו מקובלת. וידע השב שהכורא ב"ה נהן לנפש יתרון מעלה בשכל ובחכמה, ועל כן חייבה במצות ובזהירות הכינה בם לחיים התמידים, והשכל מהייב שהכורא יחב' כפי מה שנראה לנו מחכמתו ויכלתו והטבתו אל ברואיו, לא יתכן להיות שיעור הטובה אשר כוון בה לנפש הזאת הוא מה שהיא מוצאה בעה"ז מטובותיו והנאותיו, שכל טובה שיש בעולם יש עמה רעה, ועם כל הצלחה עמל, ועם כל הנאה צער, ועם כל שמחה אגל, וכל חלקיו שוים, וההכרעה לענינים המעציבים על המשמחים, וטובת העולם דאגה ורעתו חרטה, וכיון שזה מבואר ואין בו ספק, ומן השוא שיהיה החכם משים תכלית תועלת הנפש הזאת הענינים האלה הנהפכים, אבל ראוי שיהיה מזמן לה מדור שיש בו החיים הגמורים וההצלחה המיוחדת ימציאה אותה, כי לא מת מי שהחיתה אותו החכמה ולא התרושש מי שקנה דעת. ועוד כל הנפשות אינן נחות בעה"ז ולא בוטחות אפילו אם הגיעו אל הגדול שבמלכיות ואל העליונה שבמעלות, ואין זה בטבעה, כי אם בעבור ידיעתה כי יש מדור יותר נכבד מכל טובות המדור, והיא נכספה לו, ועיניה צופיות אליו, ולולי זה היתה נחה ושוקטת. והשב ירבה בתפלה ובצדקה, כדכתיב (משלי י"ו ו') בחדר ואמת יכפר עון, וביראת ה' סור מרע, ויעמול להשיב בני אדם למוטב, כאשר אמר (תלים נ"ח) אלמדה פשעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, והוא רחום יכפר עון, אמן.

אילן ד'

שתול על פלגי מים, והוא יתן לך: התרוממות
התורה האלהית וגודל ערכה וחלקיה.

ענף ל"ג.

ברוב חסדי השם ב"ה עשה מופת חזק ואמין שאין בכח הדעת להכחישו לעיני כל ישראל גדוליהם וקטניהם, והביאם להר סיני, שם נגלה האלהים לעיני כל, ודבר מן השמים ושמעו באזניהם קול אלהים חיים מדבר מתוך האש, וראו מופתים רבים ונפלאות גדולות במדבר ובארץ ישראל, לדעת דעת ברורה שדברי התורה הם דברי אלהים חיים. והחכמה שנבעה מפי עליון ב"ה דרכי צדק משפט ומישרים הכתובים

ונאמר לחזקיהו (גס נ' ל"נ כ"ה) ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם, וכמו שקראו יהוא רשע והוא בטל את הבעל, וקראו צדקיהו רשע וכבר הציל ירמיהו. עובר הוא, אשר יחד לו מצוה אחת לא יעברנה כל ימי חייו, שאם יסכים בזולתה או יחלק בה לא יקצר בזאת כלל, כאלו שם לעצמו שלא יאבד חפלה בזמנה או שלא יקנה ממון מצד אסורא בשום פנים או שלא יבעל בעילה אסורה מעולם והדומה לזה, וכמו שאמרו רבותינו כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ, ר"ל שיהיה לו מצוה אחת לעשותה, אבל מי שלא הניח מצוה שלא עבר עליה פעם אחת אינו נקרא עובר. ממרה הוא, מי ששם לעצמו חק לחלוק על מצוה אחת תמיד, ומתנהג בה כפי מה שיזדמן לו, ועל כן יש לכל אדם מצוה כפי התחלקות דעתם. השלם הוא מי שהתיישר לו לקיים כל המצות ואזהרות ולא קצר במאומה מהם, והוא שיקרא צדיק גמור, ואם יאמר איך אמר כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא? נאמר לא אמר זה כי אם על היכלת, כי אין אחד מן הצדיקים יכול לעשות טוב, אלא הוא יכול לעשות רע, אבל הוא בוחר בטוב ומגבירו על הרע. החכם המשובה, מי ששם אמתות הדברים שרש ומנהיג עליהם דעתו, ועם חכמתו בוטח אל המובטח בו ונוהר ממה שצריך להזהר ממנו. והכסיל המגונה, מי ששם דעתו לשרש וחושב כי אמתות הדברים הולכות אחר דעתו, ועם שכלותו בוטח במה שצריך להזהר ממנו, ונוהר מהבטוח בו, כאשר אמר (משלי י"ד) חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח. המקצר הוא המיקל במצות עשה כמו בתפילין ובציצית ובסכה ולולב ושופר והדומה לזה. החוטא הוא העובר על מצות לא תעשה, אבל לא על החמורות, ונדע שאינם חמורות, מפני שלא הגדילו ענשם בעה"ז, והוא נקרא עובר על מצות לא תעשה, כמו שמקל בנבלה וטרפה והדומה לזה. המזיד הוא שעובר על החמורות, והם שיש בו כרת בידי שמים וארבע מיתות ב"ד ומיתה בידי שמים, כמו העריות וחלול שבת והדומה לזה הוא במעלה הזאת מן החטא. הכופר הוא העוזב העקר, ר"ל בורא הכל יתברך, ועוזבו אותו על שלשה דרכים, אם שיהיה עובר זולתו מדמיון עשוי או אדם או שמש או ירח, וכמו שיש בלא יהיה לך אלהים אחרים, או שלא עבר זולתו ולא עבדו, והוא איננו עובר דבר לא אמת ולא שקר, ע"ד הקרא (חיונ כ"ג י"ז) האמרים לאל סור ממנו, ומה יפעל שדי למו, או שיהיה בספק באמונתו והוא נקרא בשם מאמין, ואפשר שיתפלל ויתחנן ואין לבו שלם ושואמין והוא מפתה במאמרו ובאמונתו, וכאשר אמר (תהלים ע"ח ל"ו) ויפתוהו בפיהם וכלשונם יכזבו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בכריתו,

העיון ערפל הספק כלה גרש תגרש, ויהי שלום במשכנותיו. וירגל האדם לומר שיבין חסרון ידיעתו, כי חכמים אמרו: הידיעה היותר גדולה היא — לדעת שלא נדע מאומה. — עוד אמרו: יֵדַע ויֵדַע כי ידעו באמת, זה הוא חכם לבב, לִפִּי מִמֶּנּוּ — יֵדַע והוא לא ידע אם ידעה, דבר עלי לבו והזכירהו — לא ידעה וידע אשר לא ידעה, חוס וחמול עליו והודיענו — לא ידעה ויחשוב כי ידעה, פתי שוֹ אוֹרוֹ ויהרחיקנו. ואם יביט האדם בענינים היקרים אשר הצלחה הנצחית תלויה בהם מוטבעות בחק הקבלה הקדושה יאמר: קטנתי מחקור, דעת נפלאות רצונך לא אוכל, כי רב הוא! ואם ישכיל במצות השכליות, אֵין לא יהיה כסכל וכפתי לעבוד את האֵל כמצות אנשים מלומדה בלי לב ונפש, כי התורה בעצמה סמכה בידיעת האמתיות הראשיות על הכרת השכל, ולכן לא בא עליהן הצווי מפורש ושום שכל מאת השם יתעלה, כי ההשגות הרמות האלה שיגיע אליהם השכל מצד הבונתו להקיש ולשפוט על כל דבר, והם פרחי השתכלותו ופרי הקירתו, כהשגת מציאות עצם שהוא מהוייב המציאות וסבה ראשונה לכל הויה, ומדות האֵל שהם תואריו, והשארת הנפש, וגמול ועונש הרוחני, שהם היסודות והעמודים, אשר אֲדַנִּי התורה עליהם הטבעו, אלה ההשגות מצאה כבר מונחים ועומדים כראי מוצק בשכל האדם, ולא תצטרך עליהן התגלות חדשה מפי עליון; לכן יבין לידע את כל דבר על בירורו, להיות שורש ויסוד המצוות השכלי נגלות לו, וללמוד במדרש החכמה, כמו שאמר הכתוב כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי, ויטעום מפרי עץ החיים, ויהיה איש מצליח כל הימים.

ענף ל"ב.

מדרגות הברואים באופני זכיותם וחובותם הם שנים עשר מעלות: צדיק ורשע, עובד וממרה, שלם ומקצר, חכם וכסיל, חוטא ומוזר, כופר ושב. צדיק נקרא מי שרוב מעשיו זכיות, ורשע מי שרוב מעשיו חובות, כי עבודות האדם כשהם רבים נקראו זכיות, ושהמרותיו כשירבו נקראו חובות. ואמר רב סעדיה גאון הענין הזה דומה לדברים הטבעיים והוא שהחכמים קורין לדבר חם כאשר יהיה החום בו יותר מן הקור, וקורין לדבר קר כאשר יהיה הקור יותר מן החום, וקורין לגוף בריא כשהבריאות בו יותר, וחולה כשהחולי בו יותר, ועל הדרך הזה באו השמות הנבואיים שקורין האדם צדיק כשהיו רוב מעשיו צדק, כאשר קראו יהושפט וחזקיהו צדיקים, אע"פ שהיה במקצת מעשיהם חטא, כאשר נאמר ליהושפט (ד"ה נ' י"ט נ') ויצא אל פניו יהוא בן חנני החזה ויאמר אל המלך יהושפט הלא רשע לעזר ולשנאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה',

ולא ישתתף עם איש בליעל ובעל שבועות ונבהל להון, ואל יתקצף בראותו חביריו יעשירו ויצליחו, ואם יארע לו הפסד אל יכעוס, ויהשוב שהוא לטובתו, ואם השיגה ידו הון עתק אל יקפוץ ידו מתת ממנו מעשר וצדקות ונדרים ונרכות, כי בנתון יהיה הנשאר שמור, וזוה חחסרון יהיה שלמות הונו, וגם אם יאבד לא ידאג על אבדו, רק יצדיק דין אלהיו, כאשר אמר איוב: ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך! ומי שינהג את עצמו וינצור בלבו עבודות האלה, עליו נאמרו כל המליצות היקרות והמהללים הטובים הברכות וההבטחות הגדולות, שהללו שברכו ושהבטיחו הנביאים בהן את החכמים, וכל ההצלחות האמתיות והמדומות כלם נמשכים מן מעשיו הנרצים לאלהי ישראל, כי הוא מודה לאל על כל הטובות אשר השיג ממנו עד עתה, ועל החיים אשר חנן אותו בהם, ומסתפק בימים שעברו אשר היה חי על האדמה, ומקדיש שאר ימיו לעבודת ה'.

ענף ל"א

מי שקבלה קבול שלם מבלי שיתחכם בה בשכלו, אמר החבר (כוזרי נ' כ"ו) הוא מעולה ממי שיתחכם בה וחקר, אך מי שנטה מהמדרגה העליונה והיא אל המחקר, טוב שיוציא בהם מוצאי החכמה משיעזבם לסברות רעות ולספקות מביאות אל אבדון, והסכלות והבערות בידעת האל איננה פחותה וגרועה מהסכלות והבערות בשאר הידיעות, ומי שישחבש בענינים האלהיים לא יגרע בסכלותו ממי שיאמין שהארץ שטוחה ולא עגולה. ובעל התורה ישיג תועלת בידעת ה', והיא זכוכ נפשו והשגת חיים מאושרים בזה וכבא. כי אין הקבלה טובה (זס כ' ח') אלא עם הלב טוב, אבל עם רוע הלב החקירה יותר טובה, כל שכן כשיוציא המחקר אל אמונת הקבלה ההוא, ואז יתקבצו לאדם השתי המדרגות, ר"ל הידיעה והקבלה יחד, לכן החכמים המתפלספים אהבה בכרירות, כדי שתזדכנה מחשבותם לילד מסברותם התולדות האמתיות עד שיגיעו אל האמת במה שנשאר עליהם מהספקות ורוצים עם זה פגיעת תלמידים שיביאו אותם אל המחקר והזכרון, כמי ששגה בקבוץ הממון, והוא שונא להתעסק אלא עם מי שיסחור כדי שירוויח עמו, ויזהר האדם להשתמש בכחות נפשו לפי החכמה האמתית, כי אם ישלח רעיוניו חוצה למען ישוטטו הנה והנה בסברות מדומות, ולא ישים את תבונתו למנהל להם, אזי ילכו תועה על לא דרך, וישמים אור לחשך וחשך לאור, אך המתנהל לאטו לרגל החכמה האמתית לא יבלע ארחותיו, ויהיה מוצק במחשבותיו, ולא יירא אם הספיקות תקדרנה את טהרת נפשו, כי אז תשלח התבונה שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ובקרני אור

ולרחם על העניים ולהתבייש מהחטאים ולירא את השם ב"ה, ולהזהר
מלשנוא אחים בלבבנו ומלהתגאות על זולתינו, שלא לנקום ולא לנטור;
וכן במנהגים התלויים בכחות הפועלות בדעות, כמו ציור דברי החכמה
ותורה וללמדה ולשמרה בכח השומר, ולהאמין בנביאים ובנבואתם,
בחכמים ובכל דבריהם, וביום הדין, ובחשבונו ועונשו וגמולו, ובתחיית
המתים ובגאולה, ולא יאמין בחכמת הרשעים ותעתועיהם, ויבין ביראת
ה' להשכיל באמרתו לדעת דעת אלהים, ויאמין אמונה שלימה ביחוד
האל יתברך ובמציאותו ובאלהותו ובקדמותו ובחכמתו וביכלתו, ויאמין
בתורה ובכל הכתוב בה ובכל עניניה אשר לא יקבלם השכל, ולהזהר
מציורי הסכלות והשקר והשוא, ומהתכונן בדברי הבל ועבירה, ומהשכיל
להמציא ערמות רעות ותחבולות רעות, וישתמש בכל כחותיו כראוי,
ומה שבאפשרותו לא יחדל לעשותו, וישתדל בו כפי יכלתו, ויחשוב בכל
עת מה היה ראשיתו ומה תהיה אחריתו. —

ענף ל'

תעודת האדם היא שיבטח באל ובדרכיו ובנחמותיו, ולא יבטח
בעשרו בכחו ובצדקתו ולא בדברי המסיתים אותו, ויקוה כי יש שכר
לפעולתו וכי יש תקוה לאחריתו, ויאהב האל יתברך אהבה פנימית בלי
תקוה ותועלת, ובכל יגיעתו להשיג רצונו, ויאהב החכמים וכל דבריהם,
והוא יתברך נתעלה מכל עבודה והשתחויה, ואינו צריך לנו ולתורתנו,
וכן אמר איוב (ל"ה ז') אם צדקת'מה תתן לו? או מה מידך יקח? וכל
משכיל מבין שלא לחנם נתן הבורא ב"ה רוח דעת וחכמה באדם,
ויחסרהו מעט מאלהים, כי אם למען השכל וידוע את ה' ואת נפלאותיו,
וחובה עליו להגות תמיד בארחות השם, ומנהגו בעולמו עם ברואיו,
וללמוד ממנו להתדמות אליו כפי האפשר אל קוצר חכמתו ויכלתו,
ויאהב היראים וכל דבריהם וכל אוהבי הבורא והעניים והאומללים,
וישנא אויבי ה' וכל המעשים הרעים והמגונים המשחיתים את עבודת
האל יתברך והמרחיקים מעבודתו הטהורה הזכה והנקיה, ויקבל עליו
ברצון כל הבא מאלהיו, ואל יקוץ בתוכחתו, ויקבל באהבה מוסר הוריו
ורבותיו, ויהיה עניו עם כל אדם ושפל וצנוע בלכתו ושבתו, ויתבייש
תמיד מחטאיו, ויקנא בצעירים ממנו לימים השוקדים מנעוריהם בעבודת
השם יתברך, בעניים אשר אין להם מחיה ופרנסה — ועם כל חסרונם
ודלותם לא יתשללו מעבודת הקודש, ויעביר על לבו בכל עת גמול
הצדיקים ועונש הרשעים וחרדת המות ומאורעות העולם ומכשוליו ומומיני
וחרפיו וקורותיו, ואם מתעסק בסחורות ישמר עצמו מן האונאה ועושק
וגזילה והחנופות והריבית והשבועות ומעשות עול במדה ובמשקל ובמשורה,

חועבת הרע, להרחיק מעשים זרים, אשר כעשותו אותם יתפעם רוח האדם בקרבו ונמס כדונג לבו ומהחרט עליהם. והנה הנטיה הטבעית היא רע מנעוריו, כי התגאה בלבו, ובראותו דבר חמדה בחבירו חמד וקנא, ואם קרהו נזק התאמץ להנקם, וכאשר קרהו מחלה וצרה, התמרמר ובלבל דעתו וקרא חגר, וכאשר חשב בעניני חשק, התאוה תאוה רעה אל הזנות ואל הזוללות והסביאה והמחולות והשחוק, ושכלו ובינתו המה משרתים ועבדים ליפות דרכים אלו בעיניו בערמה ובתחבולה, לכן נתן לו האל יתעלה הרצון הבחירי, והיא הממשלה לבחור הטוב או הרע, ויהיה בכחו להוציא אל הפועל מהשבות טובות, ויקבל החקים והמשפטים למלאותם כנפש חפצה, ויכריח הכחות הרעות המושלות שיסתרו במצולות הנפש, ולמשול רק ביראת אלהים, כי כח המלוכה הנטוע בנפש האדם, לא נתנה ביד הרצון כאשר ירצה, אם למשפט ואם למספת, כי אם הכח הזה פקיד תחת יד אדון כל הארץ, ולא הרשהו למלוך ולצוות רק כפי החקים והמשפטים שחקק לו, והם דברי התורה והמצוה, ושם לו יועצים ושרים שיועץ עמהם, כדת מה לעשות, והיועצים האלו הם השכל והבינה והחקים שחקק לו, קצתם הקוקים בנפש עצמו כמו דעת המושכלות הראשונות, ורובם תבאנה לו מחוץ, והם חקי הכמת התורה והחכמים, ותעודת האדם היא לעבוד בכל איבריו עבודה אמתית, וכמו כן בכל כחות, אם בכחות הפועלות בגויה כמו המאכלים והמשקים והבעילות והדבורים והראיות והשמיעות והנגיעות תהיה הכל על צד המותר, כמו כן מנהגי האדם עם נשיו ושדותיו וכרמיו וזיתיו, בכספו וזהבו ובכל קניניו, ובכלל זה המאכלים האסורים והמותרים ועונג ושמחה וענוי וצום; ובכלל הדברים הנוגעים באהבת המקום והבריות, כי אין לאהבה חלף וגמול כי אם אהבה, וממנה המחילה לזולתו שנעמה מאד לכל נפש יקרה, וכמו שהשי"ת שהוא מקור החנינה והאהבה חפץ במחילה והשובה, למען יוכל השיב אלינו אהבתו כמקדם, וכן המלך מוחל למי שמרד בו, כן אדם יחפץ בסליחה, וכל מי שכובש כעסו וסולח בתום לבבו לרעהו, אשר הצירו חנם, מרגיש בעצמו התנשאות הנפש, וקונה לו תענוג ועדן, אשר כל הון לא יערכו לנגדם. ואוהב נאמן מתרמה במנהגיו בדעות ומדות אל אהובו, ולעשות כל אשר לו לרצון, אמת ושלום נמצאו בשפתיו תמיד, ונרצה אף למכעיסיו; ובכלל הדברים הנוגעים בדבור, כמו להתפלל בכוונה והגיון התורה ותוכחת רעים ומוסר הבנים, ולהיות נזהר מנבלות הפה ומלשון הרע ומדבר שקר ומהזכיר שם אלהים אחרים; וכן בכל המנהגים התלויים בכחות הפועלות במדות, כמו הגאווה והענוה, האכזריות והרחמים, הנקמה והסליחה, הכושת והעזות, היראה והקשאת עורף, אהבת רעים

בדברי שקר הבלים וחלומות העולים על רוח איש ואיש, ודבר אין להם עם החקים השכלים ותורות התבונה, לאלה אין חלק ונחלה בנו, כי חקירה כוזבת בהבלי שוא היא חלי הנפש, כמו הסם הממית כשיאכל האדם אותו, יכלה רוחו, ונשמתו אליו יאסוף, אף על פי שנאמר שאכל אותו בחשבו שהיה מאכל בריא ונאות, כן הכפירה והאמונה הכוזבת בענין עקרי הדת שירגשו נפש האדם וימנעוהו מירושת העולם הבא בלא ספק, וכפירה גדולה מאד בשטיפתו אל התאוות הגופניות שיבקש טענות מזוייפות חולקות אל האמת המצוייר אצלנו, כתגבורת התאוות הגופניות ומדות הנפסדות כחמדת הממון והכבוד והשחוק והמשגל סובאי יין וזוללי בשר, כל עוד אשר יוסיפו להשקוט צמאונם, כן תגדל תאוותם למעלה ראש ותורידם לבאר שחת ומאבדת שכלם. וצריך שתהיינה התורה והחקירה אחיות מתאימות הולכות אחוזות יד, ואז לא נכשל בארחותינו, אם רק יראת אלהים לנגד פנינו לבלתי נחטא, כאשר אמר שלמה בחכמתו (קכלת ז') טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ירך כי ירא אלהים יצא את כלם. וימשול האדם במדותיו, והנהגתו תהיה בחכמה, וישלט במה שיאהבהו וישנאהו, כי לכל אחד ממה שהוא אוהב ושונא מקום ראוי שישתמש בו, וכאשר יראה המקום אשר ראוי להשתמש בו במדה ההיא ישלחנה בשיעור עד שישלים המעשה ההוא, וכאשר יראה המקום אשר ראוי לעבור המדה ההיא יעצרנה עד שתעבור מעליו הרוח ההיא, וכל זה בשוב ויכולת לפשוט בעת שירצה ולתפוש בעת שירצה, וכמו שאמר (עשלי י"ו) טוב ארך אפים מגבור ומשל ברוחו מלוכד עיר.

ענף כ"ט.

כל נבון ילבב ויקר בעיניו תכליתו, ולא יחדל להתאמץ להבין תעודתו ושלימותו על בוריה, ולמען תאורנה עיניו, הטביע האל יתעלה שופט פנימי בקרב האדם לשפוט אותו על כל מעשה אשר יעשה, ויתן לו מנוחה והשקטת הלב ושלות הנפש בעשותו הטוב, ויעיר מחלת הלב וכאב אנוש ודכאות הרוח והשתוחחות הנפש אם לא טוב עשה, והמצוות השכליות, והוא שנאמין כי יש לעולם בורא, בראו מאין, ושאין כמוהו, ושנקבל עלינו יחודו, ושנעבדהו בלבנו, ושנתכוונן בפלאי יצירותיו כדי שיהיו לנו לאות עליו, ושנבטח בו, ושנכנע מפניו ושנירא אותו, ושנאהב אותו ואת אוהביו כדי להתקרב אליו ונשנא את שונאיו, ונפחד ונבוש מהשקיפו על נגלותינו ונסתרותינו, ושנכסוף לרצונו, וניחד מעשינו לשמו והדומה לזה, הם קודמות לתורה בטבע, כי מושרשות הן בשכל האדם, מרגיש הצדקה ומשכיל עליה כי ראוי לעשותה, ומגיע בשכלו להכיר

תשלח הקבלה שרשיה בלבן, עד שיתאמתו הדברים ויהיו מושרשים על האופן שאם כל רוחות שבעולם שהם הקשים כוזבים ודמיונים באים ומנשבים בהם לא יזונו ממקומם, ויחקור בכל מצוה ומצוה השכליות למצוא כוונת המצוה בכל אחת מהנה, כי זה היתרון לנפש האדם שתדע מה היא עושה ועל מה היא עושה, וכוונת המצוות הם כרוחות החומר, ובהם תתחזקנה בנפש כנטעי נעמנים השתולים על מבועי מים חיים, ונשרש יקר ערכה בלב האדם, ונהאמת אצלו מעלתה אם ישכיל ויעיין על כוונת המצוות. על כן בבחינתך על תעודתך ועל עניני התורה והמצוות תרגיש שמחה ועונג נפשי ומנוחת הלב והשקטת הרוח, וחזק ואמץ ביראת ה' ואהבתך אליו, כי היקרה בכל הסבות האמצעיות היא בחירת האדם, והוא יוכל לבחור בזריזות והשתדלה להנצל מרע ולהגעת הטוב, או יבחר בעצלה ועכוב ויפול ברע, ותבחר בחכמה, כי טוב רבש חכמה מכל תענוגות הארצי, וטוב מעט ביראת ה' מכל שלל גאים, אז תדע למי אתה עובד עבודתך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון, והיתה לך ידיד ה'! עושר למשפט, ענוה לגדולה, חכמה לכבוד, חסד לחפארת, יראה לחיים, צדקה לשלום, וה' ב"ה לאור עולם.

ענף כ"ח.

ההשכלה מביאה לידי מעשה, והם הדרכים המביאים אותו אל תכליתו (ס), וחקירה אמתית היא מעוז ומחסה לאמונה הזכה, וה' חפץ ביקרה, ומביאה ליראת ה' שהיא ראשית לכל חכמה, והיא תורה דעה ותבין שמועה, ותדריכנו בנתיב הנכון לדעת, איכה נשמע את דבר ה', ואיך לנו להבין דעת עליון, ומי אשר עמד נגדה, הוא לא הכירה ואת גודל ערכה מעולם, והיא לנו לעינים להאיר לנו הדרך הנכון אשר נלך בהאמנת הדברים לקרב הנכונים והמיוסדים לפי חקי השכל, ולהרחיק הכוזבים והדמיונים אשר לפעמים מושכים לבו של אדם ונעימים לשמוע, או ימלאו לבות הרכים ביראה ופחד ויורדים אל חרדי בטנם, בי במקום שהושם חק וגבול אל שכל האנושי בחקירותיו, שם תחלה ממלכת הדמיונים והכלי שוא, ובנקל יפול הפתי המאמין לכל דבר ברשתם, עד שישים הטפל לעיקר, ויזנח האמת וישעה בדברי שקר, מעבירים הנפש ומקדירים האמונה הטהורה, עד שישונו פעולות האדם הדבק בהם לצאת מגדר הטוב והמועיל, ומתנועע סביב דברים של מה בכך וקטני הערך. אמנם נשמור לנו ונשמור נפשנו מאד לבלתי נחליפה ונמר אותה בחקירה כוזבת, העוזבת הדרך השכלי, דרך הקבלה והתורה, ותשט מן המחשב הצודק ומן יסוד היראה והעבודה לשעות

אל המעין הטהור הנובע מן הקודש לכבוד אש התאווה, ולשאוב מים מבאר מים חיים לרוות צמאונה. והמשכיל יעשה שלום ביניהם, וימשול בחכמה על התאווה, וילך בכל ענינים בדרך הממוצע, ויכבה אש המריבה ע"י מיימי התורניי, וישקוד על החכמה וישיג ממנה תועלת, כי יש תקוה במשכיל ההולך ודל יותר מן הכסיל המצליח, ויגדול תשוקתו בקנות החסד והאמונה ולהשקיף על החיים התמידים, ודע כי הימים יאברו כל דבר וימחקו האותות וימהו הצורות ויאבדו הזכרון, ורק כמה שיכנס בלבות בני אדם ינחילוהו האבות לבניהם, על כן השתדל לקנות הזכרון אשר לא ימות, בהכניסך בלבות בני אדם אהבתך, חשאר בם זכרון מעלתך ויתרון מדותיך, ושלום עליך, לא שלום מנהג אלא שלום רצון.

ענף כ"ז.

כל פעולות האדם, אמר ההכם ר' גדליה ברעכער, תסובנה על שני קוטבים נאמנים, והם ההשכלה והמעשה, ונבדל בזה מכל היצורים אשר תחת השמש לדעת מה הוא עושה, ואיך הוא עושה, ועל מה הוא עושה, לא ישוער שיהיה רצון הבורא שיעשה דבר מן הדברים מבלתי שישכיל עליו טרם עשותו, כי יהיה זה הכחשה בתכונת האדם והריסות יסודות נפשו המשכלת והיודעת את עצמה, ואיך יעלה על הדעת שהטביע הבורא יתברך תכונה באדם שישתמש בה בכל הענינים המצטרפים אל חמרו לבד, ויהיה מתרפה להשתמש בשכלו בענינים שהם בערכם למעלה מהם לאין ערך? ונהפוך הוא, כי רצון האל וחפצו שלא נתרשל להשכיל ולהתבונן ולחקור אחר שרשי תעודתנו ולהשכיל על האמתיות הבאות לנו על ידי התגלות האל, ועל כל כוונת מצוות התורה, כי זה תפארתנו ותהלתנו, רוח ה' אשר נוססה בנו, ולא תהו נתן לנו ה' שכל לדעת ובינה להבין, כי אם למען נרעה נרדפה לדעת ולחקור על כל אשר באפשרות השכל לבוא עד תכליתו, ורק אם תהיינה התורה והחקירה משולבות יחד תגדל תוקף ידיעתנו את ה', ותרכ אהבתנו אליו, ונכבדו ונפארו ונגדלו בכל עוז ובכה אמיץ, ונמצא כי הוא יתעלה גנה את העם על מיעוט הבנתם וחסרון השכלתם בעשיית המצוות, ואמר על פי הנביא ישעיה (כ"ט י"ג) יען כי נגש העם הזה בפיו. וההשתכלות על תעודת האדם עלי ארץ, היא הנעלה והנשגבה במדרגתה מכל הנשואות, אחרי כי תצטרף אל אשרו והצלחתו הנצחית והזמנית. וחובת האדם להכיר את השם יתעלה מצד הבחינה וההשכלה, כמו שאמר המלך (דברי הימים ח' כ"ח) דע בני את אלהי אביך! וידרוש על כוונת המצות בגבול הראוי, למען

ימשיל הכרתו על תאותו וכעסו ויתעסק בכח ההכרה להתכונן בהם ולבחנם יהיה במוסר החכמים, כמו שאמר (משלי ע"ו ל"ג) יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה.

אילן ג'.

מאתו תקח: תעודת האדם עלי הארץ.

ענף כ"ו.

הענין היותר יקר ונחוץ לאדם המשכיל לשום בו את עיונו והבחנתו, והיותר ראוי להיות נשוא ההשכלה והמחקר הוא ההשתכלות על תעודת האדם עלי הארץ, לאי זה תכלית הושם בה, ומה המה האמצעים והמעשים אשר באמצעותם יגיע אל התכלית הנרצה לטוב לו כל הימים. ורז"ל אמרו (מ"ר כי תזריע פ' י"ד) בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו מלא כל העולם כלו בראו, ר"ל האדם נברא מסוף העולם ועד סופו, כי הוסד בטבעו להכניע כל המוחשות וההשגות תחת בקורת השכל, לתור בגבהי שחקים ממעל, ולמדוד הכדורים העליונים ומרחקם, ולהציע שאול מתחת, לרגל במסתרי תהומות, ולחתר בבטן הארץ, ולחקור אחרי שרשי ההויות אל כל אשר עיניו משוטטות, ובורא יתעלה הציב לו ציונים בראש כל דרך להודיעו ארח חיים ולא יחטא, ובראש כל פנה ומעבר קבע לו אותות הכרית והתורה והמצוה, אשר כתב על לוח לבו ועל לוחות אבן באר היטב, כי יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, ומפתה אותו לחטוא ומטה אותו מדרך הישרה ומוליכו בדרך רעה, כשמראה את עצמו כרוצה בתועלת האדם ומקנא בעדו וחושש לכבודו, כמו שעשה בתחלת היצירה לחוה, ופתה אותה ועזבה ארחות יושר ללכת בדרכי חשך, וכן בכל יום ויום יצרו של אדם מחשב להרע לו ולהסית אותו, וגם הפליא ביצירת האדם בחכמה ובתבונה ובדעת להבין ולהשכיל סדרי בראשית, ונתן לו שארית בארצות החיים. יסתעף מזה שישים עצמות הויותו לנגד עיני שכלו, וישכיל לברר אופן מציאותה, ולגדור תכונתה ואיכוותה והצטרפותה עם עצם המחויב ותכליתה ותעודתה והדומה לאלה. אמת הדבר כל זמן שאסורה הנפש בחבלי הגוף האומלל והנשחת, אין שלום בין הנפש ובין גויתה, תמיד ילחמו במלחמה עצומה, ילוננו על מחברתם. הוא יאהב להתענג בתענוגי כשר, והיא תשב באהלים לעיין בדברים רמים ונשגבים; הוא יבחר לכשתו דרך התאוות הנמאסות, יתפאר רק בחמדותיו, ויתפרד מיוצרו, והיא תיגע להטהר מחלאת טומאת גוף הארצי, אשר נטמאה בה; הוא מכלה הודו והדרו ומבלה זמנו ומאבד תכליתו, והיא תמהר לרוץ

ולדעת הרופאים כח המוליד נשוא בהם, ונכראה האמה להוציא הזרע והשתן לחוץ. ותועלת השדים להוליד החלב בהן לזון את הולד, ומקום הולד הוא הרחם, וגם הוא דרך למותרות הנשים. וחשוב גדולת הבורא יתעלה וטובתו על האדם שבתחלת ההריון יתקבץ הרחם לעצמו ויכמש, וכל זמן שיגדל העובר ירחב עד שיגיע לשעור טבעו, ואז ירחב פי הרחם עד שיצא העובר וזו היא הלידה, וקודם לכן הוא סתום מאד שלא יכנס בו קצת התינוק. תועלת הגידין להוליד הדם בכל האברים, ושאינם דופקים להוליד חום הטבעי בכל הגוף. הקנה הוא דרך לנשימה ולקול, והושט מוליד המאכל והמשקה אל האסטומכא. ואם תסתכל בנין גופך אשר נבנה בחכמה עליונה, ותדע את עצמך, ותכיר סימני החכמה בו, כמו שאמר איוב (י"ט) ומבשרי אחזה אלוה, אז תכנע לבורא יתברך על רוב חסדיו וטובתו עליך, ותקבל באהבה את כל מה שגזר עליך. וגוף האדם נבנה מארבעה יסודות, יסוד האש, רוח, מים, ועפר, אשר מהם באים כחות קיום הגוף ותחלואיו, שהם ארבעה מרירות, מרה לבנה, מרה ירוקה, מרה שחורה, ומרה אדומה; מיסוד האש נמשכת הגאווה הנקראה גסות הרוח להיותו היסוד הקל וגבוה מכולן, ובכללה הכעס, כי מפני הגאווה מתכעס האדם כשאין עושין רצונו, ואלו היה שפל רוח ומכיר חסרונו לא היה מתכעס כלל, והגאווה והכעס מדה אחת הן, ומביאה לג' עבירות, לקפדנות להקפיד בלבו על כל דבר, לבקשת השררה והכבוד להתגאות על הבריות, ולהשנאה לזולתו על היותו גדול ממנו, כי בהתגברות יסוד מן היסודות וליהה מן הליחיות בגוף האדם התחלפנה בו תשוקות שונות, ויהיה טבעו נוטה בהן לצד מן הצדדים. יסוד הרוח, ממנו נמשך דבור הנקרא שיחה בטלה לדברים שאין בהם צורך כלל או נפשי או גופני, ותולדותיו לדבר חונף ושקרים ולשון הרע ולגלות שבחיו לבריות ולהתגדל בפניהם. יסוד המים, וממנו תאות התענוגים, כי כן המים מצמיחין כל מיני תענוג, ותולדותיה ב', החמדה לגזול ממון חבירו וכל אשר לו להתענג בהם, והקנאה, כי יקנא בחבירו אשר לו ממון רב וכיוצא בזה להתענג בו. יסוד העפר, ממנו מדת העצבות בכל פרטיו, ותולדותיה, העצלות לקיים התורה והמצות מפני עצבנו על השגת קניני הבלי העה"ז או על היסורין הבאים עליו ואינו שומח בחלקו בשום דבר, גם עינו לא תשבע עושר. ויש לנפש ג' כחות, התאווה והכעס וההכרה, כח התאווה הוא אשר יביא האדם לכסוף למאכל ולמשתה ולמשגל ושייטבו בעיניו המראים הנאים והריח הטוב והמשושים הרכים, כח הכעס הוא אשר יביא האדם על התגברות והשררה והעזר לאחרים והנקמה והגאווה והעזות והדומה לזה, אבל כח ההכרה הוא אשר ידין על הכחות האחרים, וכל אדם שימשיל תאותו וכעסו בהכרתו לא יהיה איש מוסר, אבל אם

והראש לבל תשחת הנפש האלהית אשר יסודה ושרשה במוח הראש מקטורי הלב ומעשניו, ר"ל שאם יהיה הראש קרוב מאד לחזה, ולא יהיה דבר מפסיק ביניהם, יהיה קטור הלב ועשנו גם ועבה, והצואר מרחיקם זה מזה והחום מתקרר ויהיה מזוג ברחוק המקום, וגם יש לו תועלת להוצאת הקול. והמתנים הם מסעד לצדדי הגוף ומשען לצלעות. ונבראו הידים לעשות פעולות רבות מתחלפות הצריכות למין האדם, ועל זה נחלקה היד לאצבעות, כי אלו היתה היד דבוקה בלא חלוק האצבעות אינה יכולה לעשות שום פעולה, והאגודל הוא משרת לפה, והאצבע מקנח תוך החוטם, ובאמה הוא ממשש, בקומץ אל העין, בזרת אל האוזן. ופעולת הרגלים להלוך בדרך ואין לאדם תנועה מקומית זולתם.

ענף כ"ה.

ישתומם הבוחן על בורא חכם מכל ונעלה על כל, שסדר פעולותיו בחכמה וכדעת ובתבונה, מגדול שביצורים עד רמש האדמה, ואל כל דבר אשר עינינו משוטטות נמצא הדברים מתוקנים על השיעור והערך הנכון בחכמה נפלאה. יסתכל האדם בתועלת אברים הפנימים, ויראה מסימני החכמה מה שיזרו אותו להודות לבוראו ולשבחו עליהם, כמו שאמר דוד ע"ה (תלים ל"ה) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. תועלת הריאה לרחף ולנשב על הלב, ויש לה התיכות רבות למען ירחפו כלם ויביאו רוב אויר ללב. והחזה יחופף ומכסה הריאה והלב. והחום הטבעי הוא בלב, אשר ממנו יתפשט לכל האברים, ותועלת המעיין למען יתעכב שם המזון עד שיקח הכבד מהם כל צרכו, וגם הם דרך למזון להוציאו לחוץ, וגם יש בהם גידים דקים כשער, ובהם מושך הכבד המזון הלבן מהם. ומזון האסטומכא הוא נכנס אל הכבד, וממנו יתפשט לאברים, ויש לו כח המעכל שהוא עושה הדם והמחזיק זמן העכול, והמושך אליו המזון מן האסטומכא, והדוחה המזון אחר שנתבשל שם לכל האברים. והטחול מצד אחד מחובר לאסטומכא למזוג החום הגדול הבא אליה מן הכבד, והוא כלי לשחוק, כי מי שיכאב בטחול יתאבל, ונבראת המרה לעורר כח הדוחה אשר במעיין ולחדד הכח המעכל אשר באסטומכא. ושתי הכליות מונחות אצל שני צדי חליות השדרה קרובות זו לזו וקרובות לכבד, ולכל אחת ואחת יש לה שני צוארים חלולים, האחד מהם מתחבר בגיד הגדול העולה מגבנונית הכבד למשוך מותר המימי, והאחר עולה למטה עד שיתחבר במקוה השתן חבור חזק ונפלא. ובין השתן והשורר הוא המקוה אשר השתן יבא אליו. ותועלת קרום הבטן לחמם האסטומכא והמעיין, ותועלת עור הבטן להגין על בני המעיין שלא יצאו לחוץ ולא יכנס בתוכם חום וקור. ותועלת הבצים לבשל שכבת הזרע,

תועלת השער לשאוב מותרות האכר אשר הוא בו כשער השחי ובית הערוה, וגם לשמור המוח ולנוי תאר האדם, והשערות אשר בעפעפים מגינות על העינים. כשמסתכל האדם יותר בבנין גופו יראה כי הבורא אותו כהפצו אין תכלית ליכלתו וחכמתו וגדלו, ולא ברא שום דבר בלי תועלת. העינים הם כלי הראות, והוא חוש הדק יותר משאר חמשת החושים והוא מטבע אישי, ועל כן משיג מאד מרחוק יותר מכלם, וזה ידוע מראיית הברק, כי אדם רואה אותו קודם שישמעהו, ונברא מקום העינים במקום הגבוה מן הגוף עם שאר החושים, כי הצופה יעמדהו במקום הגבוה מן הגוף עם שאר החושים, למען יביט וישיג מרחוק, ונבראו שנים שאם ינוק האחת מהן תשלים האחרת החסרון ההוא. האזנים הם כלי השמע, והכין הש"י בחכמתו נקבי האזן מעוקלים ולא ישרים, שאם היו ישרים היה נכנס האויר החם או הקר פתאום ויזיק לו, גם הקול הגדול יכנס פתאום ויזיק לו, על כן נעשו מעוקלים שאם היה האויר חם מאד יתקרר מעט מעט, ואם הוא קר מאד יתחמם מעט מעט.

ענף כ"ד.

ימצא הבוחן בכל חלקי הגוף כוונה מיוחדת ותועלת היוצאת מהם, וכלם השבעו מאת יוצר כל לתכלית הנרצה להיות הגוף על הסדר והתקון ההוא שיהיה ראוי ומסוגל לקבלת הנהגת הנפש המדברת, שהיא עצם רוחני ולא ישיגה תארי החומר. תועלת האזן לכך שהוא כלי השמע יש לה תועלת אחרת שהיא אחת ממוצאי מותרות המוח, ותועלת הנחיריים לשאוף הרוח מקצתו לריאה לנפח על הלב ולקרר את חומו ולהוציא העשן הגדול משם כמו פעולת הנשימה הנכנסת דרך הפה, וגם הן דרך לריח ולגרש משם שפעת מותרי המוח כמו רוק העבה ועשן יוצא דרך עטוש. השפתים נבראות להגין על השתיה שהן מקבלות המשקה ומשערות אותם באומד וצמצום, וגם עוזרות לדבור, כי יש אותיות שאין נחתכות כי אם בשפתים והם כומ"ף, וג"כ לנוי הפנים ולתפארת. תועלת השנים לחתוך המאכל ולטחון אותו, והן מגינות על הלשון והחיך ועל כל אברים הפנימים מן הקור החזק ומן החום הגדול שלא יכנס בתוכו פתאום, וגם הן אחד מכלי הדבור, שיש אותיות שאין נחתכות כי אם בשיניים והן ידועות. הלשון היא עט הלב ומליץ הפה ושליח המחשבה, ותועלתה לטעום, ללעוס המאכל בחיך, וגם לדבר, כי זולת הלשון אין אדם יכול לדבר, ולשון האדם היא נאותה לדבור יותר מלשון שאר בעלי חיים, כי היא דקה ורחבת ופרודה מלמטה; והעלגים ובבדי לשון לשונם עבה מאד, לכן לא יוכלו לדבר כהוגן. והבורא יתברך נתן הצואה בין החיות

לעינים, ולא יראה ללבב מה מושל בו, ועד כמה מושל בו, אין דרך שיודע הענין גם לזולתו, זולתי על ידי אומר ודברים, כשמגלה לו סוד לבו, לעמת זה כשתגבר הרוח הטוב בנפש ירא אלהים, חובתו לאמר לו: עד פה תבוא בפעולותיך, ועד כה תהיה ממשלתך בקרבי, ויגבילהו האדם עצמו בחכמתו ובבחירתו, שתקח הנפש מוסר השכל לטוב לה, כי ה' נטע בכל האדם לב מבין להשתמש בו עד מקום שידו מגעת, ומה שמצאה נפשו בחכמה משפטי השם ובארחותיו, יתחקו בו, ויכנסו בלבבו, ויחמוד להרמות אליו, וישא ברכה מאת ה'.

ענף כ"ג.

יש לו לאדם לזכור בכל עת חסד הבורא יתעלה בשרשי חבורו הנראים, ר"ל נפשו וגופו, ויכיר רוב חמלת הבורא עליו, ויתברר לו שכל תנועותיו נקשרות בחפץ הבורא יתעלה, וכמו שתועלת אברינו ועצמינו גדולה מאד, וברור לנו כי אם היינו חסרים אחד מהם, יהיו מעשינו חסרים ונצטרך אליו, כן כל חלקי העולם משוערים במספר קצוב, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, וכל הברואים משולבים זה עם זה בצרכיהם ומסכימים בחברתם, ולאחד צורך אל השני, ולכל העולם צורך אל כל אחד מהם, ולכל חלק מחלקי העולם תכלית מכוונה מחכמת הבורא ב"ה, כי אין כילות לפניו יתברך, אבל הוא נותן לכל דבר מה שראוי לו. יסתכל האדם בתועלת איברים החיצונים. מרב טוב האלהים על האדם עשה צורת הראש עגולה להחזיק כמות רב מן המוח, ושלא חסכול היוק בנקל כמו שאר הצורות שתוכלנה ליוק בקרניהן, ויש לו שני קרומים, האחד קשה ודבק לעצם הגולגולת והאחר דק דבק למוח, ותועלתם להגין על המוח, כי לרוב לחותו יצטרך שמירה רבה. ומוח ראש הזכר גדול ממוח הנקבה, על כן הוא מבין ומשכיל יותר ממנה, אמנם בראש הזכר יש בו עצמות ותפירות רבות ארוכות יותר מראש הנקבה שאין בו כי אם תפירה אחת עגולה בלבד, לכן ראש האשה חזק יותר מהאיש, והן נושאים המשאוי על ראשיהן והאנשים על כתפיהם. וברא העצמות לצורך העמדת הגוף וחזקתו, ויהיו הבשר והגידים והעצבים נסמכים בהם; ושלשה מינים הם, המין האחד הוא נברא להגן ולכסות כמו עצמות הראש שהם לכסות המוח, והמין האחר עצמות מקשיים שאין בהם מוח והם לחזק הגוף ויסודו, ומין האחר העצמות החלולים שיש בהם מוח כמו עצמות הזרוע והרומים, ולפי שאלו האברים הם כלי תנועת האדם הוצרכו להיות חלולים כדי שיהיו קלים ולא תכבד תנועתם. והבשר תועלתו שהוא כלי חוש המשוש וגם למלא ולהגן, והעצבים הם למזג חום הבשר וגם הן כלי חוש המשוש וכלי התנועות.

להשיג מן הצורות הנפרדות חוץ משכל הפועל שהוא אחרון שבשכלים
 הנפרדים, והוא הרוחני אשר בגלגל הירח או למטה ממנו. ובאמצעיתו
 יפעל האל בשכל בני אדם, והפילוסופים קראו לשכל האדם שכל היולני
 הנפעל, ולהרוחני הפועל בו קראו שכל הפועל, אשר נפשות השלמים
 נאספות אליו ומדובקות בו דבקות התאחדות, עד שישוּבו להיות מין אחד
 הכלתי מתפרד באיכותיו. והאדם משיג התחלתו של שכל הפועל, לא
 שידע כל מהותו, כי הוא לא יכול להשיגו, כאשר הוא בעודו דבק
 בחמר, אף כי שאר השכליים אשר למעלה מן השכל הפועל, כל שכן
 הסבה הראשונה שהוא הבורא יתברך א"א לשכל האנושי להשיג מהם
 כלל, רוצה לומר ממהותם, אך מציאותם ומציאות הבורא כלומר שהם
 נמצאים אפשר להשיג בדרכי המופת על פי הקדמות צודקות. ואתה בן
 אדם! תשתומם ותכרע על ברכיך, ותפרוש כפיך השמימה להלל ולפאר
 לרוכב בערבות ביה שמו, אשר אין הקר לחכמתו ולגבורתו, והנוטה
 שמים כיריעה ועזו בשחקים, והתכוננות על חכמת הבריאה רחבה עד
 לאין קץ, והעין לא תשבע מראות ולא תמלא האזן משמוע ולהבין את
 מעשה ה' כי נורא הוא, והכל נברא בחכמה נפלאה, אין חקר לתבונת
 היוצר, ומזמן הבריאה עד עתה הוא מנהל ברצונו וכחו, ותעודתך שתעמול
 לעשות לך שארית בארץ החיים, תהלת ה' יבשר פיך, להודיע במקלות
 עלילותיו, ונפשך תחיה לנצח, לא תראה שחת, כי ה' מגן וצור ישראל
 חזק, והוא ינהיגך על־טוב. וכאשר יתאוה האורח שנשבה לשוב אל
 ארץ מולדתו להיות עם משפחתו, כן תכסוף הרוח המשכלת להאחז
 במעלות הגבוהות עד עלותה אל מערכות אלהים חיים, וזה יהיה אם
 תתלבן ותרוח ותתקדש מטומאת הארצי, ותשיב אל לבו לדעת יסודה
 ולראות סודה בעיני החכמה, והרחוק כקרוֹב לפניו והלילה כיום, אזי תהי
 נתכנת לדעת אלהים, ורק להועיל ולהטיב לה היא נכלאה במסגר עד
 עת קץ, ואם סבלה עמל שנים במספר כן תנוח ותשמה עולמי עדי
 עד בלי קץ. כי מעשה בני אדם תהו וריק, וכל מעשיהם דמות וחמונה
 ומקרה להפריד מחובר ולחבר נפרד ולהניע נח ולהניח נע, ורק יראת
 ה' עומדת לעד, ולא יוכל איש להשיג אל מעלת יראתו עד עלותו
 בסולם התורה והחכמה, ויבנה ויכונן בתבונה, ויעלה בהם אל מעלת
 דעת השם שהוא העיקר. ודע שכל נפשות הבע"ה האלמים שנבראו
 לחשימישי הארץ, גבולות הן בטבעיהן, אבל כל כח שבנפש האדם, הן
 כשימשול בנו ויפעול פעולותיו בארחות צדיקים כפי החכמה, והן כשימשול
 בנו ויפעול פעולותיו בארחות עקלקלות, אין גבול לממשלתו ולמפעלותיו,
 וממשלתו עזה וקשה, ויפעול מפעלים בלי גבול, ואי אפשר לאדם זולתו
 לדעת חוקף ממשלת כח מן הכחות שבנפש רעהו, כי האדם יראה

לדבר אחר או ימאס בו, ומוזה הכח יבואו פעולות בקשת הדבר והכריחה ממנו, והכעס, והרצון, והפחד, והגבורה, והאכזריות, והרחמנות, והאהבה, והשנאה, והרבה מאלו המקריים הנפשיים, וכלי זה הכח כל אברי הגוף בכלל, כח היד על לקיחת הדבר ועל נגיעתו, וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראות, וכח הלב להתגבר או לברוח, וכל שאר אברי הגוף הנראים והנסתרים המה וכחותיהם כלים לזה הכח המתעורר, אשר נמצא ג"כ בכל בעלי חיים שאינם מדברים. והכח החמישי הוא השכל, הנמצא לבד במין האדם ולא בשאר בעלי חיים, ובוזה הכח יבדל מין האדם משאר בעלי חיים, ועל כן נקרא האדם חי משכיל.

ענף כ"ב.

השכל נחלק לשני חלקים, לשכל מעשי ולשכל עיוני. השכל המעשי אשר בו ישתדל האדם בדבר שרוצה לעשותו איך יערים לעשותו, כמו הנגרים ועובדי האדמה ויתר בעלי מלאכה, וזה המין מן הכח הטבעי חייב שנמצא במין האדם, כי צריך להכין מזונו ומלבושיו ודירתו, וזה מבואר במעט התבוננות, וגם יש בו הכח שיבחר המדות הטובות, ככבוד אב ואם וגמילת חסדים והשבת אבידה וכיוצא בהם, וירחק בו מן המדות הרעות, כגניבה וגזילה ורציחה ונקימה ונטירה וכיוצא בהם. ויאמר בכל אלה טוב ורע, לא אמת ושקר, כי לא יאמר הגניבה שקר וכבוד ההורים אמת, אמנם יאמר מעשה הגניבה רע וכבוד ההורים טוב. השכל העיוני הוא אשר בו ידע האדם האמת מן השקר, והוא ארבע מדרגות. המדרגה הראשונה הוא הכח אשר בו ישיג האדם המושכלות הראשונות, והם הדברים שלא יצטרכו לו מופת על אמתתם, כמו שנודע לכל אדם שהכל גדול מן החלק, ותנועת החלק בכל, וקוטר המרובע גדול מצלעו, ושלא יתקבצו שם שני הפכים בנושא אחד בעת אחת וכיוצא בהם, והם התחלות לחכמות השכליות. המדרגה השנייה, הם החכמות שיצטרך עליהם מופת, כמו אמתת המציאות בתוך הגלגלים ומהלכו למספרם ומציאות ארבעה היסודות, ויקראו מושכלות סתם. המדרגה השלישית, הכח אשר ישיג בו התחלת כל הדברים וצורתם העצמיות ויפשיט בשכלו הצורות מן החמרים הנושאים אותן, ואז יתאחד שכלו עם הצורה המופשטת, וישוב הוא והיא דבר אחד, כמו החותם והנתחם והחתום, שאם יחתום בדונג צורה אחת, ישקע אותה החותם ואותה הצורה בדונג, ויצלול בו ויסבב כל חלקיו על האורך והרחב והעומק ככל כללי חלקיו של העומק והרחב והאורך, ואז יתאחד אותו הדונג עם הצורה ומהותו כמהותם. המדרגה הרביעית היא השגת הצורות הנפרדות בעקר מציאות, והם השכלים הנפרדים, ושכל האנושי לא יוכל

ועול מצות בחבה, ותשמח במעשיך הטובים, אשר השארת אחרריך,
וברוך אתה בצאתך!

ענף כ"א.

ראוי לך לדעת שנפש האדם היא נפש אחת, ויש לה פעולות רבות
חלוקות, שאינם מתחלקות כהחלק הגוף; וחלקי הנפש הם חמשה: הוון,
והוא הנקרא צומח, והמרגיש, והמדמה, והמתעורר, והשכל. הנה החלק
הוון, ממנו הכח המושך, והמחזיק, והמעכל, והרוחה למותרות, והמגדל,
והמוליד לדומה, והמבדיל הליחות, בכח המושך מושך המזון מן האסטומכא
והמעים, והכח המחזיק אשר בו הוא מעכב המזון ההוא שם, עד
שיתעכל שם, וישוב דם, וככח המעכל מתבשל המזון שם וישוב דם,
וככח המבדיל בורר ומבדיל את שלש הליחות שהן מותרות הדם, והכח
הרוחה ידחה אותם ממנו כל אחת ואחת למקומה המיוחד לה. והכח
הוון שרשו ויסודו בלב וממנו יתפשט בכל הגוף, כי הכחות פעולות בחום
הטבעי, אשר שרשו בלב. והנה שני הכחות שהם המגדל והמוליד יש
להם גרול ידוע וזמן שנעדר מן הגוף הכחות האלה, ואינם כשאר כחות
המזון שאינם נעדרים מן הגופות עד יום מותם. וכח המגדל הגוף בשלש
רחקין והן אורך ורחב וגובה הוא נמצא עד הגיע הגופות אשר בהם
זה הכח להשלמת שעורם ולתכלית גדולם, כי כל גוף יש לו גבול
ותכלית ידוע לפי מזג האיש ולפי מזג המין, ואחר כן יעדר מהם הכח
ההוא וישארו עם הגוף כח הוון שהוא צריך לו כל ימיו, אחר שהוא
נזון עד יום מותו, גם כח המוליד נשאר בו עד זמן ידוע, ולעת זקנתו
נעדר ממנו הכח ההוא. ומן הכח המרגיש יבאו הכחות ההמשה המפורסמים
אצל ההמון, והם: הראות והשמע והטעם והריח והמשיש. כח המשיש
הוא נראה בכל שטח הגוף ואין לו אבר מיוחד כמו שיש לארבעה
הכחות. הכח המרגיש יש לו אבר מיוחד והוא המוח, אשר משם יתפשטו
כל אחד ואחד למקומו המיוחד לו, ושרש כל ההרגשות הוא במוח,
ומשם יצאו ושם ישובו. הכח השלישי הוא המדמה, אשר תשיג ההרגשות
בהרגש הפנימי, והוא הדמיון משיג הענין ההוא ומצייר אותו ותופס
תכונתו וכמותו בדמיונו עד שנשארו חקוקים שם. וידוע שהדמיון לפעמים
ישגה ויחטא ויצייר דברים שאינם נמצאים, וגם יצייר תכונת דברים
הנמצאים הפך תכונתם, כמו שידמה הגלגל מרבע או משולש והארץ
גם כן והם בלי ספק כדורים, אבל השכל האמתי לא ישגה ולא יחטא
בציורו, אך ימשך אחר מציאות הדבר בעצמו, ולעולם לא ישג רק
עניינים נאמנים במציאות, ואם ימשך הדמיון אחר כח השכל יהיה
ציורו אמת. הכח הרביעי, החלק המתעורר, אשר בו ישתוקק האדם

ואיננו, ועי"כ ישוב מאולתו וידבק בחכמה וביראת ה', ויתחזק לבו בממשלתו הטובה, ומביא צוארו תחת עול החכמה, לשמור את כל מצות ה', ויכבוש בחזקה את יצרו הרע, וכל זמן שאדם חי יש תקוה לשלמותו, כאשר אמר: הנפש הזאת אינה ישינה בגוף, והקב"ה אין לפניו שינה, חבא הנפש שאינה ישינה בגוף ותקלם להקב"ה שאין לפניו שינה, שנא' (תלים קכ"ח) הנה לא ינום ולא יישן שמר ישראל (מ"ר ויקרא פ"ד). הנה הנפש אינה ישינה בגוף, וע"י התעוררות תיקון משינת הזמני לתקן דרכיה, והוא רוצה בתשובה, כדי שתבוא הנשמה החצובה ממרומים זכה ונקיה למדור, העליון. ואמר החכם ר' ידעיה הפניני: מקור חיים הכין לנו הטבע בחכמת בוראו השאיר לנו בהשאיר נפשותינו אחריו ברכה, בה נוכל להתנחם ממעשה ההבל ומעצבון חהעדריים, תשועת עולמים יש לנו בבית המלך, ומה תתאונן בן אדמה כי חצבת לך פה קבר? מושב אלהים תקוה לשבת שוקט ובוטח, ומה תדאג פה להפקד כלי מלחמה? דמית היות בני עליה, ומה יחסרך עזיבת שפל ומורד, אף כי מחמדי תבל אשר תבקש, סלונים וסרבים הם אתנו, מיום אשר פקד ה' את האדמה להסגיר בגושיה רוח חיים הלזו ותהי לאדם, הן המה ארבו לדמו והם היו בעוכריו, ומאז יצר ה' את האדם עפר מן האדמה, ויתן בקרבו נשמת חיים, חלק אלוה ממעל, ויהי לנפש חיה, מן העת ההיא השחיתו אותו תאוותיו הגופניות, והביאו איד ושבר עליו. על כן **מִיָּהּ** אחי! לתקן דרכיך, כי מה נעים לנפש עשות הטוב והישר, שמח נפש נכאה! מה נכבד היום אשר בו כבדת אביך שבשמים, אשר בו כלכלת אבותיך, ועשית חקים ומשפטים טובים וישרים! ברוך היום, אשר בשרת צדק בקהל רב וגמלת טוב לכל אדם! ברוך אתה בבואך, אם רדפת שלום והשפעת מהונך מגבורתך ומחכמתך לזולתך, ויראת ה' קדמת לחכמתך! אלהים יזכור אותך לטובה, אם הלכת בדרכי קונך, ועשית חסד משפט וצדקה בארץ, כי כל העולם בנוי על מוסדות החסד והצדק והאמת והשלום, הוא יתברך ישמע תפלתך אם הסרת מתוכך מוטה שלא אצבע ודבר און ותשוקת השנאה וקנאה ועול ושקר וקטטה. אַז תקרא וה' יענה, אם פרסת לרעב להמך ועניים מרודים הבאת בית, תשוע ויאמר הנני, אם פתחת חרצבות רשע והכרת את בוראך ונתת כבוד לו לבדו. האל יתעלה יפרזם סכת שלומו עליך ועל כל המסתופפים בצלך, אם עמלת בתורה ובעבודה וחשבת לזכות את הרבים ולעבדו בלב שלם! שמש צדקתך תזרח בזה ובבא, אם קנית שם טוב וחכמה ויראה, וברכת טוב תבוא עליך ותלך בשלום, ידיד נבחר! אם עבדת לחזק את בך בית ה' ולקיים הכתב והקבלה; שם תנוח מעצבך אם סבלת יסורין באהבה

בעבור הנשמה המחוברת עם אדמת עפר, כמו כל הדברים שנבראו שהונח להם שם כפי הצורה הפנימית המבדלת בין מין למין, ותעודתה היא תהלכות הנשמה בשכל בבינה וכדעת ולהתגבר על היצר לעבוד את ה', שבעבור כן נקרא אדם, ובעבור זה המשילו הבורא יתב' על שאר ברואי מטה.

הנפש הזאת רואה ואינה נראה, והקב"ה רואה ואינו נראה, תבא הנפש שהיא רואה ואינו נראה ותקלם להקב"ה שהוא רואה ואינו נראה, שנא' (זכריה ד') עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, ע"כ (מ"ר זס). ר"ל הנפש רואה כל הדברים ואינה נראה משום אדם, מזה תלמוד להיות האדם אינו נראה בעשיית מצות האל, ויתהלך את האלהים בהצנע לכת, בחכמה ובכשרון מעשים, והפעולות המועילות יודעו אם הנפש להיותה אלהית תגיל ותשמה בפעולות הטובות הדומות לטבעה, להיות כל הפעולות האלהיות טובות, ותתעצב בפעולות הרעות להיותן חוץ מטבעה ומתנגדות אליה. והשם ב"ה שם את האדם מושל בעולם התחתון, ומושל הולך ואינו נראה כרצונו, כן יעשה עובד אמתי המצות בלי שום פנייה, ויעשה עבודת הבורא ב"ה לעיקר, ועבודת הארצי לטפל, כי אם תאות הגופני עיקר, מדוע המשילו על כל הנבראים שהם גופים כמוהו? אבל אין זה אלא בעבור נשמת היים אשר בקרבן. הנפש הזאת טהורה בגוף, והקב"ה טהור בעולמו, תבא הנפש שהיא טהורה בגוף ותקלם להקב"ה שהוא טהור בעולמו שנא' (חזקוני ח' י"ג) טהור עינים מראות ברע ע"כ (זס). הנה הנפש אשר פעולותיה משונות בעצמותן מפעולות היסודות ע"כ שאיננה ממיניהם, והיא דבר מגיע לגוף מחוצה לו, והיא כח מיוחד מוטבע מאת הבורא להיות מחובר בגוף גשמי כפי רצונו, והיא טהורה, ורק חטאת הגוף מנוולתה ונעשה טמאה, והבורא יתב' לא ברא את האדם כי אם לעבוד אותו, ולאהבו בלב ונפש, והיא העבודה השלימה, אשר בה בחר ה', וטהרה מביאה לידי פרישות, ופרישות לידי קדושה, להיות מחשבתו פנויה מכל הבלי העולם הזה, ולירבק באהבתו יתב' בחשק גדול, ויזכך החומר, ויתדבק בעליונים בתכלית הרבוק.

ענף כ'

אחרי אשר זכרנו כי האדם לא נברא כי אם לעבודת הבורא יתב', ועיקר הכל התורה היראה והעבודה, החכמה וכשרון המעשים, ושעל ידיהן יאשר האדם בעה"ב, הנה טוב לאדם לחשוב תמיד על יום המות, כי במוחו תאיר נפשו באור החיים, ויתן החי אל לבו שלא נברא האדם לאכול מנפת התאוה שאחריתה מרה כלענה, והכל הכל, ופחאוס ימות

הנפש הזאת יחידה בגוף, והקב"ה יחיד בעולמו, חבא הנפש שהיא יחידה בגוף ותקלם להקב"ה שהוא יחיד בעולמו, שנא' שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (מ"ר זס). הנפש היא יחידה בגוף, וב' כחות טוב ורע חסתעפנה ממנה, ונטוע בנפש הכחות והפוכי הכחות, ואדם יוכל לבחור ולהתנהג בענין אחד עצמו, פעם בזריזות פעם בעצלה, פעם בנדיבות פעם בכילות, פעם ברצון פעם בכעס, פעם בגבורה פעם במרך, פעם בענוה פעם בגאווה וכיוצא בזה, ויתקן הישר מעשיו לעבוד בכל לבבו את אלהיו ה' אחד, וישמר משבועות ואלות ודברי נבלות ומלחרף ומלגדף ומלספר מום האדם, וירדוף לצרכי מצוה ולצרכי עניים, ולבקר חולים, וללוות מתים, וללכת לבית התפלה ערב ובקר וצהרים, ולברוח מאנשי רשע, וכל עסקיו יהיו טהורים ובמשפט החכמה, וישא עיניו לשמים, ויבין כל יצירות האל יתברך, ויתן עצה לנבהלים, ויירא מן עונותיו, אולי לא יזכה לראות פני אלהיו! ואם בכל לבבו יעבוד את ה', מה מאד יתאמץ איש כזה! ירוץ לחברת חכמים, ישקוד על דלתותיהם, לא יתן שנה לעיניו ולעפעפיו תנומה, ויאסוף תמיד עניני ההכמה והמדע, ויעשה המצות בכח וחיל, לא ייעף ולא ייגע, והכל יקטן בעיניו לפי ערך רוחב כח האהבה הנטוע בנפשו, כי כח הפנימי אין לו קץ, ויבחר בכל אשר יעשה את דרך הממוצע, וכל דרכיו יסכין ושלום רב בתשוקותיו, כי הדרך הממוצע הוא התחלת המוסרי לטוב המבוקש, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

ענף י"ט.

הנפש הזאת אינה אוכלת בגוף והקב"ה אין לפניו אכילה, חבא הנפש שאינה אוכלת בגוף, ותקלם להקב"ה שאין לפניו אכילה, שנאמר (תלים נ') האוכל בשר אבירים? (מ"ר זס). הנה הכסיל בראותו כי אם יאכל האדם וישתה, ויעשה צרכי גופו, תתמיד הנפש בו, ואם לא יאכל ולא ישתה ולא יעשה הצרכים ההם, תפרד ממנו, אזי מדמה בלבבו ויחשוב שהשכל עצמו צריך למאכל ולמשתה ולריח, אבל באמת אינו כן, כי על ידי הצרכים החומרים יעמוד הגוף, ויהיה נכון שיפעול בו השכל, ובהעדרם נפסד הגוף ולא יצליח להיות מתפעל ע"י השכל, אך השכל שהוא הנפש יתמיד התמדה עולמית, אם גם ישוב הגוף לעפר, ויהיה מאכל תולעה, והוא בעצמותו קיים אין צורך לו לענינים הגופניים, כי הגוף הוא חתר אחר מראה העיניים, כמו כל הבהמות והחיות שאין בהם הנשמה העליונה, שגם הן נהנין לבד מדברים שהן למראה עין, אבל הנשמה היא בעלת התהלוכות במחשבותיה, מתבוננת ומשכלת בדברים שאין להם הקשר עם התחתונים, ועיקר שם אדם אינו רק

אם יחשוב ויעשה וימשול בכל הענינים כפי חקות התורה והיראה
והאמונה והעבודה.

ענף י"ח.

הנפש מבלה את הגוף, והקב"ה מבלה את עולמו, תבא הנפש
שהיא מבלה את הגוף ותקלם להקב"ה שהוא מבלה את עולמו, שנא'
(תלים ק"ה) המה יאבדו ואתה תעמד וכלם כבגד יכלו (מ"ר טז). חכמי
הטבע מביאים ראיה נכונה שהנפש עומדת בעצמה ואינה נתלית ממצב
הגוף, שפעמים רבות תשגיא כח ותפעול על צד החרוד, בעת שהגוף
נכאב ונאלח ומנוגע בחלאים, מבלתי שיהיה כח באדם לנוע ידיו ורגליו
ושאר איבריו, או בהיותו מחוסר אברים כאלה, ועוד יותר מזה בחלי
הרזון (טווינדזכט), שהגוף הולך ודל המק וכחוש, ומשמן הבשר ירזה,
והליחות מתמעטות יום יום, וכחות הגופנים יחלפו וילכו להם, בכל
אלה תעמוד הנפש בריאה וחזקה עד שנרע מצד הנסיון כאשר ירד
הגוף מטה מטה בחולי הזה, כן תרבה וכן תפרץ הנפש בכחותיה עד
שתגיע לפעמים לידיעות העתידות. וזה לאות ולמופת חותך על קיום
הנפש הבלתי נתלה מהגוף, וגם אחרי הכליון ואברון חומר העפריי
ורדת הגוף לשחת תהיה הנפש בקיום חזק והויה הנצחית לעולמי עולמים,
וחובתה לקלם להקב"ה שהוא מבלה עולמו, והמשכיל יפשיט את עצמו
מענינים הטבעיים וידבק נפשו בחיים המוסרים בהשכל ודעת את ה',
וינהג בכח אהבה עם הישרים, ובכח שנאה עם העקשים, בכח חסד
עם ענוי ארץ, ובכח גבורה עם אנשי זדון, ויאטום אזנו משמוע נבלות
וליצנות ומשמוע לכל מי שיסיתנו וידיחנו, ויבקש עזר אלהים, למען
יורהו הדרך הישרה, וימשול על תשוקותיו ההפכיות, ויעשה שלום
ביניהם, וינהלם בידו להשקיט רתיחותם ולשקול אותם במאזני צדק עד
שישתוו בנפשו כשתי כפות המאזנים ביד השוקל המיישר אותם, ותרב
חכמתו ותתרחב בינתו בידיעות ובמושכלות, וזה מאצילות אלהית הדבקה
בנפש המדברת, תשיג הנפש ידיעותיה מצד עצמה, לפי שהמושכלות
הראשונות מונחות בטבעה, ויהיו דברי פיו במישור, וילמוד לכסיל ויוכיח
לרשעים, וינחם אבלים, ויתן עצה לנבהלים, ויקיים הכתב והקבלה,
ויזהר מלאכול ומלשתות דבר איסור, ולבל יעבור על גליחת תער, ואל
יתעסק בחכמות רעות המבטלות העבודה, ולא יפחד מן המות בעבור
עבודת האל יתברך, ויהיה נכנע למשפטי החכמה העליונה לדברי תורה
וחכמים, כי החכמה והתורה היא אם כל חי, וחוקקת לכל איש ואיש
חקים ומשפטים צדיקים; וירחם על העניים והמרודים והחולים, ועל
אנשי ביתו, ועל נפשו, ויצילנה מרדת שחת, אָז גם בחיים חיתו יקרב
אל עולם הרוחנים.

כח הנקימה וכח הסליחה, כח הנדיבות וכח הכילות, כח הכעס וכח הרצון, כח היראה וכח עזות הפנים וכיוצא בהן, וכאשר האיש החושב מהשבות במלאכות שונות ישקול בתחלה ויערוך מהות המלאכה ותולדתה לעומת טרחו ועמלו ופזור זמנו, כן הלא נכון לנו גם כן במעשה הנפש והתעסקה באיזה ענין, לחקור מקודם האם ישוה ויקר הענין הלז כנוק היגיעה והוצאת העת, כי נשמת אנוש בבואה הלום הנה היא משוללת וערומה מכל יקר השלימות העתידה לה, אפס היא מוכנת לקבלם על ידי מעשיה ומחשבותיה, ועל פי השגחה בדרכי העיון ועמלה בכשרון המעשים תקנה השלמות הנאה לה, והאיש אשר עין ה' עליו להעניקו מברכת שמים מעל ולתמכהו בעזר העליון, הנה הוא יגיע למדרגה הנשגבה, וחובת הנפש לשבח להקב"ה שהוא ממלא את כל העולם, ויהיה האדם מן אוהבי ענוה ושונאי גאווה, ויאהב התורה והמצוות, ויראת ה' תהיה על פניו גם בצנעה, ואל יאמר הנני בחדרי חדרים בבית אופל, מי רואני ומי יועידני? כי מלא כל הארץ כבודו, ולפניו כחשכה כאורה, והוא ממלא את עולמו, ולעת ינקום מאויבי ה' וממנאציו ילבש גאה וגאון במשפט החכמה, ותענוגי עה"ז תהיינה בעיניו הבל וריק, ויחשוב בעצמו שהוא עפר ואפר בחייו, ורמה ותולעה במוחו, ויבוא לידי שפלות הרוח שהיא מדה רצויה לפני השם יתברך.

הנפש הזאת סובלת את הגוף, והקב"ה סובל את עולמו, שנא' (ישעיה מ"ו) אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל ואמלט, הבא הנפש שסובלת את הגוף ותקלם להקב"ה שהוא סובל את עולמו (מ"ר זס). הנפש סובלת את הגוף, היא סובלת כל מחשבת הזמני וטרדות האדם ועברותיו, היא סובלת צער ויגון בעבור פתיותיו וחטאתיו, היא תקבל על עונה עונש מר ממות, ואם נטמאה תנוד בשצף קצף וחרון, וכל ימי טומאתה בדר תשב גולה וסורה, וטרדות הגוף ועניניו והתאוות וראגות החומרים יעתיקוה וימנעוה מעלות אל גרם השלמות כמאוויה, ולא תתאמת דבקות התמים בבורא ב"ה, זולתי אם ימאס בתענוגים הגופניים ותגעל נפשו גם; והקב"ה סובל את עולמו, ומאריך אף לחוטא, ומשגיח תמיד על כל בריותיו, ועל כל עלילות ומצעדי גבר, ונותן שכר טוב לכל המיהלים לו, הבא הנפש ותקלם להקב"ה. וקלוסו של אדם היא בעשיית מצות אל, ויהיה אוהב בשת ושונא עזות, ויתבייש מחטאיו ומאלהיו, ולשאת עיניו אליו בזכרו טנוף מעשיו ומזמותיו ותועבותיו, ויהיה בעיניו שפל מאד ונכנע ומתבייש, ולעת עשיית מצות ה' לא יבוש מחרפת אדם ומלעגי שפה, ויעיו במשפט החכמה, והכל יעשה תחת סוג החכמה והיראה, ויחשוב גדולת הבורא יתב' ונפלאותיו וכל החסדים אשר גמלו מיום היותו, ויתבונן תמיד בתורת השם יתב', ויטיב לעצמו ולזולתו.

כי העצם השלם בתכלית השלמות, ומרומם מכל שלמות האנושי, ואין חקר לתבונתו ואין גבול לטובתו וחסדו על יצוריו, הוא האלהים יצר הארץ ועשה, (ישעיה מ"ה י"ח) הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה אני ה' ואין עוד, הוא שת בלב האדם ובתבונתו רגשת המוסר ורדיפת המדות הטובות בכח אמיץ וחזק, והעצם ההוא האוהב הטוב תכלית אהבה ושונא הרע תכלית שנאה, הוא מנהיג ומסדר העולם וחיי האדם על אופן שישיג האדם המוסרי גמול מעשיו, אם ימהר גמול הטוב ואם יתמהמה, אם פה במסגר הנפש ואם שמה בעדן הרוחני, נכון הדבר מאת עצם הנשגב ומחוקק הקדוש הזה, ולא יחדל לעשותו, כי לא ברא את העולם לתהו ולאבדון, כי אם לשבת בעדן הרוחני אם פעל טוב בחייו. ואחרי ידענו שהתשוקה להצלחה ואושר אמתי נטועה ומושרשת בלב האדם, תבונתו תלמדוהו ורגשות נפשו יעידון ויגידון כי רק בעשותו את הטוב והישר ע"פ חק המוסרי אשר נטועה בנפשו יכול להגיע אל ההצלחה והאושר, וכארחו ימציאנהו אלהים אחרי מותו, כי שארית נצח לאדם, הנה מחובת האדם הוא לשום עיניו על מעלליו, לעשות את הטוב והישר כאשר נאווה לו, בעבור היותו דומה בנפשו לאל עליון אשר כל ארחותיו אך טוב וחסד, ויגדל בעיניו מה שחננו מטובו וחסדו, אשר שם עליו עינו לטובה בכלל בריותיו.

ענף י"ז.

הנפש לא תפעל אלא בגוף, כי פעל כל נברא צריך אל כלי מהכלים, וכאשר תתחבר לגוף יראו לה שלשה כחות, כח ההכרה, כח הכעס, וכח התאוה, ועל כן קראה אותה לשוננו בשלשה שמות, נפש רוח ונשמה, ורמזה באמרה נפש אל שיש לה כח מתאוה, כדכתי' (דברים י"ג) כי תאוה נפשך, ורמזה בשם רוח אל שיש לה כח כועס, כאמור (קהלת ז') אל תבהל ברוחך לכעוס, ורמזה בשם נשמה אל שיש לה כח מדעי, כדכתי' (איוב ל"ג) ונשמת שדי חבינם, ושלשה כחות הם לנפש אחת, ונקראת עוד חיה, בעבור שהיא עומדת בהעמדת בוראה לה, ויחידה מפני שאין לה דומה בארץ. וארז"ל (מ"ר ויקרא פ' ד') וכי מה ראה דוד להיות מקלם בנפשו להקב"ה? אלא אמר: הנפש ממלאה את הגוף, והקב"ה ממלא את עולמו, שנאמר (ירמיה כ"ג כ"ד) הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, תבא הנפש שהיא ממלאה את הגוף ותשבח להקב"ה שהוא ממלא את כל העולם, ע"כ, הנפש ממלאה את הגוף, כי בנפש האדם נטועות כל הכחות בכללן, כמו כח ענוה וכח גאווה, כח הצדק וכח הרשע, כח האהבה וכח השנאה, כח הזריזות וכח העצלה, כח האומץ וכח המורץ, כח הבשת וכח העזות,

דברים שחולדתם לשוב, אבל עוכי החטאים וגסות העונות הכדילו כינה ובין בוראה, ושמציהם ניכרים בה, ורשמי העונות חרותים עליה, והם מונעים אותה מן המעלה שהיתה ראויה לה, אך לשאולה חרד, וזאת המחשבה הנמנעת ממנה היא יסורין וצער גדול שאין חקר ותכלית להם, מלבד גיהנם וצער, אמנם אצל הצדיקים והשלמים המות יפשיט את המחלצות הצואות והגויות שהם מסך מבדיל לחיי נצחיים, והנשמות לעד תפרחנה בגן עדן, ורז"ל כינו נועם הגמול ונועם השכר ג"ע, יען הוא מיטב המקומות ומובחר המשכנות הנודע בדירת האדם.

ענף ט"ז.

אלהים שם בלב האדם החק המוסרי, והאדם מרגיש ויודע כי היושר המוסרי הוא הטוב העליון והתכלית אשר ישים מגמתו אליה, וכל אשר יש לו כאפס ואין נחשבים נגדה, וכלם ישליך אחרי גוו, וגם חיוו ישליך מנגד וימות להציל זכות לבו וטהרת נפשו, למען יעמוד הטוב העליון והצדק במרומים, ואם במותו גם נפשו חרד לשחת לאבדון ולכליון, הלא משתגע יהיה בתכונתו, ולא ברא השם את עולמו כי אם לרעת החיים המשכילים, ואיה איפוא כבוד האלהים, אשר למענו ברא את כל הנבראים? איה חסדו הגדול ורחמיו על כל מעשיו, אם לא ברא את מבחר היצורים כי אם לרעתם? אין זה כי אם שתשאר הנפש אחר מות הגוף, ונעלה על כל ספק, כי אלהים נטע בלבנו חקי חיים ללכת אל היכל האמת והשלמות אשר לא יושגו בחיים הארציים האלה, ולכן אלה המה רק ראשית הויותו ופסע קטן אל התכלית המכוונות, ובוזה לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה, כי אחרי הפרד חלקי גויתנו לא תרף הנפש בהמשך השגת התכלית, אשר היא הגעת הטוב השלם ויסוד העולם המוסרי אליו יקרב התם, וממנו יתרחק הרשע, וידוע חרע נאמנה כי אלהים שלח את האדם לרוח חיים לברואי תבל, אשר הם כלם גויות בלי כח חיוני, וחכמה עליונה לא חפצה במות האדם, כי אם להחיות יצורי ארץ, לא להמעיט תפארתו והודו, כי אם לרומם ולהגדיל מעלתו, ועוד יש עת וזמן לבוא אל מהוז הפצו, עוד יראה חסד עליון ונועם האלהי, אם אהב קנין החכמה ומאס התאוה, אז יעלה מעלה מעלה בסולם אשר יוליכו למעון נצחי, שם תשקה נשמתו בפרדס עונג הרוחני את ערוגת הצדק והיושר, אשר הכינה בעה"ז, תשוב בשמחות וגיל לימי עלומה שהיתה במרומי קודש, ותשועת עולמים תבושר לה, זה שכר עבודתה, תעלה מעפר אל נאות השלום, תתרום ממעלה למעלה, ותמהר בכח אמיץ לבוא לבית אביה אל עולם נשמות הקדושות. ועצם הטוב לא יסיר ממנו חסדו לעולמים,

ותכליות, שאין אחד מהם שלא ימשך אליו תועלת ותכלית מה, כל שכן שראוי שימשכו למצות התורה תועלות, והם תועלת הגמול והעונש הנפשי, ואם תפסד הנפש ותלך לאברון מה תועלתה? אבל זהו התועלת שיהיה לו ההשארות רוחני, והעובר את ה' מאהבה מואם חייו וכל ההצלחות הגשמיות להשלים רצון השם יתברך ולהשיג שלמותו.

ענף ט"ו.

תשוקת האדם היותר גדולה היא להגיע אל ההצלחה האמתית, ונפשו יודעת מאד כי רק ע"י עשות הצדק בדרך המוסרי והמדותי יושג האושר האמתי, אמנם בחיים הארציים לא יושג האושר הזה, רבו כמו רבו ילדי הזמן מעכירים הנפש ועוטרים את האדם כעדת מרעים, צירים וחבלים ומאורעות חולפים ובאים ברצוא ושוב ישתרגו יעלו על צוארי הצדיק ללכדו ברשתם, ואיה ההצלחה והאושר המקווה ממעשה הצדקה? ומי אשר עיניו אינן טחות מראות, יראה כי אך הבל הם כל מחמדי תבל, מה הוה לאדם בכל רכושו, מה בצעו ברוב כבודו ויקרו? גם אם כחול ירבה עשרו, גם אם לשמים יעלה שיאו, הלא נפשו עליו תאכל, בזכרו כי המות אורב לו והוא לעפר ירד, לא יכירנו עוד עשרו ורב גאונו. רוחו ישאף נשף היום, ובנשות צללי ערב, ייבש מוח עצמותיו, ויפול לפני בני עולה הצמאים וחומדים לקחת את כל מחמדיו, ואיך ישען על מחברת רוחו וגופו? השמש תבוא והמה יתפרדו! ורעה עוד מואת, יש אנשים ירחצו בנקיון כפיהם, וצדקתם לא תוכל להציל את נפשם, יבלו ימיהם ביגון ואנהה, לא יראו בטוב, ויש אנשי בליעל אינם יודעים אך לעשות רע, וכפיהם מגואלות בחטא ועון, והם יאכלו את מיטב הארץ, ימצו וישתו משוד התענוג, ואם אך בתבל הוה ישים האנוש כסלו, איה איפוא גמול הצדיק ושלומת הרשעים? כל זאת יורה כי יש מקום אחר, שם ירוח לנו, שם יורח שמש צדקה, שם יבשילו מעשי הצדק, ויעשו פרי מגדים, שם שכר אמת וצדק, ולרשע אין כל, ותקותם למפח נפש. וידוע שהכח שבו יוכרל האדם מהבעלי חיים יש לו פועל מיוחד בפני עצמו בלי שתוף הכחות הגשמיות, וזה בהשגת העצמיות הנפרדות והמושכלות המופשטות מחומר שהוא דבר בלתי נפסד, והנה זה הכח יש לו קיום בפני עצמו בזולת גוף ולא יפסד בהפסד הגוף, ואחר שעונש העובר על מצות הש"י הוא מיתת הנפש, הנה שכר המקיים מצות הש"י הוא קיומה בלי ספק, ובקיים מצות ה' תחקיים הנפש קיום נצחי ותשאר בנועם מתמיד, ובעברו את פי הש"י היא לא תצלה, ותהיה נכרתת מן הנועם ההוא, כי נפש הרשע נמשכת בדעתה לעלות ולידבק במעלה עליונית כשאר

ונפח בו נשמת חיים כוללת כל הכחות שהן נושאי החכמה, וחקק לו דרכי החכמה ללכת בהן, אם יחפוץ ייטיב מעשיו, ואם יחפוץ ירע, כי הוא בעל תמורה, משתנה מטוב לרע ומרע לטוב, והם כלל הטובות והרעות שהן תחת השמש, וכמו כן כונן שמים והמאורות הירח והשמש וצבא השמים מהלכם ותקופותיהם וכחותיהם הכל בחכמה ובתבונה, ובדבר אחד ידמה האדם לבוראו, והוא בבחינת הנשמה, כי כאשר אלהים יחיה לעולם מבלי יעמוד מלהיות, כן נשמת האדם לא תכלה, במותו חשוב הנשמה אל מעונה אל אלהים, ושם תתעלם ותרוה דודים לעולמי עד. וראוי לנו להתחיל בידיעת נפשותינו קודם שנעלה לשאר ידיעות, בי כל המתפאר בידיעת אמתיות הנבראים והוא לא ידע נפשו דומה למאכיל בני אדם והוא רעב, או מכסה זולתו והוא ערום, או מרפא בלעדו והוא חולה, או מורה דרך לבני אדם והוא לא ידע דרך ביתו, ולא יחכן להנפש להבין אותות האומן אשר הצבה, עד אשר תכיר עצמה. ומופת אמתי שהנפש תשאר אחרי הפרדה מן הגוף, כי היא מתחזקת בעת הזקנה, בזמן שנחלשו הכחות הגופניים, אם כן איננה צריכה לגוף ולא תפסד בהפסד הגוף כמו שיפסדו הכחות ההם שהם צריכים לגוף, וגם אנחנו נראה פעלת הנפש יוצאת חוץ מגופה אל הדברים הרחוקים ממנה, כי תחשוב ותדמה כל הדברים התחתונים והעליונים עד גלגל המקיף העליון ותצייר אותם בשכל ותעמד על אמתתם מבלתי שתקבצם אצלה, ואם פועל הנפש יעבור חוץ מגופה יוצא ממנו אל רוחק גדול מבלי הפסד, כל שכן שעצמה היה יותר ראויה בזה מפעלתה, שאם לא כן נמצא פעלתה יותר נכבדת ממנה, וזה מן השקר, כי הפעלה באת מאת הפועל, ואין הפועל בא מחמת הפעולה, מפני שהפועל עצם והפעלה מקרה, ואין ספק שהעצם יותר נכבד מהמקרה, אם כן הנפש יותר נכבדת מפעולתה, ואם פעולתה תעבור גופה מבלי שתפסד, ק"ו שהיא ראויה לזה יותר מן הפעלה, אם כן באמת היא קיימת ונשארת אחרי הפרדה מן הגוף. ואדם ימצא בעומק נפשו ובסתר לבו הרגש עצום, כי לא תפסוק הויותו העצמית בכלות ההיים הארציים, וכל יושבי תבל כחכם כפרא בבני אדם יתנו עדיהם ויצדיקו האמונה הזאת, שנפש לא תמות במות הגוף ולא תכלה ולא תרד לאבדון, כי האדם מיוחד ונבדל בתכונתו מכל הנבראים אשר תחת השמש, ואלהים שם בקרבו תשוקה לבקש ולדרוש שלמות האפשרות, והיא תאלצהו ללכת מחיל אל חיל לרדוף התכלית הזאת, לזכך כחותיו הרוחניים ולהשלימם בשלמות בלתי בעלת תכלית, ואולם חיו הארציים קצרים ומוגבלים, וכאפס ואין, לערך גודל תשוקתו זאת, מה שיאמת תעודתו להיות לו מהלכים לאין קץ. והנה נמצא בדברים הטבעיים תועלות

הנוכחית, ויתרון גוית האדם על שאר הגויות כולם, יתרון שאין למעלה
הימנו, שיש לו חלק בידיעה בינה והשכל, וגויה שלו היא לו לעזר וכלי
חשמיש לעשות מעשים נוראים ונפלאים, אשר לא נבראו בכל הארץ
ובכל צבאות המון הב"ח כולם, וכוזה פרסום גדולתו יתב' חכמתו
וחנינותו. קצו זאת בן אדם! ועוד ש' עיניך רואה צפנה ונגבה ימה
וקדמה מי שם פרה את המאור הגדול יומם ברקיע השמים כברקת
שבוע בין אבני ספיר ואחלמה? מי עטה את פני האדמה ירקרק הרוץ
ויאמר לכל ציץ ופרח: צאו והשישו כל עין רואה ומלאו פני תבל ריח
ניחה? מי נתן זמירות נעימות בגרון בעלי כנף הסוככים אותנו ומטיבים
נגן יוחר מקול עוגב וחלילים? מי מבלעדיך אל נפלא פעל כל אלה?
הבט נא אל עלה עשב אחר הצומחת תחת רגליך, וראה תבניתה,
קומתה, גידיה, וערקיה, כלי יניקתה ומראיה — ותן רון ושבת ליוצר כל
שעשה הכל בחכמה ומשגיה על יצוריו, ותאמר: מה רבו מעשיך ה'!
אמנם השמר לך מחקור ודרוש אחר הדברים, אשר עיניך לא תכילנה
לראות, ואזניך לשמוע, כי אין להם תמונת כל בשמים ממעל ובארץ
מתחת, ואין לך משפט על דברת אלהים ומנהגו עם מעשי ידיו, כי
חק וגבול שם אלהים לחכמת ובינת האדם, ויאמר: פה תבואי ולא
חוספיי, שוטטי בתבל ומלואה, ברקיע ממעל לארץ ובכל אשר תראינה
עיניך העמיקי או הגביהי, הלא לפניך המה לחקור ולתור אחריהם,
לצרפם ולבחנם כיר ה' הטובה עליך. ואולם השמרי לך מאוד, פן
תעלי מעלה מעלה, כי אז תרדי מטה מטה, השמרי לך מעבור החק
אשר שמתיו לך, ולשפוט אחר מעשי ה' לדעת על מה עשה ככה, כי
לא לבן אדם המשפט הזה, ולא לילוד אשה לדעת זאת, לאלהים לבדו
החכמה והגבורה והממשלה, ורק הארץ נתן לבני אדם.

אילן ב'

י פרח ויבוא לקה טוב, והוא: השארת הנפש
וכחותיה, ותכונת אברי האדם ותועלתם.

ענף י"ד.

השם ב"ה בחכמה יסד ארץ, הים והיבשה הנחלים והנהרות
ההרים והגבעות והעמקים, הב"ח והחיות הרעות למיניהן, והבהמות
והעוף והרמש והדגה, וכן טבעי כל הדברים, החרישה וחזריעה וזמני
הצמיחה ומיני הזרעים והתבואות ופירות האילן, הגשמים והרעמים והברקים
והכפור והשלג והברד, ומשפט הרוחות והסופה והסערה והעננים השונים
והעבים, כל אלו נוסדו במדת החכמה, ולעומתן יצר את האדם בחכמה,

לעולמים? ולכן הפסק הבריאה מורה על בורא קדמון, אשר אמר
אל הבריאה החדשה עד פה תבא ולא תוסיף, ולזה שמירת השבת
היא אורז והודאה בחדוש הבריאה מבורא נצחי, אשר קרא את
הבריאה להויה בזמן מן הזמנים וישבת אחרי כן ממלאכתו, היינו
שנתן חק גבול וקצבה אל הבריאה ההיא להפסק אחרי שהיתה
נגמרת, וע"ז נאמר ויכל אלהים ביום השביעי, כי ביום השביעי
חתם בעד הבריאה (וההפסק עצמו כלות הבריאה) לברר לשכל האדם
כי היתה לה התחלה, אחרי שהיה לה קץ ותכלית. והיה בנוח גם
האדם ביום הזה, יתן לב לדעת כי התבל וכל אשר בה מאת אלהים
היא, ובזאת ילבב לקבוע בנפשו גם את שאר למודים נשגבים הנולדים
מהאמונה היקרה הזאת, והוא להאמין בבריאה תמידית, כי מהלך הטבע
התמידי מן הבריאה והלאה, שהוא תנועה מתמדת באין הפגות, והשתנות
הנמצאים מתמונה אל תמונה, יתכן לכנות בשם בריאה תמידית ע"ד
הדמיון, והוא העמדת הטבע וקיומה בחפץ האל ובהשגחתו, ולו יסיר
ממנה השגחתו, כהרף עין תחזור לתהו ותאבד, ויקרא זה עשיה שהיא
מעין הבריאה, וזה שנאמר אשר ברא אלהים לעשות. ויזהר האדם
לכל יפול במצולת ספקות הקדמות, כי אפילת הספק תקדיר את טהרת
נפשו, ולא יהיה חמים באמונתו, וילך בכל דרכיו על צד הקרי והזדמן,
והוא מבהילו בדמיונות כוזבות ויאבד שני עולמות. וכל הבריאה כולה
שברא הקב"ה בעולמו בכללותיה ובפרטותיה, כולו מושלם בתכלית
השלמות ההוא, שהיו עלולים אליו בטבע ענינם, כפי מה שהיו סדורים
בחכמה האלהית, וכפי מה שהיו יכולין לקבל, ואינך יוכל לומר שהאדם
או המלאך יותר נשלם בענינו מן הנמלה או התולעת שבחורי ארץ,
כי בבחינת עצמם שניהם האדם והנמלה מושלמים בתכלית השלמות,
במה שיצאו כל אחד משניהם אל ההויה, על אותו האופן שהיו עומדים
בכח חכמתו ויכלתו יתב', לא נעדר מן המלאך דבר ממה שראוי ומחויב
להיות במין המלאך, ולא יבצר מן הנמלה דבר ממה שראוי להיות במין
הנמלים, וכל מה שנמצא דבר שהוא נמצא כך, כמו שהוא ראוי להיות
בטבע ענינו, כבר יאות לו יחוס השלמות ע"צ ההחלט. ואחת מן
הטובות הגדולות והחכמות הנפלאות של יוצר הכל ב"ה, שהתכין את
גוית האדם בצורה הנוכחית בעלת ב' רגלים להלוך בקומה זקופה וב'
ידים לשאת ולחת, עינים לראות ואזנים לשמוע, אף להריח, חיק לטעום,
ופה לדבר, ועוד שאר סגולות נכבדות שגוף הנוכחי מסוגל בהם לפי
תכניתו תכונתו ומוגו, שאין כמוהם בכל שארי הגשמיים כולם, ולא היה
אפשר לנפש האדם להשלים לה כל הפעולות המחויבות לה בעולם
הגשמיים, אלו היתה קשורה בגשם בעל צורה אחרת, משונה מצורה

והוא חזק, כבר נלאה לעשות כמוהו והוא חלש. והפנים השניים, כי כאשר נעלה במחשבתנו, שיעשה הדבר את עצמו, זה שקר על שני חלקי הזמן, כי אם נשתדל להודות בעשותו עצמו קודם שיהיה, יודעים אנחנו כי אז היה נעדר, והנעדר לא יעשה דבר. ואם נאמר כי אחר שהיה, עשה את עצמו, כיון שקדמה היותו איננו צריך לעשות את עצמו, ואין בכאן חלק שלישי, כי אם עתה, אשר איננה סובלת מעשה. והפנים השלישיים, כי כאשר נחשוב שהגשם יכול לעשות את עצמו, לא יתכן זה, אלא עד שנחשוב עליו, שהוא יוכל לעזוב עשותו את עצמו, ואם נחשוב עליו זה, נמצאהו נמצא ונעדר יחד — מפני שמחשבתו יכול לא יהיה כי אם נמצא, וחברנו אליו מאמר שלא יעשה את עצמו, הוא שנאמין שהוא נעדר, ומה שהביא לקבץ נמצא עם נעדר לדבר אחד בענין הוא שקר משחת, ומצאתי הכתוב שקדם להכחשת הענין הזה באמרו: הוא עשנו ולא אנחנו (תלים ק'), ובקצפו על מי שאמר: לי יארי ואני עשיתיני (יחזקאל כ"ט) וענשו אותו. והשם ב"ה לא ייעף ולא ייגע, כי הנה בריאותיו שהם הגויות הנכבדות שהם צבאות השמים לעולמי עד סובבים ביום ובלילה, ואף כי הנכבדים שאינן גופות, ואף כי יוצר הכל שהוא שוכן עד ויושב קדם, ואין מעשיו בתנועה, רק הכל נעשה בדברו. ובהשקיף אנוש החלוש על גבורת השם ועוצם זרועו לשלוט בעולמו, וכל נפשו אותה ויעש, יכיר שלו לברו ההחנשאות לכל לראש, ולא לשום עצם זולתו, וחובתו שיכרע על ברכיו, ולא יתן כבודו לאחר, ויתפלל אליו לברו, ויאהב את ה' בכל לבבו, ויראת ה' תהיה על פניו תמיד, להזהר מכל דבר רע, ולמצוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

ענף י"ג, כמנין אח"ד.

ברצות השם יתעלה להדריך אבותינו בתורתו ובחקותיו חידש מופתים גדולים הכתובים בתורה, עד שהתאמת בהם הנבואה וחדוש העולם, כי המופת האמתי ראיה גדולה על החדוש. והנה שמירת השבת היא אות והודאה בחדוש הבריאה מבורא נצחי, ואות על חדוש העולם היא הפסק הבריאה, אמר ר' גדליה ברעכער, כי אחרי התהוות הנמצאים, דומם, צומח, בעלי חיים, ומשכילים, שבתה הבריאה וחדלה וכלו המעשים, ומהלך הטבע הוא בהמשך תמיד, והוא היום כאשר היה לפני אלפים מן השנים, ואם כדברי בעלי הקדמות והמקרה שאמרו כי כל הנמצאים נתהוו מהתערבות והתלכדות היסודות וחבורם זה עם זה, שהיה ע"פ המקרה וההזדמנות, בלי פעולת בורא חכם ומשער, יקשה מדוע לא נתהוו עוד היום בריות חדשות מסוג הצמח והחי ד"מ, אשר לא היו

הגלגלים ההם, ופירוד חלקי החיים והבורם יורה על חרושם, והוא אמרו (תלים קי"ט) ידיך עשוני ויכוננוני, וכאשר נתברר הקבוץ והחבור וההרכבה, אשר הם החרושים בגשם השמים וזולתם, האמנתי בעבור הראיה הזאת עוד, כי השמים וכל אשר בהם מחודשים.

והשלישית מן הראיות המקרים, וכל הגשמים לא ימלטו ממקרים שיקרו בכל אחד, אם מעצמו אם מזולת עצמו, כמו שילד החי והצמח, ויגדל עד אשר ישלם, ואחר כן יחסר, ויתפרדו חלקיו, והנה הארץ איננה נמלטת מצמח וחיים שהם מחודשים, וידוע כי מה שאיננו נמלט מן המחודש, שהוא כמוהו, וגם השמים אינם נמלטים מחודשים ועקרים התנועה הדבקה בהם לא תנוח, אבל תנועות רבות שונות, עד אם תערוך אחת מהנה אל האחרות, תדע כי יש להם אחור ומהירות ומהם נפילת אור קצתם על קצתם, ויתחדש בהם האור כירח, ומהם שמראה קצת כוכבים לקצת האודם והלובן והירקרק והירוק. וכאשר מצאתי החרושים שכללו אותם והם לא קדמו להם, האמנתי כל מה שלא קדם החרוש הוא כמוהו, בעבור שהוא נכנס בגדרו. ואמר הכתוב בחרושי הארץ והשמים שהם מורים על תחלתם: אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי, אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (ישעיה מ"ה י"ג).

ענף י"ב.

הראיה הרביעית מהזמן, והוא שידעתי כי הזמנים שלשה, חולף ועומד ועתיד. ואע"פ שהעומד פחות מכל עתה, שמתי העתה בנקודה, ואמרתי אם יהיה האדם משתדל במחשבתו לעלות מהנקודה הזאת למעלה, לא יתכן לו זה, בעבור שהזמן אין לו הכלית, ומה שאין לו הכלית לא תעלה בו המחשבה למעלה, ותעבור בו העלה עצומה, תמצא שתלך בו ההווה למטה, ותעבור בו עד שתגיע אצלנו, ואם לא תגיע ההווה אלינו לא נהיה, ויהיה הדבר מהוויב שאנחנו המון ההווים אינם הווים, והנמצאים אינם נמצאים, וכאשר מצאתי עצמי נמצא, ידעתי כי ההווה עברה על הזמן עד שהגיעה אלי, ולולי שיש לזמן הכלית, לא היתה ההווה עוברת בו, והיתה דעתי בזמן גם כן בזמן העתיד, כאשר היתה דעתי בחולף בלא עכוב. וכאשר התברר לי ברור גמור כי הדברים כלם מחודשים, עיינתי אחר כן היתכן שיעשו את עצמם, או לא יתכן שיעשה אותם כ"א זולתם, ובטל אצלי שיהיו הם עושים את עצמם, מפנים אני זוכר מהם שלשה. הפנים הראשונים הם שכל גשם שנכוין אליו מן הנמצאות, והשבנו שהוא יעשה את עצמו, אנחנו יודעים שאחר הויותו יהיה יותר חזק ואמיץ על עשות כמוהו, ואם עשה את עצמו והוא חלש, יעשה כמוהו והוא חזק, וכאשר נראה לעשות כמוהו

ערכה, ואם גם האדם חלק העולם הטבעי ועלול לפעולות הדברים החיצונים לו מבלתי שיהיה בידו לעמוד נגד כל הקמים עליו, בכל זאת מצד אחר הוא נשוא מחשבות האל, אשר שם אותו עלי תכל לאיזה תכלית, ושם בו הכנות וכחות אשר באמצעיתם יקרב או ירחק התכלית ההוא, אם גם אין ביד האדם לאכד תכלית האל מכל וכל, והיינו שאמר הכתוב (בראשית ה') ברמות אלהים עשה אתו, ר"ל שברא אותו ברמות אלהים, והוא בחירה אנושיית, שיש לו יכולת להבדיל כפי הראוי בין רע מועט וחולף כרגע, לרע העומד ומתגבר, ובין טובה מתמדת לטובה כוזבת אשר אחריתה קשה מאד.

ענף י"א.

יסוד גדול בפנת הדת היא האמונה בחדוש העולם ע"י כורא יש מאין, וצריך שנעמוד עליו ולחזקהו במופת, כי בהתאמת החדוש תתאמת אפשרות הנסים והנפלאות. ואלהינו יתברך הודיענו כי כל הדברים מחודשים והוא חדשם לא מדבר. ורב סעדיה גאון מביא ארבע ראיות. הראשונה מהם מן התכליות, והוא שהשמים והארץ כיון שהתברר שיש להם תכלית בהיות הארץ באמצע וסבוב השמים סביבותיהם, התחייב שיהיה לכתם תכלית, כי אי אפשר שיהיה כח לאין תכלית בגשם בעל תכלית ודוחה זה הידוע, וכאשר יכלה הכח השומר אותם התחייב שיהיה להם תחלה וסוף. הארץ יש לה תכלית כי השמש מקפת אותה ומשלמת סבובה בכל יום ולילה פעם אחת, ותשוב זורחת ממקום שזרחה ובאה למקום שבאה, וכן הירח ושאר הכוכבים, השמים יש להם תכלית כי הם מתנועעים כלם וסובבים סבוב הארץ תמיד ולא יתכן לחשוב כל הגלגל הקרוב אלינו הוא אשר יסוב והשאר יותר גדול משיסוב מפני שאין אנו משכילים כי אם זה הדבר אשר יסוב ולא נשכיל אחריו דבר אחר, כל שכן שנאמין שהוא שמים ונאמר שהוא סובב. וגם לא יתכן להיות עפר ממעל לאש בטבע ולא אור תחת מים בטבע, כי האש והאור קלים שניהם, והעפר והמים כבדים שניהם, ומצאתי המציאה הגמורה כי אין שמים בלתי אלה, ולא ארץ כי אם זאת, וכי השמים האלה יש להם תכלית, והארץ הזאת יש לה תכלית, וכאשר גשמיהם יש להם גבול, כן יש לכתם גבול מגיע אל קץ ויעמוד אצלו ולא יתכן להם לעמוד אחר כלות הכח ההוא ולא ימצא קודם היותו.

הראיה השנית מקבוצ החלקים והרכבת הפרקים, והנה הארץ היא עפר ואבן וחול והרומה להם מקובצים, וגם השמים יש בהם כתות רבות מן הגלגלים, קצתם בתוך קצתם, יש בהם כתות מן המאורים הנקראים כוכבים, נגזרו גדול וקטן רב אור ומעט אור, והורכבו בתוך

חיים צדקה וכבוד, כי מי שלא החזיק במדות הטובות אלא להשיג בהם הנאות הרגשותיו וצורכי גופו אינו יודע אמתתם, אבל צריך שיכיר מעלותם וטובתם, ושטוב לו שימות בהם מן החיים עם מדות רעות, וכשהוא נוטה אל המעלות החשובות והמנהג הטוב אז יהיה לרצון הבורא יתברך, וכפי קרבתו אל האלהים יהיה גמולו ושכרו הטוב.

ענף י'.

אמת הדבר, אמר החכם ר' גדליה ברעכער, כי אין ביכולת האדם להשיג הנהגת אלהים את העולם עד פרטי הענין, ואמת כי ההכרח להודות בהחלט שידיעת האל כוללת כל פרטי היצירה עד הקטנים שבמאורעות היוצאים אל הפועל, וכי ממכון שבתו הביט הבורא וידע בראשית הבריאה את כל ההוויות וכל המעשים וכל המאורעות העתידיים להולד בכל קצוי הבריאה, ואין לבאר עצמות התאחדות הידיעה והגזירה ובחירה החפשית אשר לאדם בעל שכל ומוסר עד שיגלה לנו תבנית ענין הזה, כי האדם יראה לעינים ויסקור רק במקצת הבריאה, כי תמול אנחנו מקוצרי ההבנה להשיג פלאי רם ונשא ותבנית תארי האל שהם עצמותו, באשר גם במושגי הזמן והמקום תועים אנחנו, והחכמה מאין תמצא, ורק האל לבדו משיג את עצמותו ע"צ השלמות, אמנם מצד האחר ברור כעצם השמים לטהר כי אלהים ברא את האדם בבחירה חפשית ונתן בכחו לאחוז במוסר ולמאוס הרע, כי בלעדי זאת תכזב הרגשתו הפנימית הלכודה והאחוזה כבחבלי ברזל ונחושתיים בעצם נפשנו, ואין מקום לחק המוסרי התקוע בה, ותאבד תכלית כל הבריאה כולה שהיא השלמת מין האנושי והגעת האושר הנצחי, ואמרתי מהולל לשמחה ולמרגוע אשר נרגיש בעשיית הטוב הרצוי עת קול ה' מדבר מתוך עמקי לבבנו, ולהוגה אשר תמלא קרבנו בעשותנו הרע, עת פנה ממנו אור המוסרי ועזבה המנוחה את מושבה בחדרי הלב היושב עתה באשמנים ונבוך בנבכי ים זועף, אמנם אם לא נכסה עיני שכלנו בעלטת הסכלות ונכס בעורון הפתיות, נראה בעליל טובת האל עם ברואיו מזוקקת שבעתים, ונכיר כי להצלהתנו הנצחית נטע בלבנו יראתו ואהבתו ואהבת המוסר, אשר חקיו חרותים בעט ברזל ועופרת על לוח לבנו, למען נתאמץ בכל כחנו להדבק בו, אשר הוא עצמות הטוב, ולקחת גמול מעשינו הרצויים, ואם הדבר כן ואמתתו מושרשת בנפשנו, לא יהיה זה באפשרות בלתי נתן הרשיום והבחירה בגורלנו כל ימי התגורר בחיים הארציים האלה, ויסתעף מזה הכרח מציאות הרע המוסרי אשר בלעדו לא יצויר יתרון עשות הטוב והגמול עליו, וזה מחמלת ה' עלינו שהנחילנו המתנה הזאת, רצוני הבחירה המוסרית אשר לאתוערך

בהשתלשלות גדולה או קטנה רהוקה או קרובה עם חפץ הכורא כ"ה, וכוה טבעי הדברים ובחירת האדם ערכם רק כסבות האמצעיות המחברות הפעולות עם הסבה הראשונה, ואולם השתלשלות הדברים האפשרים אל הסבה הראשונה איננה מצד ההכרח, כי האפשר הגמור מושכל בטבעו, ר"ל אין ידיעת האל מכרחת הויות הדברים, כמו שידיעת הדברים אשר כבר עברו לא תכריח התמדת מציאותם, אבל האפשר הגמור ביד האדם, והש"י רצה שיתנועע וינוח האדם מעצמו, ויעשה פעולות בבחירתו, אין מכריח לו עליהם, ולא מונע מהם, והש"י אינו גוזר על האדם לעשות רע או טוב, כי מצות התורה ואזהרותיה הם בפעולות אשר לאדם להם בחירה שיעשם או שלא יעשם, מבלתי הכרח שיכריחו עליו, והאמת אשר אין ספק בו שפעולות האדם כלם מסורות לו, אם ירצה יעשה, ואם לא ירצה לא יעשה, וטוב ורע מונח ונמצא עד שיכריע האדם על פנה האחת או השניה, על כן נשתדל כל ימי חייו לעשות מעשים הנרצים לפני ה', כי נתונים נתונים המה לנו, והרשות נתן לנו בכח אשר מסר אלהים בידינו לעשות ככל אות נפשנו בבחירה חפשית בלתי מוגבלת, ומחמלת הכורא יתעלה ועוצם טובתו על האדם שחננו מה שיחקן בו עניניו, ויכונו בו דרכיו בשני העולמים בסדר אמצעי בין השכל והתאווה, והיא התורה הנאמנה השומרת הצדק בגלוי ובנסתר, שמרחקת האדם מתאוותיו בעולם הזה, ושומרת לו גמולו באחריתו, כמו שאמר הכתוב (משלי כ"ג) הט אונך ושמע דברי חכמים וגו', וכן אמר החכם: עשה מה שמוטל עליך, והשקט על מה שעתיד לבוא, לא מפאת כי אין ביכלתך למנוע רצון האל ולעצור בטבעי הדברים, כי אם בזאת השקוט נפשך, כי האדון המושל עליך הוא טוב מאוד, וטוב לכל, ומי ראה מעולם טובה נפלאה וחסד גדול, כאשר הגדיל אלהים ה' אית לברואיו, וביותר לאדם, שהוא מבחר כל הברואים, ונתן לו הבחירה למאן או לרצות בדבר, וכל גבר בפעולתו לפי ארחות בינתו ילך, ורוח חפשי הוא באנוש, ובירו לחקור ולעשות או למנוע מחקור ומעשות. ומי ממנו החפץ חיי נצח, לא אל בינתו ישען, אך יתאמץ בכל כחו לעשות ככל החקים והמשפטים, אשר צוה לנו ה' בתורתו הקדושה, וישר ארחותיו במעגלי צדק להיות צדיק וחסיד, ישר ונאמן, ולהשלים נפשו בשלמות המחשבה והמעשה, ויתרחק מן המותרות כדי להחליש כח הרע, וירגיל עצמו בפעולות הטובות עד שיהיה לו המעלות, ויתרחק מן הפעולות הרעות, ולא יאמר שהם בעניין שאינם יכולים להשתנות, כי כל ענין אפשר להשתנות מן הטוב אל הרע ומן הרע אל הטוב, והכל בבחירתו, להיות בעל חסרון או בעל מעלה, והוא יתברך צדיק וישר, ואז ימצא חיים צדקה וכבוד, כאשר אמר (משלי כ"א) רדף צדקה וחסד ימצא

מה גדלה חכמתו בבנין אברי הגוף המדורד ביושר מדה במלאכת חושב וציור מכוון על בנין הפנימי בגוף האדם והעצבים והעורקים, אשר על ידיהן תתפעל הנפש מהרגשות החושים, איך פעל פלאים בנפש המשכלת ביצירת האדם משני חלקים, גוף נכזה ונמאס עם רוח עליונה להכיר הטוב האמתי, נאצלת מהוד כבודו, והיא תגביה להתנשא למעלה להשיג אור נצחי. ואם יתבונן האדם התרוממות האל ושפלות האדם והבלו, אז יראה, כי ה' הוא השליט, הוא המכלכל, הוא יושב בשמים ממעל, ואנחנו אין בנו לא כח ולא גבורה לא חכמה ולא דעת, ומי יוכל עמוד עד רגע, אם לא ה' יהיה בעזרו? והעצם המרומם הוא מקור כל הסגולות העליונות, ממנו החיים והשלום, החכמה העצה והתכונה, הגבורה החסד העוז והכבוד, הוא מקור הצדק האמונה החסד והאמת, וכל השלמיות שנתאחדו עמהם כמו החכמה היכולת החנינה והידיעה והדומים הם כלם אצל השי"ת בלתי תכלית, והנהגת העולם כלו טויות ורעותיו על פי ה' הם, ואם על השמים כבודו, רואה ויודע כל אשר בארץ, ממנו המלוכה והממשלה וכל המציאות בכללו מראש ועד סוף, וכבודו ורצונו להיות ביננו ולהשגיח עלינו, ואם יכיר האדם השגחתו ומשפטיו הצדיקים, יאהב אותו אהבה גמורה בלב ונפש, ויתישב בנפשו צדקת בורא כל אשר רוח חיים באפיו, ומטריפם ומנהיגם בחכמתו, ושאיין הדעות משיגות פרטים, אמר החבר (כוזרי ג' י"ח) אבל משיגות כללים במה שהם רואות מתקון הבריאה בהם ומה שכלל מהפליאות המורות על כוונת חכם וחפץ יודע ויכול, באשר שם לקטן וגדול מהם מה שהוא צריך לו מחושים נסתרים ונראים ורוחות ואיברים.

ענף ט'

כל הנמצאים וכל המאורעות שנתהוו בעולם, כלם גלויים וידועים לפני הבורא ב"ה, השלם בכל מיני שלמות מראש מקדמי ארץ, והוא ערך במחשבתו וסדר כל סדרי ההווה האפשרים, ובחר בטוב מהם וגזר עליהם שיהיו על תכונה ידועה ועל ענין בלתי ענין כאשר גזרה חכמתו, והעריך ההווה הכל על פי ידיעתו וחכמתו הנשגבה ממנו לבלתי תכלית, ואחרי שהכין וסדר את העולם בכללו ובפרטיו, כל הפעולות נמשכות ע"י אמצעים, והאמצעים האלה או שהוטבעו בדברים הטבעיים הפועלים מצד תכונתם ועל פי החקים אשר שם הבורא, או שהם אפשריים והנהגתם ביד האדם הבוחר, ואם אמנם כל הפעולות מיוחדות אל האל יתעלה, יש בהן מדרגות מדרגות לפי מספר האמצעים שנשיג, כי יש מהם שנאמר עליהם כי הם במקרה, כענין אל מקום שיפול העץ שם יהיא, או שאר דברים קטני הערך, אמנם כלם נקשרות

התנגדותם בעצמם מוטבעת מאת הבורא ב"ה לקיום הבריאה, כי פעולת הטבע התמידית היא סתירה ובנין, התכה והרכבה, מות וחיים, הלוך ובוא, עפוש וצמיחה, חלוף וחדוש, וכן כחות הטבע מתנגדים, והם משיכה ודחיה, התקווצות והתפשטות, וכל הדברים יגעים ומתנועעים תמיד בלי הפגות, ישתנו חלקיהם נאבדו מקצתם ונתמלאו מאחרים, וזה מפלאות היוצר אשר בדברו וחפצו מסכימים כל היסודות והכחות האלה להעמיד הבריאה וכללותה בעת שהחלקים והפרטים משתנים ממעמד למעמד עד אין סוף. והכחות האלה כלם מפעלות אלהים המה הפועלים לרצונו, אם גם יראה שפועלים רק מצד עצמם לפי חקיהם, וכמו זה צריך שניהם יצירת כל צמח והולדת בעלי חיים וכל מאורעות הטבע להשם יתעלה, שכלם באים ממנו בהשתלשלות הסבות, אך מן הסבות האלה נראו לנו הקרובות ונסתרו הרחוקות, ואף כי הסבה הראשונה לכלם, וכל הויה שנכנה בשם טבע, היא התגלות הכחות אשר הטביע הבורא בהרכבות מתחלפות ופעולות שונות בעולם ונפש ובגלגל השנה שחוזר בשנוי עתות, היום, והלילה, אביב, קיץ, חורף, וסתיו, וקור, וחום, אשר בכולם ענין אחד בבחינת המרכז המקיים אותם ומחבר בין ההפכיים אשר הורכבו מהם. ועל זה אמר ר' יוסי בן חלפתא (מדרש וילנא פ' ס"ח ונמדנר פ"ג) הקב"ה מעלה סולמות ומוריד סולמות, ויושב ומוזוג זיווגים, כי הוא מוזוג הכחות משיכה ודחיה, הפועלות בעולם, ומנהלם כרצונו הטהור, ואלהי ישראל מנהיג כל העמים בחקות קבועות, כפי מתכנת בריאת שמים וארץ, וכל יצוריו יונקים תמיד מחסדי עליון, איש איש די מחסורו, וכל עניני העולם הולכים מוזמן הבריאה על סדר ישר, כי חק הוא לכל, ולא יעבור דבר מתכונתו, וכל הדברים שומרים את תמונתם, טבעם, פעולתן, ותולדותן, ובחפצו הקרמון היה מתנה על הטבע בששת ימי בראשית לפעול בעת ידועה ובמקום ידוע על אופן מתנגד לפעולותיה התמידיות ושלא כמנהגה, כי הוא אלהי האלהים, וכל הכחות באו מאתו, והוא ממציאם מסדרם ומנהיגם, ומנהיג עולמו אם לחסד אם לשבט, אלו עולים ואלו יורדים, אלו לעושר ואלו לעוני, אלו לקרב ואלו לרחק, אלו לשפלות ואלו לרוממות, אלו לכבוד ואלו לבזיון, אלו לעבדות ואלו לאדנות, אלו למריבה ומלחמה ואלו לשלום, אלו למות ואלו לחיים, שנא' (קהלת ז' י"ד) גם את זה לעמת זה עשה האלהים, אלה פועלים ואלה נפעלים, טוב שמורה לצדיקים והרע שמורה לרשעים, והכל כפי סוד הכמתו העליונה הנעלמת מעין הלב, בענין ההשגחה והידיעה העליונה, אשר נעתק מדרך המדעי וההקש השכלי אל אהל האמונה בסוד דרכי ה' ונתיבותיו, שהם כלם נמנעות מדעת השכל האנושי, כי הן ענינים בלתי מוגבלים ולא תקיפם דעת האדם.

על יכולת חבונתנו, ומן ההכרח שנרע ונכיר שסבת הוית כל אלה גם היא נעלה ונשגבה על הכרתינו לאין חקר בחכמתה ובחבונתה ודעת את עצמה, והוא שאמר דוד (תלים ק"ד כ"ה) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך, והתפלא על רבות המעשים והנבראים, שהוא אות על גבורת הבורא, והתפלא על חכמת בנין כל נברא וחבור חלקיו וערכם זה לזה ותכליתם, שהוא אות על עומק עצת ה'. וכמו שאין חקר לחבונתו, כן אין גבול לגבורתו, וטובת השם וחסדו על יצוריו בכלל, ועל מין האנושי בפרט, אין להם שעור וגבול. וכמו זה נקיש מתכונת נפשינו על הסבה הראשונה, כי אם חק המוסרי והרגשת הטוב והנכון מוטבע בשכלנו, המצוה אותנו להיות טוב ומטיב לכל, וימאס להרע בכוונה גם לקטן שברמשים, על אחת כמה וכמה עצם הנשגב והקדוש שיקיף באהבה ובחמלה את כל ברואיו וינהלם להצלחה המכוונת מאתו, אמנם הנלוז מדרכיו אין לו משגב ומבטח לבטוח עליו, ולא יועילו לו שכלו ובינתו ולא גבורתו עשרו וכבודו, ולא יצילו ביום אידו, ומי יעצור כח לעמוד בפני הגזירה העליונה, אם מן השמים נלחמים בו באחד מן המשפטים הרעים דבר חרב ורעב וכיוצא. ואמר החכם: הנה כל בני אדם סגורים בארץ וסביבותם השמים וכוכביהם, והם שמים משטרם בארץ, אין רגע בלי תמורה, ומי יתיצב נגד הגבורים העליונים הללו? ומה ישתרר צעיר זכובים קצוץ כנפים שקוע בכלא וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו? כלם יודעים שאין מי יעמוד לפניהם. למה הדבר דומה לעיר מושב הענקים והגבורים אשר מעולם אנשי השם, ויתר בני האדם בעיניהם כחגבים, הנה לא יבטחו זולתם מבני האדם רגע, כי אינם יודעים מתי תפול עליהם אימת הענקים, ומי יתיצב לפני בני ענק? אולם החכם הנוהג בצדק ובכשרון את מעשיו, בזכותו ובצדקתו יוריד השגחת השם ב"ה על יצוריו והשגחת השם ב"ה תבטל רעת המערכה העליונה, ולא ייראו מרע, כי השם מגן בעדם, ואז ישכנו לבטח.

ענף ח'.

השגחת השם ב"ה תתפשט אל כל נקודה ונקודה מן הבריאה, כי מי יגביל כח עצם אין סוף? וכל אישי הבריאה מגדולם ועד קטנם, נועם ה' עליהם, ונסקרים ממנו בסקירת אהבה וחבה וכידו עתותם. וז"ש (מ"ר זמות) הנה אנכי שלח מלאך, א"ל הקב"ה למשה מי ששמר את האבות הוא ישמור את הבנים וגו' ע"כ, ובכח אלהי והשגחתו מיוסד קיום העולם בכללו ובכל צלעותיו ופנותיו, והוא סובל את הכל, ומחבר בין יסודות הפכיים כאש ומים ואויר, ובין כחות מתנגדים אשר

ובחלוקת התמיד אשר בעולם תכיר את אצבע אלהים, כי כל השינויים לא יבואו במקרה, רק לעונש ולשכר אישיים פרטיים מבני האדם, וגם כחות שלמות על ידם יפקדו מיוצר כל, והוא יתעלה משפיל נדיבים ומגביה שפלים, ואם יעלה איש בליעל למעלה, מה' היתה זאת, גם אם התמים יפול מרום מעלתו, אמר אלהים רדה מגדולתך! ומי שיבטח תמיד בה', תהיה ההשגחה תמיד למהסה ולשמירה מכל רעות כוללות ומיוחדות, אמנם השלם אשר יפנה מחשבתו בקצת עתים מה' יתברך, תהיה ההשגחה בו בעת הדבקו במחשבת ה' יתברך, ותסור ממנו בעת הפנותו, ובעת השכחה ההיא אז יהיה מונח למקרה מה שיזדמן. והכלל מן הידיעה וההשגחה כי לא יעלם דבר מן השם יתב' ואף לא ניחם לו לאות, ובידיעה אחת ידע הכל מה שעבר ושייתהווה, ואם באנו להשיג הידיעות ההם איך הם, כאלו באנו להשיג אמת מציאותו ומהותו, כי מדעו עצמו, - ועצמו מדעו, ואין שתוף בין ידיעתו לידיעתנו, כמו שאין שתוף בין עצמו לעצמינו, אבל הוא נבדל מאתנו בכל הבדלות, ולא יאמר בו ידיעה כ"א בשתוף השם לבד, וכמו שישנו עצם מחויב המציאות, פועל וממציא כל זולתו, ועם היותנו יודעים העצם ההוא, בו נרע באמת כי הוא משיג כל זולתו השגה שלמה בלי העלמה ועם צד האפשרות מבלי שנשיג אותו מיד, הוא יתעלה מכל חסרון, ויתעלה מכל יתרון, האל הנאמן אשר הודיע לנו, כי הוא משגיח על כל דרכי בני אדם אם טוב אם רע לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, ועל זה אמר דוד המלך (תלים פ"ט ז') כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים, ר"ל בני אלים, הם המלאכים, ששלמותם עליונה מאד, אין מי מהם ידמה אליו שהם חסרים בערכו יתברך, וכל הדברים נתקנו מאתו על האופן ההוא שיהיו ראויים להוצאות הפעולות ההן המכוונות מאתו בעת תקנו הדברים, ופעל הבריאה כלה ע"צ השלמות.

ענף ז'

האומן כשהוא עושה רחיים על הדמיון וילך לו, אמר החבר, (כוזרי ג' י"ח) יעשו הרחיים מה שבעבורו נעשו, והבורא יתברך בורא האברים ונותן להם כחות וממשיך להם עם הרגעים, ואלו היו מעלים על לב הסתלקות השגחתו והנהגתו רגע אחד היה נפסד העולם כולו. ובעת שנשתומם על הסכמת כל חלקי הבריאה והרכבתם, ועל פלאי כל היצורים, מצבא מרום במרום אשר מספרם ומרחקם לא ימנה ולא יספר, ועד רמש האדמה הנפלא בהרכבתו ובתכונתו, ועל כל כחות הטבע הגלויים והנסתרים, אשר כלם פועלים לתכלית אחת, אז נבין שקצרה יד שכלנו להגיע אל מקצת פלאי היצירה, ונעלה הרעיון הזה

וכל הבריאה הוטבעה מאת האל על מתכונתה כאשר אוה כחפצו, והוא היוצר, והוא התוכן, הוא הבורא, ממציא הנמצאים ומפרידם בעצמותם איש מאת רעהו בחכמתו הבלתי מושגה מאתנו, וגם את זה לעומת זה עשה האלהים בחומרים היסודיים כפי חכמתו, אשר ראה את כל אשר נעשה להיות טוב מאד, והיא האמונה האמתית אשר גם השכל יכריח להודות לה, וכמה דרכים היו פתוחים לפני האל יתעלה לעשות מעשיו כפיהן, והיה יוכל לעשות כל דבר על תמונה אחרת ועל תבנית אחר כפי רצונו יתברך, אלא שבחר בדרך החכמה, ועל פיה יסד הכל, והכל נעשה בחכמה עליונה.

ענף ו'

הבורא יחב' מקיים הטבע תמיד ומשגיח על כללי ופרטי אישי הטבע עד הקטן והדק שביצורים, כלם תנהל חכמתו, ועל כלם יופיע אורו, ועל כלם יחרץ משפטו ליעוד גורלם וקיומם והשתנותם, איש מהם לא נעדר. ושורש הרע מחסרון המקבל, והנה ראינו ילבינו הבגדים השטוחים לשמש ויחשכו פני הכובס, והלא הפועל אחד יוצא מפועל אחד, לכן ישתנו הפעלים בעבור השתנות תולדות המקבלים, ומחשבות בני אדם משתנות כפי תולדות גוייה וגוייה, והשתנות התולדות בעבור השתנות המערכות העליונות ומקום השמש והמקבל כחה והמדינות והדתים והמאכלים, ומי יוכל לספר אותם. ור' הונא בשם ר' אמי אמר (מדרש וילס פ' ס"ח) כתיב ויפגע במקום (בראשית כ"ח) מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו, מן מה דכתיב הנה מקום אתי, הוי הקב"ה מקומו של עולם, ואין עולמו מקומו, א"ר יצחק כתיב מעונה אלהי קדם (דברים ל"ג) אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו, מן מה דכתיב אדני מעון אתה (תלים ל'), הוי הקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו, א"ר אבא בר יודן לגבור שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך, הסוס טפילה לרוכב, ואין הרוכב טפילה לסוס, שנא' כי תרכב על סוסך (חנוקה ג') ע"כ, ר"ל הקב"ה מקומו של עולם, השגחה אלהית היא מרכז קיום העולם והעמדתו, ותשלח קרניה ואורה אל כל פנותיה ואל כל נקודות צרדיה, ובלעדיה אין לעולם קיום ומציאות כלל, משל לגבור שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך, כן הכל תלוי ברצונו, וכלי מנהיגו משופעים אילך ואילך, וההשגחה מחברת בין ההפכים בעולם ונפש ושנה, ותשלח קוים לאין מספר, אל כל צלעות המעוקב, שהם מזרח, מערב, צפון, דרום, רום, תחת, ועיני ה' משוטטות בכל הארץ, ואזניו תשמענה כל דברת בני אדם, והוא מנהיג עולמו בחכמה נפלאה,

הקדימו דבר ולא יהיה אחריו דבר, באשר שהוא נצחי בלי ראשית
ובלי תכלית, וישלול בזה הראשית והאחרית, ההתחלה וההפסק, וכן
באמרנו אחד נשלל ממנו מושג הרבוי והערך והשווי אל דבר אחר,
ונשלל הגבלתו. ואם כל התארים והשמות הם רק ע"ד שלילה, בכל זאת
נוכל לכנות לו שם ע"ד החיוב וההחלט, והוא שם המורה על מציאותו
יתעלה, וזה שם הוי"ה, כי רק המציאות יתכן שתאמר מן האל בחיוב
ובהחלט, ולא ע"ד שלילה. ואם תשא דעך למרחוק ותשתומם על המראה
הנפלא בעינינו, ובחון תבחן הסכמת הדברים, והשווי והתנועה הנמרדת
והמתמדת ויופי הטבע בקבוץ חלקיה, אזי תבין ותוכרח להודות במציאות
הענין ההוא אשר הוא סבת כל אלה, ואשר בראם בחפצו ורצונו בחכמה
נפלאה אין ערוך אליה, והשם הוי"ה ב"ה נרמז בו שהוא סבה ראשונה
לכל הנמצאים, וכל הבריאה כלה מסובבת ממנו, והויות הבריאה לנו
לאות על הויותו, כי לא בראו הדברים את עצמם, ולא קצתם את קצתם. וכן
א"ר אבהו (מדרש הנעלם נרשזית) בא וראה כמה חשש הקב"ה על כבוד
שמו הגדול שהוא יהו"ה כי זהו שמו ממש, אבל שם אלהים משותף
הוא על יתר הנבראים, המלאכים נקראים אלהים, בני אדם נקראו
אלהים, הדיינים נקראו אלהים, ועל כן חשש המקום על כבוד שמו,
חדע לך כל המקריב קרבנו וזכהו לשם זה הנקרא אלהים חייב מיתה
שנאמר (שמות כ"ג י"ט) זבח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, בשביל
שהוא שם משותף, ואין אנו יודעים אם הוא זוכה למלאכים או לבני
אדם או להקב"ה, ועל כן אמרה התורה זכה לאלהים יחרם בלתי לה'
לבדו, כלומר שצריך שיוכיר שם יהו"ה לבדו, ולפיכך נאמר בקרבנות
זכי תזכחו זבח תורה לה', וכן בשלמים וכן בעולה, ולא נאמר לאלהים
אלא ליהו"ה ממש ע"כ. ולפי שהשם הוי"ה נבנה משרש היה, נרמז
בו נצחיות מציאות הבורא, שהיה ויהיה, וכמו שא"ר יצחק (מ"ר שמות זס)
א"ל הקב"ה למשה אמור להם אני שהייתי, ואני הוא עכשיו, ואני הוא
לעתיד לבוא, לכך כתיב אהיה שלשה פעמים, והשם הוי"ה ב"ה הוא
שם המפורש, כי רק המציאות לבדה באפשרות לפרש מאת האל ע"ד
חיוב, ושאר תואריו אמנם בדרך שלילה לבד, ושם הוי"ה מורה על
המציאות, והמציאות נודעת לנו ע"י הבריאה ופעולותיו בה, שהם בחכמה
נפלאה, פעם נוהג עם בריותיו בחסד ורחמים, פעם בדין ושפט, וכל
אלו התמורות תבאנה כפי ארחות חכמתו עליונה, וכל מה שעשה בשמים
וארץ, תכונתם, גדלם, משקלם, תארם, ותבניתם, הכל במדת החכמה,
וכל מנהגי השם ב"ה כלם בחכמה, ומלא חסד ורחמים, משביע לכל
חי רצון, מוריד גשמים וטללים בעתם, ומצמיח הצמחים להחיות בהן
נפש כל חי, ובענותו הגדולה משגיח ממכון שבתו על כל יושבי הארץ,

היקר לזולל והעומד להאוכר, ולא יחשב פועל חכם שיכין כלים משקלם עשרת אלפים ככר כסף לעשות מחט ברזל אחד, אבל בראך לעבדו בלב שלם ולעשות מצותיו, ותאזר חיל לשקוד על התורה והעבודה, ולדעת את אלהים אמת, כי האדם לא יהיה שלם, אם לא יכיר מעשי השם בעליונים ובשפלים וידע דרכיו, ויאהב את השם בכל נפשו וידבק בו, ופאר האדם הם מדותיו הטובות, ולחדמות לעליון כפי יכלתו.

ענף ה'.

שמות הבורא יתב' זולתי השם המפורש (כוזרי נאמר ז' ז') מתחלקות לשלשה חלקים, שתהינה מעשיות או טפלויות, או שוללויות, והמעשיות נלקחות מהמעשים הבאים ממנו באמצעיים טבעיים, כמו מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, רחום וחנון, קנוא ונוקם, גבור, נדיב, והדומים להם, והטפלויות כמו ברוך ומבורך מהולל קדוש רם ונשא נלקחות מרוממות המדברים לו, ואלה אם הם רבות (ר"ל אם גם נרבה בתואריו ובספור מדותיו, ועי' נרבה בשמותיו) אינם מחייבות לו רבוי ולא מוציאות אותו מאחדות, אבל השוללויות כמו חי ואחד וראשון ואחרון סופר עליו באלה כדי לשלול ממנו הפכם, לא לקיים לו אלה על הדרך שאנחנו מבינים מהם, כי אין אנחנו מבינים חיים כי אם בהרגשה ותנועה וכבר התעלה מהם, ואנחנו אומרים עליו שהוא חי לשלול ממנו תואר המות, מפני שמחשבת הלב קודמת, כי מי שאינו חי הוא מת, ולא יחוייב זה אצל השכל, אך כבר תשלל מהזמן דרך משל החיות, ולא יחוייב שיהיה מת, אחר שאין מדרכו קבול החיים והמות, כמו שלא תחוייב ממאמרך שהאבן איננה חכמה שתספר עליה שהיא כסילה, וכאשר האבן פחותה משתקבל החכמה והכסילות, כן העצם האלהי יתברך מרומם מלקבל החיים והמות, כאשר איננו מקבל האור והחשך ע"כ, וכן מצינו (מדרש שמות פ"ג) ויאמר אלהים אל משה, אמר ר' אבא בר ממל א"ל הקב"ה למשה, שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא, פעמים שאני נקרא באל שדי, בצבאות, באלהים, בה', כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים, וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות, וכשאני חולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא י"י, שאין י"י אלא מדת רחמים, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון, הוי אהיה אשר אהיה, אני נקרא לפי מעשי ע"כ. וידוע שאין ביד שכל האדם להשיג עצם רוחני השגה שלימה, ואף כי עצם הנשגב מכל להעריך חיוו אל חיינו, וחכמתו אל חכמתנו, וידעתו הדברים אל ידיעתנו, לכן כל התארים האלה נאמרים רק ע"ד שלילה, שנשלול ממנו באמרנו חי, תואר הדוממות, ובאמרנו ראשון ואחרון נבין כי לא

בטוב אמת, ואמר קהלת (י"ז ה') כאשר אינך יודע מה דרך הרוח
 כעצמים בבטן המלאה, ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה
 את הכל, ר"ל הרוח מרמוז על השחתה, אשר מפזר הדבר ממקומו,
 ועצמים בבטן המלאה, הם דמיון על ההויה, וכאשר אינו יודע אם
 השחתה היא לטובה או לרעה, וגם נעלם ממנו תכלית הויה, אם הנברא
 ישיג שלימותו או לא, ככה לא ידע האדם דרכי השם יתברך, ותכלית
 ההויה וההשחתה נעלמת מבני אדם. והנה בחיי האדם הב' כחות אהבה
 ושנאה תמיד מחליפים זה עם זה, כן בכחות הטבע הן כל ההויות תולדות
 ההתנגדות אשר בכחות הטבע והם המשיכה והרחיקה, ההתקוות
 וההתפשטות הנקראים בשם אהבה ושנאה, וגם הפלה האלהים בהרכבת
 הגוף האדם ושמושי כחותיו ונפשו, ובתכונת יצירתו מן המלאכות והחכמות
 והמדות והדעות, על כן נקרא האדם עולם קטן, כי יש בו דמות מכל
 מה שבעולם, גופו במעלת העולם הגשמי, ונפשו החכמה במעלת העולם
 הרוחני, ומי ימלל גבורת האל יתב' שהרכיב בנין גוף האדם מיסודות
 מתנגדים זה לזה ומכחות מתנגדים, זה מושך וזה דוחה, וע"י התנגדותם
 (כדורי נאמר ה' כ"ה) יריבו אלה, ויגבר האחד על השני ונולדו הרכבות
 חדשות וחלופים והויות וקיום העולם החומרי בכללו. אמת הדבר שיפעלו
 על האדם היסודות אשר הם חוצה לו לכולת יסודותיו ולהשתנם, ומסבבים
 לו חלי ונגע וחרבן אשיותיו, אמנם בעזרת אלהים יתגבר על אויביו,
 כי הוא נתן לו כח לעמוד נגד כל הקמים עליו בטבעו אשר הוכן עליו.
 וכל איש אשר לו אך חלק מעט בבינה ידע וישכיל כמה יתרום אלהי
 העולם אשר מנהיג הגלגל בכח אשר אין לו קץ ותכלית, בכח אשר
 אין לו הפסק, שהרי הגלגל סובב תמיד, ואי אפשר שיסוב בלא מסבב,
 והוא ב"ה מסבב אותו תמיד מתחלת הבריאה עד עולם לא יסור מלסבוב
 והש"י בב"ת בכח, והוא שלם בכל מיני שלמות, ונעלה על שלמות
 האנושי לאין ערוך, וידע שהטוב האמת אינו כי אם בארצות החיים,
 והמנוחה והתענוג הוא אי אפשר שיושגו אלא בעמל בחכמה ובתורה
 ובמצות, כמו שהוא מדרך כל תענוג שלא יושג אלא אחר העמל והצער,
 ויטה שכמו לסבול בחכמה ובתורה ובמצות שהוא העמל המביא אל
 התענוג ההוא, שהוא התענוג והמנוחה האמתיים, ויתענג בטוב הארץ,
 למען יוכל לדרוש חכמה, לבקש שלום, ולרדוף צדק, ועל כלם יחתור
 למצוא דרך לעשות חסד משפט וצדקה בארץ, כי עשות צדק והתהלך
 במישרים נבחר לאלהים מכל עבודה. והשכל הנכבד אשר נתן אלהים
 לבני אדם למנה, הן הוא ככלי חפץ ביד כל איש לעשות בו את הנרצה
 ממנו מצד היותו אדם הנברא בצלם, ותתכונן שלא לכך נוצרת לעבוד
 יצורים אובדים ולרדוף אחר תענוגי גופניים, חלילה ליוצר ב"ה להכניע

ולשנוא את השקר, ובריאה נקראת ספר, כאשר אמר (תהלים ס"ט) ימחו מספר היים, ר"ל בריאת העולם ומלואה נקראת ספר חיים — כי הכל חי וקים בגזירת הגזר והאומר, עד שיאמר לעולם ומלואו די — ובחק האדם המגלה מחשבתו לזולתו הם שלשה ענינים המתחלקים לשלשה פרקים, כי האדם טרם ידבר, משער הדבר בשכלו, ואחרי כן רוצה לגלות מחשבתו, ולבסוף כותב דבריו על ספר, אבל אצל הבורא יתברך הַסֵּפֶר וְהַסְפִּיר וְהַסְפֵּר ענין אחד הבלתי מתפרד, ומחשבתו ורצונו וחפצו ופעולתו הכל אחד, והמחשבה והדבור והמעשה נאחדים בחקו בתכלית האחדות ואין ביניהם פרוד כלל, ולזה יקרא אלהים אמת, וחזתמו של הקב"ה אמת, ואמר הכתוב כל יצר מחשבות מבין (דברי הימים א' כ"ח ע'), קודם עד שלא נוצרה מחשבה בלבו של אדם כבר היא גלויה לפניו, ר' יודן בשם ר' יצחק אומר קודם עד שלא נוצר יצור, כבר מחשבתו גלויה לפניו, אמר ר' יהודה לגרמיה כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה (תלים קל"ט ד') קודם עד שלא יארש לשוני דבור, כבר הן ה' ידעת כלה (מ"ח נחמיה פ' ע'). ויותר אשר העמיקו חכמי לב לתור ולחקור בכל הנעשה תחת השמש, המה ראו כן תמהו על הסדר והערב הנפלא הנמצא בפרטי הבריאה ומחלקותיה, ואף אם נמצא בעולם הנכרא דברים משונים זה מזה ומתרבים לאין מספר, בכל זאת הם בעצמם מורים על מציאות אל אחד בורא הכל מפני הסכמותם ושווים יחד, והשגחה עליונה יאחה לקשור כל הפרטים בקשר אמיץ, וכוננה אותם במצב ערוך ומסדר זה לזה בזמן ובמקום, עד כי יעזורו איש את אחיו, וכל אחד יעבוד עבודתו אשר יעדה לו, למענו ולמען המציאות כלו, וכל הנמצאים מקורם באין סוף, והתחלה והסבה והעלה לכלם הוא האחד ההוא המוחלט, וכל חלקי העולם מסכימים כלם לתכלית המכוונת מאת מנהלם ומצוים, והוא השם יתעלה.

ענף ד'

ישתבח הבורא יתב' אשר כל מפעליו כפי הראוי להיות בלי חוספת ומגרעת, ואין דבר נעדר התועלת בתבל, כי כל אשר אחה רואה, הוא עלול מדבר, יעלה לדבר אחר אשר חשוב להיות עלה לדבר שלישי עד אין קץ, ומה שעשה הוא טוב מאד, כי מה שידומה אל האדם שהוא רע, אינו כן, כי פעמים יחשוב האדם בדבר מה שהוא רע, ובסוף הרע ההוא ימצא הטוב נמשך אליו מיד, וראשית הויה השחתה, ותהלת השחתה הויה, והשחתה והפסד הנראות בפרטי הנמצאים, היא מסובכת מהויה הקודמת לה, ושבה להויה שאחריה, וטוב מאד המות שישבו יסודות גופו של אדם אל הטבע החיצונית ויסודותיה, והוא יתענג

ואתחנן פ"נ בני! כל מה שכראתי בראתי וזוגות, שמים וארץ וזוגות, חמה ולבנה וזוגות, אדם וחיה וזוגות, העה"ז והעה"ב וזוגות, אבל כבודי אחד ומיוחד בעולם, מנין ממה שקרינו בענין שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ע"כ. ואתה ידידי! אשר לבבך כעת טהור מהבלי העולם, שנים מתניך, עורה לקראת אלהיך, ואסוף יחד כל עשתנותיך לעמדת כבודו יאירו, ועל ברכיך תכרע בתוך המית רגשת לבבך, ותפרוש כפיך השמימה להלל ולפאר לרוכב בערבות ביה שמו, הנוטה שמים כיריעה ועוז בשחקים, הסובל העולם על בלימה, והיכולת להוציא לאור כל תעלומה, ותעמול להדמות את דרכיו, ותסתפק ממראה עיניך בשיעור ההכרחי לעמידת חיתך, ובחר לך מזמרת הארץ מעט צרי לשמירת בריאותך, מעט רבש ללקיחת תענוג, ואת היותר תחרים, והיה למאכל לבהמת השדה, ולבני האדם הדומים לה, ותתאמץ כל ימי חיך לעשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, והוא יתעלה יעמוד לימינך להדריךך בדרך הטוב אשר בו רצתה נפשך.

ענף ג.

האל ב"ה ברא את הכל ברצונו מאפס ואין, ובעת אשר עלה במחשבתו לברוא העולם, כלל במחשבתו הסכמת כל חלקיו והרכבתם לבריאה שלמה, כי כל מעשה יפרד והיה לארבעה ראשים, טוב כולו, או טוב רובו ורע בקצתו, או רע כולו, או רע רובו וטוב בקצתו, והחלק הראשון הוא מנת בני אלהים, והחלק השני הם החיים אשר על פני הארמה, והשנים הנשארים נעדרים, לא יתכן המצאם, כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם טוב, כי הכל לעולם הוא טוב, וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב, ואם היה שם רע היה בקצתו, כי בעבור רע מעט אין בדרך החכמה העליונה למנוע טוב רב, ושורש הרע מחסרון המקבל, והוא ברא בריאה ערוכה ושלמה, ורצון האל היה שתצא הבריאה כלה מגדר האפשרי אל הפועל, ועל זה אמר בן עזאי (מדרש נחשית פ' כ"ד) זה ספר תולדת אדם זה כלל גדול בתורה ע"כ, ר"ל במלת ספר נרמו הבריאה עצמה שיצאה בחפץ האל מן האפשרות אל הפועל, והיא בבחינת המכתב, ע"ר שהאדם כותב על הספר מה שעלה במחשבתו ורוצה לגלהו לזולתו, כן גלה לנו הבורא ב"ה הוייתו ואחרותו בבריאה והסכמת חלקיה, ומדבר אלינו על ידיה לא אומר ודברים כי אם במכתב, מכתב אלהים חרות אל כל אשר נפנה, ובכל אשר עינינו משוטטות, והכל נברא בשביל אדם לזכך את גופו ונשמתו, כי האדם הוא מבחר כל הברואים, לו חלק אלהים חכמה דעת וחסונה, ונשמת שדי תבינהו, למאוס ברע ולבחור בטוב, לאהוב את האמת

להפיץ טוב וחסד על פני האדמה, ואת אשר יצמח ויולד במעשי כלם, הוא טוב מאד, וכבחינת הדברים האלה ישחומם הרואה, ונלאה השכל לפאר הדרת יקדם. וקצת בני אדם תמהים על היות האדם נברא מעפר, ולא יתמהו על היותו נברא מטפה בבטן אמו, וכן יתמהו בני אדם על בריאת הפיל ולא יתמהו על בריאת צעיר הזכוכים אשר נקרא עפוש יתוש, אשר אין בריאה חלושה ממנה, ויש לה יכולת להזיק לפיל, ואין לו יכולת עליה, אבל נהגו בני אדם בכל דבר אשר הרגילו לראותו כי לא יתמהו עליו — ואנה אנחנו פונים ואנה עינינו משוטטות, והעין לא תשבוע מראות ולא תמלא האזן משמוע, סגולות נפלאות הטביע הבורא ב"ה בכל מין ומין, כי מן גרגיר הול עד צור החלמיש, מן החוח הקטן אשר בקצה היער עד הארז הגדול, מן היתוש הצעיר הפורח באויר לא שופתו עין אנוש, כי אם בעזר הזכוכית המגדיל, ועד הפיל הגדול או החנינים הנוראים אשר בים, ובאדם עצמו מן העורקים והגידין הדקים אשר בקצה רגליו ועד המוח אשר בקדקדו, הכל נברא בחכמה נפלאה אין חקר לתבונת היוצר והמשגיח על כל בעצה עמוקה, ובכלם יגלה החוקר הסכמה ושווי בחלקיהם ובבנינם, כלם בנויים ע"צ התקון, ויתן האחד מה שיעדר לחברו, פועלים אחד על השני ונפעלים ממנו, וכלם יעידון ויגידון שהאל יתעלה הטוב והמטיב תקן הכל בחכמה עצומה ונפלאה, ומכל קצות הבריאה הנפלאה מוקטר מַגֵּשׁ לשמו הגדול שיר והלל, שבח וזמרה, רנה ותודה לזכר מלכותו, מַפְהֵה להקת ישרים יפארו הדר גאונו, וּמַפְהֵה גדודי עבדיו ירוממו גדלתו . . . ועין רואה ישחומם על תפארת הבריאה והמון מפלאותיה בעתות מוצאי בקר, כמו עצם טוהר רקיע, שחר חכלילי עינים, צאת שמש מחופתו, כר נרחב, גני חמד, הררי עד, שדי תרומות, עמקי חן עטופי ציצים ופרחים, צפצוף בעלי כנף, שכבת טל עלי עשב, המון הצבעים והגוונים, יער וכל עץ בו, כל אלה הם שבח מעשה ידי היוצר יתברך. וגם אתה אהובי! שים לבך לכל אמרי נועם אשר חכמים יגידו בענין זה להשיג קצת דרכי רוממתו יתברך, ורב טובותיו אשר הפליא לעשות עמנו, והאל השלום הוא הקדוש החפץ בטוב ושונא הרע, הטוב השלם המטיב לכל ברואיו, והוא דיין אמת לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, אבינו הטוב והישר, האוהב אותנו תכלית אהבה, הוא אֵל, רואה הכל, איננו גשם, היה הוה ויהיה לעולמי עד, ותוארי השלמות אשר בו יתברך בלתי בעלת תכלית, ועל כן אי אפשר שישגי עצמותו שום נמצא זולתו, ואי אפשר שתקיף ידיעת האדם בדבר הבלתי בעל תכלית, ויתחייב שגם כל ההשגות אשר בו יתברך בלתי בעלת תכלית בהשיבות ובנעימות והם נצחיות, וכל פנה וכל מקום מלא מכבודו יתברך, ואמר הקב"ה לישראל (מ"ר

המופת הזה לשלש מחלקות. א') מופת מבחינת העולם, דער קאזמאָלאָגישע בעווייז. ב') מופת מבחינת התכלית, דער טעלעאָלאָגישע בעווייז, המקיש ממערכת דברים האמצעיים ודברים התכליתיים וקשורם בעולם, על בורא חכם מעריך משער ומסדר הדברים ההם. ג') מופת מבחינת הטבעיים, דער פֿהיזיקאָטהעאָלאָגישע בעווייז, המקיש מבחינת הטבע וכחותיו ויפיפותו ונפלאותיו המולידים עונג ומרגוע בנפש החוקר המבחין בהם, על בורא חכם ושלם וטוב לכל. המופת השני, אשר נכלל בו המופת על השארת הנפש אחרי מות הגויה, הוא המופת המוסרי, דער מאָראַלישע בעווייז. ואלהינו יתברך הודיענו על ידי נביאיו שהוא אחד, כמו שאמר (דברים ו') שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד; שהוא חי, אמר (סס ה') כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש; שהוא יכול, אמר (חיוכ מ"ג) ידעתי כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה, וכתוב (דברי הימים א' כ"ט) לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד וגו'; שהוא חכם, אמר (חיוכ ט' ד') חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם, ואמר (ישעיה מ' כ"ח) אין חקר לתבונתו; ושאין דומה לו ולא לפעליו, אמר (תלים פ"ו) אין כמוך באלהים אדני ואין כמעשיך; ושהוא יודע כל דבר ידיעה שלמה, כמו שאמר (חיוכ ל"ז ט"ז) החדע על מפלשי עב מפלאות חמים דעים. והאֵל רחום וחנון איננו מעול ולא חומץ, ואינו עושה לעבדיו כי אם הטוב, ואיננו משחנה ולא יחלף, ומלכותו לא תחלף ולא תכלה, ומצותו קיימת לעד, יתברך שמו הגדול אשר בחכמתו ובתבונתו ברא את כל העולם כולו, וברא את השמים ואת הארץ עליונים ותחתונים, אין קדוש כה', ואין צור כאלהינו.

ענף ב'.

הבורא ב"ה ערך כל הבריאה על צד התקון והתכלית, וידע לפלס כל מעשיו במאזני צדק, ואף אם הסדור והשווי בכל חלקי העולם הפרטיים משונים זה מזה תכלית שנוי, וכל הדברים הטבעיים הולכים תמיד בסבוב ומשתנים בכל עת ובכל רגע, עד שלא ישארו רגע אחד על ענינם, ולא לבד היסודות הולכים ומשתנים בסבוב, גם חושי בני אדם הם תמיד במלאכה בלי מרגוע, ומשתנים בכל עת ובכל רגע, ואין כל חדש החת השמש, ומה שהיה בעבר הוא שיהיה בעתיד, ומשם חוזר חלילה כעגולה הסובבת, להפריד מחובר ולחבר נפרד, להניע הנה ולהניח הנע, עם כל זה מסכימים כל הענינים והדברים בפעולות מיוחדות אל תכלית הנרצה, כי נגלה האש בוער, המים מכבים, המטר משקה את הארץ, השמש תיכשנה, הנחש על גחון ילך, והנשר עד שחקים ירקיע, בכל זאת מטרה אחת להם, ויחד נאגרים בקשר אמיץ

אילן א'

1

הוא נושא פרי הדעת להכיר ולהכין

מציאות האל כרוך הוא!

ענף א'

יסוד התורה ומקור העבודה להאמין באמונת הלב והנפש שהאל הגבור הממציא את כל ההווה המוחשית, הוא מחויב המציאות, שלם בכל מיני שלמות, ואין חקר לגדולתו, הוא האל הגדול, שדיותקף, וברא את הכל ברצונו מאפס ואין, הצור המיסד סדר המוסרי, הוא החכמה השלמה, ולו החפץ השלם והיכולת להוציא אל הפועל כל אשר חפץ בגזירת חכמתו, והוא היודע הכל, כי הוא יסוד הכל, ומפלס במאזני צדק כל מחשבות בני אדם, ויוצר יחד לבם גם מבין אל מעשיהם ואל כל פרטי הנמצאים מנקודה הקטנה עד עולמות כחמי הערפל, אשר קווי האור יגיעו מהם אלינו ברבבות רבבות שנים, וכל היצורים יביעו כבוד אל ורב יכלתו, השמש בהופיע אורו עלי תבל, יחוה דעת הוד עושהו, הארץ וצבאות השמים במרוצתם באופל סדרים יום כיום, שנה כשנה, מבלי שנות ארחות דרכם, צמחי האדמה השומרים זמניהם, יעלו מבטן האדמה, אף יבשילו בהגיע התור המיועד, כל אלה הם עדים נאמנים, כי לא מבטן המקרה נהיו, וכי יש גבה מעל גבה, אשר בחפצו נבראו. ואמר המשורר: יְהִי אֱנֶה אֲמַצְאָךְ, מְקוֹמְךָ נַעֲלָה וְנַעֲלָם, וְאֵנִי אֲמַצְאָךְ, כְּבוֹדְךָ מֵלֹא עוֹלָם! וסוקרט אמר בתחנונו: אינך רחוק ממני להרים קולי אליך ולא קרוב ממני להסתפק בלחשי והגיון לבי לפניך ולא מכוון לצד מכל צדי בשום מגמתי נכחק, כי הקרבה והמרחק יש להם מדה, ואין ביני ובינך, אבל אתה תתייחד עמי ומקיף אותי יותר משכלי ונפשי. ואמר אחד מן החכמים, החכם מכל בני אדם בסוד הבורא הוא סכל מכלם, ומי שהוא סכל מכלם בו הוא החכם בסוד הבורא. וכאשר ישיגו החושים ואיברי הגוף כל המושכלות ולא ידעו מה הם מפני שהם עליונות מהם, כן לא ישיג השכל לעצם הבורא מפני שהוא עליון על גלגל השכלי ואין חי שישג עצמותו אלא הוא יתברך, עם היות מציאותו נגלית מצד מעשיו תכלית ההגלות, וחסרון השגתנו לא יורה על העדר מציאותו, ונעלם מאתנו חוץ הראות, כמו שיעלם מחלושי הראות השגות אור השמש ונעימותו, ותכלית מה שנשיג ממנו יתברך הוא שלא נוכל להשיגו, כמו שאמר החכם: תכלית מה שנרע בכך — שלא נדעך! ומצינו מופתים על מציאות האל ב"ה. המופת האחר הוא המופת מהויות העולם ואיכיותיו וסדרו הנכון ע"ד ההסכמה הנכונה, נכללים בו גם המופתים על תארי השם, והחכמים חלקו את

ה ק ד מ ה

המדות ולהשיבם, ולהתאחד היראה והאמונה עם החכמה והשכל, ולאסוף מצות ומע"ט היא מטרת האדם. ואחלה להמעיין בספר הזה שלא יצא לריב מהר, ויביט אליו בעין רצון, ולא ברוח קנאה גאות ולצון, ואם ימצא בו שום טעות יתקנה או מלה מסופקת ישיבנה אל הישרה, ואל יעכבהו מזה ענין שאין הספר שלו, או שאני הקדמתי לגלות מה שלא נזדמן לו, כי לחכמים חמלה על החכמה, והם מוציאים לה חנינה כחנינת אנשי הקרבה. ואל יאמר: החסרי ספרים אנחנו, כי הביא זה חדש אל ביתנו, מה לנו לחדשות, מי יתן כי נלמוד את הישנות! כי ירא אלהים יצא את כלם, ויאהב פרי מגדים חדשים גם ישנים, ויאחז בזה, ולא ינח את ידו מזה, וגם לא יאמר: זר מעשהו (ישעיה כ"ח) וביתו מלא זבחי ריב (משלי י"ו ח') כי אם יתן עליו זר אמת ויקבל האמת ממי שאמרו, כי יום נקם לה' שנת שלומים לריב ציון (ישעיה ל"ד ח'). וזאת הרהיבני להיות מן המזכים את הרבים, והדריכה עוז בנפשי לחבר ולהכין מחברת לעומת מחברת, להיות אהל אחד במחברת התורה היראה והעבודה. והאל יתעלה יהיה בעזרי להורני את אשר אעשה, ולהצליחני במלאכת הקודש.

ומדרי דברי זכור אזכור צרקת אמי הנה ז"ל, שהעבירה שנה מעיניה כמה לילות, וכל מגמתה היתה להיטיב לי שאוכל להגות בתורה, ומעט חכמתי היא ממנה, והיתה מעושרת במדות ומעלות טובות, ומפורסמת ביראת חטא ובצניעות, אשרי חלקה! וגם אבי ומורי אשר הלך בזיעת אפו לקנות מאכל ומשתה, מאשר שמנה לחמו, ונתן מלחמו לחכמים ועניים בסבר פנים יפות; על כן אמרתי תהי נא תורתי להם למטעמים, ושמתי להם בארץ שארית, להיות תקוה טובה לאחרית.

והיה כי יפיקו אמרי אלה את רצון אנשי הדעת בעמי, אזי אדע כי לא אבוש מסברי.

המחבר.

ה ק ד מ ה

חסדי ה' אזכיר כעל כל גמולות כעל כל החסדים אשר גמל עלי מעודי ועד עתה, והיה לי תמיד למשגב ומעוז, וזה כמו שנה אחת הוצאתי לאור ספר מקור חיים, והגדיל חסדו עמדי לתת מים קדושים בכלי חרש, והעיר לבבות אנשים חכמים ויראי ה' שתמכו מבוקשי בסיועת טובתם, וכבדו אותי בשמותם ובעזרתם, זכרה אלוה להם לטובה!

ואנכי הצעיר קטנתי מכל החסדים, כי לא כתבתי למען אעשה לי יד ושם, רק בתוך עמי אנכי יושב להפיץ דברי מוסר ויראה בתוך עם קרש ישראל, להסיר המכשולות ולישר הרכסים, ולשקוד על טובת אחינו בכל לב ונפש. ובלי לאות נתתי לבי לדרוש ולתור בחכמת המוסר, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, ודרשתי וחקרתי בספרי החכמים, ומעמתי מצוץ דבש אמריהם הנעימים, ופקחתי עיני בהם, וקבצתי במאמרים ההם, ואספתי אותם אל הביתה, בית התורה והיראה, ועשיתי מהם מחברת שנייה להיות אחדים בידי.

וקראתי מחברת זאת שדה חיים, כאשר אמר (יחזקאל י"ז ח') אל שדה טוב אל מים רבים היא שתולה לעשות ענף ולשאת פרי להיות לגפן אדרת, ולמצוא חנינה לפני שוכן מעונה, כי כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה (ישעיה מ' י') ונטעתי בו נטעי נעמנים כ"ה אילנות, לרמז כ"ה יהיה זרעך בארץ החיים, וצמחו מהם רי"ב ענפים, לריב ריב ה' נגד כח הרע ואש התאוה, כי היישרות

empfohlen zu werden verdient, hat mich bei Durchsicht seines Inhaltes sehr erfreuet, indem ich mich von seinem moralischen Nutzen überzeugt habe, und mich auf ein Exemplar zu subscribiren und dasselbe allen Religions- und Tugendfreunden als einen theuern und kostbaren Schatz zu empfehlen bestimmt.

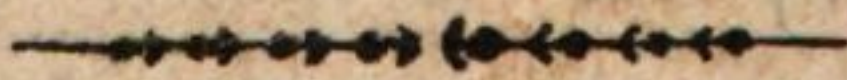
מאנהיים, יום ה' ה' חמז תר"ג לפ"ק.

**ה"ק הירש בן המנוח מוה' מאיר טרויב זצ"ל, עובר עבודה
הקדש בק"ק הנ"ל.**

Auch der Unterzeichnete schließt sich der Empfehlung des Herrn Rabbiners Traub und so vieler Anderer um so williger an, indem ich nach Einsichtnahme des Manuscriptes das Unternehmen des Verfassers allen Edlen und Beförderern des Guten gewissenhaft empfehlen kann.

הקטן אברהם ראסענפעלד, קלויספרימאטאר.

(Der Verfasser ist auch im Besitze noch mehrerer **מגאני** הסכמות וחכמי זמנינו נ"י, כמו מהרבנים הגאון מוהר"ר שמעון רישבעק נר"ו בק"ק באיערשדארף יע"א, ומוהר"ר ליב עללינגען נר"ו בק"ק מאינץ יע"א, ומוהר"ר יעקב קאפל ב"ב נר"ו, ומוהר"ר יעקב אייזק אדלער נר"ו בק"ק ווארמז יע"א, ומוהר"ר פייזל פלעהינגר נר"ו בברעטשען, ומוהר"ר יעקב קאפל לאווענשטיין נר"ו בק"ק גאלינגען, ומוהר"ר ליב שאטט נר"ו בראנדעג, ומוהר"ר ליב וויללער בק"ק ענדינגען במדינת שווייץ, ומוהר"ר דאקטאר גרינעבוים נר"ו בלאנדויא, ומוהר"ר בנימן וויללשטאטער בק"ק קארלזרוהע יע"א וגו'. Allein der Mangel an Raum nöthigte uns, auf solche hier nur Bezug zu nehmen, ohne sie ihrem ganzen Inhalte nach abzudrucken.)

מליתן סהדותא ויקר להאי ספר, ומה גם שהמחבר עלמו הוא איש ישר וכשר,
ומכזה רצה היא לתומכו ולסעדו בסעד למלכות את חסרונו בהוללות שלו
על הדפוס שהמה מרוצים. כ"ד המדבר כלדקה היום יום ד' כ' תמוז
תר"ד לפ"ק, פה האגיוניא.

ה"ק אנשיל שאפפלך סג"ל מרוסדיים חונה כ"ה ואגפי' וע"ה.

הרב מה"מ נר"ו מק"ק פעללהיים ist im Begriffe, zu
seinem bereits herausgegebenen **מקור חיים** den 2ten Theil
unter der Benennung **שדה חיים** hinzuzufügen. Ich bezeuge,
daß, meiner Ansicht gemäß, diese religiös-moralischen Vorträge
von großem Nutzen sind zur Beförderung vernünftiger, ächter
Frömmigkeit, und empfehle daher bestens den werthen Verfasser
und seine Werke, bitte jeden Bemittelten בעם המהנרבים
zu seiner Erbaulichkeit und zur selbstbelohnenden Mildthätigkeit,
demselben in seinem Vorhaben, ספרים billigen Preises abzu-
setzen, zu steuern.

ורודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. המדבר לכבוד התורה.

קאלמאר, ג' שלח תר"ד לפ"ק.

הק' זעליגמאן גאטשע *Grand-Rabbin*

In Beziehung auf die empfehlenden Worte meines greisen
Amtsbruders, הרב אב"ד המפורסם מוה' זעליגמן נר"ו בק"ק קאלמאר,
ersuche ich alle meine Glaubensgenossen des Departements, den
gelehrten Verfasser des vielbekannten Werkes gütigst aufzuneh-
men und ihn durch Prämumeration in seinem religiösen Vorha-
ben zu unterstützen.

שטראסבורג, יום ד' כ"ד סיון תר"ד לפ"ק.

ה"ק אהרן *Grand-Rabbin*

Vorliegendes ספר, welches sowohl wegen seines moralischen
Inhalts als auch in Rücksicht auf seinen Verfasser, der durch
sein früheres Werk **מקור חיים** rühmlich bekannt ist, allgemein

ה ס כ מ ו ת

הרצנים הגאונים חכמי הדור נ"י המפורסמים בכל קלוי ארץ וים רחוקים.

הרב המופלא מוהר"ר מרדכי חיים זעליגסבערג נק"ק פֿעלהיים כנר
יבא לו מוניעין בספרו **מקור חיים**, ועכשיו פניו מועדות להוכיח לאור
ספרו **שדה חיים** על ראשי האמונה והדת, וכבר הסכימו עליו חכמי
הדור, וגם עיני ראו ולא זר אפס קלהו במקלת מקומן של שבחים, וראיתיו
מלא תורה ויראת ה' ואוקי גברא אחזקתיה, לכן גם ידי תבון עמו ליקח
ס' אחד חי"ה.

פראנקפורט, יום ג' פ' בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל
אל, תר"ג לפ"ק.

אהרן פולד.

על שידורי הרצני הנ"ל העיד על ס' **שדה חיים** הנ"ל לזאת
חקק כל"כ ג"כ ס' אחד, לראיה חתמתי פ"פ יום הנ"ל. ה"ק
זלמן טריר בהן.

גם אני חקק חי"ה ס' אחד מן הרצני המופלא מוה' **מרדכי חיים**
הנ"ל, כי דבריו משרים למוכחי דעת ולמחזיקים בדבריה ה'.
ה"ק בער אדלר הבהן.

אנכי בדרך נחני ה' פה ק"ק כפד"מ יע"ח בדרך מלוה לכבוד המקום נ"ה
ולכבוד תורתו ועבודתו הקדושה שתעלה ולכבוד ולטובת ארץ הקדושה תוב"ב,
ויהא רעוא שיהיו דברי נשמעים — והנה בא אלי הרב המחבר הנז' נר"ו
וביקש חתימתי על ספרו והרבנתי לו ראשי ליקח ספר אחד חי"ה, וחתימתי
שמי. היום יום הנ"ל. הקטן **הירשל לעהרען**.

Herr Rabbiner Seligberg aus Fellheim in Batern, dem
sehr günstige Zeugnisse vieler mir bekannten Männer zur Seite
stehen, beabsichtigt die Herausgabe eines hebräischen Werkes,
religiös-moralischen Inhalts, unter dem Titel **שדה חיים**
„Feld des Lebens“, zu welchem Zwecke er Subskribenten sammelt.
Ich habe von dem Manuscript Einsicht genommen und kann
das Unternehmen allen Edlen und Beförderern des Guten zur
Unterstützung empfehlen.

Stuttgart, den 1ten Juni 1843,

Kirchenrath Maier.

ב"ה.

רבים מגדולי זמנינו מהללים ומשבחים את הספר **מקור חיים** חלק א',
וכן חלק ב' הנקרא **שדה חיים**. לכן גם אני הח"מ לא מנעתי ח"ע

Um das verehrliche Publikum so wie den Verfasser vor betrügerischem Nachdruck zu schützen, hat Letzterer jedes Exemplar mit seiner eigenen händigen Unterschrift versehen.

מודעה רבה.

רוצאת לדעת, אם המלא ימלא בספר זה חלת גוי, ככרי, עכו"ם, ע"ז, אומות, כותי, ודומיהן, הכוונה על האומות הקודמים שהיו עובדים כוכבים ומזלות, והיו כופרים בהשגחה ומציאות הבורא יתברך; אבל האומות בזה"ז אשר לנו יושבים בקרבם, דרך כלל שחרו משפט ולדקה, ומטיבין וגומלי חסד אתנו, לתת לנו מחיה בקרב הארץ, לכן ראוי להחיות להם טובה, ולהללם ולפארם, ולהביא אליהם ברכה. וכבר אמר ירמיהו: דרשו את שלום העיר וגו' כי בשלומה יהיה לכם שלום, וכן ארז"ל הוי מתפלל בשלומה של מלכות, ובאשר אנחנו עושים, ומתפללין תחידין כסדרן בשלומה של המלכות ושריהם בהצלחתם.

ש ד ה ח י י ם

מנחה שלוחה לעם קדש ישראל

חלת הצעיר

מרדכי חיים זעליגסבערג,

יושב

בק"ק פֿעללהיים ביא מעממינגען,

החפץ בשלומו כל הימים.

רעדעלהיים

שנת תר"ה לפ"ק.

במצות המחבר ובהוצאתו.

Nödelheim,

gedruckt bei S. Lehrberger & Comp.

1845.

Seligsherg Mardechai
Chajimben Aser

Seolē Chajim.

Rödelheim
1845

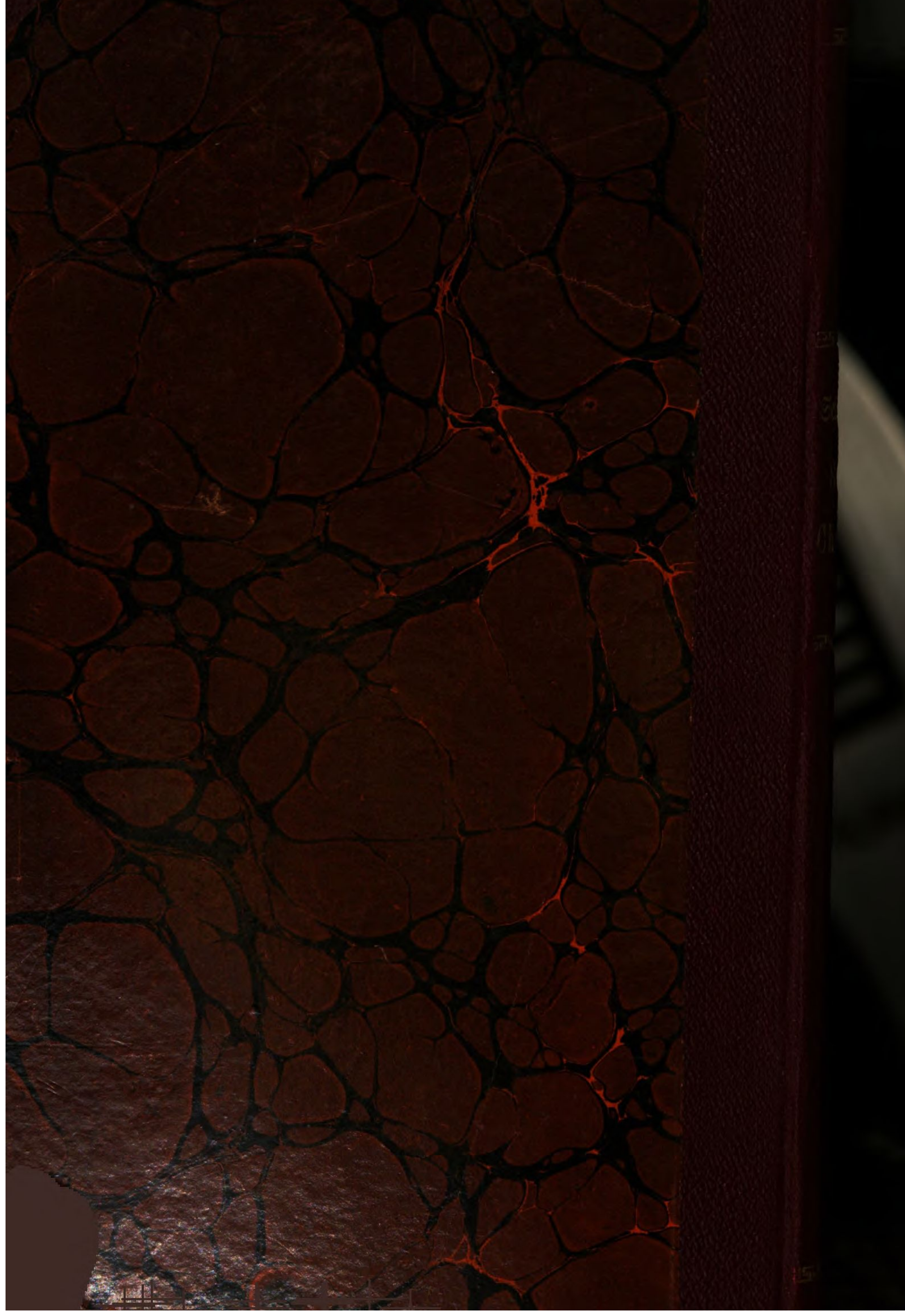

8th Feb.

Religberg

Seligsberg, Marcus Heimann

Sede Chajjim = Feld des Lebens

Rödelheim 1845

Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek -- Jud 501

urn:nbn:de:bvb:12-bsb11254822-0